

ҚУРБОНДУРДИ
ҚУРБОНСОҲАТОВ

ТҲЙЛИ МЕРГАН

Роман

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1982

С (Туркм)
К 80

Р е д к о л л е г и я

С. О. АЗИМОВ, Б. БОЙҚОБИЛОВ, И. ҒОФУРОВ, ҲАМИД ҒУЛОМ,
З. И. ЕСЕНБОВ, В. И. ЗОҲИДОВ, ЗУЛФИЯ, М. ҚЎШЖОНОВ,
МИРМУҲСИН, Н. САФАРОВ, Р. А. САФАРОВ, Р. ФАЙЗИЙ,
П. ШЕРМУҲАМЕДОВ, О. ЁҚУБОВ, К. ЯШИН (Редколлегия
раҳбари)

Русчадан ҲАБИБА МАНСУРОВА
таржимаси

Қурбонсоҳатов, Қурбондурди.

Тўйли Мерган: Роман (Редкол.: С. О. Азимов ва бошқ.)
Русчадан Ҳ. Мансурова тарж.— Т. : Адабиёт ва санъат нашриёти.
1982.—352б.—(Дўстлик кутубхонаси. СССР халқлари про-
васи).

Туркман ёзувчиси Қурбондурди Қурбонсоҳатовнинг «Тўйли Мерган»
романида ҳозирги кун туркман қишлоғи тўғрисида, пахтакорларнинг фи-
докорона меҳнати ҳақида ҳикоя қилинади.

70-йилларда қишлоқда катта ўзгаришлар содир бўлди. Энди эскича ус-
луб билан ишлаб бўлмасди. Шу асосда ёзувчи илғор ва қолақ, ҳалол ва
нопок одамлар орасидаги тўқнашувларни зўр маҳорат билан тасвирлаб бера
олган.

Курбансахатов, Курбандурди. Тойли Мерген: Роман.
С(Туркм)

К $\frac{70303-161}{M352(04)-82}$ 110—82 4702540200

- © Издательство «Художественная литература», 1978 г., Москва.
- © Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982 й.
(Таржима)

I

Жазирама ёз ўрнини ниҳоят, олтин куз эгаллади.

Мурғоб воҳасида пахта йиғим-терими авжида. Шундай долзарб паллада кунлар ёки соатларгина эмас, балки ҳар бир дақиқа ғанимат бўлиб, айрим ишларни йиғим-терим тугагунга қадар тўхтатиб туришарди. Мана шунинг учун «Пахтакор» колхозидаги воқеа ҳаммани ҳайратга солди, одамлар тўсатдан умумий мажлис ўтказиш мақсадида ишни тўхтатишди. Ҳақиқатан ҳам мажлис одатдан ташқари — бундай узоқ давом этган ва кескин баҳслашиш ташвишли коллективлаштириш давридан буён бўлмаган бўлса керак.

Шунчалик қизишиб кетишганидан мажлисни бир кунда тугатишнинг иложи бўлмади. Эртасига «Пахтакор» колхозидаги мажлиснинг доврўғи теварақ-атрофга ёйилди. Эрталабоқ колхозга райкомнинг биринчи секретари Муҳаммад Қорлиев ва район ижрокомининг раиси Қаландар Хоновлар ташриф буюришди. Уларнинг иштирок этишига қарамай, мажлис учинчи кун кечга бориб тугади.

Авваллари Тўйли Мерган мажлисдан сўнг уйига кетишга ошиқмасди. Одатда у клубдан ҳаммадан кейин чиқиб, кекса қоровулга:

— Ҳамма деразаларни очиб, хонани яхшилаб шамоллатиш керак. Бирон бурчақда папирос қолдиғи қолмаганмикин, яна фалокат босиб ёнгин чиқмасин... — деб қайта-қайта тайинларди.

Бугун хонани шамоллатишу папирос қолдиқлари ҳам хаёлига келмади. Мажлис тугаши биланоқ эшик

олдидаги оломон ичига ўзини урди-да, зумда ташқарига чиқиб олди.

Тўйли Мерган клубдан чиққан заҳоти қадамини секинлатди-да, ўзига ўзи: «Қаёққа шошиляпман», деган саволни берди. Чуқур хўрсиниб, бошини алам билан чайқади ва пешонасига тушган оқ сочларини ўйчан ҳолда кафти билан сидирди.

Бетига тунги соф ҳаво урилди. Мурғоб томондан ёган кузги салқин шабададан ариқ қирғоқларига ўтқазилган ниҳолларнинг барглари шитирларди. Клубдаги дим ҳаво ва тамаки тутунидан кейин тунги соф ҳаво ва баргларнинг шивирлаши киши кайфиятини кўтариши керак эди, аммо Тўйли Мерган буларни ҳис қилмади. Яна ўйчан ҳолда дастрўмолчаси билан пешонасидаги терни арди-да, борган сари сийраклашаётган одамлар орасидан юриб уйи томон кетди.

Ўқолхозчилар гуруҳ-гуруҳ бўлиб, истар-истамас тарқалишарди. Кеч бўлганига ва чарчаганларига қарамай, ҳеч ким уйига шошилмасди. Мунозара уч кун давом этган бўлса ҳам, кишилар қалбида йигилиб ётган гапларини ҳали очиб сололганларича йўқ. Ҳамма ўз шериги билан мажлис натижасини муҳокама қилгиси, ҳатто баҳслашгиси келарди.

— Шуям ҳақиқат бўлди-ю?— қоронғида кимнингдир дўриллаган овози эшитилди.— Шунақаям бўларканми?

— Ҳақиқат эмаслигига энди ақлинг етдими?— кимдир жон-жаҳди билан унга қарши чиқди.— Сўзга чиқиш керак эди. Оғзингга худди толқон солгандек жим ўтирдинг-ку, бу ёққа чиқиб олиб чиранасан.

— Сен айтадиганингни айтдинг-ку, бўлди-да!

— Нима, сенингча, мен нотўғри гапирдимми?

— Нимаси нотўғри бўларкан?.. Ҳақиқатдан ҳақиқатни фарқи бор-да. Агар киши аламини кўнглига тугиб қўйган бўлса, қулай фурсатни қўлдан бой бермайди... Сени нимага сўзга чиққанингни одамлар тушунмайди, деб ўйлайсанми?

— Жуда ақлли бўлсанг, қани айт-чи, нимани нотўғри гапирдим?

— Сенга тушунтириб ўтиришим керакми, ўзингни гўлликка соласан-а!

— Гапир-гапиравер. Уялма!

— Бор-эй!.. Энди сенинг кимлигингни яхши билиб олдим.

— Йўқ, бунақаси кетмайди, энди сени гапиришга мажбур қиламан!..

— Бас қилсаларингиз-чи!.. — дея учинчи бир кимсанинг қаттиқ койинган овози эшигилди, сўнг алам билан қўшиб қўйди.— Ҳайфсанни ўзи етарди. Тўйли Мерган — ақлли одам, керакли хулоса чиқариб оларди... Йўқ, нима бўлгандаям ҳаддидан ошириб юборишди.

— Отахон, кўнгилчан бўлиш ярамайди! Қанақасига ҳаддидан ошиб юборилар экан? Овоз етишмади-ку! Коммунистлар ҳам либераллик қилдилар. Шунақа экан, учёт карточкасига қаттиқ ҳайфсан ёзиш шарти билан бериш керак эди. Агар менга қўйиб беришганда-ку, Тўйли Мерган осон қутулмасди-я.

— Ихтиёр сенда бўлганида-ку, Қаландар Хонов билан бирга бўлиб олиб билганингни қилардинглар-а!

— Нима, Хонов нотўғри гапирдимиз?

— Ҳа, нотўғри гапирди!.. Агар ўртоқ Қорлиев гапирмаганида борми, унинг бошида ёнғоқ чаққан бўлардингларинг!..

Бироқ энди кимнинг нима дейишини Тўйли Мерганга аҳамияти йўқ, бўлар иш бўлиб, гишт қолипидан кўчганди. Баҳслашаётганларни хижолатга қўймаслик учун у ўйламасданоқ, колхознинг янги ташкил қилинган боғидан ўтишни мўлжаллаб йўлини ўзгартирди.

Лекин ҳали боғга етмасданоқ шофёри ортидан қаллослаганича келиб қолди.

— Тўйли ога! — деб раисни чақирди йигитча.— Нима учун пиёда кетяпсиз? Мен сизни машинада кутаётгандим. Шаҳардан қайтгандан бери, клубнинг олдида турибман.— Тўйли Мерган шофёрига ўгирилди-да, унга меҳрибонлик билан қаради.

— Уйингга кетавер, Бегенч. Дамингни ол. Мен бир оз оёғимнинг чигилини ёзмоқчиман. Кўп ўтириб қолдим.

— Эртага соат нечада келай?

— Эртагами? — ўйчанлик билан сўради Тўйли Мерган.— Эрта масаласини... правлениеда айтишади...

— Нимага... — тушунмади шофёр. — Машинага чиқинг, обориб қўяман!—деб у сўзида туриб олди.

— Икки йилдан кўпроқ бирга юридик,—йигитнинг елкасига қўлини қўйиб гапини давом эттирди Тўйли Мерган.— Нон-тузни бирга тотдик. Ҳаммаси учун

раҳмат, ўғлим. Кўнглингни оғритган бўлсам, кечир...

У ўгирилди-да, йўлида давом этди.

«Нима деяпти у?— Бегенчининг лаблари ҳайратдан чўччайди.— Мажлисда роса таъзирини беришганга ўхшайди.. Наҳотки Тўйли оғани раисликдан туширишган бўлса?!»

Вақт алламаҳал бўлиб қолганига қарамай, Тўйли Мерганнинг хотини ҳали ухламаган эди. У кўзларини ерга тикканча бурчакда шумшайиб ўтирар, қовоқлари солқиганга ўхшарди.

— Оқнобот, ухлайвермадингми?— ўзини хотиржам тутишга уриниб деди эри.— Кутмай ухлайверсанг бўларди, бир оз мизғиб олардинг.

— Уйқу келармиди!— ўттиз йил бирга яшаган умр йўлдошига ғамгин ва таънали оҳангда гапирди.— Хўш, ишингиз нима бўлди.

— Уят эмасми?— афсусланиб хитоб қилди Тўйли Мерган хотинининг кўзларидаги ёшни кўриб.— Қани, кўз ёшингни кўрмай! Сени кўрган одам мен гўё урушга кетяпману, худди ҳар бир дақиқада мени ўлим кутяпти, деб ўйлайди. Ўзингни қўлга ол!

— Нима бўлди, деб сўраяпман сиздан,— эрининг таъналарини эшитмаганга олиб қайта сўради Оқнобот.

Мерган жавоб бериш ўрнига шошилмай ечиниби, қўлларини ювди, кейин елкасига уйда киядиган чийдухоба тўнини ташлади-да, стол олдига келди.

— Онаси, мени ишдан олишди,— деди секингина узоқ давом этган сукунатни бузиб.

— Вой! Айтувдим-а, нимагадир кечадан бери Ортиқ шайх худди қанот чиқаргандай учиб юрибди деб,— деди рўмолининг бир учини тишланганча хотини.— Бунда бир гап бордир-ов, деб ўйлагандим.

— У нимага хурсанд бўлади?

— Худди қариндошингизнинг маккорлигини билмайдиганга ўхшайсиз-а. Бировнинг бахтсизлигидан шодланмаса, Ортиқ шайх отини бошқа қўяди-ку.

— Балки хурсандчилигининг боиси бордир?— деди Тўйли.— Қорин тўйғазиш учун хурсандчиликнинг ўзи камлик қилади-ку.

— Наҳотки унинг фикр-ёди нимадалигини билмасангиз,— жаҳли чиқаёзди Оқноботнинг.— Янги раис уни дуохонлик қилиб, тумор сотишига халақит бермайди, деб умид қилади-да.

— Эй, художўй-ей. Очиғи, нима дейишга ҳайронман ўзи! Майли.. Қолхозчиларга келсак,— бир оз

ўйга ботиб давом этди у, — худди ҳар доимгидек, баъзиларнинг боши осмонга етади, баъзилар эса норози бўлишади. Майли, бунисига хафа бўлиб ўтирмаймиз... Ҳай майли, егулик бирон нарсанг бўлса, олиб кел, аввал тамадди қилиб олай, у ёғи бир гап бўлар.

Оқнобот эрига овқат олиб келишга ҳали улгурмасиданоқ, остонада унинг Ғайли исмли акаси пайдо бўлди, ҳамма уни Қийшиқ лақаби билан чақирарди.

— Келинг, келинг, — дея мамнунлик билан кутиб олди уни Тўйли. — Енимга кела қолинг.

Ғайли ўзининг ўзгармас учли мўйна қалпоғини ечиб, қоziққа илди-да, ёнламаси билан юриб, стол олдига келди.

Унинг ғалати юришининг боиси бор. Мерган ҳали кичкинагина бола пайтида, Ғайли кап-катта йигитча бўлиб қолганди. У ўйинқароқ бўлганлиги сабабли, ота-офасини ўй ўйлатиб қўярди. Ҳужар ва ялқов Ғайли куни бўйи болалар билан ўйнар, чўмиларди, агар буям жонига тегса, бир тўда майда болаларни йиғиб, овулнинг ўртасида эшакларни ким ўзарга чоптириб, кўчанинг чангини осмонга чиқарар ва теварак-атрофдаги итларни қутуртирарди. Ҳа, бу соҳада Ғайли устаси фаранг эди. Унинг учун бирорта қайсар эшакни ўзига бўйсундиришдан мароқлироқ иш йўқ эди.

— Эҳтиёт бўлгин, тепади-ку, ахир! — деб уни кўп огоҳлантиришарди, бироқ у гапга қулоқ солмасди. Ахири бир кун ҳали минишга ўргатилмаган эшак худди тошдек қаттиқ ерга кўтариб ташлади.

Ғайли бир ойгача оғриққа чидолмай белини ушлаб, вой-войлаб ётди. Урнидан турганидан сўнг, оқсоқланиш у ёқда турсин, балки ёнламасига юрадиган бўлиб қолди. Шундан бери у Қийшиқ лақабини олган.

Ғайли ҳали ўтиришга улгурмаёқ, узун бўйинини чўзиб, стол устига қўйилган нарсаларга харислик билан кўз югуртирарди.

— Овқат егим келмаяпти-ку, — деди-да, қуруқшаган лабларини ялади, — агар сенда шайтоннинг сувидан бўлса, томоғимни ҳўллаган бўлардим.

Оқнобот лом-мим демай, холодильникдан бир бутилка ароқ билан қадаҳни олди-да, акасининг олдига келтириб қўйди. Ғайли стол устидан иккинчи қадаҳни топмагач, қинғир-қийшиқ тишларини кўрсатиб иржайганча, Тўйли Мерганга тикилди.

— Сен ичмайсанми? Ё ёшинг бир жойга бориб, сочинг оқаргани учун художўй бўлмоқчимсан?

Мерган индамади. Лекин Қийшиқ ийманиб, тортинмади ҳам. У қадаҳни тўлдириб ичгач, тақсимчадан кўк пиёз олиб, ҳидлаб жойига қўйди-да, папирос чекди.

— Ичганингиздан кейин, бирон нарса енг-да!— деди Оқнобот тўнғиллаб, сўнг косага шўрва қуйиб, акасининг олдига қўйди.

— Сен мени шошилтирма!— қўл силкиди Ғайли.— Хоҳласам, ўзим ейман.— Папиросини тутатиб, у Тўйлига энгашди.— Шундай қилиб, иш нима билан тугади? Бўшатишдими?

— Ҳа, шундай бўлди.

— Ҳм... Демак, охири мақсадларига етишибдида, — жаҳли чиқиб хўмрайди қайнағаси. У қадаҳини яна тўлдириб, Тўйли Мерганга кўз қири билан қараб:— Нимада айблашди?— деб сўради.

— Нима, мажлисда йўқмидингиз?— ўз навбатида сўради Тўйли.

— Ҳа, йўқ эдим.

— Нега қатнашмадингиз?

— Вақт бўлмади. Биласанми, зарур иш бор эди... Эй, мажлисда мен борманми, йўқманми, бунинг нима аҳамияти бор? Яхшиси, гапни чалғитмай сени нимада айблашганини айт.

— Айблардан бири сизга ҳам тааллуқли.

— Тушунмадим!— бош чайқади Ғайли.— Раислигингни менга нима алоқаси бор?

— Ахир сиз қариндошимсиз-ку?

— Хўш, нима бўпти? Бор-йўғи қайноғангман, сен куёвимсан, демак қариндошмиз. Бу худогаям, бандасигаям беш қўлдек маълум.

— Ҳамма гап ана шунда-да, қариндош-уруғчиликда...

— Ё худо, бунинг ишга нима алоқаси бор.

— Мени юз-хотирчиликда айблашди.

— Юз-хо-тир-чи-лик-да!— хахолаб кулди Қийшиқ.— Балли, азаматлар! Зап айбни ёпиштиришибдику!.. Ахир, ишдан туширадиган бўлгандан сўнг, баҳона топиш керак-да.. Юз-хотир-чи-лик! Топган баҳоналарини-ю!..

— Эҳ, Ғайли ака, мажлисга борма чакки қилибсиз. Боришингиз шарт эди. Борганингизда бундай кулиб ўтирмаган бўлардингиз?— деди жиддий тусда Мерган.— Агар очигини билишни истасангиз, бизнинг колхозда менинг қариндошларим — туғишган акала-

риму опаларим, амакивачча-ю, холаваччаларим ва уларнинг набираларининг сони етмиштадан ортиқроқ экан.

— Нима бўпти? Борди-ю, етмишта бўлмай, бир юз етмишта бўлса-чи.

— Албатта, гап уларнинг сонидан эмас. Агар билишни истасангиз, шу етмиш одамнинг ярмиси амалдорлар ё бўлмаса, энгил-елпи иш билан машғул бўлиб, жонини койитмай кунини ўтказиб юрибди. Тўғри, булар ичида колхозчи деб саналадиганлари ҳам кўп, лекин... Мисолни узоқдан қидириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Масалан, сизни олиб кўрайлик...

— Мени?— ҳайратланди Қийишқ.

— Ҳа, сизни!— деди маъюслик билан ва қайноғасининг кўзига тик қаради.— Қани айтинг-чи, сўнгги йилларда колхозга жиндек бўлса ҳам фойдангиз тегдими? Далага охириги марта қачон чиққанингизни эслай оласизми?

— Бекорга мендан бошладинг-да! Мен ҳисобга кирмайман-ку.

— Нима учун?— ҳайратланди Мерган.

— Ўзингга маълум-ку, соғлигим жойида эмас.

— Касалман денг? Ха-ха-ха.. — деб масхараомуз кулди Тўйли.— Қанақа касаллигингизни жуда яхши биламан. Уруш бўлса — майибсиз, пахтага — чўлоқсиз, қачон...

— Тўйли, эски гапни қўзгамайлик!

— Бўлмаса, янги гапдан гаплаша қолайлик. Томорқангизда ким ишляпти? Элликдан ортиқ қўйингизни ким боқяпти?.. Майли, қўйларингизни подага қўшиб юбордингиз, у ҳақда гапирмаймиз. Хўш, туяларингиз билан сигирларингизни ким боқяпти? Бунинг учун касалмассиз!

— Хўжалигимга қарашга ким қаршилик қилади?

— Ҳамма гап шунда-да, биродар,— деб хўрсинди Мерган.— Сиз менинг қариндошим бўлганлигингиз учун ҳам ҳеч ким сизнинг мушугингизни пишт демайди. Менда ҳам катта айб бор. Кўрсам ҳам ўзимни кўрмаганликка солдим... Қилмишимга яраша жазо олдим!— У бир оз жим қолгач, яна қайноғасига қаради:— Менга бир нарсани айтинг-чи, нима учун сиз билан мен ишлайдиган мана шу учинчи бригада пахта планини неча йиллардан буён бажармай келади, а? Сабабини айтиб беролмайсизми?

— Р-ёқдан билай!— елкасини қисли Қийшиқ ва бурнини жийриб, яна қадаҳга қўл узатди.

— Тўхтанг!— деб Тўйли унинг тирсагидан ушлади. — Ароқ қочиб кетмайди. Аввал саволимга жавоб беринг.

— Билмайман, деяпман-ку!

— Биласиз-ку, лекин бўйин товлайсиз.

— Худо ҳаққи, билмайман дедим-ку!

— Мендан яхши биласиз.

— Колхоз планини тўлдирипти-ку, бўлди-да, яна нима керак...

— Бу билан кифояланиш керак эмас. Ҳамма бригадалар планини тўлдириши шарт.

Бу гаплар жонига тега бошлаган Ғайли, бурнини тортди-да, соддадиллик билан:

— Агар ҳамма бригада аъзолари жонини жабборга бериб ишласа, план албатта бажарилади-да,— деди.

— Ана энди ўзингизга келдингиз!— деди кўнгли тўлиб Тўйли Мерган ва қайноғасининг қўлини қўйиб юборди. — Қариндош-уруғчиликнинг оқибати шунга олиб келди!

Қийшиқ жавоб бериш ўрнига сингисига ер остидан бир қараб қўйди-да, чаққонлик билан иккинчи қадаҳдагини ҳам ичиб юборди.

— Юз-хотирчиликдан ташқари, сўнгги вақтларда далада кам кўринар эмишман,— алам билан гапини тугатди Тўйли.

— Улар тўғри айтишибди!— тасдиқлади уни Қийшиқ, сўнг косадаги қўй гўштининг ёғлиқроғини танлаб олди. — Далада кам кўринаётганингни тўғри айтишибди,— деди гўштни чайнаган.

— Хўш, тўғри бўлса, нега сенга туҳмат қилишяпти дедингиз?— деди Тўйли Мерган қайноғасини синчиклаб кузатаркан. — Тўғри, баъзи нарсаларни ҳаддан ошириб юборишди,— ўйчанлик билан давом этди у. — Ҳаддимдан ошган вақтларим ҳам бўлди. Халқ тўғри қарор чиқарди, дўстим. Ҳамма айб ўзимда.

— Узингда?— қиқиллади Ғайли. — Ҳамманинг олдида айбингни бўйнингга олдингми?— ҳайратланиб сўради у.

— Одамлар ҳақ гапни айтишгандан кейин, қандай қилиб бўйнимга олмай?

— Ҳамма айбни сенга ағдаришгандан хурсанд экансанда-а?

— Гапни айланторманг. Узим йўл қўйган камчиликларнигина тан олдим.

— Оқнобот, эрингнинг гапини эшитяпсанми?— гапини тасдиқлаш учун у синглисига қаради.— Мен сенинг ўрнингда бўлганимда, бўйнимга олиш ўрнига, ўлимимга рози бўлардим!— ишонч билан хитоб қилди у.

— Нима учун?

— Нимагалигини билмасанг, ҳозир тушунтирмаман!— Қайноға қўлидаги тозалаган суягини зарб билан столга ташлади-да, жаҳл билан фикрини баён қила кетди.— «Пахтакор» колхозини машҳур қилган ким? Тўйли Мерганми ёки улар? Йигирма йил илгари колхозга раис қилиб сайлашганда...

— Йигирма эмас, ўн саккиз,— акасининг гапини тўғрилади синглиси.

— Нима фарқи бор?— Қийшиқ синглисига кўзларини олайтириб қадаркан, ўрнидан туриб кетди.— Гапимни бўлма, деб сенга неча марта айтаман. Аёл киши гапимни бўлса, жиним қўзийди...

— Бўлди, бас қилинг,— уни тинчлантиришга ҳаракат қилди Тўйли... — Алининг аламини Валидан олманг. Яхшиси айтинг-чи, раислигимда қандай ишни қойил қилиб бажардим!

— Ээ-ҳе, қанча иш қилдинг!— қичқирди Ғайли хонанинг у бошидан-бу бошига ҳаяжонга тушганча қўлларини силтаб бориб келаркан.— Эсингдами, сени раис қилиб сайлашганда қанча гектарга чигит экиларди? Кўпи билан икки юз, ҳатто ундан ҳам кам. Ҳозирчи? Икки минг-а! Икки юздан икки мингга чиқиш осонми?— У баттар дарғазаб бўла бошлади.— Хўш, ким қилди бунини? Ким деб сўраяпман? Албатта, Тўйли Мерган! Бутун Мурғоб воҳасида биринчи бўлиб ким кўксига Олтин Юлдуз тақди. Тўйли Мерган! Товуқ, ғозлар у ёқда турсин, ҳатто, отлар билан туяларни ҳам ҳисобга олмайлик. Бошингга қанчадан-қанча маломат тошини ёғдирганлар колхозимизда қўйлар сони қанчага етганини билармикин? Ҳозир отарларимиз Қорақумга сиғмаётир! Уларни ким етиштирди? Менми? Тўғри кўчалар, электростацияни, юзта машинага гараж, мактаб, касалхонаси бўлган кўм-кўк боғга бурканган посёлкани ким қурдирди. Подшо саройидан қолишмайдиган клубни-чи? Болалар боғчалари-чи... Эй, ҳаммасини санаб санаёғига етиб бўладими?

Буларнинг ҳаммасини ким қилди?! Ким деб сўраяпман, ким?

Қийшиқ бир оз жим бўлганидан фойдаланиб, Тўйли Мерган қисқа, лекин қатъий оҳангда:

— Одамлар, — дея жавоб берди.

— Ким, ким? — дея Қийшиқ ўзини эшитмаганликка солиб, стол олдига югуриб келди-да, узун қўллари билан унга тиралди.

— Халқ! — унинг кўзларига тик қараб, жавоб берди Тўйли. — Ҳа, ҳа, халқ.

— Йўқ, сен билан бир фикрга келишимиз қийин, — дея тўсатдан жим бўлиб қолди Қийшиқ ва стол ортига ўтирди. — Халқ, дейсанми? — деди-да, хаёлга берилиб анча вақтгача сукут сақлаб ўтирди. — Энди, — деди бир оздан кейин ўрнидан сакраб туриб, — сени ишдан олишгандан кейин биронтасини ўрнингга сайлаш керак-ку?

— Сайлашди.

— Ким экан у?

— Кимлигини сенга нима дахли бор? — деди Тўйли Мерган киноя билан. — Бари бир ишламайсан-ку.

— Пешонага нима ёзилганини ким билади дейсан, — деди Ғайли маънодор қилиб. Энди у ялпайиб, кўзларини айёрона сузиб, тишларини бепарволик билан кавлаб ўтирарди. — Нима десанг деявергину, лекин ҳаммаям раис басавлат, унвонли ва идрокли... бўлишини истайди?

— Билмадим, сенга ёқадими йўқми, раис қилиб Шоҳсултонни сайлашди.

— Ким? — деб ҳайратланди Қийшиқ. — Шоҳсултон? Сувчи Назарнинг қизими?..

— Нима, сенга ёқмадими?

— Унчалик кўнгилдагидек эмас, — деб ошкора бўйнига олди Ғайли. — Эплай олармикан?

— Эплаганда қандоқ! — деб ишонч билан гапирди Тўйли. — Ақлли қиз, олий маълумотли агроном. Ер билан сувнинг тилини билади. Халқни ҳам тушунади, ахир бир йилдан бери парторг бўлиб ишляпти. Хотиржам бўл, одамларни беш қўлдай билади, сениям, мениям.

— Ахир, аёл киши-ку! Аёл-а! — деб бақирди Қийшиқ. — Агар аёллардан министр бўлипти десанг, ишонман. Лекин колхозга раис...

— Шоҳсултон ёш бўлса ҳам, сенга ўхшаган минг-

та эркакдан ақллироқ, — деб гапга аралашди Оқнобот стол устини йиғиштираркан.

— Эшитдингми! — дея Тўйли Мерган кулимсираб хотини томон бош силкиб қўйди.

— Хоҳишинглар, мен кичкина бир одамман, — деб мунозарадан четланди Ғайли. У шаҳд билан туриб, учли мўйна қалпоғини пешонасига қўндирди-да, эшик томон юрди. Эшик олдида тўхтаб, ортига ўгирилди-да, кинояомуз кулимсираб: — Ҳурматли Тўйли, агар уйда ўтириб зериксанг, ёнимга боргин, томорқамдаги карам билан сабзиларни йиғишга ёрдамлашиб юборасан... — деди.

Қайноғаси чиқиб кетгандан сўнг, Тўйли Мерган чарчаганини ҳис этди. Боши хум бўлиб, чакаклари зирқирарди. У индамай чека бошлади, ўрнидан туришга ҳоли келмасди.

Оқнобот идиш-товоқларни ювиб, жой-жойига қўйгач, эрининг олдига келиб, чўққайиб ўтирди-да, ғамгин кўзларини бўшлиққа тикиб, хижолат билан сўради:

— Шунча гап-сўздан кейин, энди нима бўлади, Тўйли? Сизга лаёқатли бирон-бир иш топиб беришармикан?

Тўйли Мерган эндигина чека бошлаган сигаретини жон-жаҳди билан кулдонга эзди.

— Бу ёғи бир гап бўлар, онаси. Ҳозир ётиб, ухлаш керак.

Тўйли Мерганнинг узоқ-яқин қариндошлари кўп, лекин уйда камчилик эди. Иккала қизини турмушга берган, улар ўз оилалари билан алоҳида яшашарди. Ўғли Омон ҳали уйланмаган, бироқ ҳақиқий шаҳарлик бўлиб олганди. Ўтган йили Қишлоқ хўжалик институтини тугатиб, қадрдон колхозига инженер-механик бўлиб қайтиб келганди. Бу ерда кўп ишлай олмади. Ашхободда беш йил ўқигани учун ҳам шаҳар ўзига тортиб турарди. Охири у колхоздан кетиб, Қорақум каналига қарашли автопаркка ишга кирди.

Тўйли Мерганга ўглининг бу иши ёқмаса-да, лекин қаршилиқ кўрсатмади. Оқнобот эрига ўғлини олиб қолиш учун қанча ялиниб-ёлбормасин, бари бир Тўйли ўз сўзида туриб олди.

— Биттаю битта ўғлингни кўнглига озор беривидан

сенга нима фойда? — дерди у хотинига. — Истаган жойига кетаверсин. Худога шукр, унинг ёрдамига муҳтож эмасмиз. Қаерни кўнгли тусаса, ўша ерда яшаб, соғ бўлиб, бошини тик тутса бўлгани.

Омонга шаҳар ижрокомидан ҳали-вери уй-жой берилмаслиги аниқлангач, Тўйли Мерган шаҳардан ҳовли сотиб олиб берди.

Колхоздаги шошилиш мажлисида отасининг масаласи ҳал бўлаётгани ҳақидаги хабар ўша кунгун Омоннинг қулоғига ҳам етиб борди. Ёмон хабар бир зумда ҳаммаёққа тарқалади, баъзан радиодан ҳам тез ёйилади. Ҳозир ҳам шундай бўлди.

Омон телефонга югурди.

— Ойи, нима гап? Отам ҳақида ҳар хил гаплар эшитдим.

Мажлис бошланганидан бери ўзини қўйгани жой тополмаётган Оқнобот, ўғлининг овозини таниб, хўрсиниб ҳам қўйди.

— Ўғлим, ҳозирча ҳеч нарса маълум эмас.

— Ойи, йиғлаяпсизми?

— Йўқ, ўғлим.

— Ойи, ўзингизни қўлга олинг. Хафа бўлиш сизга ярашмайди.

— Эй, ўғлим-эй, аёл ҳаммавақт аёллигича қолади.

— Ойи, сиз фақат аёл эмассиз, сиз — Тўйли Мерганнинг хотинисиз. Буни эсингиздан чиқарманг.

— Ҳаракат қиламан, ўғлим.

— Кечқурун яна қўнғироқ қиламан.

— Майли, қўнғироқ қила қол, ўғлим.

Лекин Омон кечқурунгача сабр қилолмади. Иш вақти тугаши биланоқ қўнғироқ қилди.

— Отам ҳалиям мажлисдан қайтмадиларми?

— Йўқ, келмадилар.

— Нима гап ўзи? Отам бирон нима дедиларми?

— Ўғлим, отангни феълени билмайсанми? Лом-мим деб оғиз очмадилар.

— Кайфиятлари қалай?

— Билмасам. Келадилару овқатланиб, чой ичадилар-да, яна кетадилар.

— Сўрасангиз бўларди.

— Эй, ўғлим-ей, сўрасанг сўрамасанг ҳаммаси аниқ бўлади-ку.

— Қачон?

— Ахир мажлис бир ойга чўзилмайди-ку. Бугун бўлмаса, эртага тугар.

— Ҳа, тўғри. Ойи, фақат сиз ўзингизни бекорга қийнаманг. Мен кейинроқ яна қўнғироқ қиларман.

Ярим кечада трубкани Тўйли Мерганнинг ўзи олди.

— Салом, ота!

— Э, сенмисан, Омон! Хўш, ишлар, кайфиятлар қалай?

— Ёмонмас, ота. Ўзингизники-чи?

— Эй, бизники кўнгилдагидек эмас.

— Мажлис тугадими?

— Вақт-соати келиб тугар.

— Қандай қарорга келишяпти?

— Ҳозирча бир нарса дейиш қийин.

— Иш нимага бориб тақалаяпти? Сезяпсизми?

— Сезяпман, лекин ҳали ноаниқ.

— Энди нима бўлади!.. Эшитган заҳоти бормоқчи эдим.

— Сенга бу ерда нима бор?

— Ўзим, шунчаки, ота...

— Ишингни қилавер, Омон. Ҳадеб қўнғироқ қилиб, онангни безовта қилма. Тушундингми?

— Тушундим, ота.

— Тушунган бўлсанг, хайрли тун.

Лекин ўша кечаси Омон ухлай олмади. Ишда ҳам галати бўлиб юрди.

Отасини ишдан олишгани ҳақидаги хабарни Омон тўртинчи куни эшитди. Эрталаб уйдан чиққан заҳоти қўшни бўлиб яшайдиган пенсионер Тархон Ғойибга дуч келиб қолди. Бақалоқ Ғойиб унинг йўлини пойлаётган эди. У тўсатдан Омоннинг ён тарафида пайдо бўлди, сўнг унинг йўлини тўсиб, ичидан қувониб, суҳбатни бошлашдан аввал пўрсилдоқ лабларини узоқ ялади.

— Ўғлим, аҳволларинг қалай?— қорнини ҳафсала билан силаб, тиржайганча сўради у.

— Раҳмат, отахон, ҳаммаси жойида,— қуруққина жавоб берди Омон, гап нима ҳақида боришини фаҳмлаб, унга вақти йўқлигини сездирмоқчи бўлиб.

— Отанг ҳақида эшитдингми?— деб қўшниси кўрсаткич бармоғини огоҳлантиргандек кўтариб уни тўхтатди.

— Нимани эшитаман?

— Хўп ажиб замонлар бўляпти-да!— деб бақалоқ тоғоранинг тагидай ясси ялтироқ бошини чайқаб қўйди.— Ўғли отаси ҳақида ҳеч нима билмайди-я...

— Кечирасиз, отахон...

— Ишчилма, улгурасан! Отанг қачонлардир менга қалин дўст эди... Хўш, айтишларича, уни отдан ағдарिशганмиш. Нима, тушунмадингми? Бир сўз билан айтганда, тахтдан туширишипти. Энди у раис эмас...

— Тушундим,— хотиржам жавоб берди Омон. — Мени бировнинг бахтсизлигидан хурсанд бўлаётганингиз ажаблантиряпти.

Иигит хира суҳбатдошини айланиб ўтиш учун қаддам ташлаган эди, у яна тўхтатди.

— Уғлим, яна мендан ранжима. Мен шунчаки қўшничилик қилиб айтдим-да. Қўшнилари ҳамма гапни— яхши ва ёмон хабарларни бир-бирларига етказиб туришлари керак. Мен сенга яхшиликча...

— Раҳмат, отахон...

— Э, тўхтасанг-чи! Бунақа ишларни шошмашошарлик билан қилиб бўлмайди. Сенга топшириқ бермоқчиман,— қорни билан Омонни деворга қисиб, қайсарлик қилди Ғойиб.— Уйга борганинда Тўйли Мерганга катта салом айтгин. Яна унга шуни айтиб қўйки,— деди-да бақалоқ ҳиҳилаб кулиб қўйди,— қайгурмасин. Нима бўлипти ҳайдашса, ҳайдашибди-да! Бари бир пенсияга чиқишига оз қолганди. Қорақум каналида тўлиб-тошиб сузиб юрган оқ амур бизнинг ошнализга ҳам етади. Худога шукрки, ҳали ҳеч ким уни овлашниман, сотишниман ман қилгани йўқ. Шаҳарга кўчиб келсин— ахир уй-жойи бор-ку, яна қанақанги жой дегин, нақ саройнинг ўзи... Балиқ овлагани бирга борамиз, балиқ шўрва пиширамиз. Куба ромига келсак, бахтимизга яраша тўлиб-тошиб ётибди... Қисқаси, зеркиш йўқ.

— Отам бундай кўнгилхушликларни ёқтирмасалар керак, деб қўрқаман.

— Қўрқма. Сен яхши бола бўлсанг ҳам, инженер бўлсанг ҳам, аммо ҳали ёш боласан. Узинг бир ўйлаб кўр-а, ахир шундай чавандозни эгардан юлиб туширишганларидан сўнг, у отга қайта минолармиди. Нима, сен ўйлайсанки, мен ўз қоҳишим билан пенсияга чиққанманми? Жўнатишди, ҳурматли ўртоқ, мени ҳам жўнатишди...

— Пенсия ҳақида билмайман-ку, лекин отам сиз билан балиқ овлашни хоҳламаса керак-ов...

Бундай сўзларни Омоннинг оғзидан чиқишига хурсандлигидан шошиб қолган қўшнисининг ўзи сабабчи эди. Шуниси ҳам борки, қари туянинг туёғидек териси қоғиб кетган Ғойиб унча-мунчага хафа бўлмасди. Бир

зумдан сўнг Омоннинг қулоғига унинг алам билан эмас, ҳатто мулойимгина берган жавоби эшитилди.

— Албатта, хоҳлайди. Буни ҳатто бахт деб ҳисоблайди.

Гарчи, ёш инженер ҳасадгўй қўшниси билан қилган суҳбати давомида отасининг қадр-қимматини, обрўсини сақлашга ҳаракат қилиб ўзини тутган бўлса ҳам, лекин бари бир ёмон хабар доводиратиб қўйди. Омон келажакда шунақа бўлишини ҳеч ўйламаганди. У отасининг— ўз ишига ниҳоятда содиқ, ҳеч қачон ўз манфаатини кўзламаганини, ниҳоятда ҳаққоний ва холис ниятли, ҳар қандай қийинчиликни енгишга қодир инсон эканлигини онгига сингдириб олган эди. У отасига раислик лавозими абадий бириктирилган деб ўйларди. Бирдан ишлар чаппасига кетди...

«Балки отамга ҳозир жуда қийиндир,— ўйларди Омон, автобаза томонга қараб йўл оларкан.— Бошқача бўлиши мумкинми? Ўн саккиз йил давомида эришган шон-шухрати бир зумда йўққа чиқса-я. Шу йиллар давомидаги кун-бакун қилган фидокорона меҳнати-чи? Эсимни таниганимдан бери, отамнинг худди унга ухлаш ман қилингандек, қачон ётиб, қачон турганини эслай олмайман. Ахир бунинг ҳаммаси бекор кетмади-ку. Отамнинг елиб-югуришлари натижасида қолоқ, ярим харобага айланган колхоз тез орада илғорлар сафига қўшилиб, бир неча йилдан бери республиканинг фахри ҳисобланади... Бунақа одамга тириклигидаёқ ҳайкал қўйса арзийди... Шундан кейин ҳақиқат борлигига ишонса бўладими? Шундай мушкул аҳволни енгишга отамнинг юраги бардош берармикин?.. Ахир у мағрур ва бир сўзли одам-ку...»

Омон автобазага яқинлашганда, дарвозадан баҳайбат самосвал чиқди-да, гирчиллаб унинг олдида тўхтади. Қорачадан келган, сочлари жингалак йигитча кабинетдан қараб, кулимсираганча :

— Салом, инженер!— деди.

— Салом, Жума! Ишлар қалай?

— Кўриб турибсан-ку. Бир кеча уйқуни баҳридан ўтиб, ремонтни тугатиб олдик.

— Яшанглар, азаматлар! Йўл бўлсин?

— Канал орқасидаги дамбага!

— Боёшим ҳам борадими?

— Униям ўша ерга юборишди.

— Унга кўз-қулоқ бўлиб юр. Айтишларича, у яна иш вақтида каبوبпазларни олдида юрганмиш. Агар у

яна ичса — бутун коллективнинг юзини ерга қаратади-я. Ҳзи қобилиятли ку, лекин интизоми...

— Ташвишланманг. Энди у кўк чойдан бошқа нарса ичмайдиган бўлган.

— Қанийди... Майли, муваффақият тилайман.

Автобаза ҳовлиси моторларнинг гувуллашидан ларзага келарди. Ҳайдовчилар қўлларида йўлланма ушлаганча, шошилиб идорадан чиқишарди-да, одатлари бўйича кабинага сакраб чиқиб олардилар. Ҳар томондан эшиклар тарақлаб ёпилиб, оғир юк машиналари дарвозадан ўрмалаб чиқиб кетарди. Омон ҳовлини кесиб ўтаркан, қуёшда қорайган ёқимтой шофёрлар ва механикларга қўл силкиб саломлашарди.

Остона ҳатлаб идорага кириши биланоқ ўз хонасига кирмай, директорнинг олдига йўл олди. Бош инженер учун директор хонасининг эшиги ҳаммавақт очиқ эди. Лекин бугун у қабулхонага кириб, котиба билан саломлашишга улгурмасиданоқ, бу кекса аёл шошилганча машинага ортидан турди.

— Бир оз кутишингга тўғри келади, ўғлим, — деб уни тўхтатди аёл.

— Нима, директор ҳали келгани йўқми? — ҳайрон бўлди Омон.

— Келишга келганку-я, ҳаммамиздан олдин... — худди ўзини оқлагандек тушунтира бошлади котиба аёл. — Сен айбга буюрмагин-ку, лекин ҳеч кимни киритмаслик буюрилган. Ҳеч кимни!..

— Бу, менга тааллуқли бўлмаса керак?

— Йўқ, сенга ҳам тааллуқли. Агар ишинг шошилич бўлмаса, бир оз кутиб тур. Чекиб олгунингча директор ҳам бўшаб қолар.

Бу муомаладан ҳайратга тушган Омон турган жойида саросималик билан оғирлигини дам у оёғига, дам бу ёғига оларди.

— Майли, ўзим жавоб бераман! — дабдурустдан котибага шундай деди-да, эшикни шаҳд билан очиб, хонага кирди.

Одатда, директор Омоннинг кираётганини кўриши биланоқ вазмин гавдасига қарамай чаққонлик билан ўрнидан туриб, хушнуд кутиб оларди. Бугун у инженерни кўриб, ҳатто ўрнидан қимирламади ҳам. Юмшоқ креслога ястанганча, ҳеч нарса бўлмагандек, трубкага қандайдир аҳамиятсиз сўзларни эринчоқлик билан гапиратиб, унга ўтир дегандек имо қилди. Телефонда бўлаётган суҳбат ишга алоқадор эмаслиги сезилиб ту-

рарди, кишиларни қабул қилмасликка тўсқинлик қилмас, балки директорга ҳузур бағишларди. Шошилмай гапирётган луқмаларининг маъносизлиги Омонга стулга ўтирмасданоқ дарров равшан бўлди. Бунинг устига директор узоқ вақт гаплашди, ўз хурсандчилигини яширишни истамаган одамдек ора-чора мийиғида кулимсираб қўярди. Охири, четдагиларга тушунарсиз бўлган суҳбат тугаб, трубкани жойига қўйди.

— Хўш, инженер, нима гап?— хурсанд бўлиб кўзини қисиб сўради у.— Сизнинг ишингиз жуда зарурга ўхшайдими?

«Нимагадир бугун унинг кайфияти яхши,— деб ўкинч билан ўйлади Омон.— Ҳатто автопарк биринчи маротаба планни бажариб, мукофот олганда ҳам директор шунчалик қувонмаганди. Қанақа хушxabар эшитдийкин, қандай майин шамол юзини сийпаганикин? Балки отам ҳақида бирон нарса эшитдимикин...»

— Сиз шошиляпсизми?— Омон мулойимлик билан сўради.

— Мен-ау шошаётганим йўқ, лекин сизнинг вақтингиз зиққа ўхшайди.

— Кичкинагина илтимосим бор,— директорнинг киноясига эътибор бермай, Омон мақсадга ўтди.— Икки кунга ота-онамнинг олдига бориб-келишга рухсат берсангиз.

— Икки кунга!— деб ясама ҳайратланди директор.— Қанчадан-қанча машиналарга жавобгарсиз-ку, қаерга борасиз!

— Ўша тўртта машинадан бошқа ҳаммаси юриб турибди-ку.

— Нима, сизнингча, ўша тўртта машина ҳеч қачон йўлга чиқмайдими?

— Ўзингизга маълумки, эҳтиёт қисмлар келмагунча, юрмайди-ку.

— Менга бунақа баҳоналар кетмайди. Эҳтиёт қисмлар топиш эса сизнинг вазифангизга киради. Гўё сиз бизда ишламайсизу, фақат меҳмонга келган одамга ўхшайсиз-а? Шундайми?

— Ишга қабул қилаётган кунингиз эҳтиёт қисмларни ноқонуний йўллар билан топишни ўз зиммамга олмайман, деб сизни огоҳлантирган эдим. Бунинг устига, икки кун ишда бўлмасам, ҳеч нарса ўзгариб қолмайди. Бошқа ҳамма ишларни бош механик жуда яхши эплайди.

— Бош механикнинг ташвишлари ўзига етиб ор-

тади. Бундан ташқари, шуни унутмангки, давлат сизга маош тўлайди...

— Бировлар ҳисобига бориш хаёлимга ҳам келгани йўқ. Менга ўз ҳисобимдан рухсат беринг, бухгалтерия ойлигимдан ушлаб қолсин,— деб талаб қилди Омон.

— Эй, гап маошдамас!— дея қўл силтади директор.

— Бўлмаса нимада?

— Гап шундаки, сиз шаънингизга доғ тушишдан жуда қўрқасиз. Тушунсангиз-чи, сизнинг вазифангизда ҳийла-найранг ишлатмаса бўлмайди, ахир. Шароитга мослашиш керак. Менга бундай виждон билан иш юритувчилар керак эмас.

— Бир варақ оқ қоғоз сўрасам бўладими? — хотиржамлик билан деди Омон.

Директорнинг юзида қаноатланганлик аломати сезилди. Шошилмасдан тортмасидан бир даста қоғоз олди-да, парвосизгина столга ташлади.

— Етадим икки камми? — кесатди у. — Ручкаям беришим мумкин.

— Раҳмат, ручкам бор.

Инженернинг ўз илтимосига биноан вазифасидан бўшатишларини сўраб берган аризасини директор қўлиги олгач, қувончини яширолмади. Унинг ҳўмрайган серажин юзи текисланиб, нақ ёришиб кетди.

— Нима, озодлик бўлса озодлик-да,— дея кулимсиради у.— Шунингдек, ишга киришингиз биланоқ менга ҳамиша ҳамма нарсада қаршилиқ кўрсатиб келдингиз. Эсингиздами...

— Бу ерда эслайдиган ҳеч нарса йўқ,— деб унинг гапини бўлди Омон.— Мен автобазага келганимда деярли ҳар куни сизни шаҳар партия комитетига чақиришарди, албатта, мақтов сўзларини эшитмасдингиз. Шундай эмасми?!

Директор миқ этмади.

— Сизга менинг хатти-ҳаракатим ёқмасди, лекин бари бир ҳамма қаршилиқни ёриб ўтдик,— деб гапида давом этди инженер.— Ҳа, дангасаларга кун бермадим, кейин бу ҳақда партактивда гапиришди. Ана шундан сўнг, сиз қўрқиб кетдингиз.

— Нимадан қўрқар эканман? — ўзини ажабландай қилиб кўрсатди директор.

— Нимағалигини ўзингиз жуда яхши биларсиз? Мени ўрнингизни эгаллашга интиляпти, деган фикр

миянгизни чулгаб олди. Сиз мендан қандай йўл билан бўлса ҳам қутулишга уриндингиз. Аллақачон мени бўшатиб юборар эдингиз-ку, лекин отамдан ҳайиқдингиз, чунки у ноҳақлик билан чиқишолмай, шовқинсурон кўтариши мумкин эди. Тўйли Мерган билан муносабатингизни бузилишини истамасдингиз, чунки ҳар ҳолда у районда машҳур одам. Ана шунда сиз мени қинғир йўллар орқали эҳтиёт қисмлар топишга ундадингиз...

— Тухмат! — дабдурустдан бақирди директор. — Қабиҳлик бу!

Директор асабийлашгани сари, Омон хотиржам тортарди.

— Мен ҳам буларни тухмат бўлишини истардим. Лекин бахтга қарши бунинг ҳаммаси ҳақиқат. Модомики, очиқ гаплашишга тўғри келган экан, яна бир нарсани айтмоқчиман. Менга берадиган характеристикага ҳийла-найранг ишлата кўрманг.

— Ҳалиям ҳеч қандай мақтов сўзлари ёзилмайди.

— Ундай бўлса, коллективга ёрдам сўраб мурожат қилишга тўғри келади. Бизда ҳамма хизматчилар қафтдагидек равшан, бир-бирининг қадрига етади.

— Хўп, майли, — мужмал қилиб гапни бўлиб қўйди директор ва аризага «Эътироз билдирмайман» деб ёзди.

Омон резолюцияни кўргач, хайрлашиб, шошилганча кўчага чиқиб кетди. Тезда такси тўхтатди. Директор билан бўлган кўнгилсиз суҳбат таъсирида ҳайдовчи ёнига ўтирди-да, ўйчанлик билан:

— Тўғри колхозга ҳайданг, — деди.

— Мурғобда колхозлар кўп-ку, — дея кулимсиради такси ҳайдовчи. — Яқинроғидами ёки аксинча узоқроғидами?

— «Пахтакор»га.

— Шундай демайсизми. Демак, Тўйли Мерганнинг колхозига эканда-а?

— Ҳа. Иложи борича тезроқ.

— Қандайдир гаплар эшитдик, Тўйли Мерганни ишдан олишганмиш. Нимагалигини сиз билмайсизми?

— Тезроқ юришнинг иложи борми?

Ҳайдовчи бу йўловчи билан гапи қовушмаслигини тўшуниб, газни босди. Шаҳарнинг ғарбий қисмини ва темир йўлни кесиб ўтишгач, машина шундай елиб кетдики, улар манзилга ярим соат ўрнига ўн беш минутда етиб бордилар.

— Раҳмат, биродар, саломат Сўл! — деди Смон, ҳайдовчига ҳақ тўлаётиб.— Машина ҳайдашга уста экансан.

Омон дарахтлар ортидан уйи олдида тўпланиб турган одамларга кўзи тушди.

«Нима бўлдийкин? — деб ҳайратланди у уйи томон бораётиб.— Наҳотки бирон воқеа бўлган бўлса — отам кейинги вақтларда юраги хасталанганидан шикоят қилиб юрган эди...»

Одамлар юзида ташвиш аломатлари кўринди. Омонга ҳатто колхоз кассири пакана Ўрозмамаднинг кўзларида ёш ялтиллагандай туюлди. Фақатгина Ғайли қийшиқ бир чеккада хотиржам чўққайиб ўтирарди.

Омон қўрқиб кетганидан саломлашишни ҳам унутди.

— Азизлар, сизларни қайси шамол учирди? — дея у тўпланганларга мурожаат қилди.

Унинг саволига ҳеч ким жавоб бермади, фақат баъзилар хижолат бўлгандек бир-бирларига қараб қўйишди.

— Тоға! Нега индамайсиз? — деб Ғайлига ўгирилди.— Нима бўлди?

Ғайли қийшиқ жиянига истар-истамас кўз қирини ташлади-да, шопилмай қаддини ростлаб, эринчоқлик билан бўйинини чўзди, тамаки қолдигини чап елкасидан ошириб тупурди ва этигининг тумшуги билан ўйчан ҳолда эзгилагач, гапиришга оғиз жуфтлади:

— Бу ерда ҳеч нима бўлаётгани йўқ. Отанг раисликдан бўшагандан бери, вақтли туриш одатини тарк этди. Уйқуга тўйиб олмоқчи, шекилли.

— Соғмилар ўзи? — хавотирланиб сўради Омон.

— Бу ердагилар ичида отангдан соғлом одам тополмасанг керак.

Ғайли тоғасининг сўзларидан эмас, балки хотиржам оҳангда гапирётганидан кўнгли таскин топган Омон уйга кирмоқчи бўлиб турган ҳам эдики, шу чоғ эшик очилиб, елкасига сочиқ ташлаган Тўйли Мерган кўринди. Тўпланганларга бир зум кўз югуртириб чиқди-да, бошини таънали қимирлатиб:

— Нима гап, одамлар? Сизларни чақиртирмаган эдим-ку. Тонг саҳарлаб-а.

Тўйли Мерган қариндош-уруғлари ва дўстларининг собиқ раисларига ўзларининг ҳурмат-эҳтиромларини билдириш учун бу ерга тўпланганларини жуда яхши тушунарди. Лекин унинг жаҳлини чиқарган нарса,

одамларнинг юзларидаги тундлик ва ачиниш аломатлари эди!

— Хўш, нима бўлди сизларга? Оғзингизга сўк солганмисиз? — дея хўмрайди у.

Урозмамад жавоб бериш ўрнига ерга нималардир чизаётган қўлидаги хивичини иргитди ва Ғайли қий-шиққа маъноли қараб қўйди. У атрофидагиларга бир назар ташлади-да, ўзидан бошқа ҳеч ким гапирмоқчи эмаслигига қаноат ҳосил қилгач, худди муҳим бир хабар айтмоқчидай, қалпоғини шаҳд билан пешонасига сурди.

— Хўш, нега бизга ўдағайлаяпсан, — одатига хилоф равишда, тантанали оҳангда Тўйлига мурожаат қилди. — Сендан миннатдор бўлган қариндош-уруғларинг, ёру-дўстларинг сени кўргани келишса-ю, сен бўлсанг...

— Касални азонлаб кўргани келишади. Мен бўлсам, худога шукр, соппа-соғман. Бу ерда мендан соғлом одамни тополмайсан. — Тўйли Мерган қайноғасининг гапини ўзига қайтарди, чамаси, у эшик орқасида турганида эшитганга ўхшайди. — Кўринишингиздан сизлар касал кўргани эмас, худди маъракага келганга ўхшайсизлар... Бошқа ташвишларинг йўқми?

Ғайли индамасдан елкасини қисиб қўйди-да, ғалати кулимсираб, биринчи бўлиб нари кетди. Унинг кетидан бошқалар ҳам йўл олишди. Тўйли Мерган Омонни индамасдан ўтказиб юборди-да, кейин ўзи ҳам уйга кирди. Унинг қулоғига кимнингдир норози оҳангда: «Қайсар такадай нима қиларини билмайди-я, бекорга бошимизни қотирди...» — деган сўзлари эшитилди.

Бироқ ўша куни эрталаб мағрур Тўйли Мерганга осойишталик дарров насиб этмади. Уғлини катта меҳмонхона уйга киритгач, ошхона томонга қулоқ солди, у ердан гўнғир-гўнғир овозлар эшитиларди. Тўйли шиддат билан эшикка яқинлашди-да, тўсатдан очиб юборди.

Бу ерга хотин-халаж тўпланганди. Маълум бўлишича, эркаклар кўча эшик олдида тўпланиб туришганда, уларнинг хотинлари секин-аста ичкари кириб, Оқноботнинг кенг ошхонасини тўлдириб ўтиришган экан.

Тўйли Мерганнинг кўзи биринчи бўлиб катта қизига тушди. У отасини кўриши биланоқ кўз-ёшларини артиб, қайғу-ҳасрат билан «отажон» деб унга ташланмоқчи бўлганди, отаси қатъий ҳаракат билан қизини

ярим йўлда тўхтатди-да, бутун газабини хотинига тўкиб солди:

— Оқнобот! Ҳозироқ меҳмонларни кузат! Нима, мени номусга қўймоқчимисизлар...

Ўғлининг олдига келганда ўзини ҳеч босолмади. Аёлларнинг ҳамдардлик билдиришларидан газабланиб, бирон оғиз сўз тополмади.

— Келишса келишибди-да, қўяверинг,— деб отасини тинчлантиришга уринди Омон,— ҳамма аччиқ-тизиқ гапларингизни эркакларга айтдингиз-ку, бўлди-да. Умуман, жаҳл чиққанда, ақл қочади.

Бироқ Тўйли Мерган ҳамон газабдан титрарди.

— Ўзинг ўйлагин-а, мени ким деб ўйлашяпти!— деб аччиғланарди у.— Нима, мен тахтдан ағдарилган подшоҳманми? Ёки энди очимдан ўламанми?

— Нега ундай деб ўйлайсиз, ота,— деб уни юпатарди Омон.— Ахир — қариндошларимиз-ку. Сизни ҳеч қачон хор бўлмаслигингизни, тегирмонга тушсангиз, бутун чиқишингизни улар жуда яхши билишади, хотиржам бўлинг. Фақат уларни инсонларга нисбатан ўз қарашлари бор. Бекордан-бекорга аччиғланишнинг ҳожати йўқ.

— Қариндошлар!.. Шуларни деб мени ишдан бўшатишди...

— Эҳ, отажон! Бошқалардан ҳар доим чидамли бўлишни талаб қиласизу, қаранг, ўзингиз жудаям сержаҳл бўлиб қолибсиз...

— Майли, бу ҳақда гаплашмайлик,— деб рози бўлди Тўйли.— Онанга айт, бизга чой берсин.

Нонушта пайтида ўгли аста-секин суриштира бошлади:

— Энди нима иш билан шуғулланмоқчисиз?

— Ҳозирча билмайман,— деб қўлларини ёзди Тўйли Мерган.

— Пенсияга чиқишга, менимча, ҳали эрта...—

— Агар отангни озгина бўлса ҳам ҳурмат қилсанг, иккинчи пенсиядан оғиз очма! — дея яна аччиғланди Тўйли Мерган.

— Мен бу сўзларни гапирмадим, деб ҳисобланг.

— Тўйли Мерган ҳеч қачон пенсияга чиқмайди! Тушундингми? Ҳеч қачон! Ишсиз ўтирганимдан кўра, ўлганим яхши. Шуни ёдингда тут!.. Иш тўғрисида хотиржам бўл. Кимни дегин-а, лекин сенинг отангни ишсиз қолдиришмайди. Мана кўрасан, нонушта қилиб улгурмасимизданоқ, телефон жиринглаб қолади...

Лекин телефон нонуштадан кейин ҳам, пешиндан сўнг, эртасига ҳам жирингламади. Омон шу ердалигида икки кунгача отасини чалғитишга ҳаракат қилди. Лекин ўғли жўнагандан кейин Тўйли Мерган жудаям зерикди. Албатта, кечани-кеча, кундузни кундуз демай, тинмай ишлайдиган, ҳар бир дақиқада кишиларга керак бўлиб турадиган одамни бирданига ҳеч ким йўқламанса, қизиқ бўлар экан.

Бу орада Ғайли қийшиқ ўзининг ҳазил-ҳузули билан Тўйли Мерганнинг нафсониятига тегадиган сўзлар айтиб, юрагига ўт ёқарди.

— Ҳа, раис бўлганингда ҳамма сени атрофингда гирдикапалак бўларди,— деб кесатди у. — Ҳамма сен билан бир бурда нонини баҳам кўргиси келар, ҳатто соғлигингга ичишарди ҳам. Ҳозир сен ҳақингда ким ўйлайди? Тўхтаб тур, ҳали энг эпчил ревизорни ҳам юборишади. Агар ҳамма иш жойида бўлса, худога шукр қиласан...

«Ҳақиқатанам, нега ҳеч ким мени безовта қилмаяпти? — деб ташвишланарди Тўйли Мерган. — Тўғри, ишдан озод бўлганимга бир неча кун бўлди, холос. Баъзан ҳафтани қандай ўтганини сезмай ҳам қолардим. Ҳозир тўрт кун, тўрт йилдай туюляпти. Ахир жиноятчи эмасман-ку, бутунлай қорага чиқариб қўйишса. Ҳа, хато қилдим, қоқилдим...»

Негадир тўсатдан Мари шаҳридаги Кемин номидаги интернатда ўтган ёшлик йиллари хотирасига келди. Куз кунларининг бирида Отабоев ўз мулозимлари билан ташриф буюрди. Унинг келиш дарагини эшитган ўқувчилар бинони безатишди, ўзлари ҳам имкониятлари борича ясан-тусан қилишди. Уларни узун сафга тизишди, ўқувчилар баланд бўйли, келишган, сочини тараб, фарқ очган, оёғига этик, эғнига гимнастёрка кийиб, энли камар таққан кишидан ўз узолмай қараб турардилар. У ўқувчиларга мулойимлик билан нигоҳ ташлади-да:

— Салом, йигитлар! Салом, қизлар! Кайфиятлар яхшими? — деди.

— Кайфиятимиз яхши, ўртоқ Халқ Комиссарлар Советининг раиси! — деб илгари машқда ўрганганларидек баравар жавоб беришди.

— Кайфият яхши бўлса, ўқиш яхши кетади. «Кимнинг билагига кучли бўлса, бирни йиқитади, кимнинг

билими кучли бўлса, мингни», деган мақолни эшитгансизлар-а...

Отабоев қисқагина нутқ сўзлади-да, кейин ўқувчилар билан таниша бошлади. Унинг кўзига Тўйли биринчилар қаторида ташланди.

— Огайни, сен нега хафа кўринасан?— Тўйлига яқинлашгач, сўради у.— Ё ўқигинг келмаяптими?

— У энг яхши ўқувчиларимиздан, ўртоқ Отабоев,— деб жавоб беришга шошилди интернат директори.

— У нимадандир хафа,— Совнарком раиси Тўйлини синчиклаб кузатгач ишонч билан деди.

— Онам касал бўлиб қолдилар,— дея уялиб шивирлади Тўйли. Ушанда у энди ўн олтига кирган эди.— Бир ҳафтадан бери ёлғизлар, қарайдиган ҳеч ким йўқ.

— Шундай экан, нега кетмадинг? — дея ҳайратланди Отабоев.— Дарров рухсат олиб, уйга кетиш керак эди.

— Сизни кўргим келди,— деб ростига кўчди йигитча.

— Э, яхши қилмабсан!— дея бошини чайқади машҳур меҳмон.— Отабоевлар кўп, она бўлса яккаю ягона. Қаердансан?

— Қораёплидан.

— Атиги-я! Ахир бу ердан икки қадам-ку,— Отабоев ўзи билан келган чарм куртка кийган озгингина йигитни чақирди-да: — Ҳозироқ врач олиб, мана бу йигитча билан бирга Қораёплига жўна,— деб Тўйлини кўрсатди.— Тезроқ!

Ўгли онасига Қайғусиз Отабоевнинг машинасида келганини ва бўлган воқеани сўзлаб берганида, онанинг қувончдан боши осмонга етиб, касалини худди биров суғуриб олгандек ўзини енгил ҳис этди. Дарҳақиқат, дунёда оддий инсоний меҳрибонликдан-ортиқ шифо бўладиган дори-дармон бормикин!..

Тўйли Мерган туни билан ҳар хил ўй суриб чиқди. Очиқ деразадан муздай соф ҳаво кираётган бўлса-да, нафаси қисилиб, ухлолмади, тонг отишини бетоқатлик билан кутди. Ёлғизлик юки уни елкасидан босиб турарди.

Меҳрибон Оқнобот нонушта ҳозирлаб, чой келтирди, лекин Тўйлининг томоғидан ҳеч нарса ўтмади. У қўлидаги вилка билан олдига қўйилган нарсани кав-

лаштирди-да, ниманидир ўйлаб, стулни шахт билан суриб, ўрнидан турди-да, кетишга ҳозирланди.

— Отаси, азонлаб қаёққа отландингиз? — ҳайрон бўлиб сўради хотини.

— Райкомга! — жаҳл билан жавоб берди у.

Тўйли Мерган ўзининг яшил «Волга»сида юз метрча ҳам юргани йўқ эди, Ғайли қийшиқ уни чақириб қолди.

— Қаерга отланиб қолдинг? — деб қизиқиб сўради қайноғаси ҳали вақт эрта бўлишига қарамай томорқасида ғимирлаб юраркан.

— Шундай ўзим... Шаҳарга тушиб чиқмоқчиман.

— Ғалати одам экансан-ку! Ҳеч ким сени безовта қилмаганидан кейин худо деб ётмайсанми?

— Қайдан биласиз, балки ҳеч ким безовта қилмагани учун ҳам кетяпгандирман.

Ғайли ҳозиргина узиб олган булғор қалампирини кафтида салмоқлаганча, тушунарли дегандек, кўзини қисиб:

— Райкомга шикоят қилгани кетяпман демайсанми,— деди.

— Балки шундайдир. Райкомга шикоят қилиш айбми?

— Айбми, айб эмасми, фақат...— деб гап чайналди Ғайли сийрак соқолини силаб.— Мен сенинг ўрнингда бўлганимда бормасдим. Худога шукр, кап-катта ўғлинг бор, бунинг устига яхши мутахассис. Оч қолмайсан. Агарда мени шундай ўғлим бўлганида борми, белимни букчайтириб ишламасдан, осмонга қараб қорнимни силаб ётган бўлардим.

— Сиздан бундан бошқа нарсани кутиб бўлмайди,— деб Тўйли қўлини силтади-да, газни босди.

Тўйли Мерган райкомга етиб келганида, ҳали иш вақти бошланмаганди. Узун коридорда кимдир салом берди, у қадамини секинлатмай, беихтиёр сўрашди-да, шахт билан биринчи секретарь қабулхонаси томон юрди, энди кабинетга кирмоқчи бўлиб турганди, эшик олдидаги стол ёнида ўтирган қиз уни тўхтатди:

— Уртоқ Қорлиев йўқлар.

— Соат неча бўлди? — шошиб котиба томон ўғирлди Тўйли Мерган.— Нима, бугун бўлмайдими?

Кўзлари ўйнаб турган қиз елкаларини ёпиб, товланиб турган узун сочларини тарашдан тўхтаб, тароғи билан ойнасини сумкасига соларкан, қўлидаги соати-га қараб, мулойимлик билан жавоб берди:

— Тўққиз бўлишига бир неча дақиқа қолди. Ҳозир келиб қолишлари керак. Утира тулинг,— дея диванни кўрсатди у,— бир оз кутасиз, Тўйли ога.— Шу пайт телефон жиринглаб қолди.

— Йўқ, ҳали келганлари йўқ,— жавоб берди қиз.— Хўп бўлади, ўртоқ Хонов, келишлари билан хабар қиламан.

У трубкани қўйгач, қабулхонага жимлик чўкди. Тўйли Мерганни асабийлашаётгани шундоққина сезилиб турарди. У бекорчиликдан сигарета чека бошлади, қовоғини солганча, ҳалқа-ҳалқа тутунни полга пуфлаб ўтирарди. Котиба қиз меҳмонни чалғитиш мақсадида, ҳазил қилмоқчи бўлди:

— Тўйли ога, қачон тўй қилмоқчисиз? — деб соддадиллик билан сўради.

— Тўй? — ҳайрон бўлиб сўради Тўйли Мерган, хаёллари оғушидан қутулолмай.— Қанақа тўй?

— Ие, ҳали билмайсизми, шундай анъана борлигини,— кўзлари кулгидан чарақлаб, тушунтира бошлади қиз: — Ҳар бир раис икки маротаба тўй қилиб бериши керак, биринчиси, уни сайлашганда, кейин — уни ишдан озод этишганда.

— Бошидагиси майли-ку,— бир оз ўйланқираб жавоб берди Тўйли Мерган.— Лекин сени ишдан олишгандан кейин зиёфат қилиб бериш, менимча, бу аҳмоқона нарса. Уша вақтда тўй қилиб бермаганман, энди ҳеч қачон бўлмайди.

— Мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда...— деб унинг фикрини чалғитишда давом этди котиба қиз.— Мен сизнинг...

Агарда унга бунақа анъана борлигини шу кўзи жовдираган қиздан бошқа одам гапирганда борми, ўша ҳазилкашни боплаб таъзирини берган бўларди. Бироқ қизнинг кўнглида кири йўқ эди. «Оҳ, қизгинам-ей, сен ҳаётда ҳали нимани кўрибсанки,— деб ичида кулимсираб қўйди у.— Агарда менинг ўрнимда сен бўлганимда исмингни ҳам эсингдан чиқариб қўйган бўлардинг, зиёфатмиш-а...»

Агар эшик очилиб, Қорлиев кўринмаганда суҳбат қандай давом этиши номаълум эди.

Муҳаммад Қорлиев бундан икки йил аввал райком секретарлигига сайланди. Ёш бўлишига қарамасдан, комсомол ва партия ишларида ишлаб анчагина тажриба орттирганидан, ижтимоий фанлар академиясига ўқишга кириш имконияти туғилди. Ўқиш осонликча

қўлга кирмади, айниқса бошланишида, лекин академияни муваффақиятли тугатгач, бир қанча вақт Ашхободда Марказий Комитет аппаратида ишлади.

Райком секретари бир қарашда сусткаш одамга ўхшаб кўринарди, лекин унинг босиқлиги ҳар бир ишда — партия қарорларини пухта бажаришидан тортиб кийинишигача — ҳаммасида сезилиб турарди. Кўп гапиришни ёқтирмасди, лекин фикр юритишдан эринмасди. Зотан, буни районда дарҳол пайқаб олишди, худди шу фазилати билан у районда танилди ҳам.

Қорлиев «Пахтакор» колхозининг собиқ раиси албатта райкомга, унинг олдига ташриф буюришини биларди-ю, лекин бу қадар тез келишини хаёлига сира келтирмаганди. У хонага кираётиб Тўйли Мерганга йўл бериб, катта столнинг атрофига териб қўйилган стуллардан бирига ўтқазди-да, ўзиям ёнига келиб ўтирди.

— Хўш, Тўйли оға,— деб жилмайди у.— Кайфиятингиз яхшими? Соғлиқларингиз-чи? Қандай дам олапсиз?

Райком секретарининг очиқ чеҳра билан қабул қилиши унинг кўнглини кўтарди, бироқ бари бир ичида ҳислари ҳамон жўш урарди.

— Мен, Муҳаммад, меҳнат қилиб, дам оладиган одамлар тоифасиданман,— деб гап бошлади, у аламини ичига ютишга ҳаракат қилиб.— Мени ишдан олишганига неча кун бўлганини биласизми?

Қорлиев Тўйли Мерганнинг хафа бўлганини дарров тушунди. Шунинг учун ҳам у билан вазминлик билан суҳбатлашмоқчи бўлди.

— Биладан,— қатъий жавоб берди.— Сизни раисликдан бўшатишганига беш кун бўлди.

— Беш кун дейиш осон! Шу беш кун ичида яхши теримчи беш юз кило пахта теришини биласизми?

— Буниям биладан.

— Сиз бўлсангиз, беш кун ичида мен тўғримда бирон марта ҳам қизиқмадингиз. Нима учун? Мен раис бўлмасам ҳам, лекин аввалгидек... тирик инсонман... Коммунистман! Айтишади-ку, бекорчидан худоям безор деб... Яна шундай гап ҳам бор, кўзгудан кўра инсон қалби билан жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилиш керак. Қалб жудаям нозик нарса... Мен сизга дўстлашайлик деяётганим йўқ, лекин биз кечагина танишганимиз ҳам йўқ, менимча, қизиқишингиз мумкин эди...

Қорлиев унинг танбеҳларини жимгина эшитиб турди.

— Тўйли тоға, гапингиз ҳақ! — деди Қорлиев Тўйли гапини тугатиши билан унинг фикрига қўшилиб. — Кўнгил ҳақида яхши гап айтдингиз. Сўзларингизни эшитиб туриб, шундай хаёлга келдим, агар меням ишдан бўшатишиб, ақалли бир кунгина бекор қолсам, зеркиб юрагим торс ёрилган бўларди. Биздан гина қилишга ҳақлисиз. Хато биздан ўтди. Энг аввало мен айбдорман... Сизнинг ишингизни пайсалга солмай, зудлик билан ҳал қилиш керак эди. Очигини айтганда, олдингизга бормоқчи ҳам эдим, лекин бу ерда ишлар билан ўралашиб боролмадим. Балки қулогингизга чалингандир, республикамизга эътиборли меҳмонлар келишининг дарағи бор. Очиги, бизнинг районга ташриф буюришлари мумкин ва айнан сизнинг «Пахтакор»ингизга боришлари ҳам аҳтимолдан узоқ эмас. Шунга ўхшаш ташвишлар кўп.

— Буни яхши тушунаман, — деди ўзини анча бошиб олган Тўйли Мерган ва чўнтагидан сигарета чиқарди. — Муҳаммад, чекасанми? — дўстона оҳангда таклиф қилди у.

— Чекамиз! — дея райком секретари узатилган сигаретадан олди-да, ўзининг ёзув столи ортига ўтди. — Ҳа, биз бу ерда кўп нарсаларни мўлжаллаб кўрдик, аммо-лекин ҳали бирор қарорга келолганимиз йўқ. Ҳозирча, тўғриси, сизни кўнглингизга ёқадиган қандай иш билан таъминлашга бошим қотиб турибди...

— Ўртоқ Қорлиев, трубкани олинг! — деди котиба қиз эшикни қия очиб.

— Ҳа... Ўртоқ Хонов! Салом! — деди Қорлиев. — Йўқ, бир ўзим эмасман. Тўйли оға борлар, ҳа, ўша Тўйли Мерган. Айтгандек, сиз менга кераксиз. Агар зарур ишингиз бўлмаса олдимга кирсангиз. — Трубкани қўя туриб: — Балки Хоновда сизга лаёқатли бирон иш топилиб қолар, — деди Қорлиев.

Райжроком раисининг фамилиясини эшитиб, Тўйли Мерган яна қовоғини уйиб олди, лекин эътироз билдирмади, чунки шу вақт секретарь қиз чой олиб кирганди.

— Унда ҳамиша бўш жой топилади, — деди чойни пиёлаларга қуяётиб Қорлиев.

Бир оздан кейин қабулхонадан этикнинг ғарчиллаши эшитилди.

— Ўзидами? — деган овоз эшитилди. Қаландар Хо-

новнинг ва шу заҳоти кабинет эшигини ланг очиб кириб келди.

Келишган қадди-қоматию ҳаракатларининг қатъийлиги, икки чаккасидаги оқ соч толалар— райижроком раисининг қиёфаси бир зумга бўлса ҳам диққатни ўзига жалб этарди.

— Салом!— деди бепарвогина Қорлиевнинг қўлини қаттиқ сиқиб, сўнг Тўйли Мерган билан истар-истамас сўрашди.

— Бир пиёла кўк чой ичасизми?— деди мулойимлик билан райком секретари, унинг назаридан иккала меҳмоннинг ораларидаги совуқлик четда қолмади.

— Ҳозиргина қимиз ичгандим,— Хонов қўрслик билан рад этди ва андишасизлик билан креслога ясланди.

— Кеча сизни ахтариб тополмадим,— дея гапини давом эттирди Қорлиев Тўйли Мерган билан ўзига чой қуяркан.— Бир ёққа кетганмидингиз?

— Икки кундан бери канал қазувчилар билан жанжаллашяпман!— мағрурланиб жавоб берди райижроком раиси ва сигаретасини маза қилиб чекаркан, сукут сақлаб ўтирган Тўйли Мерганга кўз қирини ташлаб қўйди.

— Мен чўлда қолиб кетдингизми, деб ўйлабман,— гапига аниқлик киритди райком секретари.

— Мен фақат дам олиш кунларигина овга бораман,— ўз обрўсини сақлаш учун тахминий гапни қайтарди.— Агар эртага бирон зарур иш чиқиб қолмаса, чўлга жўнамоқчиман. Айтишларича, Серахсада тувдо ва лойхўрақлар серобмиш. Ҳавасингиз келмаяптими? Бир йўла моллардан ҳам хабар оламиз.

— Раҳмат... Нимагадир охирги кунларда анча чарчаб қолдим. Эрта-индин ҳеч қаерга бормоқчи эмасман. Бунинг устига, кеча Ашхободдан Моролнинг илмий раҳбари келган. У билан суҳбатлашмоқчидим. Ундан ташқари иккита диссертация ҳам бор, бир ҳафтадан бери қўлимда, ўқиб фикримни баён қилишим керак... Қисқаси, анча-мунча ишлар йиғилиб қолган. Айтмоқчи, каналда нима гап? Яна сувни бўғиб қўйишдими?

— Яхшиси, бу ҳақда сўраманг!— Хоновнинг кўзлари ғазабдан ялтиллаб кетди.— Агар кеча тўсатдан кириб қолмаганимда, бутун жанубий участкани нобуд қилишаркан. Қовун-тарвуз ва маккажўхориларни-ку, ярим ойдан бери сугорилмаётганини гапирмай қўя қолай. Ер тошдек қаттиқ, данакни бемалол чақса бўлади.

Битта техник бор-ку, танисангиз керак, калбош. Тақир бошига туширишимга озгина қолди...

— Бизнинг кишиларимизга баъзан ўзларини тутишга тўғри келади,— уқтирди Қорлиев.

— Шахсан мен бундай қилолмайман!— эътироз билдирди райижроком раиси.— Ахир, қамишни қатиқ ушламасанг, қўлингни кесади, деб бекорга айтишмаган-ку.

— У— қамиш... Уни ўриш ҳам мумкин, ёндириш ҳам... Инсонга эса...

— Мен сизнинг иш услубингизни биламан!— сабрсизлик билан унинг гапини бўлди Хонов.— Давлат биздан сўраётган экан, биз ҳам талаб қилишимиз керак. Ахир, экин-тикин ишлари кечикса, тақир бош техникдан эмас, биздан талаб қилишади.

— Фикрингизга қўшиламан! Лекин одамни бошига тушириш талабчанликка кирмайди.

— Ҳар ким ўзига хон, ўзига бек, ўртоқ Қорлиев. Масалан, мен,— Хонов креслога ясланиб ғурурланди,— ялинишга эмас, буйруқ қилишга ўрганганман.

— Қўл остингдагиларга буйруқ бериш бошқа-ю, уларни қўрқитиш бошқа. Ахир, улар ҳам инсон-ку. Калтак билан ҳатто ҳайвонни ҳам кўп ишлатолмайсан.

Овдан бошланган қизиқарсиз суҳбат беҳосдан раҳбарлик қилиш услуби ҳақидаги қизгин мунозарага айланиб кетди.

— Ўргатишдан осони борми,— Тўйли Мергандан ҳам уялмай ачитди райижроком раиси.

— Мен фақат маслаҳат берапман, ўргатаётганим йўқ...— Қорлиевнинг юз-кўзидан муносабатни кескинлаштиришни истамаётгани шундоққина сезилиб турарди.— Менинг фикримча,— бир оз сукутдан сўнг ўз фикрини юмшоқлик билан давом эттирди,— шароит қанча оғир бўлса, шунчалик осойишталик билан ҳаракат қилиш лозим... Дарвоқе, сув ҳақида ҳам, техника тўғрисидаям яна гаплашармиз. Ҳозир бошқа гап бор. Тўйли Мерган ишсиз юрибди. Унга муносиб иш топиб бериш керак.

— Менда у кишига муносиб иш йўқ,— қатъий жавоб берди Хонов, хатти-ҳаракатидан у билан бу ҳақда ортиқ гаплашишни фойдаси йўқлиги кўриниб турарди.

— Ёдингизда бўлса, кунни кеча қишлоқ хўжалиги бошқармасидан ҳалигача пахтачилик бўйича мутахассис йўқлигини эслатиб ўтгандингиз.

— Тўғри, у жойга олий маълумотли мутахассис керак.

— Нима, бой тажрибага эга бўлган киши маълумотли одамнинг ўрнини босолмайдими? Ҳеч бўлмаса вақтинча?

— Нималар деяпсиз! Бошқаларни билмадиму, лекин менинг қўл остимга, бундайларни ҳатто вақтинчага ҳам олмайман!— райижроком раиси ўрнидан туриб, чекиб тугатмаган сигаретасини кулдонга эзди, худди шу билан бекорчи гапларга чек қўйгандек, бошқача оҳангда гап бошлади.— Агар ёдингизда бўлса, биз «Социализм» колхозига бормоқчи эдик. У ерда йигимтерим ишлари ўлда-жўлда. Шунинг учун киргандим.

— Мен боролмасам керак.

— Нега?

— Ўзингиз бораверинг. Бугун иложим йўқ. Биринчи навбатда, Тўйли оғанинг ишини ҳал қилиш керак, шундоғам жуда судралиб кетди... Яна тагин пайсалга солиб бўлмайдиган баъзи ишлар бор. Шундай қилиб, бир ўзингиз боришингизга тўғри келади...

— Хўп, нима ҳам дердик, бўлмаса зарур ишларингизни ҳал қилаверинг, мен кетдим!— гапга яқун ясади Хонов, сўнг этигини ғарчиллатиб, кабинетдан чиқиб кетди.

У чиқиб кетгандан сўнг, бир қанча вақтгача Қорлиев бир нуқтага тикилганча хаёл суриб қолди.

— Ҳа, феъл-атвори ўзига етгунча...— бошини чайқаб тўсатдан шундай деди-да, Тўйли Мерганга сигарета таклиф қилди.— Жуда қайсар одам.

Улар яна чека бошлашди.

— Бу одам ё калтафаҳм, ё ўтакетган шуҳратпараст,— Хонов олдида гапга аралашмай ўтирган Тўйли Мерган дарров жавоб бермади.— Мен уни яхши билмайману, лекин қандай қилиб бу лавозимга кўтарилганига ҳайронман. Бунақа одам билан ишлашга бир кун ҳам чидолмасдим. Сиз бўлсангиз, у билан тил топишасиз.

— Ҳа, қандай бўлмасин ишлаб кетишга ҳаракат қиляпмиз, — иқроор бўлди Қорлиев. — Дарҳақиқат, феъл-атвори оғир, ҳатто очиғини айтганда, ўтакетган қўпол, лекин яхши томони ҳам йўқ эмас. Энг муҳими, Хонов чарчаш нималигини билмайди. Ахир бу катта гап-ку!..

— Юрагинг бошқа нарса деяпти-ю, тилингда бошқача гапиряпсан, дўстим Муҳаммад. Ҳаётда ҳамма

нарсага ҳам кўз юмиб қараб бўлмайди. Нортуя ҳам чидамли бўлади, лекин баджаҳл ва ўжарликда ундан ўтадигани йўқ.

— Сиртига қараб баҳо берманг, Тўйли оға. Маймунжонни меваси тиконли бўлса ҳам, лекин мураббосини еб тўймайсиз!

— Ахир маймунжонга анчагина шакар солингандан кейин, ширин бўлади-да.

— Биз ҳам худди шунга ўхшаш бирон нарса қўшишга ҳаракат қиляпмиз, — деб кулимсиради Қорлиев.

— У жуда такаббур-да. Нимасига кеккаяди, мақсади нима, худо билади. Калласида нима борлиги ёлғиз ўзига аён...

— Тўйли оға, жуда синчков одам экансиз, — иқроп бўлди райком секретари. — Кекса коммунист бўлганингиз учун ҳам шуни айтмоқчиманки, нишонни тўғри топдингиз. Бироқ Хонов ҳозирча очиқ курашишга журъат этолмаса-да, лекин мақсадини гоҳ-гоҳ сездириб қўйяпти. Районда ким биринчи бўлиши керак — уни қийнаётган муаммо шу. Бунақалар халққа буйруқ-бозлик қилсалар бўлгани, бахтга қарши райком баъзан танобини тортиб қўяяпти. Партия ижроком ҳукуматини чеклашни эмас, балки тўғри йўлга солиб раҳбарлик қилишини тушунса, ўзи ҳам тинчланади, халққа ҳам яхши муомалада бўлади. Агар тушунмаса... Қисқаси, вақт кўрсатади... Мана шунақа гаплар, ҳурматли Тўйли оға! — Қорлиев ёзув столининг тортмасидан қандайдир рўйхат олди-да, кўз югуртириб, давом этди: — Демак, Хоновдан сизга ҳеч қандай кўмак йўқ. Нима бўпти, ўзимиз бир ўйлаб кўрайлик-чи. Мана, гўшт тайёрлашга одам зарур, қишлоқма-қишлоқ юриш керак, лекин бу иш сизга тўғри келмайди... Яна бир иш бор, шаҳарда, сизга ёқадими, йўқми, билмадим. Умуман, уйингиздан узоқда бўлса ҳам, лекин амалга ошадиган иш, ўзингизни машинангиз бор, бунинг устига у ерда турар-жойингиз ҳам бор. Бирмунча вақт колхоз ишларидан узоқда бўлсангиз, эҳтимол, ёмон бўлмасди... Айтайлик, бир оз у ишлардан дам олиб, шаҳарлик бўлардингиз... Бошқа томондан...

— Мен иш танламайман, Муҳаммад! — Тўйли оға шошилиб жавоб берди. — Чин сўзим, қоровулчиликка ми ёки гишт ташишгами, менга бари бир, боравераман, ишқилиб, соппа-соғ одам кун бўйи уйдан чиқмай бекор санқиб юрипти, деган гапни эшитмасам бўлгани.

— Балки, яна бир оз сабр қилармиз! — деб тахми-

нини овоз чиқариб давом эттирди райком секретари.— Тўғриси айтганда, бу вазифа нимагадир кўнглимга ёқмаяпти.— У стол ёнидан турди-да, Тўйли Мерганнинг олдига бориб, қўлини елкасига қўйди.— Келинг, яна бир оз сабр қилайлик-чи, балки бирон яхшироқ иш чиқиб қолар.

— Яна қанча кутиш мумкин!— деб қатъий қаршилик кўрсатди Тўйли Мерган.— Энди бир зум ҳам кутолмайман. Айтинг-чи, қанақа вазифа ўзи.

— Сиз ҳаммавақт чиройли кийинасиз, Тўйли оға,— узоқдан ва тортиниб гап бошлади Қорлиев.— Ҳатто далада ҳам дид билан ва замонга мос кийимда юрасиз. Шундан кўриниб турибдики, ательега тез-тез борсангиз керак-а?!

— Боришга-ку бораман-а, лекин ательени бунга нима дахли бор, ахир мен бичиқчи эмасман-ку!— ажабланди Тўйли Мерган.

— Бичиқчи-ку керак эмас,— деб кулди райком секретари.— Директор керак. Шаҳар ижрокомининг раис муовини Қурбонов ҳар куни телефон қилиб, шу ўринга софдил, ишбилармон одам топиб беришимни илтимос қилади. У яна бир неча кун кутиши мумкин, унганча сиз яхшилаб ўйлаб, яқин одамингиз билан маслаҳатлашинг, кейин натижасини айтасиз.

— Мен розиман!— ўйлаб ўтирмасдан жавоб берди, хурсанд бўлган Тўйли оға.— Буни нимасини маслаҳатлашиш керак! Ҳозироқ ишга тушишга тайёрман.

— Шошилманг, шошилманг!— уни бир оз ҳовуридан туширди Қорлиев.— Ҳозир сиз ўша ательега бориб, иш билан танишинг, у ернинг шароитини билинг. Қисқаси, аввал бир кўринг-чи...

— Ҳозироқ бораман!— деб ўрнидан турди Тўйли Мерган.— Мени танишиб, рози бўлди, деб ҳисоблайверинг.

Шундан кейин улар хайрлашишди. Бир оздан кейин райком секретарининг кабинетига этигини ғарчиллатиб Хонов яна кириб келди.

— Сиз «Социализм»га бормоқчийдингиз-ку,— деб ҳайрон бўлди Қорлиев.

— Қўнғироқ қилдим. Ҳамма керакли топшириқни телефон орқали бердим.

— Борсангиз ёмон бўлмасди, ишларини кўриб, ўз жойида аниқлардингиз. Балки уларга ёрдам керакдир?

— Бориб келди деб ҳисоблайверинг. Ишончингиз комил бўлсинки, қўнғироғимдан кейин, мен буюрган-

дан аъло бажаришади! Агар энди у ердан пахта келмаса, ўзларидан ўпкалашсин.

«Тагин буйруқбозлик, — алам билан ўйлади Қорлиев, — яна раҳбарларча кўрсатма беришу дўқ-пўписа!.. Гўё у ердаги одамлар ўйлашдан маҳрумдек. Наҳотки, унга ишнинг бу усули нотўғрилигини тушунтириш мумкин бўлмаса?..»

— Қандай бўлмасин тушунтириш керак! — ўзи билан ўзи сўзлашаётганини унутиб тўсатдан овозини чиқариб гапириб юборди у.

— Нима ҳақда гапиряпсиз? — ҳайрон бўлиб сўради ижроком раиси креслога ўтираётиб.

— Айтинг-чи, Ҳонов, — деб унга синчковлик билан тикилди Қорлиев, — Тошкентдаги партия мактабида неча йил ўқигансиз?

— Менми? — шошилиб қолди Ҳонов.

— Ҳа, сиз.

— Икки йил.

— Унгача нима иш қилгансиз?

— Эй, қаерларда бекорга кун ўтказмаганман.

— Яъни, масалан?

— Масалан, икки йил чўлдаги наслчилик совхозида ҳисобчи бўлиб ишлаганман...

— Яна тагин?

— Бахарденда бир оз вақт молия инспектори бўлиб ишлаганман... Солиқ бўйича...

— Яна.

— Балки, анкетамни сўраб олсангиз яхшироқ бўлармиди?

— Анкетангизни нима қиламан? Ҳар қандай қоғоздан сўхбат афзалроқ.

— Колхозда раис муовини бўлиб ишлаганман. У ердан ўқишга кетганман. Тошкентдан қайтганимдан сўнг, бу ерга сиз жўнатдингиз. Кейин бир ой ҳам ўтмасдан ўзингиз ҳам келдингиз...

— Яна битта савол бераман, анкетага тааллуқли эмас, — деб кулимсиради Қорлиев. У столи тортмасидан бир хил безакдаги иккита китобни олиб, Ҳоновнинг олдига қўйди-да, — ўқидингизми? — деб тўсатдан сўраб қолди.

— Бу Маҳтумқулими? — райком секретари гапни қаёққа бураётганини тушунолмай, бир оз доврираб муқовасини ўқиди Ҳонов. — У икки жилдлик китобни ноқулайлик билан қўлида айлантириб кўрди-да, эҳтиётлик билан стол устига қўйди. — Жуда зўр нашр қили-

нибди! — ишончсизлик билан қўшиб қўйди. — Ҳа, кўп китоб чиқяпти, лекин ўқишга вақт йўқ...

Қорлиев жавоб бериш ўрнига боши билан тасдиқ ишорасини қилди-да, ўзининг тахмини тўғри чиққанига ишонч ҳосил қилгач, хўрсиниб қўйиб, суҳбатдошига сигарета таклиф қилди. Улар индамай чекишди.

— Сиз бекорга Тўйли Мерганни ишга олмадингиз-да, — деди у алам билан жимликни бузиб. — Энг ёмони, у одамни хафа қилдингиз... Ёки ҳақиқатанам ишни эплотмайди, деб ўйладингизми?

— Эплашга-ку эплайди-я...

— Бўлмаса нега олмадингиз?

— Тўйли Мерганни ҳеч қачон ишга олмайман! — очикдан-очик жавоб берди Хонов. — Агар қўлимдан келса, бошқаларга ҳам ишга олишига йўл қўймайман.

— Нега бундай деяпсиз?

— Унинг колхозида сўзлаган нутқимни эшитган-сиз-ку... У ердаги гаплардан сўнг, бу одамни ишга ололмайман.

— Шахсан мен ишга олган бўлардим, — деди райком секретари.

— Мен ахир сиз эмасман-ку, ўртоқ Қорлиев.

Ш

Тўйли Мерган уйига кечга томон қайтиб келди.

— Хўш, ишларингиз қалай? — Оқнобот машина олдига югуриб келди. — Бўримни ёки тулки? — деб сўради қадимги одат бўйича яхши ёки ёмон хабарлигини билиш учун.

— Қайсиниси тўғри келишини ўзим ҳам билмайман, — деб хушламайгина жавоб берди Тўйли Мерган.

— Демак, ҳозирча ишсиз юравер, дейишдими?

— Йўқ. Ҳозирча бир ишни бошладим, лекин... — Тўйли гапини тугатмай, уйга йўл олди.

— Агар маоши кам бўлса, хафа бўлманг! — Оқнобот уни юпатишга уринди. — Кўнглингизга ёқадиган иш бўлса...

— Бунисини ҳозирча айтолмайман, онаси, — хотинига маънос қараб қўйиб, кийимини ўзгартира бошлади.

— Аввал чой дамлайми ёки бира тўла овқатлана-сизми? — Тўйли Мерган ювиниб келгач, Оқнобот ундан эҳтиётлик билан аста сўради.

— Олдин чой дамласанг, яхши бўларди.

Оқнобот эрининг олдига катта қизил чойнакни суриб қўйди-да:

— Ҳа, айтмоқчи, қанақа ишлигини сўрамабман ҳам,— деди бирдан эсига тушиб.

— Энди сенинг Тўйли Мерганинг — ательенинг директори,— хижолатомуз жавоб берди у.

— Ниманинг директори? Ителье? Бу нимаси, отаси?

— Ителье эмас, ателье! Кийим-кечак тикадиган устахона...

— Устахона — демайсизми... Нима, у ерда хотин-қизларнинг кийимини ҳам тикишадими?

— Эркакларникини ҳам, аёлларникини ҳам. Хуллас, ҳар қанақасини!

— Ҳали шунақами... Мен сизга экин-тикинга яқинроқ иш беришар, деб ўйлагандим. Демак, топишолмапти-да... Фақат, хотин-қизлар кийими қаёқда-ю, бутун умрини пахта, қовун-тарвузлар ичида ўтказган Тўйли Мерган қаёқда? Ёлғиз оллонинг ўзи билади, бу ительени эплай оласизми ё йўқми...

— Ҳаракат қилиб кўриш керак, онаси,— бошини кўтармай жавоб берди Тўйли ва чойдан ича бошлади.

— Балки, ўзингизга мос бирон иш топилгунча кутсангиз бўлармиди?— деди Оқнобот хўрсиниб, эрининг ҳоргин юзига тикилганча.

— Сен яхшиси, «кутсангиз бўлармиди» деган сўзни менинг олдимда гапирма!— Тўйли оға ўзини тутолмай, пиёлани нари итариб, сигаретани қўлига олди.

— Овқат олиб келайми?

— Тўхтаб тур, аввал чекиб олай.

— Бемалол чекаверинг. Фақат бекорга ич-этингизни еманг,— чойнакни олиб кетаётиб деди хотини.— Ишингиз юришса яхши, бўлмаса — рад қила қоларсиз.

— Бу ердан бўшатишди, яна у ерни рад қилсам! Ахир, ҳар бир одамнинг ўзига яраша обрўси бўлади-ку,— деди Тўйли Мерган хонада у ёқдан-бу ёққа юраркан пўнғиллаб, сигаретани босиб-босиб чекарди.

— Э. Тўйли қайтибди, шекилли,— деган Ғайли қийшиқнинг овози эшитилди эшик ортидан, кейин йўталиб, йўрғалаганча хонага лип этиб кириб келди.— Хўш, қалай, зиёратлар қабул бўлдими?.. Ҳаммаёқни тутунга тўлдириб ташлабсан-ку!— деди Ғайли бурнини жийириб ва уй эгасининг таклифига кўра столга яқин келиб ўтирди.— Ишлар қалай, севинч билан тугадими?

Шу вақт Оқнобот столга ҳозиргина тандирдан чиққан қип-қизил нон билан товуқ шўрва ҳамда туянинг қимизини келтириб қўйди.

— Азизим Ғайли, қайнонангиз сизни жуда яхши кўрар экан-да,— деб қайноғасига тегажаклик қилди уй хўжаси.— Айтишларига қараганда, қайнонаси яхши кўрган куёв қаерга борса, овқат устидан чиқаркан... Ғани, овқатдан олинг!

— Қаердан яхши ис чиқаётганинкин, деб эшикма-эшик юрсангиз сизниям қайнонангиз яхши кўрарди,— ҳазил билан кулди Оқнобот.

— Синглим, мен бировларнинг эшигини тагида тентираб юрадиганлар тоифасидан эмасман,— деди мағрурлик билан Ғайли.

— Нима, ҳазилни ҳам тушунмайсизми?— деб меҳмонни юпатди Тўйли Мерган.— Ахир, сингил акасининг одатини билмайдими... Совиб қолмасдан, қани олинг...

— Эҳ! Агар зиёфатнинг қуюғи устидан чиқишимни билганимда, уйда овқатланмасдим, қорин тўқ,— худди ноз қилаётгандек деди Қийшиқ.

— Ҳечқиси йўқ, ёғлиқ луқма учун ҳаммавақт жой топилади,— деб илтифот қилди Тўйли оға.

— Гапинг тўғри!— деди Қийшиқ унинг фикрига қўшилиб, сўнг икки бўлак товуқнинг каттароғини тезда ўзининг ликопчасига олиб солди.

Бироқ ейишга шошилмади, асабийлашиб лабини ялаганча бурчакдаги холодильникка кўзини тикди.

Оқнобот яримта билан иккита қадаҳни столга келтириб қўйди.

— Сен мени ҳаммага қараганда яхши тушунасан-да, тўғрими, синглим,— деб тан олди Ғайли қийшиқ ва олдиндан ҳузурланиб, ҳатто қўлларини ишқаб қўйди. Кейин негадир кўзини айёрона қисиб қўйди-да, бир зумда шишани очди.— Оқнобот, сен ҳар доим менга меҳрибонлик қиласан. Баъзида койисанг ҳам, бари бир яхши кўрасан. Сенам ичарсан?— уй эғасига мурожат қилди Ғайли.

— Майли, қуйинг.

— Гап бундоқ бўпти!— хурсанд бўлиб кетди Ғайли.— Агар сени тез-тез танқид қилиб туришса, вақт ўтиши билан одам қилса бўларкан...— Икковлари ичиб олгач, қайноғаси яна сўраб-суриштиришга тушди:— Ахир сен қандай бориб келганлигингни гапирмадинг-ку?

— Ҳаммасини билмасалар кўнгиллари жойига тушмайди!— тўнгиллади Оқнобот.— Ҳаммаёққа тўм-шуқларини бир суқиб чиқмагунча ухлолмайдилар...

— Синглим, бекорга ташвишланма,— хотиржамлик билан гапира бошлади Ғайли.— Сочим оқариб, ёшим бир жойга бориб қолди-ю, сен бўлсанг мени қайта тарбиялашга уринасан-а. Нима, ҳамма нарсага қизиқсам, ёмонми?

— Агар жуда қизиқаётган бўлсангиз, Тўйли ительенинг директори бўлди... Тушунмаяпсизми? Ителье! Устахона!

— Эй! Ателье демайсанми? Мен бўлсам Италияси бу ерда нима қилиб юрибди, деб ўйлаётувдим? Мана, аёлларнинг саводсизлиги...— гап орасида иккинчи қадаҳни ҳам отиб, уй эгасига юзланди.— Нима, хотининг мени мазах қиляптими?

— Оқнобот тўғри гапиряпти.— Тўйли Мерган бошини кўтармай гапни тасдиқлади.

— Ие, ательега директор бўлдингми?

— Нега ҳадеб қайта-қайта сўрайверасиз? Нима, бунақа иш йўқми?

— Бор, албатта. Менимча, бу иш сенга мос эмас. Тўйли, худо ҳаққи, нимага сен бунчалик шошиляпсан? Аввал бир оз дам олгин, у ёғи бир гап бўлар... Қарагин-а— ателье директори!..

Бирдан Ғайли қийшиқ хахолаб кулиб юборди, ҳатто у ёқ-бу ёғини завқланиб томоша қилиб турган товуқ бўлагини қўлидан тушириб юборди.

— Қани, бас қилинг!— деб бақирди Тўйли Мерган ва бир оғиз ҳам чурқ этмай, бошқа хонага чиқиб кетди.

Энди Тўйли Мерган ҳар куни машинасида шаҳарга жўнарни. У ўзининг янги ишидан қийналар, лекин у бу ҳақда ҳеч ким билан гаплашишни истамасди, ҳатто ўғли ачиниб гапирганда ҳам қайириб ташларди.

— Нима, бошқа ташвининг йўқми? Ўзингни ишингни қил!

Очигини айтганда, ўзининг янги вазифасини ҳатто иш ҳам деб тан олмасди. Ательедаги ҳамма ишларни тикувчилик саноатида кўп йиллардан бери ишлаб келётган унинг ўринбосари Анна Константиновна Сергеева— райком партиянинг иккинчи секретарининг хотини бажарарди. У фақат ўринбосари тайёрлаган қоғозу

пул ҳужжатларига қўл қўярди, холос. Буюртмачилар билан ҳеч учрашмасди.

Орадан уч кун ўтди. Тўртинчи куни эрталаб ательенинг ёнига келиб, энди машинадан тушиши биланоқ, тўладан келган нотаниш аёл унинг ёнига югуриб келди. Унинг сочлари ёйилиб кетган, юзига қалин қилиб крем суртиб олганди.

— Сиз ательенинг директоримисиз? — унинг йўлини тўсиб, бўғиқ овозда сўради аёл.

— Ҳа, ҳозирча менман, — Тўйли Мерган нотаниш аёлга ғалати қараб жавоб берди.

— Сизда ишим бор эди.

— Марҳамат, хонамга киринг, — дея у аёлни олдинга ўтказди.

Бироқ афтидан директор фақат шу бақалоқ аёлгагина керак бўлмай, балки эшик олдида аёлларнинг бошқа гуруҳи ҳам тўпланиб туришган экан. Директорнинг хонасига бақалоқ аёлнинг навбатсиз кириб кетмоқчилигини кўриб, навбатда турганлар ўртасида норозилик уйғонди.

Директор хонасининг эшиги олдида турган мулоийимгина жувон унинг йўлини тўсди.

— Марҳамат қилиб, навбатга турсангиз! — деди мулоийимлик билан айнан қатъий овозда.

— Жонгинам, мен, ноёб моллар қидириб куни билан сандироқлаб юрадиган бекорчилардан эмасман, гапини-чи, навбатга турармишман.

Унинг гапидан бошқалар ҳам норози бўлишди. Тўйли Мерган вазиятни тушуниб, жанжални бартараф өтишни ўзига эп билмай, хонасига лип этиб кириб кетди ва даҳшатга тушганча, стулга ўтириб қолди. У мулоийим жувоннинг ёнига барваста аёл тушганини пайқади. У бақалоқ аёлни осонликча бир четга сургач, эшик тарақлаб ёпилди, ташқарида баъзи бир хитоблар эшитиларди, холос.

Орадан бир оз вақт ўтгач, ташқаридаги ғала-ғовур пасайиб, эшик очилди ва хонага биринчи навбатда турган ўша мулоийимгина аёл кириб келди.

— Тўғриси, сизни безовта қилишга хижолат чекяпман, Тўйли оға, аммо... — деб зўрға гап бошлади аёл.

— Гапиринг, қулоғим сизда, — дея Тўйли Мерган жувонга қаради ва бу келишган жувонни қаердадир кўрганга ўхшатди. — Тўхтагач, мен сизни қаердадир кўргандайман-а, — эслашга ҳаракат қилиб қўшиб қўйди у. — Кимнинг аёлисиз? — деб дангал сўради.

— Вой, мен ҳали турмушга чиқмаганман,— деди у бошини қуйи солиб ва икки бети анордек қип-қизариб кетди.— Мени касалхонада кўргансиз, мен врачман. Ёдингиздами, ўтган йили даволаниш учун бизга ётган ёдингиз. Сизнинг, менимча юрагингиз...

— Тўғри!— Тўйли Мерган негадир хурсанд бўлиб кетди.— Энди эсладим. Исмингиз, агар адашмасам... Олтинжамол. Кўз тегмасин, лекин беморлар сизни жуда ҳурмат қилишарди. Сиз у вақтда оқ халатда юрганлигингиз учун таний олмадим... Ўзингизга бирон нарса тиктиришни хоҳлайсизми? Келинг, ўтиринг. Марҳамат, ўтиринг!

— Мен кўйлак буюртмоқчи эдим, лекин тикувчи, мана бу бўлакдан менга ёққан фасонни чиқмайди, деб тихирлик қилипти...— У сумкасидан ҳаворанг парчага ўхшаш ғалати газмолни олди.

— Сиз ўзингизни уринтирманг— менга кўрсатсангиз ҳам, кўрсатмасангиз ҳам бари бир, бу нарсаларга тушунмайман,— деб тан олди Тўйли Мерган.— Келинг, яхшиси, бичувчининг ёнига борамиз, у сиз айтгандек қилиб беради.

Улар навбат кутиб турганлар олдидан ўтиб кетишадиганда сочи ҳурпайган семиз аёл ўзини гапдан тўхтата олмади.

— Шу аҳволда биз кечгача тураверамиз шекилли!— деб овозининг борича норозилик билдирди.

Директор хонаси олдида яна даҳанаки жанг бошланди. Цехдан қайтиб келаётган Тўйли Мерган охириги гапни эшитиб қолди. Барваста кекса аёл бақалоқ жувонга жаҳл билан гапираётган эди:

— Ҳаммани қопмай, жим турсанг бўларди!...

— Кимнинг навбати, киринг,— деди Тўйли Мерган эшикни очиқ қолдириб.

Сочи ҳурпайган бақалоқ аёл олдинга интилди.

— Яна навбатсиз кирмоқчимисан?— деди кекса аёл ғазаб билан.

— Холажон, уни қўйиб юбора қолинг!— деб гапга аралашди боядан бери жим турган оппоққина жувон.— Майли, кирсин, ундан қутулайлик.

— Қизим, сениям гапинг тўғри!.. Ҳаммамиз тинчиймиз-қўямиз.

Фурсатдан фойдаланган бақалоқ аёл хонага кирди-да, ўзининг баҳайбат гавдаси билан стол орқасида эгилиб ўтирган директор олдига бостириб борди.

— Утиринг,— деб стул кўрсатди унга директор.

— Утиришга вақтим йўқ!— дарров гап қайтарди аёл.

— Хўш, хизмат?— ўша мулойимлик билан деди у.

— Аввал бичиқчини чақиринг, кейин гапирман!

Жаҳл чиққанда ақл кетади, деган қоидага амал қилиб, Тўйли Мерган аёлни тартибга чақирмасдан, қўнғироқнинг тугмасини босди. Бичиқчи дарров кириб келди. Ким учун чақиршганларини билгач, бир қадам орқага тисланди:

— Тўйли оға, олдимга олиб борган буюртмачини ўлчовини ҳали олганим йўқ. Рухсат беринг, аввал уни кузатай...

— Сабр қил, қизим, аввал бу аёлнинг гапини бирга эшитайлик.

— Унинг гапи кечгача ҳам тугамайди,— дея уялинқираб кулимсиради бичиқчи.

— Қулогимиз сизда,— деб аёлга қаради Тўйли оға.

— Аввал мана бу, овсар, кўйлагимни олиб келсин, кейин гаплашамиз!

Тўйли Мерган таъна билан бошини чайқади-ю, лекин ўзини тутиб:

— Буюртмачи айтгандан кейин олиб кел, қизим,— деди.

Орадан бир зум ўтгач, чиройли гулли газламадан тикилган кўйлакни эҳтиётлик билан қўлида кўтариб келди. Сочлари ҳурпайган бақалоқ аёл кўйлагини шаҳд билан тортиб олди-да, полга отиб юборди.

— Нима, бу ер ателье модми ёки бозорми? — деб овозининг борича бақирди.

— Анна Константиновнани чақиринг,— деб бичиқчидан илтимос қилди шошиб қолган Тўйли Мерган. — Нега бугун ҳаммаси менга ёпишиб қолишди?..

— Анна Константиновна бугун йўқлар,— тушунтирди қиз.— Касал эканлар.

— Касал дейсизми?..— худди деворлардан мадад кутгандек уларни бир-бир кўздан кечириб алам билан гапирди Тўйли Мерган.— Буниси энди бўлмапти... Қизим, тушунтир-чи, нимани жанжали бўляпти?..

— Тушунтиришга ҳам, жанжаллашишга ҳам вақтим йўқ, Тўйли оға!— деди бирдан тоқати-тоқ бўлган бичиқчи.— Нима қилишни билмай қолдим, ишлайми ёки бу буюртмачи билан жанжаллашайми. Ҳеч нарса ни — на қоидани, на навбатни, на муддатни тан олади. Нуқул қўрқитади, ҳақоратлайди, шикоят қилади. Хўш,

майли деб, бошқа ишларни ҳам бир чеккага йиғиштириб қўйиб, икки кунда айтганидай қилиб, кўйлагини тикиб бердик. Унинг тайини йўқ — кеча унақасини хоҳласа, бугун бошқачасини хоҳлайди. Ҳар гал янги нарса ўйлаб топади. Биз унинг буюртмасини, — кўйлакни полдан оларкан, — етти марта сўкиб, қайтадан тикдик, бари бир унинг кўнглига ёқадиغان қилолма-япмиз...

— Тайини йўқ қанақа бўлишини мен сенга кўрсатиб қўяман, бутун умр эсингдан чиқармайсан! — столни муштлаб овозининг борича йиғлай бошлади семиз аёл.

— Қанақа одамлигини ўзингиз кўриб турибсиз, — ноҳақ гаплардан дадиллашган озғингина бичиқчи давом этди. — Уни ҳурмат қилсанг, оғзидан фақат «овсар», «шаллақи», «ифлос» деган сўзлар чиқади. Ёки «мен сени ундоқ қиламан, бундоқ қиламан, эримнинг кимлигини эсингдан чиқардингми, бизникида кимлар меҳмон бўлишини билмайсанми?» дегани-деган. Ҳатто Анна Константиновна ҳам уни кўриши билан оёқ-қўллари бўшашиб кетади...

— Сен, ярамас, мени гап билан чалғитолмайсан, — яна бичиқчига ёпиша кетди бақалоқ. — Нима, мени директордан қўрқади, деб ўйлаяпсанми?.. Шунақаям тикувчи бўладими — кўйлакнинг ўрнига сомон солади-ган қоп тикиб ўтиришибди. Мен қадди-қоматимга ёпишиб турадиган бўлсин дегандим, бу нимаси?

«Эҳ, сенда озгина бўлса-да қадди-қоматдан бўлса оғир?» — ўкинч билан дум-думалоқ жанжалкаш хотинни кўздан кечирди Тўйли Мерган.

Унинг индамай туриши, сурбет хотинни баттар жаҳлини чиқарди. Аёл у ёқдан-бу ёққа сарсон бўлган кўйлакни қизнинг қўлидан яна тортиб олиб, алам билан ғижимлади.

— Буни хотинчангга олиб бориб кийдир! — дея овози борича бақириб, кўйлакни Тўйли Мерганнинг юзига отиб юборди.

Сабр-тоқатнинг ҳам чегараси бўлади. Авваллари биронта одам Тўйли Мерганга шундай муомала қилишга журъат этармиди? Унинг кўз олди қоронғилашиб кетди. Аламидан нафаси бўғзига тиқилиб қолишга сал қолди. Ўрнидан сакраб турди.

— Қизим, бориб ишингни қилавер, — дея олди зўрға, сўнг бичиқчининг олдида бир зумгина тўхтаб қолди-да, кейин хонадан отилиб чиқиб, навбатини кутиб

турган аёллар ёнидан гизиллаганча ўтиб, зинадая югуриб пастга тушгач, машинанинг эшигини зарб билан очиб, ўзини ўриндиққа ташлади-ю, тўғри шаҳар советига ҳайдаб кетди.

У ҳеч кимни койимасди, ҳеч кимдан ўпкаланмасди. Ҳаммасига ўзи айбдор! Ҳар бир одам ўзининг имкониятини билиши керак...

Машина ҳайдаб бораркан, ўзини шафқатсиз сўзлар билан айблар, лекин ҳалигача нафасини ростлаб ололмасди. Тавба! Узимам қизиққонлик қилиб, худди ёш боладек кучим етмаган ишга ёпишдим-да! Мана, оқибати! Ахир, у ўзига беш қўлдек таниш ердан, қишлоқ ташвишларидан ажралишга ҳаққи йўқ-ку... Бу ерга бутунлай бошқа жанжалкаш одам керак...

— Нима, бу иш тўғри келмадимми, Тўйли оға? — шаҳар совети раисининг ўринбосари Қурбонов ательенинг янги директори қабулхонасига йўл-йўлакай ёзган аризаси билан кириб келганида дарҳол гап нимадалигини тушунди.

— Йўқ, хотинлар орасида ишлаш менга тўғри келмас экан! — ҳар қандай шартларнинг олдини олиб қатъий гапирди Тўйли оға. — Мени бундай бемаъни ишдан бўшатишингизни сўрайман...

— Биз бўлсак, яхши одам топдик, деб суюниб ўтирибмиз...

Тўйли Мерган шаҳар советидан чиқиб Қорлиевни бўлган воқеадан хабардор қилиш учун райкомга йўл олди. Аммо уни Ашхободга чақиришгани сабабли жойида йўқ экан. Ишнинг бундай тус олганидан хафа бўлган Тўйли Мерган қаёққа боришини билмасди. Янги ишга тайинлангунга қадар одамлар кўзига кўринишни истамасди. Қорлиев қайтиб келгунича кишилар кўзига кўринмай, балки ўглининг уйига бориб ётсамикин?

Бу вақт ичида Қорлиевнинг секретари ҳамма нарсани сўраб-суриштира бошлади.

— Тўйли оға, аҳволингиз қалай? Янги ишга ўрғаниб қолдингизми? — деб қизиқа бошлади.

— Мен, қизим, ателье билан хайрлашиб келдим...

— Мунча тез! — афсусланганини яширолмай хитоб қилди қиз. — Биз энди бормоқчи эдик! Айтишларича, чиройли ялтироқ газлама олган экансизлар... Кўйлак тиктирмоқчийдик!.. Бу ёғи қандоқ бўлди?

— Ҳа, шунақа бўлиб қолди... — ноаниқ жавоб берди, папирос чекаркан, энди нима қилиш кераклигини

ўйлаб ўйига етолмасди.— Мен шошқалоқлик қилдим... Шунақаси ҳам бўлади-ку ахир, шошилганингдан кейин йўлни қанақалигига эътибор бермайсан... Кўйлакни бўлса... Кўйлак яхши нарса. Менсиз ҳам тикиб беришади...

Тўйли Мерган райкомдан тўғри уйига жўнади.

Оқнобот эрининг барвақт келганлигидан ташвишланди.

— Отаси, бугун вақтлироқ келдингизми? — синчковлик билан қараб қўйди у.— Мазангиз йўқми?

Худди шу саволни Ғайли қийшиқ ҳам берди. Томорқасида терлаб-пишиб сабзи кавлаётган Ғайли машина келиб тўхташи биланоқ ишини ташлаб, қийша-йиб юрганча, Тўйлининг олдига келди.

Тўйли Мерган йўлда жаҳлидан тушиб, ўзини босиб олди.

— Томорқангдаги сабзинг етилиб ётгани эсимга тушди-ю, ҳашарга шошилиб келяпман,— деб жавоб берди Ғайлига.

— Нега энди ҳазил қилиб қолдинг,— тишларини иржайтириб кулди Ғайли.— Янги ишинг билан хайрлашганга ўхшайсан-а! Хайрлашдингми, шундайми?

— Хайрлашдим! — деб тан олди Тўйли ва бирдан энгил тортди.

— Жуда яхши қилибсан! — деди уни ҳимоя қилиб Қийшиқ телпаги билан юзидаги терни артаркан.— Ўзинг бир ўйлаб кўргин-а, бутун умрини далада ўтказган одам қандайдир ателье-мательеда ўралашиб юрса. Аёлларнинг ўзи ақлли, сенсииз ҳам кўйлаklarини тикишаверади.

Оқнобот янгиликни эшитгач, худди қанот пайдо қилгандай бўлди. Хурсандчилик эвазига акасига меҳрибончилик қилиб:

— Юринг, чой ичамиз... — деди.

— Сен, синглим, яхшиси, мени йўлдан урма! — кутилмаган қатъийлик билан синглисининг сўзини рад қилди Ғайли.— Сабзи етилган, эрта билан бозорга олиб боришим керак. Сабзавот шунақа нарсаки, шаҳарга қанча эрта оборсанг, шунча кўп пуллайсан. Агар ҳозир ўтириб чойхўрлик қилсам, киссамга зиён бўлади... Бундан ташқари, Дурнабот эрталабдан бери жўжа тозалаяпти, паловга босса керак. Шунинг учун кечқурун меникига марҳамат қилинглар. Унгача сабзини кавлаб тугатаман, кейин хотиржам ўтириб, суҳбатлашамиз. Азиз меҳмонларга атаб, бир шиша коньяк

асраб қўйибман. Бугун очмай қачон очамиз... гапим тўғрими Тўйли? — деб ҳиҳилади у.

Тўйли унинг саволини жавобсиз қолдириб, уйига кириб кетди.

Тўйли Мерган уч кунгача одамларга кўринмади. Қийшиқнинг таклифига ҳам лом-мим демади. Унинг ўзи келиб таклиф қилганида, ундан тезроқ қутулиш мақсадида:

— Раҳмат. Мени меҳмон бўлди, деб ҳисоблай-вер... — деди.

Омон бўлса, отасининг ательедан кетганини ҳар нарсадан хабардор қўшниси Тархон Ғойибдан эшитди. Бу хабар Омонни ташвишга солди. Эртаси куниёқ уйига етиб келди.

— Розилик бергандан кейин чидаш керак эди, — Омон ўзини таънадан тутолмади. — Менимча, Қорлиевнинг келишини кутиш лозим эди.

Тўйли Мерган ўғлининг келганидан хурсанд бўлди-ю, лекин суҳбатнинг бундай тус олгани учун дарров ўғлининг гапини бўлди.

— Яхши маслаҳатларингни ўзингга асраб қўй, деб сендан илтимос қилгандим, шекилли, — аччиқланганини яширолмай деди у. — Бир гапни неча марта қайтариш мумкин!

— Ахир сизнинг шаънингизни ўйлаяпман, обрў-эътиборингизнинг ташвишини қияпман...

— Обрў-эътибор қилган меҳнатинг билан ўлчанади! Обрўли одам кўйлакнинг этаги қийшиқ бўлгани учун аёллар билан ади-бади айтишиб ўтирмайди.

— Ательеда жанжал нимадан чиққанини мен билмайману, лекин...

— Билмасанг, жим ўтир! — қизишиб кетди Тўйли. — Сени насиҳатинг керак бўлиб қолса, ўзим мурожаат қиламан...

— Ота, ахир сизни, вазмин, мулоҳазали одам деб ўйлашади, сиз бўлсангиз...

— Бас қил! — Тўйли Мерганнинг ғазаби қайнаб кетди, чой кўтариб эшикдан кириб келаётган хотинига урилиб кетишига сал қолди.

— Отаси, нима шовқин? — деди хотини. — Одамларга ўхшаб баҳслашиш мумкин-ку, ахир. Бола бечора бир нарса деб оғиз очиши билан дарров хафа қилишга тушасиз...

— Боланг жуда яхши-да! Мен унинг ёнида урушга борган эдим.

— Нима бўлса — дарров ўша машъум урушни пеш киласиз! — эрининг гапидан хафа бўлиб бошини чайнади Оқнобот. — У вақтлар бошқа эди, ҳозир бошқа. Ҳозир найзабозликка боришнинг ҳожати йўқ. Худо ёрватмасин, агар урушиш керак бўлса, Омонжон ҳам ўзини кўрсатади.

— Онаси, яхшиси, сен бунақа гапларга аралашма, — деди Тўйли Мерган хотинидан қутулмоқчи бўлиб. — Муносиб одам ҳаммавақт курашади, ўқ отилиб, қон тўкмаса ҳам.

— Модомики, шундай экан, курашинг-да, ота. Сиз хафа бўлманг, ойи, — кутилмаганда отасининг ёнини олди Омон. — Отам тўғри гапиряптилар.

— Сен нима деб ўйлаяпсан, — хотинига мулойимлик билан қаради Тўйли Мерган. — Курашаман ҳам! Ҳали бўш келишга эрта... Нимага сен қовоғингни осилтириб олдинг? — ўғлига мулойимлик билан деди Тўйли.

— Сизга бир илтимос бор, ота, — журъатсизлик билан гап бошлади Омон.

— Айт, қандай илтимос.

— Бошлиқлар ўзи олдингизга келмагунча борманг. Ўзингизни ҳурмат қилишга мажбур қилинг, бекорга ялинманг. Муносиб иш таклиф қилишса рози бўлинг, бўлмаса ҳаммасига тупуринг...

— Сенингча кимга тупуришим керак? — яна газабидан оқариб кетди Тўйли Мерган. — Ўзимга ўзимми?

— Отаси, яна нега бўғиляпсиз, — гапга аралашди Оқнобот.

— Сен жим тур, — хотинини бир чеккага суриб, ўғлига хезланди ота. — Менга, айтсин-чи, кимга тупуришим керак экан!

Отасини баттар ғазаблантирмаслик учун Омон жавоб бермасдан ўрнидан турди-да:

— Мен кетдим, ота, — деди.

— Бояроқ шундай қилишинг керак эди!.. «Тупур» дейишдан бошқа гапинг йўқ... — ғазабини босолмасди Тўйли.

Омон остонадан қадам ташлаши билан Тўйли Мерган бирдан жим бўлиб қолди. Ўша куни у кетма-кет сигарета чекиб ўзининг ғамгин хаёлларига ғарқ бўлганча, алламаҳалгача ўтирди.

Оқнобот уқлагани ётганига анча бўлди, бироқ Тўйли ҳалиям ўз тақдирини ўйлаб ўтирарди. Энди унинг келажак тақдири икки кишига — Муҳаммад Қорлиев билан Қаландар Хоновга боғлиқ. Албатта, Хоновни кўмагидан умид йўқ, ёрдам ўрнига ундан ёмонлик кўрасан. Райком секретарини қарангу? Майли, сен-ку, Тўйли Мерган қизиқ устида ательега боришга кўндинг. Қорлиев-чи, ҳар қандай шароитда ҳам сени юбормаслиги керак эди! Балки у энди сени тамом бўлган одам деб, қутулиш учун юборгандир? Бўлмаса, нега шунча вақтини сарфлаб, сен билан самимий суҳбатлашди, чой билан сийлади? Наҳотки, бир одамдан тинчгина қутулиш учун шундай қилган бўлса? Йўқ, унақа одамга ўхшамайди. Сенга яхшилик қиламан, деб ўйлаганди...

Баъзан нималар ҳақида бош қотиришга тўғри келмайди, дейсиз! Бунақада васвас бўлиб қолиш ҳеч гапмас. Бўлмасам-чи? Модомики, Муҳаммад Қорлиевга ўхшаганлар муғомбирлик қила бошлаган бўлсалар — демак, ҳақиқат билан эзгулик йўқ экан-да... Сенга нима бўлди, Тўйли Мерган! Ўйлаб кўр! Қандай бўлса ҳам дунёда ёмонлардан кўра яхши одамлар кўп. Шу ишонч сени оғир вақтда райком секретарининг олдига боришга мажбур қилмадими? Инсонга бўлган ишонч-ни ҳеч қачон йўқотма. Агар ўлим таҳдид солса ҳам, тириклайин кўмиб юборсалар ҳам, шу фикрингда умрингни охиригача қол. Бошингдан нима ўтса ҳам, билиб қўй, охир-оқибат ҳақиқат енгади. Дўстларингга ҳам ишон. Фақат енгилтак одамгина сал нарса бошига тушса, дарров маслагидан ҳам, дўстларидан ҳам воз кечишга тайёр туради.

Майли, етар, ётиш керак — кечқурунги нақлдан — эрталабки ақл яхши, деганлар. Балки эртага бирон хушxabар келиб қолар...

Яхши ният ҳаммавақт одамнинг кўнглини кўтарарди. Тўйли Мерганнинг кўнгли ёришиб, уқлашга ётди. Лекин юраги анча вақтгача тинчий олмагани учун уйқуси келмади.

IV

Тўйли Мерган раислик даврида одамларни бекордан-бекорга безовта қилмасликка ҳаракат қиларди. Агар дала ишлари жойида бўлса, демак, унинг кераги

йўқ. Бунақа пайтда у шу бўлимнинг бошлиғини ҳар замонда чақириб, сўраб-суриштириб турарди.

— Ишлар яхшими? Қанақа қийинчиликлар бор? Қандай ёрдам керак?

Агарда биронта жиддийроқ қийинчилик бўлса, тузатиш йўлларини кўрсатиб, маслаҳат беради. Майдачуйда жанжаллар устидан чиқиб қолса, бости-бости қиларди.

— Наҳотки, шу арзимаган нарсага аралашишим керак-а? — қўл остидагиларга оталарча насиҳат қиларди. — Ахир, кап-катта одам бўлсаларинг. Энди ўз ақлинглар билан иш қилинглар.

Албатта, масъулиятни ҳис қиладиган, ўзининг бурчини яхши биладиган ҳар бир одамга раиснинг кўрсатмаси мустақил ҳаракат қилишга даъват этарди. Ҳар бир подада битта-иккита оқсоқ қўй бўлганидек, «Пахтакор» колхозининг меҳнаткаш коллективи орасида ҳам эркинликдан фойдаланиб биринчи навбатда ўз манфаатини кўзлайдиган одамлар топиларди. Тўйли Мерганнинг ишдан кетишига шу тоифадаги одамлар ҳам сабабчи бўлди.

Шоҳсултон Назарова Тўйли Мерган билан ишлаган йилларида унинг раҳбарлик қилишидаги кучли ва кучсиз томонларини яхши фаҳмлаб олган эди. Парторг сифатида баъзан унинг иш услубига қўшилмаслигини мулоимлик билан айтиб ўтарди. Тўйли Мерганнинг обрў-эътибори, жамоатчилик орасидаги обрўси, унинг бой тажрибаси, ёш агрономнинг эркини чеклаб, унинг ташаббусига халақит берад, натижада у ортиқ гапиролмасди.

Энди кўп нарса ўзгариб кетди. Зеро, Шоҳсултон ўзининг кишиларга ёндошувини қачонлардир раис бўлиши мумкинлиги билан хаёлан ҳам боғламаганди.

— Қаранг-а, бу аёлнинг омади бор экан-да! — деб қиқиллаб кулишарди унинг орқасидан қўйчилик фермасининг мудирини Боймурод Оймуродовга ўхшаган ҳасадгўйлар.

Лекин Шоҳсултон бошлиқликни ҳам, мансабни ҳам орзу қиладиганлар тоифасидан эмасди. Ҳатто Шоҳсултоннинг отаси қизини юмшоққўнгиллигини билгани учун уни раисликка сайлашганидан қувонмади ҳам. Қария ҳаммавақт ўз ўлчовига қараб иш тутар, ҳамма нарсага ўз қараши бор эди. Келиб-келиб сайлашган муштумдек қизи бу оғир ишни уддалай олмаслигига

кўзи етарди. Ахир, Тўйли Мергандек қилни қирқ ёра диган одамнинг охири вақтда раисликка чоғи келмади-ку, Шоҳсултон-чи, эплай олармикин? Тўғри, отаси шубҳаларини қизидан яширди. Мажлисдан қайтгач, ичидан зўрға овози чиқиб: «Қайдам, эплай олармиканман», деганида, қизини тинчлантириш мақсадида шошилиб жавоб берди: «Эплайсан, қизим, эплаганда қандоқ!» — бироқ кўнглида қизи рози бўлиб, шошқалоқлик қилган, деб ўйларди.

Бир сўз билан айтганда, охири бахайр бўлсину, лекин Шоҳсултон иш бошлаши билан ўзидаги журъатсизликни енгиб, биринчи кунданоқ дадил бўлишга ҳаракат қилди.

Шоҳсултоннинг аввалги раисдан фарқи, эрталаб ишга чиқиши биланоқ правлениега кирмасдан дала ва фермаларга жўнаб кетарди. Агар бугун бир бригадда бўлса, эртасига бошқасига борарди. Тўйли Мерганга ўхшаб, унга ҳам қуруқ буйруқбозлик ёт бўлиб, ишни қандай боришини ўз кўзи билан кўрмагунча кўнгли тинчимасди. Албатта, одамларнинг хатти-ҳаракатини ўз шахсий феъл-атвори билан ўлчайдиган Боймурод Оймуродовга ўхшаган баъзи адоватчилар унга бўлар-бўлмас айбларни тақашарди.

— Хўш, нима бўпти, — дейишарди улар, — кўза ҳам янгилигида сувни муздек сақлайди. Мана, кўрарсизлар, орадан бир ой ўтсин, у ҳам худди собиқ раисга ўхшаб идорасида ўтириб олади-да, кейин столидан ҳам, телефоннинг ёнидан ҳам қўзғатолмайсизлар.

Бунга ўхшаш фиқу фасодлар Шоҳсултоннинг қулоғига етиб келарди. Лекин у ғийбатчиларнинг гапига аҳамият бермай, ишга фойда келтирадиган томонни қиларди.

Қийшиқ одат бўйича бошқалардан эрта турарди. Лекин бугун Шоҳсултон ундан ҳам олдин турди. Ғайли ўзининг янги «Москвич»ига карам билан сабзи ортиб, шаҳарга йўл олганида, Шоҳсултон идорага етиб келганди.

Шу ерда уни раиснинг машинаси қувиб етди.

— Бугун кечикибман-да? — машинанинг эшигини очаркан, айбдорларча деди шофёр.

— Йўқ, Бегенч, — деб уни юпатди қиз. — Шошилиб, сени кутмадим.

— Қаерга борамиз? Учинчи бригадагами?

— Менимча, бугун одатни бузиб, идорада ўтиришга тўғри келадиганга ўхшайди... Бегенч, сен Оймуро-

дов билан Нурөгдиевни шу ерга олиб келасан. Мен уларни идорада кутаётганлигимни айт.

Шундай деди-да, Шоҳсултон идорага кирди ва ўз хонасига кирмай, бухгалтерияга йўл олди.

— Аннакелди, аҳволларинг қалай?— деб ҳисобчи билан сўрашди, эшикни қия очаркан. — Нега барвақт келдинг?

— Бошлиқ шошилинич иш топширганди...— раисни кўриши билан стол ортида ўтирган озгингина йигит семиз папкани ёпиб, ўрнидан дик этиб турди.— Дурди оғанинг иши ҳаммавақт шошилинич бўлади,— дея норози оҳангда қўшиб қўйди у.

— Аннакелди, укажон, менга бир яхшилик қилгин. Эшикда турган сени «Москвич»ингми? Хизмат бўлмаса, Дурди Кепбонни олиб келсанг, у менга жуда зарур. Илтимос. Таганга нима бўлди? У бугун ишга чиқадими?

— Билмасам. Ҳалиям касал.

— Ундай бўлса, уни безовта қилмай қўя қолайлик.

Шоҳсултон деразаларни очиб, хонасини шамоллатаётган бир вақтда Аннакелди бош бухгалтерни олиб келди.

— Кечирасиз, Дурди оға, сизни барвақт безовта қилдим,— деди Шоҳсултон у билан саломлашаркан.

— Аннакелди борганда, мен энди келмоқчи бўлиб тургандим.

— Айтинг-чи, охири кунларда Тўйли Мерган ҳақида бирон гап эшитмадингизми?

— Нима, унга бирон гап бўлиптими?— деб ҳайратланди Дурди Кепбон.

— Йўқ, мен шунчаки сўраяпман,— деди қиз.— Балки, уни кўргани боргандирсиз?

— Шоҳсултон, ҳозир меҳмонга боришга фурсат йўқ. Тўртинчи куни бош кўтармасдан ҳисобот тайёрлаяпмиз. Бўлмаса, банк пул бермайди... Нимага Тўйли оғадан хавотирланяпсиз?

— Биласизми, гап нимада?.. У ательедан кетипти.

— Йўғ-е!— хитоб қилди Дурди Кепбон ва кутилмаган гапдан томоқ қириб қўйди.— Ким айтди? Ўзингиз кўрдингизми?

— Ўзим кўрмадим, лекин кеча Ғайли қийшиқ шу янгиликни топиб келди.

— Балки у ҳазиллашгандир?

— Йўқ, гапи тўғрилигига онт ичди.

— Тўйли оғани ўша ерда ишлаб кетишига ўзимнинг ҳам кўзим етмаганди.

— Ишини ташлаб келгандан буён ҳеч кимнинг кўзига кўринмай уйда биқиниб ётганмиш... Ҳозир Оймуродов билан Нурёғдиев келишади, бирон ёққа кетиб қолишмасин деб, машина юбордим, Таган ҳам қатнашса яхши бўларди-ю, лекин у ҳалиям бетоб экан.

— Нима, бюро мажлисини ўтказмоқчимисиз?

— Йўқ, мажлисни Тўйли Мерган иштирокида ўтказамиз, — ахир уни ҳеч ким бюро аъзолигидан четлатмаган-ку, аммо ҳозир биз ўз ҳолига ташлаб қўйилган коммунистнинг тақдири ҳақида маслаҳатлашиб, фикрлашиб олишимиз зарур. Ахир у бизнинг ўртоғимиз. Шундай инсон одамлардан қочиб, уйда биқиниб ўтирган экан, бу бизнинг ҳам айбимиз. Бу — бир. Бундан ташқари, Тўйли Мерган колхоз ишлаб чиқаришини беш қўлдай билади. Нима, ўз қадрдон колхозидан унга муносиб иш топилмайдими!

— Тўғри гап... — унинг фикрига қўшилди Дурди Кепбон. — Чексам бўладими?

— Чекаверинг, чекаверинг!

Бош бухгалтер сигаретасини икки марта тортишга улгурмаган ҳам эдики, хонага қўйчилик фермасининг мудури Боймурод Оймуродов ва комсомол ташкилотининг секретари Ражаб Нурёғдиев кириб келишди.

— Шоҳсултон мажлис ўтказмаса, кўнгли жойига тушмайдиганга ўхшайди, шунинг учун бизни сахармардондан чақиртириб қопти, — бош бухгалтернинг тўғрисига ўтираётиб деди Оймуродов йўгон товуш билан. — Олла! Тўйли Мерган кетиши биланоқ, худонинг берган куни тонг отмасдан мажлис бошлаймиз. Мажлисни бир оз камайтиришни иложи йўқми-а?

Оймуродовнинг туриш-турмуши оддий одам эмаслигидан далолат бериб турарди. Шоҳсултон, бу ферма мудурига қараб туриб, фақат келишган гавдасигина эмас, балки виқор билан қадам ташлаши, гимнастёркасига энли камарни тақиб олиши, кенг галифеси, этигининг ғарчиллаши, яسانيши ҳамда бошлиқларга хос оҳангда гапириши билан ҳам Қаландар Хоновга ўхшаб кетишини тушунди.

«Райжроком раисига тақлид қиляпти», — деб ўйлади Шоҳсултон ва улар ўртасидаги тубдан фарқни аёл сифатида тезда сизди. Хонов айтарли хушрўй эмасди. Шунга қарамай, аёллар қалбини дарров маф-

тун этар ва бир кўришдаёқ суҳбатдошини ўзига мойил қилиб оларди. Оймураднинг юз бичими ва қадди-басти келишган бўлишига қарамай, қиёфасидан совуқлик, эҳтиёткорлик сезилиб турарди.

— Бўлиб ўтаётган мажлисларни камайтирсак-камайтирармиз,— Оймурадга тик қараб деди Шоҳсултон.— Дарвоқе, бугун бюро эмас, ўртоқларча суҳбатлашмоқчимиз. Агар мажлис бўлганда, Тўйли Мерганни ҳам чақирган бўлардик. Мен бўлсам, у ҳақда гаплашиб олишни таклиф қилмоқчиман...

— Энди Тўйли Мерган бу ерга қадамини ҳам босмайди!— голибона оҳангда гапирди ферма мудирини ва бепарволик билан стул суянчигига ўзини ташлади.— Шунга иссиқ ўрнимизни совитиб, чақиртириб келиш шартмиди? Бир ҳўплам чой ичишга ҳам улгурмадик. Агар Тўйли Мерган ҳақида гап борса, демак, дарров тугамас экан. Чой бўлмаса, бўлмайди. Сен нима дейсан, Ражабжон?

Комсомол ташкилотининг секретари одоб сақлаб индамай қўя қолди. Лекин шу пайт, худди гапни пойлаб тургандек Аннакелди хонага кириб келди ва Оймураднинг олдига каттакон чойнак қўйди. Кейин у пиёлалар билан печенье олиб кирди.

— Баракалла, Аннакелди! Ажойиб йигитсан-да!— чойни қайтараётди деди Оймурад.— Пенсияга чиқаётганимда ўрнимга сени қолдириб кетаман, Аннакелдижон!

— Пенсияга қадар ўрнингда ишлашингга ишончинг комилми?— ҳазиллашди Дурди Кепбон.

— Сен мен билан ўрин алмашишни орзу қилиясан, шекилли!— ҳазилга ҳазил билан жавоб берди Оймурад.— Хўп, майли! Қумма-қум юриш жонимга тегди. Жон деб сени ўрнингга ўтирардим — шундай ишдан бўйин товлаб бўларканми?

— Столимни бажонидил бўшатиб берардим, лекин эпполмайсан-да.

— Нима учун? Ҳисобчи бўлганман-ку, ахир.

— У вақтлар бошқа эди, Боймурад...

Шоҳсултон гап бошламаганида уларнинг даҳанаки жанги қанча вақт давом этиши номаълум эди. У, Тўйли Мерган ательеда ишлашни рад қилганини, уйдан чиқмай ўтирганини, кайфияти ёмонлигини гапириб берди.

— Биз, бюро аъзолари, унинг аҳволидан ҳам, виятидан ҳам беҳабармиз...— таъна билан деди у.

Ҳамма жим бўлиб қолди, фақат Оймуторовгагина ўзидан бошқа ким гапирса ҳар бир дақиқа унга узоқ бўлиб туюларди, у истеҳзоли кулиб қўйди-да, чойнакдан пиёласига чой қуяётиб, шунчаки гапириб қўйди:

— Мен, масалан, баъзан бир ҳафталаб хотинимнинг аҳволидан хабардор бўлолмайман, лекин бунга парво ҳам қилмайман...

— Майли, эр-хотинлар ҳақида кейин, — қовоғини солиб деди Шоҳсултон.

— Хўш, Тўйли Мерган уйда ётган бўлса нима қилибди? — деб норозилигини яширолмади Оймуторов. — Нима учун биз уни кўтар-кўтар қилишимиз керак? Ундан ташқари, бу одамнинг бизга нима дахли бор?

Жавоб ўрнига Шоҳсултон ундан:

— Сиз бюро аъзосимисиз? — деб сўради.

— Ҳа, — ҳайрон бўлиб раиснинг гапини тасдиқлади у.

— Тўйли Мерган ҳам бюро аъзойимиз. У коммунист, бизнинг ташкилот ҳисобида туради. Партиявий бурчимиз у ҳақда ғамхўрлик қилишимизни мажбур этади. Наҳотки шу оддий нарсани ҳам тушунтириб ўтириш керак бўлса? Қисқаси, менда таклиф бор?

— Қани, қани, эшитайлик-чи, — унинг жиғига тегишда давом этди ферма мудирини. — Ёқса — қувватлаймиз, ёқмаса...

— Мен, — унинг бекорчи сафсатасини бўлиб деди Шоҳсултон, — Тўйли Мерган иштирокида зудлик билан партбюро чақириб, қадрдон колхозидан унга муносиб иш топиб бериш керак деб, ҳисоблайман.

Боймурад Оймуторов қаттиқ кулиб юборди.

— Ўртоқ Оймуторов, ўринсиз кулгини бас қилинг, — чертиб-чертиб гапирди, қип-қизариб кетган Шоҳсултон. Ҳазабланганидан ҳатто ўрнидан туриб кетди. — Гап бизнинг дўстимиз, коммунист ҳақида кетяпти. Биз унинг ҳаётига ўртоқларча аралашимиз керак.

— Сизнинг гапларингизни эшитиб кулмасдан бўладим, ўртоқ Назарова, — деди киноя аралаш мулоимлик билан Оймуторов ва яна хахолаб кулиб юборди. Лекин кулгисини дарров тўхтатиб, жаҳл билан давом этди: — Бу қанақаси бўлди? Кечагина уни ишдан ҳайдаб юборган бўлсагу, бугун яна таклиф қилсак? Бунга нима деса бўлади?

Шоҳсултон шунга ўхшаган эътирозлар бўлишига кўзи етганди. Ҳар ҳолда, шу заҳотиёқ ўзининг ҳақлигига тўла ишонган ҳолда аҳволни тушунтиришга ҳаракат қилди.

— Ҳа, Тўйли Мерган умумий мажлис қарори билан раисликдан бўшатишга, — хотиржамлик билан ферма мудирига тушунтира бошлади. — Аммо у ҳали артелизмнинг худди сиз билан бизга ўхшаган аъзоси. Бу биринчидан. Иккинчидан, ўтган ишга саловот, лекин колхоз унга ўхшаган кучли тажрибага эга бўлган одамларни қадрлаши керак. Унга ўхшаш одамлар кам. Ҳали у кўп фойда келтиради. У колхозга керак одам! Учунчидан, ўртоқларимиз ҳақида фикр юритаётганимизда ўйлаб галирсак яхши бўларди. Менимча, «ҳайдаб юборган бўлсак», деган ибора бунга ҳечам тўғри келмайди, — хотиржам, аммо жиддийлик билан гапни тугатди Шоҳсултон.

— Агар ножўя гап айтган бўлсам, кечиринг, — тезда ўзини тутиб олди Оймуродов. — Шу сўзларни мени айтмади, деб ҳисоблайверинг. Лекин, сиз Назарова, мени тушунмадингиз. Аммо, менинг фикримча, кўп йиллар раислик қилган одам қўлига кетмон ушлашни хоҳламас-ов.

— Нега шундай деб ўйлаяпсиз?

— Ўзимдан қиёс қиламан-да, раис эмасману, фақат ферма мудириман, холос. Аммо, мени бу ишдан бўшатишса, ундан пастига кўнмайман. Ҳеч қачон! Тўйли Мерган бўлишимга йўл бўлсин, ахир у ўзига бино қўйган одам-ку... Ё ганим тўғри эмасми? Майли, шундай дея қолайлик: у мағрур одам ва ўз шаънини ерга урмайди.

— Кетмон ушласа — қадр-қимматини ерга урган бўладими?

— Кимлигига қараб-да. Менга шу нарса равшанки, бизда Тўйли Мерганга лойиқ иш йўқ. Бунақаси йўқ! Агар сиз бошлиқлар билан ёки унинг ўзи билан келишиб олган бўлсангиз... Унда бошқа гап.

— Мен ҳеч ким билан келишиб олганим йўқ, ўртоқ Оймуродов, — деб бошини сарак-сарак қилди Шоҳсултон. — Яна нотўғри ибора ишлатдингиз. Агар биронта одам билан келишиб олган бўлганимда, гапни ўшандан бошлардим. Бюрога қўйишдан аввал сизлар билан шу масалани маслаҳатлашиб олмоқчиман. Шунинг учун ҳам сизларни бу ерга таклиф қил-

дим-да, биров билан махфий равишда келишиб олишга ҳаққим йўқ. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, умумий мажлисдан сўнг бирон марта ҳам Тўйли оғани кўрган-ним йўқ... Афсуски,— деб қўшиб қўйди қизиққонлик билан.

— Мен ҳам кўрганим йўқ, бироқ соғинганим ҳам йўқ,— деди Боймурод.

— Сафсата сотганинг етар,— деб уни уялтирди камгап Дурди Кепбон.— Вақтни бекор ўтказяпсан. Агар қарши бўлсанг, уни айт. Ёки ўз таклифингни билдир. Ахир одам деган шунчалик майда гап бўладими!..

— Мен қаршиман! Бутунлай қаршиман!

— Сабабини тушунтиринг,— деди Ражаб қовоғини уйиб.

— Йўқ, Тўйли Мерганга қандай иш таклиф қилмоқчисиз, аввал шуни айтинг!— олдиндан голиблигини тантана қилгандек, истеҳзо билан гапирди Оймуродов.

— Мен уни бригадирликка тавсия қилмоқчиман,— деб дарров жавоб берди Шоҳсултон.— Ҳа, ҳа, бригадирликка!

— Қайси бригадага?— заҳархандалик билан илжайиб қўйди Оймуродов.

— Учинчига — турар жойидаги бригадага. Таган анчадан бери бригадирликдан бўшатишни сўраяпти, у яна касалхонага ётар экан. Унинг ўрнига...

— Аввалроқ шундай демайсизми!— олдингидан ҳам қаттиқроқ кулди ферма мудирини.— Уруғ-аймоғи жам бўлган жойгами, қариндош-уруғчиликни давом эттириш учунми! Демак, биз бекорга умумий мажлисда уч кунгача терлаб-пишиб, Тўйли Мерганни ишдан олган эканмиз-да. Дурди оға, албатта сизни қўллаб-қувватлайди. Унинг Тўйли Мерганга муносабатини ҳамма билади: «Қарға-қарғани кўзини чўқимайди», деб бекорга айтишмаган-ку, ахир.

— Бу тағин қанақа гап бўлди!— деб норози бўлди Дурди Кепбон.— Боймурод, қараб тур, бу ҳақоратларингга тағин ўттиз иккита тишингни битта қўймай қоқиб олмай!.. Агар билсанг, ўзинг худди қарғага ўхшаб қағиллаганинг қағиллаган.

Шоҳсултон ўзининг таклифи мунозарага сабаб бўлишини билган бўлса ҳам, лекин бунчалик кескин тус олишини ҳатто хаёлига ҳам келтирмаганди. Дурди Кепбон унчалик гапдон эмасди, лекин ҳозир унинг

иззат-нафсига тегишгандан кейин, ичидагисини тўкиб солиши керак эди, қиз бундан хурсанд бўлди.

— Сен бекорга мендан аччиғланяпсан, Дурди, — чегарадан чиқиб кетганини тушуниб, юпатишга тутинди Оймурадодов. — Нима, ҳазилниям билмайсанми? Шунақа мақол бор-ку...

— Сенинг ҳазилинг қанақалигини тушуниб турибман! — аввалгидан баттар қизишиб деди бош бухгалтер. — Агар билсанг, Тўйли Мерган билан қонимиз бир, яқин қариндошгина эмас, балки руҳий ҳолатимиз ҳам яқиндир. Ундан тонмайман. Унга қариндошлигимни шама қилаётган экансан, шуни билки, мен қариндош-уруғи билан кекқаядиган, агар сал мансабдан четлашса, ундан юз ўгирадиган аблаҳлар тоифасидан эмасман.

— Нима, нишонни менга қаратяпсанми? — деб ўқрайди суҳбатдошига Оймурадодов.

Улар тамоман тескари, бир-бирларининг қиёфаларига ўтиб олгандилар. Бош бухгалтернинг овозида заҳархандалик сезилиб турарди, ферма мудири бўлса ўзини босиқ тутиши билан ҳаммани ҳайратда қолдирди.

— Тўғри топдинг! — кинояомуз хитоб қилди Дурди Кепбон. — Сен ҳақингда нима дейишса дейишаверсину, лекин сен ақлли одамсан, Боймурад. Шахсан сени нишонга оляпман. Биз ҳаммамиз ижроком раисининг собиқ ўринбосарини яхши биламиз. Шундай вақтлар бўлганки, қачон қарама, худди тушовланган оддек унинг эшиги олдида турганинг турган эди. Хурсандчилигида косагули бўлсанг, қайғули кунларида унинг кўнглини кўтариб турардинг. Ҳозир, у бечора, тўшакда қимирламай ётибди, сен бўлсанг уни ўйламайсан ҳам, ҳатто бутунлай эсингдан чиқариб юборгансан... Тўхта, тўхта, гапимни бўлма!.. Агар билсанг, мен Тўйли Мерганга ўхшаган қариндошларим билан фахрланаман. Сен бўлсанг, уни пайтавасига ҳам арзимайсан. Фермага мудирлик қиляпман, ақлим жойида, деб ўйлайсанми. Бекор гап! Нима учун сени бюрога сайлашганига ҳайронман... Албатта, Тўйли Мерганни қариндош-уруғини атрофига йиғиб олишда бекорга айблашмаган. Лекин унинг асосий айби бу эмас. Айби шундаки, ён-атрофидаги бўлар-бўлмас одамларни амалга миндираверган, ваҳоланки, мен уларга ҳатто қўтир эчкини ҳам ишонмасдим.

— Сенингча, шулардан биттаси менманми?— тагин тегажаклик қила бошлади Боймурод суҳбатдошига тўғридан-тўғри ўчакишиб.

Лекин Дурди Кепбон унинг овозидаги таҳдидни сезмай, саволини тасдиқлади:

— Шулардан биттасигина эмас, балки энг асосийси сенсан!.. Шошма, халқ ҳали сени ҳам шундай қўйиб қўймайди.

— Мени ёмонотлиққа чиқармоқчимисан?

— Бор-эй,— қўлини силтади бош бухгалтер.— Қандай тушунсанг, шундай тушунавер.

— Билиб қўй, мен тухматга чидолмайман!— Оймуродовнинг кўзлари ёниб кетди.— Юқорига арз қиламан.

— Арз қила қол. Ана ўшанда ҳамма нарса юзага чиқади. Одамлар текшириб кўришгандан сўнг, сенинг қанақа одамлигингни билишади...

Шу вақт боятдан бери жим ўтирган Нурёғдиев гапга қўшилди.

— Балки, тортишишни бас қиларсизлар?— ёшига ярашмаган мулоҳаза билан гапирди комсорг.— Шоҳсултоннинг фикри менга ёқди. Ҳақиқатанам, Тўйли Мерганга ўхшаган бригадирни топиш қийин... Бунга у рози бўлармикин?

— Биз бюрода муҳокама қилишдан аввал,— деб гап бошлади хурсанд бўлиб кетган Шоҳсултон,— ўртоқ Қорлиев билан маслаҳатлашиб оламиз. Ундан Тўйли Мерган билан гаплашиб беришни илтимос қиламиз. Бир сўз билан айтганда «келишиб оламиз»,— деб Оймуродовга айёрона қараб қўйди.

— Ҳаммангизни фикрингиз бир бўлганидан кейин, маслаҳатлашишни нима кераги бор эди,— деди Боймурод хафа бўлиб ва кетишга шошилди.

Дурди Кепбондан бошқа ҳаммалари ўринларидан қўзғалишди. Ҳисобот устида бош кўтармай ишлаётган Аннакелди Дурди Кепбонни сабрсизлик билан кутарди.

V

Бир неча кундирки Тўйли Мерган жимжит кенг ҳовлисида азоб чекарди. Бекорчиликка ўрганмагандан, ўзини қўйгани жой тополмасди. Шунинг учун ҳам телефон тўсатдан жиринглаганида, шахд билан ўрни-

дан туриб югуриб бориб, маънос ўтирган Оқноботни ҳам жилмайишга мажбур қилди.

— Тўйли оға, сизмисиз? — трубкадан райкомдаги котибанинг овози эшитилди. — Салом! Уртоқ Қорлиев кеча кечқурун қайтиб келганларидан сизни хабардор қилмоқчиман.

— У ҳозир ўзидами?

— Ҳа, у киши сиз билан гаплашмоқчилар. — Қорлиев шу заҳотиёқ трубкани олди.

— Салом, Тўйли оға! — деган овоз эшитилди.

— Ишларинг яхшими, Муҳаммад? Яхши бориб келдингми?

— Емон эмас. Ашқободдаги дўстлар сизга салом айтиб юборишди.

— Салом айтиб юборганлар ҳам, саломини етказганлар ҳам саломат бўлишсин. Агар вақтинг бўлса, сен билан кўришмоқчи эдим.

— Нима, ательедаги иш ёқмадими?

— Йўқ, тўғри келмади.

— Тўйли оға, бўлмаса бундай қилайлик. Ҳозир инженерлар билан районга жўнашим керак. Химия заводи қуриш мўлжалланяпти, шунга жой танлаймиз. Тушдан кейин қайтиб келаман, аниқ вақтини айтиш қийин. Яхшиси, кечқурун бизникига келсангиз яхши бўларди-да.

— Уйгами?

— Ҳа. Нега ажабланияпсиз? Сиз меникига келгансиз-ку, райком секретариникига ҳам баъзан меҳмонлар келиб туришади, — деди-да, Қорлиев кулиб юборди. — Уйда бизга ҳеч ким халақит бермайди.

— Шундайликка шундайку-я, фақат...

— Қисқаси, Тўйли оға, келинг. Уртоқларингиз бир фикр айтишди, сиз билан муҳокама қиламиз. Шундай қилиб, кечқурун кўришгунча.

Райком секретари шаҳар чеккасида қурилган, бутун бир квартални ташкил қилган йирик панелли катта уйлардан бирида яшарди.

Уй эгаси Тўйли Мерганни эшик олдида кутиб олди. Меҳмон уйга кираверишдаги саҳнга тўшалган гиламчага пойабзалини артиб, остонага қадам қўйиши билан Қорлиевнинг орқасида ўн ёшлар чамасидаги озгингина бола пайдо бўлди.

— Ассалому алайкум, Тўйли оға!— деди ҳурмат билан ва аста қўлини узатди.

— Салом, Ботир, салом!— унинг кичкинагина қўл-часиғи сиқиб кўришди Тўйли.— Хўш, бу йил «икки» баҳолар кўлми?

— Икки?— бола ҳайратдан елкасини қисиб қўйди.— Шахсан менда ҳатто уч ҳам йўқ.

— Оббо сен-е! Нима, ҳаммаси фақат тўртми?

— Йўқ, бешам бор,— деди болаларча соддалик билан.

— Муаллимнинг отанг билан дўст бўлса керак-да, шунинг учун ҳам сенга яхши баҳолар қўяди.

— Биринчидан, муаллим эмас, муаллима. Иккинчидан, отам, ҳатто бирон мартаям кўрмаганлар. Учтинчидан...

— Ишонаман, Ботиржон, ишонаман!— жилмайди Тўйли Мерган, сўнг боланинг елкасига қоқиб қўйди.— Мактабда яхши ўқишингни биламан.

— Қани, мақтанчоқ,— гапга аралашди уй эгаси, ўглининг елкасидан ушлаб, ўзига ўгираркан,— онангнинг олдига боргин-да, Тўйли оға келганларини айт. Унгача биз гаплашиб оламиз.

У меҳмонни хонага бошлаб кирди-да, уни креслога ўтқазиб, чой олиб келди, аммо иш ҳақида гаплашишга шошилмади. Аввал гап мебель ҳақида борди, уни райондан топиш қийинлиги, кейин, умуман, савдо соҳасидаги камчиликлар тўғрисида, сўнгра янги уйларнинг афзалликлари ва камчиликлари ҳақида суҳбатлашишди.

— Квартиранинг ҳамма жиҳати яхши,— деди Қорлиев деворларга кўз югуртиргач,— бир жиҳати ёмон — шифти паст. Балки ёзда ҳам салқин бўладиган Рига ва Таллин учун шу баландлик кифоя қилар. Аммо бизнинг иссиқ ўлкалар учун бу тўғри келмайди, хонада ҳаво кам.

— Демак, қурувчилардан хоналарнинг шифтини баландроқ қуришни талаб қилиш керак экан-да. Наҳотки қулоқ солишмаса?

— Бу иш осонликча бўлмайди-да,— деди Қорлиев чой қуяётиб.— Уйнинг бир андазада тасдиқланган лойиҳаси мавжуд. Лойиҳага қараб, панель ишлаб чиқарадиган завод қурилган. Панелни бир сантиметр кўпайтириш учун лойиҳани ўзгартириш керак ва ишлаб чиқаришни ҳам қайта қуриш лозим. Бири иккинчисига боғлиқ. Ҳаётда ҳам худди шундай-ку, ахир. Одам-

ни бошқалардан бир жиҳати билан ажралиб тургани учун кўпроқ қадрлаймиз. Буюмлар эса хоҳласанг-хоҳламасанг аниқ ўлчовда кўплаб ишлаб чиқарилади. Бўлмаса, ҳамма нарса пойма-пой бўлиб, ҳаёт тўхтаб қолади.

— Тўғри айтасан, бироқ ҳаммасияммас,— гумон билан деди Тўйли Мерган.— Ахир уй одамлар учун қурилади-ку. Лойиҳани ҳам одамлар чизиб, тасдиқлайди. Наҳотки шу уйларда яшайдиган одамлар билан бунёд этаётганлар келишолмасалар? Балки, баъзи ҳолларда бирон нарсани ўзгартириш ҳам керакдир, ҳатто кетидан бошқаларини эргаштирса ҳам. Майли, Рига учун алоҳида лойиҳа бўлсин, бизнинг ўлкамизда эса иқлимга мос қилиб чизилсин. Нима, шунга эришиш мумкин эмасми?

— Албатта, мумкин, агар бунга астойдил киришилса! Ҳамма нарса ўзимизга боғлиқ. Агар одам ўз ишини билса ва севса, у ҳаммасига эришиши мумкин.

«Эҳтимол, энди мен тўғримда гап бошлар»,— дея тахмин қилди Тўйли Мерган, лекин Қорлиев инсоннинг истеъдоди, касбга лаёқати, умуман, севган ҳунарига содиқлиги ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини ҳамон баён қиларди.

Эшикда уй бекаси катта бухор лаганига чучварани тўла сузганча пайдо бўлди.

— Ассалому алайкум, Тўйли оға!— меҳмонга очиқ чеҳра билан кулиб салом берди аёл.

— Аҳволларингиз яхшими, Морол?— Тўйли Мерган унинг қўлидаги лагани столга қўйишга ёрдамлашди.— Ишларингиз жойидами?

— Худога шукр, ёмон эмас,— деди аёл, буфет тарафга қараб қўяркан, меҳмонга гамхўрлик қилиб:— Қоринларингиз ҳам очиб кетгандир? Муҳаммад сизнинг паловни хуш кўрмаслигингизни айтди. Шунинг учун чучварага уннагандим.

Стол устида бир зумда ликобчалару вилка, пичоқ, қадаҳлар пайдо бўлди ва учовлари овқатлана бошлашди.

— Сизнинг соғлигингиз учун, Тўйли оға!— қадаҳни тўлдириб хитоб қилди мезбон.

— Ҳаммамиз ҳам соғ-саломат бўлайлик!

Эркаклар ичиб юборишди. Морол лабини теккизиб қўйди, холос...

— Агар мендан уялаётган бўлсангиз, бекор қиялп-

сиз,— деди Тўйли Мерган ликобчага чучварадан со-
ларкан.— Бунақа вақтда меҳмонга қараш керак эмас,
балки юрак билан ҳисоблашиш керак. Бунинг устига
сиз... врачсиз...

— Бу билан врачлар ичишни хуш кўришади, де-
моқчимисиз?— деб ҳазиллашди Морол.— Йўқ, Тўйли
оға, қадаҳдаги нарса юракни ишдан чиқариши ҳамма-
дан ҳам бизга равшан-ку, ахир.— У не машаққатлар
билан тайёрлаган чучварани татиб кўрди-да, вил-
кани бир чеккага суриб қўйди.— Мен сизлар билан
жон деб ичар эдим,— деб қўшиб қўйди Морол жид-
дий равишда,— лекин бир соатдан кейин операция
хонасида бўлишим керак.

— Бугун операция қиласанми?— деб айбдорларча
тикилди Қорлиев хотинига.— Билганимда, овқатни
ўзим қилган бўлардим. Албатта, бунақа чучварани уд-
дасидан чиқолмасдим-ку, аммо мақтанишмас-ку, қо-
вурдоқни қойиллатардим, қайнатгани ҳам.

— Умуман, бугун Сулгуннинг навбати,— деб изоҳ
берди Морол. У бугун ёнида бўлишимни илтимос қил-
ганди. Оғирроқ операция.

— Сулгун анави сочлари узун, чиройли қизми?—
суриштира бошлади Қорлиев.

— Ҳа, чиройли, сочлари узун,— Морол эрига ҳай-
ратланиб қаради.— Уни қаердан биласиз?

— Буни қаранг-а! У билан ахир ўзинг таништир-
гансан-ку. Ҳў, кинода, эсингдами?

— Ҳа, ҳа, тўғри! Худди ўша!

— Кейин бутун йўл бўйи уни мақтаб келгансан.
Жуда қобилиятли, ақлли деб...

— Бу қизни қанча мақтасанг ҳам кам,— деб тас-
диқлади Морол.— Албатта, унинг айрим томонлари-
ни ҳисобга олмаганда, аммо қўли жуда енгил... Ай-
тишларича, бундан йигирма йил аввал Ашхободда
Бояшим Хонов деган ажойиб ёш жарроҳ бўлган экан.
У зилзилада вафот этган. Қариялар, Сулгун ундан
колишмайди, дейишади. Шунини ишонч билан айтишим
мумкинки, яқин орада унинг номи касалхонамизни
машҳур қилиб юборади. Ҳозирданоқ у мураккаб опе-
рацияларни қиляпти.

— Сен-чи?

— Гап ҳозир мен ҳақимда кетмаяпти-ку, Му-
ҳаммад!— мулойимлик билан эрига танбеҳ берди
Морол.

— Бу тўғри,— деб унга қўшилди Қорлиев.— Нима

учун .Сулгунни ғалати роқ деясан? Нима камчилиги бор? Балки у кибр-қаволими, балки кеккайиб кетгандир?

— Йўқ. Унда бундай хислатлар йўқ. Сулгун биринчи муваффақиятдан довдираб, бурни кўтарилдиган, мен истеъдодлиман, бошқалар билан тенглаштирманг, дейдиган қизлар тоифасига кирмайди... Лекин қандайдир беқарорми-ей,— Морол бир зум ўйланиб қолди.— Кайфияти ҳар дақиқа ўзгариб туради. Баъзан худди болалардек беташвиш, баъзан худди кампирларга ўкшаб эзма бўлиб қолади. Бирпасда хурсанд бўлса, зум ўтмай хафа бўлиб қолади... Унинг ҳаётини яхши билмайману, лекин менимча унча бахтли бўлмаса керак. Шуниси ҳам борки, ахир у ҳали ёш... Кейин бу ҳаммаси ўткинчи нарса, ёшликда нималар бўлмайди, ахир! Яхши йигит учраса, севиб қолади, кейин ҳамма ғам-ғуссалари йўқолиб, худди ҳеч нима кўрмагандек бўлиб кетади... Айтгандек,— Морол Тўйли Мерганга мурожаат қилди.— Углингиз қачон уйланади?

— Мен қайдан билай! Шундоғам ҳар доим кампирим ҳоли-жонимга қўймаяпти — келинг, уйлантириб қўяйлик дегани-деган!

— Мана бўлмаса, сизга тайёр келин,— деб кулди Морол.— Фақат шуни айтиб қўяйки, чиройли сарполарни аямасангиз бўлгани.

— Ҳақиқатданам, Тўйли оға,— хотинини қувватлади Қорлиев.— Бу яхши фикр!

— Гап сарподамас,— иккиланиб жавоб берди Тўйли Мерган.— Фақат ҳозирги ёшлар бизнинг маслаҳатимизга муҳтож эмас. Агар бир-бирини севиб қолса, қаммасини ўзлари келишиб олишади.

— Ҳақсиз, Тўйли оға,— ўрнидан тураркан, деди Морол.— Бизникига тез-тез келиб туринг. Энди менга рухсат — машина келди.

Уй бекаси чиқиб кетгач, Тўйли Мерган ачинганини яширмай:

— Хотининг чарчаган кўринади. Диссертацияси нима бўлди? Балки бир оз дам олса яхши бўлармиди,— деди.

— Ҳа, Тўйли оға, чарчаган,— деб унинг фикрига қўшилди Қорлиев.— Хизмат, уй иши ва илмий иш билан шуғулланишни ҳар қандай аёл ҳам уддасидан чиқолмайди. Диссертацияси чўзилиб кетди. Бир оилага икки студент кўплик қиларкан, мен ўқиётганимда

Морол икки киши учун ишлади. Энди охирлаб қолди, яқинда ҳимоя қилади.

Улар кейин яна чой ичишди, шундан сўнггина Қорлиев иш тўғрисида гап очди.

— Шундай қилиб, ательедан кетдингизми, Тўйли оға?

— Кетмадим, очиги, қочдим!

— Тўғриси яна айтганда, ўша ерда ишлаб кетишингизга ишонмагандим. Шошилганимизни энди билдим. Аттанг, ўша вақтда сизга, бу мансабни нима керакми бор, ахир сиз бутун умрингизни далада ўтказгансиз-ку, дейишга журъат қилолмадим-да. Майли, ҳечқисми йўқ, ўзингиз хатоимни тўғриладдингиз...

— Сен телефонда қандайдир янги фикринг борлигини айтмоқчийдинг, — деб эрталабки гапни эслатди Тўйли Мерган.

— Ҳа, бугун олдимга Шоҳсултон Назарова келди, айтишича, коммунистлар Тўйли Мерган ҳақида фикр юритиб олибдилар. Унга лойиқ иш қадрдон колхозда ҳам топилади, четга чиқишнинг ҳожати йўқ, деган қарорга келишибди.

— Буни қандай тушуниш керак?

— Қандай хоҳласангиз, шундай. Учинчи бригадани сизга таклиф қилишяпти.

— Учинчи бригадани? — ҳайрон бўлди Тўйли Мерган. — Энг қолоқ бригада-ку? Ахир шу бригада деб уятга қолдим-а...

— Ҳа, энг қолоқ бригада. Тушунишимча, бутун колхозни орқага судраяпти. Мана шунинг учун ҳам тажрибали бошлиқ керак-да.

— Фаросатли йигитсан-да! — ишни бундай тус олишидан хурсанд бўлган Тўйли Мерган бошини тебратди. — Тўғриси яна айтганда, охири кунларда дунё кўзимга тор бўлиб, одамлар орасидан ўрнимни тополмаётувдим. Сен аҳволимни тушунибсан...

— Мен-ку, тушундим-а, энди Қаландар Хоновни ишонтириш керак. Бу одамнинг ўжарлигини енгиси осон эмас, — деб кулиб қўйди уй эгаси. — Бу ерда ноки бир йўл топиш керак.

— Бунисени сенинг зимманда, — уни тушунганини билдириб кўзини қисди-да, Тўйли Мерган кетишга ҳозирланди. — Раҳмат сенга, Муҳаммад.

Қорлиев меҳмонни машинагача кузатиб қўйди, улар самимий хайрлашишди.

Бу суҳбатдан сўнг, негадир Тўйли Мерганнинг уй-

га кетгиси келмади. Балки, Ғайли қийшиқнинг ҳар доимгидек ўзининг меъдасига урган ҳамдардлигини билдиришини кўз олдига келтирдими, ё кейинги кунлардаги ташвишлари билан овора бўлиб ўгли билан анчадан бери дилдан суҳбатлашолмагани эсига тушибми, ҳар ҳолда, нимагадир Тўйли Мерган шаҳарда, Омонниқида тунаб қолишга қарор қилди.

Деразада чироқ кўринмаганлигидан, Омон уйда йўқлиги маълум бўлди, лекин бу бари бир Тўйли Мерганни ниятидан қайтаролмади. У дарвозани очиб, энди машинасини ҳовлига ҳайдаб кирмоқчи бўлиб турганди, тўсатдан унинг қаршисида хўппасемиз Тархон Ғойиб пайдо бўлди.

— Сени кўрганимдан гоят хурсандман, Тўйли,— хушомадгўйлик қилиб суҳбатдошига яқинлашаркан, жонсараклик билан юмшоққина қўлини кўришиш учун унга узатди.— Ўғлинг, ҳар доимгидек, қаерлардадир юрипти,— деб гап орасида қистириб ўтди у,— тез орада келиб қолар... Хўш, ишларинг қалай, соғлигинг-чи?..

Тўйли Мерган бу одамнинг қанақалигини беш қўлдек биларди. Тархон Ғойиб, айниқса, ёшлар олдида ўзини ҳақиқий ватанпарвар, ҳатто эски революционер қилиб кўрсатишни яхши кўрарди. Ҳақиқатда эса бошқача эди. Кўрганларнинг айтишича, граждандар уруши йилларида Тархон Ғойиб туркман халқининг ашаддий душмани Ўроз сардорнинг қароргоҳида кўни бўйи дугор чалиб, унинг кўнглини хушлаган экан. Агар Тўйли Мерган ўғлининг участкаси шундай қўшнига яқинлигини аввал билганида эди, бу кўчага умуман йўламаган бўларди.

«Одатда шундай бўлади, ўзи,— деб ўйлади Тўйли Мерган.— Илоннинг ёмон кўрган ўти инининг оғзида ўсади», деб бежиз айтишмаган.

— Ишларинг қалай, деб сўраяпсанми,— деб афтини буриштирди у.— Нима десам бўлади, ёмонмас.

— Менга, жуда ёмон дейишди-ку,— мамнун хихилади Тархон Ғойиб.— Бизнинг ёшимизда, Тўйлибек, ҳеч нарсани яширмай, бор гапни айтиш керак. Сен билан менга ўхшаган қарияларга вақт аллақачон тамга босган. Биз ҳатто ўз айбимизни яширмоқчи бўлсак ҳам, урдасидан чиқолмаймиз.

«Ҳа, ғайирлигингни яшира олмадинг»,— ўйлади Тўйли Мерган, «Ёмонга тик қарама», деган мақолни эслаб индамай қўя қолди.

— Мен сенга шуни айтиб қўймоқчиман, — совуқ-қонлик билан давом этди Тархон Ғойиб. — Ҳукумат билан бекорга тортишяпсан.

— Қайси ҳукумат билан тортишяпман? — Тўйли Мерган шошиб қолди.

— Эҳ, Тўйлибек! Узингни гўлликка соласан-а! Районимизда ким ҳукумат? Хонов-да! Унга қаршилиқ қилишга йўл бўлсин...

— Хонов билан талашадиган молим йўқ.

— Сеники йўқ бўлсаям, уники бордир? Сен, аввал менинг бошимга не кунларни солишганини эсла, ана ундан кейин бошлайвер. Мениям ахир бир кунда ҳамма нарсадан четлаштиришди-ку.

— Ахир мен — сен эмасман-ку! — ўзини тутолмай деди Тўйли.

Тархон Ғойиб хафа бўлиш ўрнига баттарроқ хурсанд бўлиб, бақалоқ қорнига шапатилаб, унинг сўзини илиб кетди.

— Ҳозир менга ўхшагинг келмаяпти. Бари бир бундан ҳеч нарса чиқара олмайсан. Сенга бир маслаҳатим — шаҳарга кўчиб кел, биргалашиб балиқ овига борамиз.

— Балиқ овлаш — ёмон эмас, фақат менга тўғри келмайди, — деб гапни қисқа қилди Тўйли Мерган. — Хохламайман...

У хайрлашишни насия қилиб машинасига ўтирди-ю, ҳовлига кириб борди.

Тўйли Мерган ўзидаги калит билан эшикни очди-да, уйга кирган заҳоти биринчи навбатда ваннани ёқиб юборди. Кейин ўтириб, чекди, сўнг ўзига ўрин солгач, ювинишга киришди. Ваннадан чиққач, анча енгил тортиб, уйига қўнғироқ қилди. У Оқноботга, Омоннинг уйида тунаб қолаётганини, ишлари ҳали аниқ эмаслиги, лекин ҳаммаси тўғри бўлиб кетишини айтгач, тезда уйқуга кетди.

VI

Худди шу вақтда Омон қўлтигида каттакон тугунча билан шаҳар касалхонасига етиб борган эди. Агар қоровул тўхтатса, нима жавоб беришини ўйлаб, дарвоза олдида бир оз тарадудланиб қолди, шу пайт қоронғилик қоплаган кўм-кўк касалхона ҳовлисидан машина секингина чиқиб келди-да, унинг олдида қаттиқ тормоз бериб тўхтади.

— Эй, йигит! — ҳайдовчининг ёнида ўтирган аёл кулги аралаш чақирди. — Бу ерда бевақт нима қилиб юрибсан?

— Менми? — Омон суҳбатдошини дарҳол таний олмай шошиб қолди. — Эй! Ассалому алайкум, Морол хола! — хурсанд бўлиб хитоб қилди у ва орқа ўриндиққа умид билан қараган эди, ҳақиқатданам Сулгунга ён томондан кўзи тушди. — Шу ердан ўтиб кетаётгандим, машинага йўл бериш учун тўхтадим.

— Ўтир, — таклиф қилди Морол. — Обориб қўямиз.

— Раҳмат, Морол хола! — қизариб кетганини сезиб, зўрға гапирди Омон. — Мени деб йўлдан қолманглар... Пиёда кетавераман.

— Кўп ноз қилма, машинага тезроқ чиқ, — ҳазил аралаш деди Морол. — Кейин хурсанд бўласан...

Омонни рози бўлишдан бошқа чораси қолмади. У хурсанд бўлиб, орқа эшикни очди-да, Сулгунга индамай бошини қимирлатди, унинг ёнига тугунчани қўйгач, ўриндиққа ўтирди, ўзини қандай тутишни ҳали билмасди.

— Оғзингга толқон солдингми, — деб унга ўғирилди Морол машина ўрнидан қўзғалиши билан. — Таниш. Бу бизнинг жарроҳимиз — Сулгун Солиҳова бўлади.

Сулгун уларнинг танишлиги ҳақида Морол ҳеч нарса билмаслиги учун Омонга қараб, билинар-билинемас бош қимирлатиб қўйди. Йигит бошини салгина қимирлатиб, қизни тинчлантирди.

— Жоним билан! — хурсанд бўлиб хитоб қилди ва қоида бўйича ўзини таништирди: — Омон Мерганов.

Қиз эҳтиётлик билан қўлини бўшатишга ҳаракат қилганидан кейингина Омон унинг қўлини анчадан бери сиқиб турганини эслади.

Тез орада машина Сулгунларнинг уйи олдида тўхтади. Омон биринчи бўлиб тушиб, қизга ёрдам бериб ўриндиқдаги тугунчани олди.

— Раҳмат, Морол хола! Менам сиз билан хайрлашаман. Уйимиз бу ердан икки қадам-ку.

— Ўзинг биласан, Омонжон! — рози бўлди Морол ҳамма нарсани тушунгандек.

Машина жўнаб кетгач, иккаласи майин шабада өсеиб турган кимсасиз кўчадаги фонарь тагида тўхтаб қолишди, Омон қизнинг юзига қараб қўйди-да, унинг қўлини яна қисиб қўйди.

— Танишлигимизни Морол холага нега айтгинг

келмади? — мулойимлик билан сўради у. — У яхши аёл, ҳар нарсани гапиравермайди.

— Виламан. Морол Келдиевна ажойиб аёл. Менга ҳам муносабати яхши... Фақат... Ҳали бир қарорга келмай туриб, айтиш шартми?

— Нимага энди бир қарорга келинмай? — деди норози бўлиб йигит.

— Энди-да,— бир оз ғамгин оҳангда деди-да, Сулгун дарров гапни бошқа томонга бурди.— Бу нима? — у тугунчани кўрсатди.

— Ҳа, бу баъзибир егулик нарсалар,— сирли қилиб тушунтирди Омон.

— Нимага?

— Керак бўлиб қолар.

— Кимга?

— Сен билан менга.

— Ҳеч нарсага тушунолмаяпман,— деди Сулгун ва шамолда тўзгиган сочларини юзидан олиб ташлади.

— Юр! — йигит унинг қўлидан қаттиқ тортди.— Ниҳоят, сени каналда сайр қилдирмоқчиман.

— Ҳозирми? Ярим кечада-я?

— Нима бўпти, кундузи боролмасак. Сени вақтинг бўлганда, мен бандман. Мен бўш бўлсам, сен ишда бўласан. Ҳаммавақт шундай... Бугун оқшом жуда файзли, қарагин-а, тўлин ой қандай чиройли сузиб юрибди. Ҳаво илиқ, худди ёздагидек... Юр, каналга борамиз, сайр қиламиз, чўмиламиз, суҳбатлашамиз. Охирги кунларда кайфиятим жуда ёмон. Кўнглимни бир оз очмоқчиман...

— Нима бўлди? — йигитни тўхтатиб ташвиш билан сўради Сулгун.— Директор билан яна жанжаллашиб қолдингми?

— Жанжаллашиш ҳам гапми, бўшаш ҳақида ариза ёздим.

— Жуда тўғри қилибсан! Автопаркдан кетиш керак. Мен сенинг ўрнингда бўлганимда аллақачон колхозга жўнаб кетган бўлардим.

— Колхозга?

— Нега ҳайрон бўляпсан? Аллақачон кетиш керак эди! Нима учун шаҳардан кетгинг келмаётганини тушунолмаяпман. У ерда одамларнинг турмуши ёмонми? Шу ердаги кинолар у ерда ҳам бор, кутубхоналардан китоб топиш осон, артистлар ҳам бориб туришади. Лекин қишлоқнинг соф ҳавосига нима етсин! На тутун, на бензин ҳиди бор. Энг асосийси, мустақил ишлаш

учун ҳамма шароит мавжуд! Агар билсанг, мен кўпинча бирорта қишлоқ касалхонасидаги жарроҳлик бўлимини олиб, ишларни шундай йўлга қўйсам-да, бошқаларнинг ҳаваси келса, деб ўйлайман... Биласанми, нима? Сен қишлоққа жўнайсан-да, кетингдан мен ҳам бораман,— деди-да, муғамбирлик билан ер остидан Омонга қараб қўйди.— Хоҳлайсанми?

— Сен ҳазил қилганинг қилган, шу тобда менинг кўнглимга чироқ ёқса ёримади.

— Омон, шуни билиб қўй, кайфиятнинг яхши-ёмон бўлиши ўзимизга боғлиқ,— жўрттага насиҳатомуз гапирди қиз.— Ғам-ғуссага берилмасдан ишлаш керак.— Сўнг у жиддий равишда қўшиб қўйди:— Эрталаб мен ҳам тақдиримдан кимга шикоят қилишни билмаётувдим, ҳозир муваффақиятли операциядан кейин ҳазил-ҳузул қилгим келяпти. Биласанми, бизга жуда оғир касал келтиришди. Эрталаб унга, менинг жарроҳлигимни, уни операция қилишимни айтишди. Лекин у мени ёш деб ўйладими, ё ишонмадими, хуллас, бир оғиз ҳам гапирмай, қовоғини солди-да, тескари қаради. Шу тобда менинг қай ҳолатга тушганимни тасаввур қиласанми? Шунинг учун Морол Келдиевна менга ассисентлик қилмоқчи бўлдилар. Кўриниши салобатли бўлганлиги учун касал дарров уларга ишонди... Операцияда уларнинг қатнашганлари жуда яхши бўлди, аҳволи оғир эди, улар бўлмаганларида, балки эплолмасдим. Кейин мени жуда мақтадилар, шунинг учун хурсандман. Ҳатто ҳозир сен билан чўмилишга ҳам бормоқчиман. Ҳақиқатанам, шундоқ қирғоқда яшасаму, баҳордан бери канални кўрмасам... Фақат бир оз кутиб тур,— уйга кириб чиқиш учун ўрнидан қўзгалди қиз,— оймга айтиб чиқай, хавотир олмасинлар. Устимга бирон нарса ҳам кийиб чиқаман.

Сулгун тезда уйга кириб чиқди. Энди эгнига жун кофта, оёғидаги баланд пошнали туфлисини ечиб, шиппак кийиб олганди. Бошига рўмол ўрабди: нима бўлсаям, ахир куз-да.

Орадан ўн минут ўтгач, улар моторли қайиқнинг муздек чарм диванига ўтириб олганча, қайси томонга боришни маслаҳат қилишди.

— Сен қайси тарафга учишни хоҳлайсан: шамол эсаётган тарафгами ёки қарама-қаршигами?— деб сўради Омон.

— Кел, баҳорда борган жойга борамиз,— таклиф қилди Сулгун.— У ер менга жуда ёқади.

— Фақат сен гулчамбар тўқиган гуллар ҳозир йўқ-да.

— Лекин қирғоғи нишаброқ...

Омон рулни ушлаб турарди, аммо қайиқчи чол шошилмасдан навбатдаги сигаретани тутатди, қайиқни пристандан итариб юборишни хаёлига ҳам келтирмасди. Афтидан, у билан гаплашишни истаётгани кўриниб турарди. Шу вақтда бошқа йўловчиларга умид қилиш бефойда эди-да.

— Эшим оға, ўтиринг,— гап нимадалигини тушунган Омон ўзининг қадрдон оғайнисига таклиф қилди, ахир уни ашаддий кашанда ва ниҳоятда сергаплигини яхши биларди-да.— Жой кўп, тоза ҳаво олиб, қумда ётиб, дам оласиз.

— Йўқ, болаларим, ўзингиз бораверинглар,— чол сигаретани чуқур тортди-да, боришга унамади.— Мен бундан эллик йил муқаддам Қорақумда, жаҳаннам оташида бешотарим билан қучоқлашиб ётиб тоза бўларим бўлган. Тағин шикоят қиляпти деб ўйламанглар,— ишонтиришга шошилди у.— Ҳаётимдан хафа эмасман, хар ҳолда, ўлимим олдидан эслайдиган воқеалар кўп... Шунинг учун ўзларинг бораверинглар,— бирдан эсига тушиб қолди-да, қайиқни кўприкчадан секингина итариб юборди.— Фақат тахминан қачон қайтишингларни айтинглар.

Омон чўнтагидан сигарета олди-да, чолга беришга улгурди.

— Эшим оға, ушланг,— кулиб туриб деди у.— Худо хоҳласа, сиз шуни чекиб тамомлагунигизча қайтиб келамиз.

Чолнинг жавобини эшитишолмади, чунки Омон шу заҳотиёқ моторни юргизиб юборди. Оролчадан астароқ юргизиб олиб чиқди-да, шарқ томонга қайрилиши билан газни босди. Мотор гувиллаб кетди, корпус дириллаб, қайиқ тезлигини оширди, қайиқ ой ёғду сочиб турган канал бўйлаб ўқдек учиб кетди, унинг тумшуги борган сари сувнинг бетига кўтариларди. Бир неча дақиқадан кейин фақат пристань билан Эшим оғанинг қорсулхонасигина эмас, балки шаҳардаги қурилишлар ҳам-орқада қолиб кетди. Фақат қаердадир, уфқда кўча чироқлари худди юлдуз сочмаларига ўхшаб милтилларди. Моторнинг шовқини бир меёрдаги қўлдираш билан алмашганидан, орада қайиқ қўйруғига уриляётган сувнинг секингина шапиллагани эшитилиб қоларди.

Қоронғиликка диққат билан тикилганча, рулни маҳкам ушлаган Омон, бошини ўгирмай сўради:

— Нимани ўйлаб қолдинг, Сулгун? — Кун бўйи касалхонадаги югур-югурдан, жарроҳхонадаги ташвишлардан ҳориган қиз тинчликдан ва тезликдан бир йўла завқ оларди. У қўлларини ёзиб, ҳеч нарсани ўйламай, роҳатланиб ўтирар, фақат куз шамолига ўхшамаган илиқ, ёқимли шабада бошидаги рўмолини тортқилаб, худди меҳрибонлик қилгандек елкаларини ёпиб қўяр ва сочларини қўполлик билан тўзгитарди.

— Сенга дунёда иккимиздан бўлак одам йўқдек туюлмаптими?.. — хаёл сураркан, деди қиз ҳолатини ўзгартирмай. Улар яна жим бўлиб қолишди. — ...Ҳозир ўша қумлоққа етсак керак, — деди Сулгун узоқ давом этган сукутдан сўнг сергакланиб.

— Худди ёш болаларга ўхшаб қумни яхши кўрасан-а, Сулгун, — дея ҳазиллашди Омон. — Гўёки Каминанинг шеъридаги гўзал Ўғилбек монандсан. Мана бу мисрани эслайсанми: «Қум узра қадам ташлаб борардинг...»

— Нима, сен қумни ёмон кўрасанми? — деб унинг гапини бўлди қиз. — Балки сен ҳам Қорақумни дунёдаги бор ёмон сўзлар билан лаънатларсан? Баъзан Қорақумдан туркманлар фақат жабру жафо кўришган, деб ёзишганини ўқиб қоламан-да, нафратланиб кетаман. Чин сўзим, жуда алам қилади! Бизнинг касалхонада бир врач бор, дарвоқе, фан кандидати, ўқимишли одам, у мана шу ерларни назар-писанд қилмайди. Кавказ деса оғзидан бол томади. Унга нарзан ваннаси-ю ва бошқалар бўлса... Кавказ, албатта, роҳатижон ўлка. Онамнинг айтишича, у ер Хизир назар қилган жой экан. Бари бир, агар одам биринчи қадамини бизнинг ерларимиздаги қумдан бошлаган экан, демак, Қорақум ҳаммавақт қадрли. Менинг бувам ва бобокалонларим бутун умрларини қумда ўтказишган экан. Отам ҳам бутун ёшлик йилларини барханлар орасида ўтказган. Онамнинг айтишларича, мен гўдаклигимда бир неча ой авжи саратонда саҳрода яшаган эканмиз. Ушанда қаттиқ касал бўлганимда, иссиқ қум мени ўлимдан сақлаб қолган экан.

— Сенга нима бўлганди?

— Нималигини билмайману, лекин онамнинг фикрича саҳро дардимга даво бўлган экан... Ҳозир, албатта саҳро бошқача бўлиб кетган, ҳаммаёқда одам, нефть вишкалари, газ гувиллайди, сув бўлса сероб...

— Ҳозир сен яхши кўрган қумлоққа етамиз,— деди Омон ва тезликни камайтириб, қайиқни қирғоқ томон бурди.

Моторли қайиқ спортининг ашаддий ишқибози бўлган йигит бу ернинг ҳар бир бурчагини жуда яхши билар ва ҳатто кечаси ҳам керакли жойни қийналмай топарди.

Мотори ўчирилган қайиқнинг тумшуги тезда дарёнинг саёз жойига бориб тақалди. Омон ерга сакраб тушди-да, Сулгунга ёрдамлашди, сўнг эҳтиётлик билан қайиқнинг тумшугини қуруқликка чиқариб қўйди. Кейин ёшлар чурқ этмасдан қирғоқ яқинидаги барханга кўтарила бошладилар. Юқорига кўтарилган сари қум майинлашганидан юриш қийнлашарди.

— Балки орқага қайтармиз?— ботаётган оёғини зўрға судраётган қизнинг қўлидан ушлаб бораркан, Омон меҳрибонлик билан сўради.

Сулгун жавоб бериш ўрнига бошини чайқади. У қандай бўлмасин, тепаликка кўтарилишни истарди.

Ниҳоят, улар тепаликка етишди ва қиз эркин нафас ола бошлади. Уларнинг кўз ўнгида сукунатга чўмган бу сирли кечада ой ёғду сочиб турган саҳро ястаниб ётарди. Қиз юзини шарқ томонга қаратиб, қоронғилик билан барханларнинг қора кўланкасига тикилганча:

— Қизиқ, бу ердан Амударёгача неча кунда борса бўларкан-а?— хаёлга берилиб сўради.

— Агар тўғри кесиб чиқилса, етти-саккиз кунда етилса керак,— тахмин қилди Омон.— Агар канал қирғоғи билан борилса, албатта, кўпроқ.

— Ҳаммаёқ қумми, қумдан бошқа ҳеч нарса йўқми?

— Йўқ, барханлар орасида тақир жойлар ҳам бор, у ерда ҳатто футбол ўйнасанг ҳам бўлади. Сўнгра шўр тупроқ келади, ундан кейин Жайхуннинг қирғоғи бўйлаб ҳосилдор ерлар бошланади... Нима, сен чинданам шу масофани яёв кезмоқчимисан? Агар шундай ниятнинг бўлса, анча-мунча терлашга тўғри келади.

— Буни тушунаман...— жиддий жавоб берди Сулгун.— Биласанми, ҳар гал саҳрони кўрганимда, геолог касбини танламаганимга афсусланаман.

— Геологларга осон деб ўйлайсанми?

— Осон ишнинг нимаси қизиқ, ахир?— ишонч билан деди қиз ва бархандан шошилмасдан туша бошлади.

Улар индамай пастга туша бошладилар. Пастда Омонни биринчи қилган иши, сувга қўлини тиқди-да, илиқлигига ишонч ҳосил қилгач:

— Шахсан мен бир марта шўнгиб чиқишга тайёрман,— деди.

— Ҳақиқий инсон фақат ўзини ўйламаслиги керак,— дея таъна қилди қиз.

— Кечир, Сулгун, ҳали ёруғ бўлгани учун сени таклиф этишга журъат этмадим, чўмиладиган кийим ҳам олмагансан, шекилли... Юр, бирга бо-рамиз!

— Йўқ, энди ўзингни оқламай қўя қол.

— Чин сўзим, Сулгун, сен уяласан деб ўйладим.

— Биламан, биламан, нимани ўйлаганингни,— деб йигитнинг жигига тегишда давом этди қиз.— Сен фақат ўзингни ўйлайсан. Ўз оғзинг билан айтдинг-ку.

— Ҳа, бугун нимагадир гапларим сенга ёқмаяпти,— деган хулосага келди-да, Омон бир зумда ечиниб, ўзини сувга ташлади ва баҳслашаётган қизни жазолаш учун атайлаб сув сачратди. У ой ёруғида сузиб бораркан, каналнинг ўртасига бориб зулматда сув оқимига қараб интилаётган Сулгуннинг шарпасини сезиб орқасига қайтди. Бир неча минутдан кейин улар бир-бирини қувишиб, хахолашиб, ўзаро таҳдид қилганча сузиб боришарди. Охири Омон таъқибдан қочиб, қирғоққа сузиб чиқди:

— Шахсан менинг қорним очиб кетди,— дея бақирди.

— Мен совқотдим,— деган қизнинг овози эшитилди сувдан.

— Совқотган бўлсанг, чиқ. Қўрқма, мен нарига кетаман.

Сулгун қумга чиқди-да, сочидаги сувларни силкиб, бир оёғида сакраб қулоғидаги сувни туширгач, кийина бошлади.

— Омон, қаердасан?— дея чақирди у бир неча минутдан кейин ва хахолаб кулиб юборди.— Нега мендан қочяпсан?

— Эй, шундоқ ўзим...— йигитнинг уялинқираган овози эшитилди қизга.

Туннинг сукунатини яна қизнинг жарангли кулгисини бузди.

— Нега куляпсан?— яқинроқ келиб сўради у.

— Ўзим шунчаки...— жавоб берди қиз айнан йигитнинг уялинқираган гап оҳангида.

Улар барханнинг ёруғроқ қиялигига ўтиришди-да, Омон қўлидан қўймай кўтариб юрган тугунчани оча бошлади. Ичидан ҳар хил егуликлар: пишлоқ, магизли нон, шоколад, қоғоз стаканча ва ҳатто бир шиша вино ҳам чиқди.

— Сен бугун менга жудаям ёқяпсан, Омон,— нон билан пишлоқни иштаҳа билан еркан, деди Сулгун.

— Демак, аввал ёқмас эканман-да?

— Мен аввал нима бўлганини ва кейин нима бўлишини билмайман. Мен бугунги кун, аниқроғи, бугунги кеча, ҳозирги дақиқа ҳақида гапиряпман.

— Кўнглингга нима билан ёқибман?

— Ўзингни тута билишинг билан. Балки янглишаётгандирман-а? Балки сен ҳали ўзингга келмагандирсан?

— Йўқ, янглишмаяпсан, Сулгун!— қизгин хитоб қилди Омон.— Агар сенинг ўрнингда бошқаси бўлганида...

— Хўш, нима қилардинг?

— Мен аллақачон уни қучоқлаган ва...

Унга қиз ҳозир яна кулиб юборадигандек туюлди. Лекин қиз йигитнинг мана шу гапи учун ундан миннатдор оҳангда аста сўради:

— Мендан қўрқасанми?

— Йўқ, сени севаман,— секингина жавоб берди Омон ва ўз ишқ-розига қизнинг кўзидан жавоб излаб, тикилди.— Севинг ҳақиқий бўлса, ўзингни бошқача тутар экансан...

Сулгун овқатни ҳам унутиб, анчагача сукут сақлаб, канални кесиб ўтган ой ёруғига тикилганча ўтирди. Омон ҳам индамай ўтирарди.

— Нега жим бўлиб қолдинг?— Омоннинг тоқати тоқ бўлиб сўради қиздан.— Менинг гапларим ёқмадимми?

— Йўқ, нега!— Сулгуннинг овози зўрға ичидан чиқди.— Мен буни анчадан бери биламан.

— Бўлмаса нега маъюсланиб қолдинг?

— Сабаби бор.

— Қани, айт-чи, нима экан!— Омон қўлини бошига қўйиб, чалқанча ётиб олди-да, қизга тикилиб қаради.— Нимага қайгурияпсан, айт?

— Биласанми, Омон,— у иккиланиб, сўзларни танлаб гап бошлади.— Ҳаммаси яхши-ю, лекин мени бир нарса анчадан бери ташвишга соляпти... Ҳозир тушунтираман, фақат хафа бўлмайсан, хўпми?..

Лекин шу вақт уларга яқин жойда сувда тўсатдан пайдо бўлган шарпалар унинг диққатини жалб этди. Сулгун саҳрода бемалол сайр қилиб юрган ҳайвонларни илгари ҳеч қачон кўрмаган эди, шунинг учун ҳам иккита боласи билан сувлоққа келган жайронга кўзи тушиши билан сеҳрланиб қолди. У беихтиёр ўша ёққа силжиди ва :

— Қара, Омон, қара!..— дея шивирлади.

Йигит нима гаплигини тушунмай сакраб ўрнадан турган эди, зийрак ҳайвонларни чўчитиб юборди. Улар сувдан чиқиб, бир зумда кўздан ғойиб бўлишди.

— Бу ахир жайронлар-ку!— қизни тинчлантирди йигит.— Улар сув ичгани келишган.

— Виз уларга халақит берибмиз-да,— афсусланиб қўшиб қўйди Сулгун.

— Аксинча, улар бизга халақит беришди,— деб жилмайди Омон.— Ахир менга муҳим бир гап айтмоқчи эдинг-ку. Қани, қулоғим сенда.

— Шошилтирма, Омон. Сенга хуш ёқмайдиган нарсалар ҳақида гапирмоқчиман.

— Ёқадими, ёқмайдими, ҳаммасини эшитишга тайёрман.

— Агар шундай бўлса ростингни айт, нимага қадрдон колхозингдан кетдинг, касбингни нима учун ўзгартирдинг, автопаркдан нима топдинг?

— Бу ишнинг нимаси ёмон?

— Мана, яна бир нарсани ўйлаб, бошқасини гапиряпсан.

— Майли, бор гапни айтаман.

— Аввалроқ шундай қилишинг керак эди.

— Шаҳарга сени деб кўчиб келганман.

— Мени деб? Демак, мен айбдор эканман-да?

— Ҳа, бекор куляпсан. Мен сенга яқинроқ бўлишни истадим.

Бундай ростгўйлик қизни саросимага солиб қўйди. У жавоб қайтармасдан Омонга нон билан пишлоқ узатиб, жиддий гапдан илгари яхшилаб овқатланиб олиш кераклигига ишора қилди. Бир қанча вақт аҳён-аҳёнда бир-бирларига қараб қўйиб, жимгина овқатланишди.

— Омон, Ашқобод эсингдами?— ниҳоят, Сулгун орага тушган жимликни бузди.

— Албатта, эсимда,— ҳайратланиб жавоб берди йигит.

— Агар янглишмасам, сен билан ўқишимиз тугаши

олдидан, диплом ёзиб юрган вақтимизда танишганмиз.

— Хўш, нима бўпти?

— Ушандан бери унча кўп вақт ўтгани йўғу, лекин сен жуда ўзгариб кетдинг. У пайтда сен бошқача эдинг, хаёлпарастга ўхшасанг ҳам, ажойиб режаларинг бор эди. Эсимда, келажак ҳақида гап борса, фақат «Колхозга қайтиб борсам, нима қилишимни ўзим билардим!» деб қайтарганинг-қайтарган эди. Агар янглишмасам, пахтачиликни механизациялаш ҳақида илмий иш ёзмоқчиёдинг, шекилли. Шундайми? Қани, ўша ниятларинг? Ҳаммасини автобазадаги машиналарнинг ғилдирагига иштиёқ билан ўраганга ўхшайсан.

— Сулгун, ариза бердим деб сенга айтдим-ку...

— Шошма, илтимос, гапимни бўлма,— деб уни тўхтатди қиз.— Кейин айтарсан... Омон, биласанми, мен кўпчиликнинг орзу-умидидан четда яшайдиган, асосий мақсади йўқ одамларни ёқтирмайман. Аниқроғи, ҳаммавақт нафратланаман. Бундайлар одатда масъулиятни ҳис қилмайдиган худбин кишилар бўладилар. Мен бир врачимиз ҳақида гапирган эдим, ҳар доим Кавказ деб алаҳлайдиган-чи... Кечир мени, яна ўша ҳақда гапираётганимга, чунки сал аччиқлансам, албатта, у ҳақда гапиргим келаверади. Шундай қилиб, биз касалхонадагилар, диссертация ёзаяпти, демак, тиббиётга қандайдир фойдаси тегар, деган умидда унга қўлимиздан келган ёрдамни аямасдик. Баъзан ҳатто ўзимизга зиён бўлса ҳам кўмаклашардик. У бўлса ўтакетган худбин одам экан, тайёр ошга баковуллик қиларди. Ишини муваффақиятли ёқлади-ю, тараллабедод ҳаётни бошлаб юборди. Қилган яхшилигимизни, енг шимариб қайтариш ўрнига ҳатто ўзининг вазифасини ҳам истаса— бажаради, истамаса йўқ. Дакки бергудай бўлсанг борми, ҳатто юмшоққина, ўртоқларча айтсанг ҳам, сочи тикка бўлиб, «менга ўргатишга қандоё ҳақдинг сизди, мен фақ кандидатиман, унвоним бор», деб жеркиб ташлайди. Гўёки хирург учун қўл ҳам, қалб ҳам, қалла ҳам эмас, балки даража муҳимдай кўринарди унга. Агар киши олим бўлиб, бекорчиликка ҳаққим бор деб ўйласа нима ҳам дердим... Гапнинг пўскалласини айтганим учун мени кечиргину, Омон, лекин сен ҳам ўзининг инженерлик дипломингни турмуш таъвишларидан ҳимоя қиладиган қалқон деб ўйлайсан, назаримда. Колхозда ер ҳайдаш, экин экиш, йиғим-теримга қатнашгандан кўра, албатта, бу ерда бошқаларга ундай қилинғлар ёки бундай қилинғлар, деб буйруқ бе-

риб, фаровон ҳаёт кечириб яхши, деб ўйласанг керак-да. Ўзинг бўлсанг, кайфу сафо қилиб, замонавий шим кийиб олиб, олифтагарчилик қилиб юрсанг...

Омон бундай таъналарга бардош беролмай бирдан портлаб кетиб, уришиб қолишларидан қўрққан Сулгун жим бўлиб қолди. Қиз бундай бўлишини асло истамасди. Бироқ йигит дабдурустан хахолаб кулиб юборди, тўғри, кулгиси унча самимий чиқмади.

— Сен, Сулгун, роса нишонга урдинг-ку!.. — деди.

Йигитнинг кулгиси ва ўринсиз ҳазили қизга ёқмади.

— Демак, мен ҳақ эканман-да.

— Бу нарсалар мени қийнамаяпти, деб ўйлайсанми? — чуқур хўрсиниб иқрор бўлди йигит.

— Агар шундай бўлса, ўзгартиришга ҳали вақт бор! — умид билан хитоб қилди Сулгун.

— Гап шундаки, энди кеч бўлди, — аламли овозда деди Омон, ўгирилиб ерга қорни билан ётиб олди-да, иягига қўлларини тиради. — Бундан бир ҳафта илгариям уйга қайтиб боришга тайёр эдим, лекин энди...

— Нима, ҳозир? Бир ҳафтада нима ўзгариб қолди?

— Кўп нарса, жонгинам Сулгун, — узоқ сукутдан кейин ғамгин деди у. Йигит шахт билан ўтириб олди-да, ёнида ётган шишани чаққонлик билан очиб, стаканларга қуйди ва қизга ичишни таклиф қилди. Қиз саволига жавоб кутганча, ҳатто ўрнидан қўзғалмади ҳам. Қизга ичишни зўрлаш беҳудалигини тушунган Омон ўзи ичди-да, шошилмасдан сигарета олиб, чека бошлади. — Сен отамни биласан-а? — тўсатдан сўраб қолди у. Сулгун гапнинг бундай тус олганидан ҳайратланиб, қўлларини ёзди, йигит ўз саволига ўзи жавоб берди: — Сен ҳеч нарсани билмайсан...

— Жуда қизиқ бўлди-ку! — норози оҳангда деди қиз. — Уни бутун республика танийди. Унинг жанговар ўтмиши ва меҳнатдаги муваффақиятлари ҳақида газеталарда ёзишган-ку, сен бўлсанг, биласанми деб сўраясан!

— Хўш, агар билишни истасанг, уруш ва меҳнат қаҳрамони шу бугундан бошлаб ҳеч ким!

— Ҳеч ким деганингни қандай тушунса бўлади?

— Қандай хоҳласанг, шундай тушунвер! — Омон борган сари тутақарди. — Уни ҳайдашди...

— Бўшатишди демоқчимисан?

— Бунинг фарқи йўқ? Йигирма йилга яқин тинмай меҳнат қилган бўлса-ю, зумда ҳаммаси кўкка созурил-

са. Бир минутда-я! Уйимизда мусибат! Бироқ сен бунн тушунмайсан.

— Лекин бунн мусибат дейилмайди. Кейин нимага мен тушунмас эканман? Менинг ҳаётим ҳақида нима биласан? Гўдаклигимдаёқ отам тўсатдан вафот этган. Онамнинг эса уни қўллаб-қувватлайдиган на маълумоти-ю, на яқин қариндоши бўлмаган...

— Эй, касалликдан ўлиш бошқа гапу, тириклайин ўлиш бошқа,— бетоқатлик билан қизнинг гапини бўлди Омон.

— Сен Тўйли Мерганни тириклайин кўмишди, деб чиндан гапиряпсанми?— ҳайратланарди Сулгун.

— Худди шундай!— ғазаб билан хитоб қилди йигит.— Бўлмаса шунча вақтдан бери ишсиз лақиллаб юрганига нима дейиш мумкин?

— Ўйлайманки, Омон, сен янглишяпсан,— хотиржамлик билан эътироз билдирди қиз.— Тўйли Мерганга ўхшаган одамлар олтиндан азиз, яна кимни-я, отангни, ўзингни сўзинг билан айтганда, узоқ вақт ишсиз лақиллаб юришга қўйишмайди.

Шу гапларни айтгач, қиз худди Тўйли Мерганнинг саломатлигига ичгандек стаканини кўтариб винога лабини теккизди.

— Бу аёлларга хос бўлган гап!— — деб ачитди Омон.— Одамни бадном қилишса-ю, сен бўлсанг...

— Аҳмоқона гапларингни бас қил!

— Аҳмоқона гап эмас. Бутун халқ унинг устидан куляпти!

— Қанақа халқ? Масалан, мен кулмаяпман-ку!

— Сени билмайману, аммо мени ҳам устимдан-кулиб, калака қилишларини асло истамайман. Отамни шарманда бўлгани, менга яхши сабоқ бўлди. Аввал, колхозга қайтиб борсам уни қиламан, бунн йўлга қўяман, деб ўйлардим. Болалик қилган эканман! Йўқ! Энди кўзим очилди. Энди менга қаерда ишлашимнинг фарқи йўқ, автопаркдами ёки маданият ва истироҳат боғидами, бари бир. Ишқилиб, мени тинч қўйишса бўлгани.

Омоннинг ўрнида бошқа одам бўлганида-ку, Сулгун, албатта, уни аҳмоқ деб ҳақоратлаган бўларди. Лекин қиз Омонни севар, шунинг учун ҳам ўзини тутиб:

— Сенинг шу сўзларингни Тўйли оға эшитишини жуда хоҳлардим-да,— деди.

— Хотиржам бўл! Ҳали мендан бундан бошқасини

ҳам эшитади!— деди Омон.— Майли, ке, яхшиси ичайлик.

— Менга бошқа қўйма,— стаканини нари суриб қаршилиқ кўрсатди Сулгун.— Умуман, уйга кетсак бўларди, тонг отай деб қолди. Мен-ку эртага ишламайман-а, аммо сен ҳали маданият ва истироҳат боғига ишга ўтганинг йўқ-ку.

Омоннинг бир ўзи ичкиси келмади, улар кетишга ҳозирланишди.

Эрталаб Тўйли Мерган ўрнидан турганида яхши ухлаганидан ўзини худди онадан янги туғилган гўдакдай ҳис қилди. Омон бўлса ўрнида қимир этмай ётарди. Отаси ювиниб, кийингач, нонушта тайёрлади-да, кейин ўғлини уйғотди. Омон анчагача, уйқуси ўчмаганидан эснаб, керишиб отасининг қаршисига оғзида сигарета билан келиб ўтирди.

— Нимага худди чолларга ўхшаб, инқиллаяпсан?— ўғлини уялтирди Тўйли Мерган.— Кечаси билан қаерда санқиб юрдинг?

— Ўртоқларим билан чўмилишга боргандим, ўша ерда ушланиб қолдим....

— Қумга чўмилишга борганга ўхшаяпсан,— стулга ташлаб қўйилган ҳаммаёғи кир-чир костюмга ишора қилиб кесатди отаси.

— Эй, ота, ахир сиз ҳам бир вақтлар ёш бўлгансиз-ку,— эсноғини зўрға босиб деди Омон.— Наҳотки ҳаммасини тушунтиришим шарт бўлса?

— Шундай демайсанми, тентак!— мулойимлик билан кулимсиради отаси, кеча кечқурундан бери кўтаринки кайфиятда эди.— Шундай демайсанми,— деб қайтарди хаёл сурганча ва ёшлиқ йилларидаги бир саргузаштни хотирасида тиклашга ҳаракат қилди. Уйланмасидан анча илгари Оқноботларнинг уйи олдида тугиб олишларига сал қолганини эслади.— Фақат бемазагарчилик қилма. Нима бўлса ҳам, сен Тўйли Мерганнинг ўғлисан-а... Ювинмасданоқ столга ўтириб, оч қоринга чекишингни қара. Бор ювин. Анов-манов қилгунингча иш вақтинг бўлиб қолади.

— Ишим ҳеч қаёққа қочиб кетмайди, кечиксам ҳеч нарса қилмайди.

— Бу нима деганинг!— деб норози бўлди Тўйли Мерган.— Авваллари бундай қилигинг йўқ эди. Сенга нима бўлди?

Лекин Омон ариза берганлигини отасига айтишга журъат қилолмади. Фақатгина:

— Нимагадир, автобазада ишим юришмаяпти, — деди, холос.

— Агар юришмаётган бўлса, колхозга қайтиб бор! Шаҳарда сандироқлаб юрганингдан нима фойда?

— Шошилманг, ота. Энди иккаламиз ҳам шу ерда яшайдиганга ўхшаймиз. Сиз ҳам, мен ҳам. Фақат дурустроқ иш топиш керак.

— Шахсан мен илгаригидай колхозда ишламоқчиман.

Шу вақтда фақат бирон соат ухлаб олишни орзу қилаётган Омон отасининг гапларини якши эшитолмади ва беихтиёр такрорлади.

— Қаерда, қаерда?

— «Пахтакор» колхозида.

Омон қайратланганидан ҳатто ўрнидан туриб кетди:

— Қизиқ, ким бўлиб?!

— Мен мансаб танламайман.

— Бари бир, ким бўлиб.

— Бригадир бўлиб.

— Нима, бу масала қатъий ҳал қилиндими?

— Бугун бўлмаса эртага ҳал бўлади, — ўглини ишонтирди Тўйли Мерган.

— Ҳм! — истеҳзо билан кулимсиради Омон. — Борди-ю — ҳал бўлмаса-чи?

— Ишонаманки, ҳаммаси жойида бўлади.

— Бунчалик ишонч қаердан пайдо бўлганига тушунолмаймайман.

— Омон!

— Кечиринг, ота, ахир менам энди бола эмасманку, ҳаммасини тушунаман. Келинг, очиқчасига гаплашайлик. Ким сизни ишонтиряпти, бошингизни қотираётган ким? Яна Қорлиев бўлса керак. Яна ўша ўқишмишли олифтами?

— Хўш, айтайлик, ўша Қорлиев.

— Хонов нима деяпти?

— Билмайман ва билишни ҳам унчалик хоҳламайман.

— Тўхтанг, ота, — ўзига ишонч билан гап бошлади Омон. — Агар Қорлиев шу масалани ўзича ҳал қиларлар экан, илгари қаерда эди? Аввал шарманда бўлсин деб сизни ательега юборди. Энди бўлса бригадир қилиб бутунлай хароб этмоқчи...

— Ўзим қилган хатоларимни тузатишим керакми ё йўқми!— кайфияти кескин ўзгараётганини сезиб, ишончсизлик билан деди Тўйли Мерган.

— Хатоларингиз ўзингизга буюрсин,— овоз чиқариб мулоҳаза юритарди Омон. У уйқуни ҳам, дунёдаги бошқа нарсаларни ҳам унутиб, қўлини шиддат билан силкитиб, хонада у ёқдан-бу ёққа юрарди.— Ўзингиз ўйлаб кўринг, бригадани қабул қилиш нима деган гап? Наҳотки сиз Ғайли қийшиқни ишлашга мажбур қиламан, деб ўйлайсиз? Ортиқ шайхни текинтомоқликдан ва бемаза ҳаваслардан қайтариб, унда меҳнатга муҳаббат уйғотишга умид боғлайсизми? Шунинг ёдингизда тутинг, сиз раислигингизда сизга оз бўлса ҳам қулоқ солишарди, тўғрироғи, қўрқиброқ туришарди. Энди эса, сиз бормисиз ёки йўқмисиз — уларнинг парвойига ҳам келмайди. Раис билан бригадир ўртасида осмон билан ёрча фарқ борлигини яхшироқ уқиб олинг. Агар сиз ўзингиз бу фарқни сезмаётган бўлсангиз, бошқалар жуда яхши кўриб туришибди...

— Хўп, майли! Бас қил!— ўзи ҳам кутмаган ҳолда овозини кўтарди Тўйли Мерган ва столга мушт туширди.— Сендақа саҳродаги пайғамбарни қара-ю, она сути оғзидан кетмаган гўдаксан-ку! Менга ўргатгандан кўра, яхшиси, ўзингни бил...— Аччиғланганидан ҳатто чой ҳам ичмай, шаҳд билан ўрнидан турди.— Ҳа, ўзингни бил!— остонага етганда яна гапини қайтарди у ва эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

Тўйли Мерган уйига бориш учун энди шаҳардан чиқай деганда, Ғайли қийшиқ унга қарама-қарши йўналишда «Москвич»ини лиқ тўлдирганча бозорга қараб йўл олганди, унинг савдо-сотиқ билан банд қиёфаси кувини кўрганда заррача ўзгармади ҳам. У Тўйли Мерганнинг машинасига бепарволик билан кўз қирини ташлади-да, сўнг зум ўтмай ғойиб бўлди.

VII

Худди шу вақтда Муҳаммад Қорлиев ўзининг кабинетига кириб келди. У бугун ҳар кунгидан эртароқ келган бўлса ҳам, қабулхонада бир неча одам уни кутиб турарди.

Келувчилардан икки кишини қабул қилгач, соатига қаради. Иш кўни бошланган эди. Хоновга Тўйли Мерган ҳақида қўнғироқ қилиш керак. Агар ҳозир теле-

фон қилмаса, кейин раййжроком раисини жойидан топиш амримаҳол бўлиб, иш яна орқага сурғалиши турган гап.

— Мумкинми? — деган сўз эшитилди энди у қўлини телефонга узатишга улгурмаёқ, эшик олдида ёши анчага бориб қолган, қорни худди пуфлаган мешдай бақалоқ киши турарди.

— Киринг, отахон.

Келувчи стол олдига шошилмай борди-да, ўтиришга таклиф қилишни ҳам кутмаёқ, райком секретарининг рўпарасига бемалол, худди ўз уйида ўтиргандек жойлашиб олди. У Қорлиевга совуққонлик билан разм солганча, шошилмасдан шимининг чўнтагидан дастрўмолини олиб, аввал бошини, кейин семиз бўйинини ҳафсала билан артди.

— Хўш, хизмат? — бетоқатланаётганини яшириб сўради Қорлиев.

Келувчи гапни узоқдан бошлади.

— Раҳматлик отангиз мени яхши биларди. Аммо сиз менинг кимлигимни билмасангиз керак.

— Бунинг фарқи йўқ, отахон, ишингиз бўлса, тортинмай айтаверинг.

— Менинг исмим Тархон Ғойиб. Гарчи, куч-қувватдан қолмаган бўлсам ҳам, аммо кексалик гаштини суришим учун жўнатишганига анча вақт бўлди. Албатта, пенсионерлар ҳеч нимани ўйламай, соя-салқинда қоринларини силаб, роҳатланиб ётишга ҳақли. Бироқ одамнинг куч-қувватигина эмас, балки виждони ҳам сақланган бўлса, нима қилиш керак? Мана шу нарса менга тинчлик бермаяпти.

— Гапираверинг, гапираверинг, қулоғим сизда.

— Шундай қилиб, укагинам, — овозига ишончли оҳанг бериб давом этди Тархон Ғойиб. — Сизларда Тўйли Мерганнинг узоқ қариндошларидан бир йигит бўлиши керак. Исми Бекмурод, ўзи баланд бўйли, оқдан келган.

— Ҳа, бор. Кимнинг қариндоши эканлигини билмайману, аммо шундай йигит ҳақиқатданам бор.

— Уни лавозими қандай?

— Инструктор бўлиб ишляпти.

— Шу, шу!.. Ҳали анигини билмайману, ёлғонми ёки ростми, лекин кеча кечқурун балиқ овидан қайтиб келаётганимда, бир янгилик қулоғимга чалинди. Шуни аниқлаш учун киргандим, тўғрими, агар тўғри бўлса,

сўзимни охиригача эшитишни хоҳлашса, маслаҳат беришга тайёрман.

— Агар, маслаҳатингиз фойдали бўлса, сиздан миннатдор бўламиз.

— Айтишларича, бу йигитни бўлим бошлиғи лавозимига кўтармоқчисиз, деб эшитдим,— овозига сирли тус бериб давом этди отахон.— Шу гап тўғрими?! Мендан яширмасангиз ҳам бўлади, ахир мен Она-еримиз учун қон тўкканлардан бириман. Борди-ю, сир бўлса ҳам...

— Бу ерда ҳеч қандай сир йўқ,— жилмайди Қорлиев.— Сиз нима деб ўйлайсиз, агар уни кўтарсак, эплай оладими?

— Албатта, эплайди! Фақат у бурказлардан.

— Қаердан? — тушунолмади Қорлиев.

— Бурказлардан,— маънодор қилиб тушунтирди Тархон Ғойиб.— Бизда, Мурғобда, ўнлаб қабилалар бор. У — бурказлардан... Сен ўзинг-чи, қайсинисидан бўласан?

Райком секретари тушунолмамай елкасини қисди.

— Демак, бекитяпсанми,— уни тушунгандек бошини қимирлатди Тархон Ғойиб, салқиган қовоқларини кўтариб тушираркан.

— Чин сўзим, билмайман.

— Сен билмасанг, мен айтаман. Сен бахшилардансан. Сен олий табақали бахшисан.

— Бурказми ёки бахшими нима фарқи бор бунинг?

Тархон Ғойиб хахолаб кулганидан қорниларигача силкиниб кетди.

— Мансабинг юқори бўлса ҳам, лекин ўзинг ҳали ёш бола экансан,— ҳомийларча гапирди у.— Бола экансан!

— Ҳеч нарсага тушунолмаяпман! — афсусланиб хитоб қилди Қорлиев беҳуда ўтаётган вақтига ачиниб.

— Агар тушунмасанг, эшит. Ўзингни ҳаммавақт ва ҳамма ерда ўзингни. Улардан бошқа кимга ҳам ишонасан? Агар тинчгина ухламоқчи бўлсанг — хизматчини бахшилардан ол. Қандай иш буюрсанг ҳам панд бермайди. Мабодо, бирон хато қилсанг, ўзини бўйнига олади. Агар сенга биров найза санчмоқчи бўлса, у ўзини қалқон қилади. Қисқаси, ачинмайсан.

— Биз, отахон, бу лавозимга қабиладошни қидирмаяпмиз. Бизга хизматчи керак. Инсон керак.

— Бу бўлмагур гап! — қўлини силтади Тархон.

Ғойиб ва қалин лабларини ялаб, бутунлай бошқача оҳангда қўшиб қўйди.

— Дарвоқе, бу йнгитнинг бобоси босмачи бўлган ва...

— Қани, бир минут тўхтаб туринг-чи,— деди Қорлиев ва тугмачани босди.

Котиба кирди.

— Бекмурод жойидами, билмайсизми? — деб унга мурожаат қилди райком секретари.

— Колхозга кетмоқчи бўлиб тургандилар, лекин ҳали кетмаган бўлсалар керак.

— Олдимга кирсин.— Қиз чиқиб кетиши билан тушунтирди: — Узининг олдида гаплашганимиз маъқул.

Тархон Ғойиб воқеани бундай тус олишини сира ўйламаган бўлса керак. У пешонаси билан бўйинини зўр бериб арта бошлади. Кейин эшикка қараб қўйди-да, лабини чўччайтириб:

— Мен қабулхонада ўтира турай,— деб мингирлади.

— Нима учун! — уни тўхтатди Қорлиев.— Бекмурод куттириб қўядиганлардан эмас. Мана, кўрасиз, ҳозир кириб келади.

— Шундоқ бўлсаям! — деди Тархон Ғойиб эшикка йўналиб.— У ерда яна одамлар қабуллизга киришмоқчи...

— Узингиз биласиз.

Қорлиев яна бир одамни қабул қилгунча, Бекмурод кириб келди.

— Кел, ўтир,— уни ўтиришга ундаб стул кўрсатди Қорлиев ва котибани чақирди.— Бояги одамни чақиринг.

— Қайси? — тушунмади қиз, чунки шу вақтгача қабулхонага анча-мунча одам келиб кетганди.

— Ҳозиргина менинг олдимга кирган-чи, тўладан келган, басавлат...

— Э, уми? Ҳозир қарайман.

Бир минутдан сўнг, қиз саросимага тушган қолда кириб келди.

— Телпаги шу ерда-ю, ўзи йўқ...

— Телпаги осиқлик бўлгандан кейин, ўзи ҳам шу ердадир. Коридорни қаранг-чи. Балки, чеккани чиққандир.

Қиз нафаси овзига тиқилиб қайтиб кирганида, Қорлиев Бекмурод билан сафарга тааллуқли масалаларни гаплашиб бўлган эди.

— У коридорда ҳам йўқ, ўртоқ Қорлиев, умуман, ҳеч қаерда йўқ. Балки кетиб қолгандир.

— Йўқ, у кетмаган,— хўрсиниб деди Қорлиев.— У қочиб кетган!

— Нима, менда зарур иши бормиди? — қизиқди йигит.

— Ҳа, бор эди! — ғамгин кулимсиради райком секретари.— Аммо, телпагини ҳам ташлаб кетганидан, бундан ҳам зарурроқ иши чиқиб қолганга ўхшайди.

Бекмурод чиқиб кетгач, Қорлиев ниҳоят райижроком раисига телефон қилди.

— Ассалому алайкум, ўртоқ Хонов! — деди райком секретари уни топганидан хурсанд бўлиб.— Сиз навбатдаги бюро материаллари билан танишдингизми?

— Умуман, олдим. Қўлим бир оз бўшаши билан ўқиб чиқишга ҳаракат қиламан.

— Сиздан илтимос, Тўйли Мерганга тааллуқли жойига тезда кўз югуртириб чиқолмайсизми?

— Ўқиб чиққан деб ҳисоблайверинг,— бир оз сукут сақлагач, деди Хонов.

— Агар шундай бўлса, балки шу масалани бюрога қўймай, сўраб ҳал қила қолармиз-а?— Хонов индамади.

— Биласизми, гап нимада,— Қорлиев ўз сўзида қатъий туриб олди.— Бюрогача ҳали уч кун бор, йигим-терим қизгин бир паллада, ўзингиз биласиз, бу оз муддат эмас. Агар Тўйли Мерган дарров ишга киришиб кетса борми, шу кунлар ичида тоғни толқон қилиб юборди.

— Бу, балки тўғридир, фақат...— бир оз тин олди Хонов.— Фақат Тўйли Мерган масаласини шу тартибда ҳал қилинишига қаршиман.

— Ундай бўлса, бюрога қўйишга тўғри келади.

— Мен бюрога қўйилишига ҳам қаршиман.

— Сиз, ўртоқ Хонов, нималар деяпсиз. Бизнинг бурчимиз, олдимизга қўйилган масалани кўриб чиқиш. Хоҳлаймизми ёки йўқми, бажаришга тўғри келади.

— Бу ёғини ўзингиз биласиз. Мен ўз фикримни айтдим-қўйдим.

Уч кундан кейин райком бюросининг мажлисида Тўйли Мерганнинг номи тилга олинганда, Хонов олдидаги қоғоздан кўзини узмай, қизиқиб сўради:

— Ўзи қаерда?

— Тўйли оға уйида,— четдаги очиқ дераза олдида ўтирган Шоҳсултон Назарова тушунтирди.

— Нима учун ўзи келмади?— унга хўмрайиб қаради райижроком раиси.

— Наҳотки тушунмасангиз, ўртоқ Хонов!— ҳаяжонланганидан овози сал титраб деди Шоҳсултон,— ахир бизнинг хатимизни ўқимадингизми?

— Уқисам, ўқимасам, бари бир ҳеч нимага тушунмадим. Ўзи бўлса тушунтирарди.

— Шунинг учун ҳам Тўйли Мерганни келишига ҳожат йўқ. Ахир у бригадирликка қўйишни илтимос қилмаган-ку. У, умуман, бу ҳақда ҳеч нарса билмайди. Биз сўраяпмиз. Қолхозимиз коммунистлари сўрашяпти. Мен уларнинг вакили сифатида келдим. Бизнинг илтимосимизни қаноатлантирасизларми ёки йўқми, бу сизларга, бюро аъзоларига боғлиқ.

Хонов Шоҳсултон Назаровани узоқни кўриб иш қилишини биларди, лекин сўзида бундай қатъий туриб олади, деб сира ўйламаганди.

— Йўқ, бари бир тушунолмаяпман!— раис қаттиқ норозилигини билдириб ўзиникини маъқулларди.— Ахир, ўзи сўрамаётган экан-ку, нимага ҳал қилишимиз керак? Буни у рад қилса-чи? Бригадирлик унга ёқмаса-чи?

— У рози,— Шоҳсултондан аввал Қорлиев аниқ қилиб жавоб берди.

— Ие, розими?— ҳайрон бўлди Хонов.— Нима гаплигини тушунолмаяпман. Аввалига у бу ҳақда ҳеч нима билмайди, дейишди, кейин бўлса...

— Мен у билан гаплашдим,— деб сўз қотди Қорлиев.— Бундан тўрт кун аввал...

Бу гап кутилмаганда Хоновни руҳлантирди.

— Жуда қизиқ бўляпти-ку.— Хонов райком секретарини фактларни қасдан бузиб кўрсатишда айблamoқчи бўлгандек гапини давом эттирди.— Агар янглишмасам, тўрт кун аввал, Ашхободдан келганингизда райкомда ярим соатгина бўлдингизу, сўнгра куни билан қишлоқма-қишлоқ кездингиз. Тўйли Мерган билан қаерда гаплаша қолдингиз?

— Уйимда,— завқ билан маълум қилди Қорлиев.— У меникда меҳмон бўлди.

— Кечирасиз,— дея Хонов ясама кулиб қўйди,— қачондан бери партия ишларини уйигизда ҳал қиладиган бўлиб қолдингиз?

Шу вақт гапга райкомнинг иккинчи секретари Сергеев қўшилди. У кекса коммунист бўлиб, кўп йиллардан буён шу ўлкада хизмат қиларди, равон, енгил

талаффуз билан туркманча сўзларди. Райижроком раисининг ўжарлигидан ҳайратланган Сергеев оҳиста гап бошлади:

— Ҳали ахир ҳеч қандай қарор қабул қилингани йўқ-ку. Ҳозир шу ерда ҳал қиламиз. Инсонни орзу-умидини билиш учун сидқидилдан суҳбатлашишга менимча жойнинг даҳли бўлмаса керак.

Хонов билан баҳслашиш осон эмасди.

— Анатолий Иванович, оддий бир нарсани тушунсангиз-чи,— у охири баҳонасини айтди.— Коммунистлар билан дилдан суҳбатлашиш учун уйига меҳмонга таклиф этиш райком секретари номига номуносиб-ку ахир.

— Нима учун?— кўзойнагини олаётиб кулимсираб сўради Сергеев.— Нимага, райком секретари бошқаларга ўхшаган одам эмасми?

— Мен сизга, Анатолий Иванович, ўзимни ҳақлигимни исботлардим, лекин бу ер баҳслашув жойи эмас-да.

— Нега энди жойи бўлмас экан?— энди Сергеев кулмасдан гапирарди.— Шахсан мен райком бюроси асосий масалани ҳал қиладиган жой деб ўйлайман.

Мунозарага яқун ясалганини ҳис қилган Хонов беихтиёр стулга ўтирди. Лекин Қорлиевнинг сўзини эшитиши биланоқ худди биров гарданига туртгандек ўрнидан сапчиб турди.

— Шундай қилиб, ўртоқлар, «Пахтакор» колхозни коммунистларининг Тўйли Мерган ҳақидаги илтимослари қондирилсин, деган таклиф бор ва қарама-қарши фикр ҳам бор. Илтимос, фикрларингизни эшитамиз.

Хонов ўзини қувватламасликларини тушуниб асабийлашарди.

Райижроком раиси ўрнидан гоҳ туриб, гоҳ ўтириб, дам сайин луқма ташлаб гапни бўлаётганини кўриб, Шоҳсултон колхоздаги қўйчилик фермасининг мудирини Оймуродовни эслади. Яқиндагина комсомол ишидан партия ишига ўтган учинчи секретарь Саҳотли Сориев газабланганидан ҳатто оқариб кетди ва Қорлиевнинг ўжар одамга муносиб зарба беришини кутиб турарди. У бу гал райком секретари сабри чидамай ниҳоят Хоновга очиқдан-очиқ: «Ўзингизни бундай тутишга ким сизга руҳсат берди? Қани жойингизга ўтиринг-чи!» дейишига ишонарди. Бироқ у бошқани лиқиллатди-да, раисга сўз берди.

Хонов ўзига янги имкониятлар очилганидан бошни адл кўтариб, гап бошлади:

— Ўртоқ Қорлиев! Сизнинг хатти-ҳаракатингизни тушунолмаёйман. Кечагина у одамни ишдан олган бўлсангизу, бугун яна уни масъулиятли бир участкага қўйяпсиз. Бу ахир болаларнинг ўйинига ўхшаб қоляпти-ку...

«Мана энди секретаримизнинг сабр-косаси тўлиб тошса керак!» деб тахмин қилди Сориев.

Аммо райком секретари оғир-вазмин ўтирарди.

— Ҳа, ҳа, болалар ўйинига ўхшайди!— борган сари қизишарди Хонов.— Балки Тўйли Мерганни колхозда қолдириб, уни одамлар билан гиж-гижламоқчидирсиз? Унда бор гапни айтинг! Бундан бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. Ўзингиз ўйлаб кўринг: ишдан ҳайдалган Тўйли Мерганнинг алами ичида. Бригадир бўлгач, биринчи навбатда ўз душманларидан ўч олади...

— Қандай душманлардан?— жиддий сўради Сергеев.

— Уни танқид қилганлардан ўч олади, деб айтмоқчийдим.

— Бўлмаса, шундай деб айтинг-да!

— Эй, сиз-эй, Анатолий Иванович, ҳамма нарса ни,— райижроком раиси унга менсимайгина қаради ва гапини энди давом эттирмоқчи бўлиб турганди, лекин шу пайт Қорлиев унинг баландпарвоз сўзини оддий савол билан кесиб қўйди:

— Сиз қаршимисиз?

Хонов терлаган пешонасини дастрўмоли билан артди.

— Нафақат қаршиман, мен бутун вужудим, эътиқодим билан қаршиман,— деди-да, ўз бурчини адо этган одамдек атрофдагиларга мамнун қараб қўйди.

— Ўртоқ Хоновнинг фикрини биз яхши биламиз,— мазах қилаётганини яшириб, бюро аъзоларига мурожаат этди Қорлиев.— Энди бошқалар ҳам фикрларини айтишсин.

Лекин ҳеч ким сўз сўрамади. Ҳамма эндиги мунозара ортиқча, деб ўйларди.

— Марҳамат, ўртоқлар!— деб сўзга чиқишга даъват этди райком секретари вақт бекор ўтаётганини эслатиб.— Ҳали кўп масалаларни ҳал этишимиз керак.

Қишлоқ хўжалиги бўлимининг бошлиғи Сапалиев ўтирган жойида қимирлаб қўйди-да, худди ўйлаган-дек овоз чиқариб:

— Яна нимани гапириш керак? Ахир протокол учунми?..— деди.

— Йўқ, протокол учунмас,— гапга қўшилди Қорлиев.— Ишнинг фойдасини кўзлаб гапириш керак. Марҳамат...

Хонов яна ўрнидан турди. Ҳатто у рухсат ҳам сўрамай, қўшимча гапиришни лозим топди.

— Сиз ишнинг фойдаси ҳақида эслатиб ўтдингиз,— деб гап бошлади у.— Мен ўртоқларни ишонтириб айтаманки, бу ерда қанчалик ҳаяжонланиб гапирган бўлмай, бироқ Тўйли Мерган исмли одамга нисбатан ҳеч қандай шахсий адоватим йўқ. Мен фақат ишнинг фойдасини кўзлагандим...

Хонов ўрнига ўтириб, чека бошлагач, Қорлиев қишлоқ хўжалиги бўлимининг бошлиғига савол назари билан қаради. Бекорга камгап деб ном чиқармаган Сапалиев бу гал ҳам лўнда қилиб луқма ташлади:

— Тўйли Мерган бригадирликка рози бўлганидан хурсандман. Бунақа бригадирни қидириб тополмайсан!..

— Яна ким гапиришни хоҳлайди?— ўтирганларга бир-бир қараб чиқди Қорлиев.

— Балки овозга қўярмиз-а?— таклиф қилди Сергеев.

— Ҳа, овозга қўяйлик,— рози бўлди биринчи секретарь,— дастлаб менга овозга қўйиш шарт эмасдек туюлган эди. Шундай қилиб, Тўйли Мерганни бригадирлик лавозимига тавсия этишга ким рози?

Хонов ҳамма бир овоздан маъқуллаганини кўриб турса ҳам:

— Кейин пушаймон бўласизлар, ана унда кеч бўлади!— деб тўнғиллади.

Аммо Қорлиев бу эътирозга эътибор ҳам бермади.

— Мана, ўртоқ Назарова,— у ранса томонга қаради.— Қўлганини правлениеда ҳал қилинглр.

— Раҳмат!— деди Шоҳсултон ва худди елкасидаги оғир юқдан халос бўлгандек эшик томон енгил қадам ташлади.

Райком бюросининг мажлиси куннинг иккинчи ярмида тугади. Ҳамма ўз ишига кетди. Фақат Хоновгина жойида индамай ўтирарди. Қорлиев бу бежиз эмаслигини тушунди.

— Хўш, нимани ўйлаб қолдингиз?— кўзини хиёл қисиб сўради у.

— Бутун фикр-зикрим Тўйли Мерганда!

— Менимча, ҳамма нарса ҳал бўлди, шекилли.

— Бу сизнинг фикрингиз! Мени фикримча эса— энди бошланяпти. Ҳали Тўйли Мергандан қолган меросни текшириш керак.— У бармоқлари билан столга чертди-да, маънодор қилиб қўшиб қўйди:— «Пахтакор»да молиявий тафтиш ўтказишга тўғри келади, шуни ҳам борки, жуда пухта...

— Агар текшириш лозим бўлса, нима учун бу ҳақда бюрода айтмадингиз?

— Эй, вақти келганда айтамыз.

— Нима, «Пахтакор»нинг молиявий масаласи бўйича шикоят ёки биронта танбеҳ эшитдингизми?

— Йўқ.

— Ҳар ҳолда, сиз қизиқ одамсиз, Хонов, жуда қизиқсиз. Яқинда сиздан Маҳтумқулини ўқиганмисиз, деб сўраганим эсингиздами?

— Эслашга-ку эслайман-а, фақат... Фақат Маҳтумқулини Тўйли Мерганнинг ишига нима алоқаси бор?

— Алоқаси шуки, Маҳтумқули бутун умри давомида одамлар ҳақида ғамхўрлик қилган.

— Эй, бу энди жуда ортиқча!— деди Хонов ва тўсатдан ўрнидан турди.— Маҳтумқули кимларга ғамхўрлик қилган бўлса ҳам, аммо сизнинг Тўйли Мерганингизга ўхшаганларни назарда тутмаган бўлса керак.

Шу бугун биринчи маротаба Қорлиевнинг юзида ўзига хос бўлмаган қатъийлик пайдо бўлди.

— Шунинг ўзини ҳамма кўриб қолди, Тўйли Мерган коммунист! Сиз билан бир партия ташкилоти ҳисобида туради,— аниқ ва равшан қилиб деди.

Хонов райком секретарининг бу гал чинданам аччиғланганини сезмай қолмади. Аммо бу уни фақат руҳлантирди.

— Ҳа, партбилети ҳозирча чўнтагидалигини билман.

— Бу билан нима демоқчисиз?

— Тўйли Мерган фақат қариндошпарварликда айбланиб ишдан олинганини, бунақа одамлар...

— Бундай одамлар яхши бўлмайди демоқчимисиз?— деб унинг гапини бўлди Қорлиев.— Тушунсангиз-чи, ахир, Тўйли Мерган ўз хатоси учун оғир жазо олди. Ҳа, у одам бир марта қоқилди, халқ бор ҳақиқат-

ни унинг юзига айтди. Яна нима қилиш керак? Қоқилган одамни турғизиб қўйиш ўрнига, умрининг охиригача таъна тоши отавериш керакми? Тушунсангиз-чи, бундай кек сақлаш партия принципларига ҳам, оддий одамгарчиликка ҳам тўғри келмайди. Агар шошилмаётган бўлсангиз, сизга қадимги бир ривоятни айтиб бермоқчиман.— Икковлари ўтиришди. Қорлиев гапида давом этди:— Қадим замонда қудратли бир подшоҳ халқнинг сеvimли шоирини саройга олиб келишни буюрибди. Қудратли ҳоким шоирга: «Подшоҳ шаънига тўғри келмайдиган шеърлар ёзган эмишсан. Шунинг учун ҳозир сен чап қўлингдан айриласан», дебди. Орадан бир қанча вақт ўтгандан сўнг бир қўли йўқ шоирни яна саройга келтиришибди ва подшоҳ унга: «Бугун биз шаҳардан ўтиб бораётсак, ўша ман этилган шеърларни яна эшитдик. Бунинг учун энди ўнг қўлингдан айриласан», дебди. Орадан яна бир қанча вақт ўтгач, бахтсиз шоирни яна подшоҳнинг ҳузурига келтиришибди. У қўлини шоирнинг елкасига қўйиб: «Бугун кечаси бизнинг сенга қилган зуғминиз ҳақида ёзган номуносиб шеърларингни эшитдик. Энди сенга қандай муносабатда бўлишимиз керак?» дебди. Шоир подшоҳнинг кўзига мағрур боқиб: «Агар каллам керак бўлса ол, фақат қонли қўлларингни елкамдан тушир!»— деб жавоб берибди.

Кўринишдан афсона Хоновга таъсир қилганга ўхшайди. Уларнинг суҳбати ишга тааллуқли эканлигини эсидан чиқариб, ёш болалардек соддалик билан қизиқиб сўради.

— Подшоҳ унинг калласини олибдими?

— Бу ёғи ўзингизга ҳавола,— деб жилмайди Қорлиев.— Бу рамзий ҳикояни айтишимдан мақсад, ахир сиз Тўйли Мерганнинг ишини бир ёқлик қилмасангиз сабрингиз чндамаяпти. Ҳа, Тўйли Мерганни қариндошларига эрк бериб қўйганлиги учун тўғри танқид қилишди. Лекин биронта одам унинг қўли эгрилигига қатъо ишора ҳам қилмади-ку. У ҳақда нима десангиз деяверингу, аммо жамоат мулкига кўз олайтирмаган.

— Олайтирганми, йўқлигини текширув якуни кўрсатади.— Хонов яна ўзиникини маъқуллади.

— Нима ҳам дердик, ихтиёр ўзингизда...

— Ҳа, бу ерда энди ихтиёр менда,— ўзига ишонган қолда деди райижроком райси.— Ҳа, ўзимга ишончим асосли... Қизиқ, столингиз устига далиллар

қўйганимда, менга қанақа нақл ҳикоя қилиб берар акансиз.

Қаландар Хонов этигини ғарчиллатиб юрганича эшик томон йўл олди.

VIII

Қаландар Хонов райком биносидан ўзидан мамнун ҳолда чиқди. Унинг салобатли гавдаси кўчани аста-секин кесиб ўтиб, ижрокомнинг янги қурилган, ҳали бўёқ иси анқиб турган биносига кириб кўздан ғойиб бўлди.

«Эҳтимол, шошилиш керакдир,— деб ўйлади у.— Тўйли Мерган тажрибали одам. Уни текширишмоқчи бўлганларини дарагини эшитса, ўз кирдикорини яширишга ҳаракат қилади. Бош бухгалтер Дурди Келбон доим унинг ўнг қўли бўлиб келган, албатта, у қинғир йўл билан топилган маблағни дарров йўқ қилишга ёрдам беради.

Демак, «Пахтакор»га иложи борица тезроқ тафтишчи жўнатиш керак. Кимни юборса бўларкин-а? Черкезовними? Йўқ, у ношуд, эпполмайди. Қўрқоқлиғиям майли-я, бунинг устига хотинларга ўхшаш раҳмдил. Тагин ўтакетган очкўз. Унинг қорнини чучварага тўйғазиб, ароқ билан сийлашса бас, икки қўлини бурнига тиқиб қайтиб келаверади. Йўқ, у ерга шахсан Қоражон Огаевни юбориш керак, у пихини ёрган тафтишчи!»

Қаландар Хонов этигини ғарчиллатиб ўзининг хонасига йўл олди ва столига етар-етмас, тугмачасини босди. Зум ўтмай ўрта бўйли, оқ юзли, яхши кийинган ўрта ёшлардаги аёл хонага секингина кириб келди. Хонов қоғозлардан бошини кўтармай сўради:

— Мени ҳеч ким сўрамадими?

Котиба кичкинагина дафтарчасини очиб, тик турганча Хонов райком бюросига кетганидан кейин нима бўлганини бир бешдан айта бошлади.

— Ҳовузхондан икки марта қўнғироқ қилишди,— деб маълум қилди аёл.— Жанубий участкада тагин сув камайиб кетибди.

— Яна-я!.. Бу аҳмоқларни нима қилсамикин-а!— ҳуноб бўларди Хонов. Бир қанча вақтгача хаёл суриб ўтирди-да, кейин телефонни олиб, райкомнинг номерини тера бошлади.— Хонов гапиряпти. Қордиев ўзи,

дами? Трубкани беринг... Уртоқ Қорлиев, яна жанубий участкага боришимга тўғри келяпти, бўлмаса хароб бўламиз... Яна сув камайиб кетибди!.. Мен сизга шунинг учун қўнғироқ қиляпман: улар билан жиддийроқ гаплашиш керак... Нима? Индинга? Индингача юзлаб гектар ерларни суғориш мумкин... Хўп, бирга борамиз. Фақат ўша ерлик аҳоли билан мулойим гаплашишнинг фойдаси йўқ. Уларга такаллуф қилиб ўтириш керак эмас... Майли.

Хонов трубкани қўйди-да, котибага савол назари билан қаради.

— Хўш, яна нима гап?

— «Баракат» колхозига юборилган пахта териш машиналарининг иккаласи ҳам жойига етиб борибди. Фақат биттаси йўлда бузилиб қолибдими, ёки бошқа нарса бўлганми, лекин юргизишолмаётганмиш.

— У, азизим, йўлда бузилмаган, менимча, ўзи ҳеч нарсага ярамаса керак!— насихатомуз деди райижроком раиси.— Нима,— тўсатдан эсига тушиб қолди.— жўнатишдан аввал бошқарманинг бош инженери кўрикдан ўтказмабдими?

— Менимча, текширган.

— Агар текширган бўлганида, бунақа аҳвол рўй бермасди... Эҳ, танбал! Ҳозироқ телефон қилиб, айт, тезда бориб, жойида тузатиб берсин.

Котиба қўлидаги соатга қўрқа-писа қараб қўйди.

— Ҳозир уни топиб бўлармикан?

— Қидириб топ! Йиғим-терим кунларида ҳеч ким ҳеч қаёққа кетмасин, деб буйруқ берганман-ку, ахир.

— Сиз буйруқ берганингиз билан,— зўрға эшитарли қилиб гапирди аёл,— фақат одамлар... Айтишадики, агар буйруқ бўлса, уларнинг ўз бошлиқлари бор.

— Уларнинг бошлиғи ким экан? Сапалиев фамилияли, анави лапашангми? Кулгили, худо ҳаққи! Районда битта бошлиқ бор, у ҳам бўлса Хонов! Улар буни ёддан чиқаришмасин. Кимки менга қулоқ солмаса, бутун умр ачиниб юради... Қисқаси, топинг, мажбур қилинг!

— Яхши, ўртоқ Хонов. Топаман, мажбур қиламан.

— Ўзи тўғриласин! — Хонов огоҳлантиргандек бармоғини кўтарди. — Тушунарлими?

— Ҳа, ўртоқ Хонов.

— Қани, яна нима гап?

— «Сельхозтехника» нинг механиги бор-ку, ҳамма Ширли Кал деб чақирадиган, ўшанинг хотини келганди.

— Эҳ, жуда жонимга тегди-да, шу хотин, — алам билан юзини буриштирди Хонов. — Мана шу Калнинг қўли гул-да, бўлмаса-ку, бир зумда ҳайдаб юборардим-а... Нимага келипти?

— Билмайман. Лекин унинг авзойи жуда бузуқ. Мен бугун келмайсиз деб ўйладим-да, зўрга жўнатиб юбордим.

— Ақлли иш қилибсан! — такаббурлик билан маъқуллади у. — Биласанми, бу жанжалкаш аёлни менинг олдимга бошқа қўйма. Агар эри билан келишолмаётган бўлса, судга, милицияга- бўлмаса райкомга мурожаат қилсин. Бизни ташвишимиз ўзимизга етарли. Оилавий можароларга аралашимизга вақт йўқ... Хўп! Давом эт!

Котиба яна дафтарига қаради-да, лекин ҳали оғиз очишга улгурмасидан, қабулхонада худди қисқа жанг бўлгандек, ғалати шовқин-сурон эшитилди.

— Нима гап! — Хонов ўша томонга жаҳл билан қаради.

Худди шу дамда эшик қарсиллаб очилиб, тўладан келган, қалин сочларини бошига чамбарак қилган мулойимгина аёл комбинезони қора мойдан доғ-дуг бўлиб кетган, беўхшов соқолли эркакни хонага куч билан итариб киритди.

! — Бу қанақаси, Ширли? — қатъий сўради райижроком раиси. Бироқ чакка соқол қўйган одам ўзини эшитмаганга солди. У орқасига тисарилиб, хотинига ёлборарди:

— Ободонжон! Агар сен менинг хотиним бўлсанг, ялинаман, шарманда қилма!

Эрининг ялиниб-ёлборишига эътибор бермай Ободон эшик олдини тўсиб, Хоновга дадил гапира кетди.

— Сиз уни тўғри йўлга солиб ё одам қилиб беринг, ёки устимга керосин сепиб, ўзимни ёқиб юбораман!.. — Шундай деди-да, у кутилмаганда пиқиллаб йиғлай бошлади.

Хоновнинг аёлларни кўз ёшини кўришга тоқати йўқ эди, шунинг учун ҳам чақирилмаган меҳмондан дарров қутулмоқчи бўлди.

— Агар сен, ёш бўла туриб ўзингни ёқмоқчи бўлсанг, жўна, фақат бу ерда ёндирма! Нима, бошқа жой тополмадингми?

— Тополмадим! — гапни чўрт кесди Ободон. — Менга бақиргандан кўра, эримни тўғри йўлга солинг. Бўлмаса ўзимни ёндираман...

Аёл яна ноилож пиқиллаб йиғлай бошлади.

«Ҳа, агар менинг хотиним бўлганигда-ку, таъзирингни бериб қўярдим-а!» — деб ўйлади Хонов ва қиёфасини ўзгартирмай:

— Нима қилай, ёндирсанг ёндир. Сенга менинг рухсатим керак эмас-ку, — деди.

— Йўқ, рухсатингиз керак! — қатъият билан деди аёл ва кетиндан тикилган янги кўйлагини шилдиратиб, райижроком раисининг олдига важоҳат билан бостириб келди. — Билиб қўй, агар мен ўзимни ёндирсам, сен ҳам бу дунёда яшамайсан. Шундай қиламанки, хотининг ҳам сенга аза очади...

— Учир овозингни! — бақириб берди Хонов ва каттакон мушти билан столга бир туширди. — Хотинимни тилиннга олма, у билан ишинг бўлмасин!

— Йўқ, шундай бўлади! — Ободон қўлларини биқинига тираб, оёғини учида туриб уни маскаралади. — Нега эрим билан ишинг йўқ? Нима учун намоз ва қуръон ўқишига рухсат берасан?

— Бунга менинг нима дахлим бор?

— Гап шундаки, уни тарбиялай олмаяпсан! Агар сен таъқиқлаб қўйганигда, мана бу беномус намоз ўқирмиди? Бошлиқ сифатида сендан илтимос қиламан, қаттиқроқ жиловлаб жазола. У ахир одам эмас-ку! Худди отни тўрвасидай қилиб соқол ўстириб, ҳар куни беш марта одамлар олдида мени шарманда қиляпти. Ҳеч бўлмаса бир мартасини қанда қилса-чи. Йўқ, ҳаммасини ўз вақтида бажаради! Мен қандай қилай? Кўчага чиқишим билан атрофга кулги бўлман. Мен сариқ чақага олмайдиган пандавақи хотинлар устимдан қаҳ-қаҳ уриб кулишади! Ишга борсам — намозхон эринг қандай юрибди деб у ерда ҳам қиринглашади: мана шу ақмоқни деб одамлар кўзига қаролмаяпман...

— Ширли, шу гап ростми? — дея Хонов механикка мурожаат қилди.

— Эй, Қаландар оға, шу ярамас хотиннинг гапини эшитиб ўтирибсиз-а.

Ширли Кал столни бир четида ўтирарди, у кўзини ердан олмасди.

— Бошлигингни олдида ваъда бер! — Ободон елкасини қисиб ўтирган эрининг ёқасидан тутди. — Шу бу-

гундан бошлаб бутун умр намоз ўқимайман, деб ваъда бер! Эшитяпсанми? — деб чийиллади аёл.

— Қани, жанжални бас қил!.. — деб ўрнидан турди Хонов.

— Бас қилмайман! — Ободон эрининг ёқасини қўйиб лўппи мушти билан столга урди. — Ё уни намоз ўқимасликка мажбур қиласан, ёки ўзимни ўзим ёндираман! — деб дадиллик билан шартини айтди.

— Буни қара-я! — дея таҳқирлаб бошини чайқади Хонов.

— Чин сўзим, ёқаман! Одамларга кулги, бўлиб яшагандан кўра ўлганим яхшироқ! Яна сочимни қирдириб, кўйлагимни тескари кийиб оламан, — деди даргазаб бўлиб.

Хонов ички чўнтагига қўлини тиқиб, ундан таваккал қилиб ўн сўмликни олди-да, довираб қолган аёлга узатди.

— Мана, бунга керосин ол. Агар гугурт керак бўлса, ма! Марказий майдонга чиққин-да, ўзингни ёқ! Одамлар аҳмоқ аёлни ловуллаб ёнаётганини кўриб, чин юракдан бир кулишсин...

Ободон Хоновдан бу гапни кутмаган бўлса керак, бирдан стулга ўтирди-да, йиғлаб юборди.

— Менга қилган яхшилигинг шуми? — деди у йиғи аралаш.

— Ҳа, ҳозироқ бу ердан жўна. Бундан кейин қорангни ҳам кўрмай.

Аёл бурнини торта-торта, ҳеч кимга қарамай, эшик томон йўналди.

— Эй, худо, — овозини чиқариб йиғларди у, — сизлардан мурувват сўраб келгандим, қарангки, гапни тушунмайдиган одамга келиб арз қилибман-а. Энди қайга бораман?

— Қорангни ўчир! — бақирди кетидан Хонов.

Хотинини олдида лоқайд ўтирган Ширли Кал энди бурнини торта бошлади.

— Бизни кечиринг, Қаландар ога... — дея мингиллади Ширли.

— Йўқол сенам! — механикка бақирди. — Наҳотки шу ёшга келиб, шу гавданг билан бир қарич келадиган хотинингни танобини тортиб қўёлмасанг? Албатта, бу аёлнинг овозини ўчириш қўлимдан келади. Лекин сен ҳам хотинлардан қолишмас экансан. Намоз масаласида эса, Кал, мендан кейин ўпкалаб юрма! Агар яна худога сизинганингни билсам, бутун дунёга шарман-

даю шармисор қилиб, устахонадан ҳайдаб, кавушингни тўғрилаб қўяман.

— Қаландар оға, намоз ўқишни таъқиқлаган қонун йўқ-ку.

— Демак, гапим сен учун қонун эмасми? Қани, туёгингни шиқиллатиб қол. Кўзимга бошқа кўринма! — Энди Ширли Кал стулдан зўрға қўзғалган ҳам эдики, Хонов қўлини силтади.

— Тўхта,— деб жиддий гапира бошлади у,— юк машинасини олиб кечаси соат иккида Қоражон Огаевнинг уйига борасан.

— Овга бормоқчимисиз? Ундай бўлса аввал бошлигимизга айтиб қўйинг, бўлмаса машинани бермайди.

— Айтилган деб ҳисоблайвер.

Ширли Кал бошини қимирлатди-да, нари кетди, лекин эшик олдига бориб тўхтаб қолди.

— Шундайликка шундайку-я... Ободон нима деркин? Рухсат берса, майли-я...

— Тагин хотинларни гапини гапирасан-а!..— деб тўнгиллади райижроком раиси.— Агар рухсат бермаса, оёқ-қўлини боғлагин-да, ўзинг билан олиб кел! — деб кулиб юборди у.— Қара, иккидан кеч қолма!..— Мана шу воқеа давомида чурқ этмай ўтирган котиба чуқур ҳўрсиниб қўйди:

— Бу аёл ўзини-ўзи ёндирмаса бўлгани.

— Йўқ, азизим, ҳаёт жудаям ширин нарса! — Хонов жойига ўтирди.— Ундан кейин ўзини-ўзи ўлдирмоқчи бўлган аёл бутун дунёга жар солмайди... Хўш, кейин яна нима гап? — саволомуз қаради котибага.

— Бошқа муҳим ҳеч нарса йўқ, ўртоқ Хонов. Ахир, бу камми.— Бошини галати қилиб қуйи солди-да, дафтарчасидан бир варақ йиртиб, унга узатди.— Қўнғироқ қилишингизни илтимос қилишди.

Қоғозга телефон номердан бошқа ҳеч нарса ёзилмаган эди. Бу номер Хоновга яхши таниш бўлса керак, у чурқ этмай қоғозни чўнтагига солди-да, гапни дарров бошқа ёққа бурди.

— Чанқадим. Қимиз келтиришмадими?

— Келтиришди-ку, лекин ҳали муздек эмас-да.

— Илиқ бўлса ҳам қуй.

Котиба хонанинг чап томонида турган холодильникни очди-да, беш литрча кетадиган оғзида қаймоғи кўпикланиб турган каттакон сирлаңган кўзани авайлаб олди. Жавондан бокални олиб, энди қуймоқчи бўлиб турган эди, шу вақт Хонов ўрнидан турди-да:

— Үзим қуяман, сен бориб ишингни қилавер,— деди.

У ярим литрли бокални тўлдирди-да, бир кўтаришда симирди, кейин яна ичиб, чуқур нафас олди-да, оғзини артди. Вижиллаб ва кўпикланиб турган нордонгина қимиз миясига таъсир қилиб, кўзларида ёш пайдо бўлди.

— Дунёда қимизнинг ўрнини босадиган ичимлик топилмаса керак! — деди ўзига-ўзи, сўнг телефон қила бошлади.— Хонов гапиряпти...— деди унга жавоб беришгач.— Нима, кармисан? Хонов!.. Оғаев борми?.. Бу сенмисан? Нимагадир овозинг ўзгариб қолибдими? Нима, ишинг бошингдан ошиб ётибдими?.. Ҳисоботни тугатдингларми? Агар тугатган бўлсанг, тезроқ расмийлаштириб, топшир... Ҳақиқатданам қулоғинг яхши эшитмаётганга ўхшайди. Мен тезроқ топшир деяпман!.. Эртага нима қилмоқчисан?.. Нима? Бекор гап!.. Тафтишчиларни меҳмонга бориши мумкин эмас. Гап шундай! Саҳрога чиқиб, тоза ҳаводан нафас олиш ниятинг йўқми?.. Агар овимиз бароридан келса, олиб келамиз. А? Үзимизнинг белгилаган вақтимиз бор-ку. Соат иккида жўнаймиз... Ҳўқнинг ғамини ема. Ароқ билан нон сандан, ўқ мендан!.. А? Йўқ, йўқ, бошқа ҳеч кимни олмаймиз. Биринчидан, у сен айтган одамнинг оғзи бўш. Иккинчидан... Сенга бир сирли ишим бор. Қисқаси, учинчи киши ортиқча! Тушунарлими? Агар, тушунган бўлсанг, роппа-роса иккида уйингдан чиқ!..

Хонов трубкини қўйиб, котибани чақирди:

— Чори шу ердами?

— Сизни кутяпти.

— Айт, кирсин!

Хоновга қарашли иккита «Волга» ва «газик» шахсий машинаси бўлиб, «Волга»да фақат шаҳарда юради, «газик»да эса колхозларга борарди. Иккала машинанинг ҳайдовчиси бир киши эди. Ҳайдовчи қорачадан келган йигит бўлиб, яқинда армия сафидан қайтганди. Уни Чори деб чақиритарди. Унинг ёши йигирма иккида эди.

Бундай инжиқ кишининг шофёри бўлиб ишлашнинг ўзи бўлмайди. Чоригача Хонов тўртта ҳайдовчини алмаштирганди, чунки у қўл остидагилардан «йўқ» деган сўзни эшитишга тоб-тоқати йўқ. Ярим кечада «жўнадик» деб буйруқ берса ҳам, тонгда «ҳайда» деса ҳам, доим «хўп бўлади, хўжайин», деб жавоб бериши керак. Бу жиҳатдан Чори унга маъқул келди. Хонов

қачон йўлга отланмасин, Чори ҳаммавақт худди эгарланган отдек тайёр турарди. Хонов уни ишга қабул қилаётганда одатдаги насихатларни: машинани беҳуда ҳайдама, машинага яхши қара, дегаф сўзларни айтмади. Йигитга бошдан-оёқ бир сидра қараб қўйди-да:

— Агар тилингни тийсанг, хафа қилмайман, — деди.

Камгап йигит Хонов нимага шама қилаётганини тушунмади. Тўғриси айтганда бундай саволларга жавоб топиш учун ўзини қийнамади, шунинг учун ҳам бошини лиқиллатиб розилигини билдирди.

Хонов Чорини хушмуомалалик билан кутиб олди.

— Бугун, Чорижон, сени аҳволингни сўраб-суриштиришга ҳам улгурмадим. Кайфиятлар қалай?

Райижроком раиси кечқурунга бориб ҳайдовчисининг кайфиятини сўраса, демак, бу кечаси чўлга овга чиқиш нияти борлигини англагарди.

Чори жилмайиб туриб:

— Кайфиятлар яхши, Қаландар оға, — деб жавоб берди.

— Баракалла! — деди Хонов ва йигитни елкасига қоқиб қўйди. — Республика президенти бўлганимда, сен менинг «Чайкам»ни ҳайдайсан. Айнан, «Чайкам»ни! — Бу ҳазил бўлса ҳам, лекин дилида юқори мансабни орзу қилувчи шуҳратпараст одамнинг ҳазили эди. — Ҳозирча бори билан қаноатланамиз. Шундай қилиб, тонготарда йўлга чиқамиз. Ишонаманки чўлнинг ўртасида ёнилғи ҳақида гап бўлмайди. Кўпроқ ол. Бир қизиқиб кетганимиздан кейин йўлнинг узунлигини ҳам билмай қоламиз. Ҳа, ўқлар борми? Утган галгидан бирон нарса қолганми?

— Ҳеч нарса қолмаган, деб ҳисобласа ҳам бўлаверади.

— Бўлмаса ҳозироқ овчилар магазинга боргин-да, иккита ўнгалик коробка ол.

— Агар беришса... Айтишларича, шаҳарда ўқ масаласи чатоқмиш.

— Сенга беришмаса, кимга беришади? Мабодо, беришмаса, менинг номимни айтасан. Нолли ва биринчи номерли питралардан кўпроқ ол. Жайронлар учраб қолса, керак бўлади! Тушундингми?

— Тушунарли, — деб жавоб берди Чори ва кетишга ҳозирланди.

— Қани, тўхта-чи. Анави дўстлар ўқни текинга беради, деб ўйлайсанми? — Хонов чўнтагидан пул олди.

да, учта ўн сўмликни Чорига узатди.— Ҳаммасига ол. Ортиқчаси зиён қилмайди.

— Сизни олиб кетиш учун қачон келай?

— Ҳар доимги вақтда.

— Роппа-роса соат иккида эшигингиз олдида бўламан,— деди-да, ҳайдовчи жўнаб кетди.

Иш куни тугашига ҳали икки соатдан ортиқ вақт бор эди. Аммо райижроком раиси хонасини тарк этди.

— Агар мени сўрашса,— деди йўл-йўлакай котибага,— душанба куни бўладилар деб айтарсан.

Гарчи Хонов ижрокомга яқин яшаса ҳам бегона кўзлардан яшириниш учун ҳаворанг шойи парда тutilган «Волга»нинг орқа ўриндигига ясланиб ўтириб олганча кетарди. Бироқ бугун Чорини магазинга жўнатгани сабабли яёв кетишга мажбур бўлди. Соя-салқин тротуардан шошилмай қадам ташлаб бораркан, Хонов танишларга беихтиёр бошини силкиб қўяр, хаёлида Тўйли Мерганни, олдиндаги овни, жайронларни, «Пахтакор»даги тафтишни ўйлаб, ҳатто уйига қандай етиб борганини ҳам билолмай қолди.

Хонов кўча эшигини зарб билан очганди, зум ўтмай мевали дарахтлар гуж экилган ҳовлининг қаеридадир каттакон ит вовиллади.

— Нима, хўжайинингни таний олмай қолдингми, аҳмоқ! — деб бақирди довдираганидан жим бўлиб қолган итга қараб ва уйга кириб кетди.— Шакар! Ҳой, Шакар! — деб чақирди хотинини.

Ҳар доим ит вовиллаши билан эрини кутгани югуриб чиқадиган Шакар бугун нимагадир овозини чиқармади.

— Қаердасан, Шакарим? — деб чақирди у хотинини ва этигини ғарчиллатиб у хонадан бу хонага кириб чиқди.

— Бу ердаман...— деган овоз эшитилди ваннахонадан.

— Куппа-кундузи у ерда нима қиляпсан? — деб ҳайрон бўлди Хонов.— Қани, этигимни тортиб юборчи!

— Эй, ҳозир чиқолмайман, бошимни юяпман.

— Бошқа вақт тополмадингми?

— Бунчалик вақтли келасиз, деб ўйламагандим.

Хонов хотинидан ёрдам кутиш бефойдалигига ишонч ҳосил қилгач, йўлакдаги юмшоқ курсига ўтириб, жон-жаҳди билан инқиллаганча этигини зўрға еч-

ди. Кўйин уй кийимларини кийди да, яна ўз айтганидан қолмади.

— Нимагадир узоқ қолиб кетдинг, Шакарим!

— Ҳозир бораман, ҳозир...

— Тезроқ кела қолсанг-чи, Шакарим!

— Бирон ёққа шошиляпсизми?

— Сен ёнимда бўлганингда, қаёққаям шошилардим?

Шакар узун сочларини бир оз тартибга солиб, сочиқ билан ўради-да, эрининг олдига шошилди.

— Бугун колхозга бормоқчийдингиз, шекилли?— ўзини оқлаб, майингина жилмайиб қўйди Шакар.

— Кўринишингни қара,— масхаралади Хонов.— Юзинг совун-ку. Нимагадир сочиқ ўраб олибсан. Нима, рўмолинг йўқми?

— Совун бўлса, ҳечқиси йўқ,— сочиқни бир чети билан артиб, деди Шакар ва яна кулимсиради.— Рангингиз оқарибдими? Бошингиз оғриётган бўлса, чой дамлаб бераман.

— Йўқ, чой ичгим йўқ. Яхшиси, сен овқатнинг ҳаракатини қил.

— Ундай бўлса бир оз кутинг.

Шакар яна ғойиб бўлди-да, тезда катта лаганда чучвара олиб кирди. Бундан ташқари сочларини ўриб, кийиниб олишга, умуман, ўзига оройиш беришга улгурганди.

— Мана энди — бу бошқа гап,— хотинининг кўринишидан завқланиб хитоб қилди Хонов.

— Сиз нимани, чучварани айтяпсизми? — нозланиб сўради у.

— Ким ҳақда гапираётганимни ўзинг яхши биласан-ку, Шакарим! — деб Хонов кулиб юборди.— Фақат негадир коньяк кўринмаяпти. Ушанда кўп келтиргандим, шекилли. Нима, тугадими?

— Ҳали анчага етади.

— Ундай бўлса, олиб кел. Сенинг соғлигинг учун юз грамм ичай!

Бироқ у айтганидан кўра уч маротаба кўп ичди-да, бир лаган ёглиқ чучварани паққос туширди.

— Кечаси соат бирда уйғотасан, Шакарим! Эшитдингми, ролпа-роса бирда!

Худди меҳмонда ўтиргандай бир чеккада ўтирган Шакар кулимсираб қўрқа-писа гапирди:

— Кечаси қаёққа борасиз? Эртага дам олиш куни

бўлса. Одамларга ўхшаб, худога шукр деб, тинчгина ётиб дамингизни олсангиз бўлмайдим.

— Менинг бошқалар билан ишим йўқ, Шакарим, кимга турмушга чиққанингни аллақачаноқ билишинг керак эди. Ишим бошимдан ошиб ётибди — тушундингми — ишим! Чўлга чиқиб, отарнинг аҳволини кўриб келишим керак.

— Бошқалар-чи? Муҳаммад Қорлиевнинг мансаби сиздан паст эмас-ку? У ҳам кўп ишлайди, лекин оиласи учун вақт топади. Сиз бўлсангиз, ҳамisha йўлдасиз. Мен-ку тушунаман — отар сиз учун бир баҳона. Фикру хаёлингиз — овда.

— Нима, боришимни хоҳламаяпсанми?

Жавоб ўрнига у бошини қўйи солди.

— Шундай! — таъна билан чўзиб қўйди Хонов. — Сен бошингни шундай тушириб ўтиришингни кўрсам дейман. Ке, қўй, Шакар. Ахир, мен Қорлиев эмасман-ку, уйдан чиқолмайдиган. Ҳар бир одамни ўзига хос томони бўлади. Мен — овчиман. Нон ва овқатсиз яшашим мумкин, лекин овга чиқмасам зерикканимдан ўлиб қоламан... Шакарим, мени севмайди деб ўйлама. Шундай ўтиришингни кўрсам, ҳатто қарашга ҳам нафратланаман.

Хонов «севаман» деб қанча қайтармасин, Шакар анчадан бери эрининг муносабати совуқлигини ҳис этарди. У бўлса эрини дунёда ҳаммадан ортиқ севарди.

Хонов кеч уйланган. Шакар ундан ўн беш ёш кичик эди. Маълумоти билан кўзга ташланмасди-ку, бироқ хушрўйлиги ва мулоҳазалиги билан тенгдошларидан ажралиб турарди. Бўй-баста ҳам, чеҳраси ҳам келишган. Устига устак моҳир гилам тўқувчи ҳам. Тўғриси, Қаландар билан учрашганидан бери ҳали қўлига бирон марта дарак ушлагани йўқ, аммо Ашхабоддаги гилам фабрикасида уни ҳали-ҳануз эслашади.

Ҳақиқатни гапирганда, Хонов уни қўлида кўтариб юриши керак эди. Аммо ўттиз беш ёшгача бўйдоқ юрган Хонов Шакарнинг на ёшлигини, на софлигини, на аёллик латофатини қадрига етмасди.

Эридан ҳазил тариқасида айтилган «қарашга ҳам нафратланаман» деган сўзни эшитгач, Шакар ўрнидан турди.

— Қаяёққа, Шакар?

Томоғига тиқилган нарсани зўрға ютиб:

— Овга борадиган бўлсангиз, нарсаларингизни тайёрлайман, — деди.

— Яхши иш қиласан, Шакарим, лекин аввал менга яна биғта ёстиқ олиб кел.

У иккинчи ёстиқни узатаётганида эри шўхлик билан қўлидан ушлади-да, бағрига босди.

— Қўйиб юборинг!— алам билан гапирди Шакар ва секингина эрининг кўкрагидан итариб, нари кетди.— Тилингизда бошқа нарсани гапирсангиз, дилингизда бошқани гапирасиз.

— Мени юрагим ҳеч қачон алдамайди!— кулиб юборди Хонов.

У ёш йигитлардек даст ўрнидан турди-да, хотинини бағрига маҳкам босиб, ёноғи-ю, бағбақасидан, бўйнидан ўпиб, у билан хонани гир айланди.

— Қўйиб юборинг! Бошим айланяпти.

— Ҳечқиси йўқ!

IX

Тонг қоронғисида шаҳардан иккита машина жўнади. Олдинда Чорининг «газиги», кетидан Ширли Калнининг юк машинаси борарди.

Темир йўлни кесиб ўтишгач, жанубга бурилишти, Хонов ўриндиққа суяниб бир қўли билан «уч халқали» қўшотарни ушлаб, иккинчи қўли билан ҳайдовчининг елкасига қоқди:

— Хўш, Чори! Қайфиятлар қалай?

— Ёмон эмас, Қаландар ога.

— Агар ёмон бўлмаса, бос, азизим!

Чори бошлиғининг кўнглини олганидан ҳаминша хурсанд бўларди. Ортиқча гапирмай секин-аста акселераторни боса бошлади. Машина бир меъёрда гирллаб, кенг асфальт йўлдан физиллаганча кетиб борарди. Спидометрнинг стрелкаси саксонга яқинлашганда, Хонов чекди.

— Шундан пасайтирма!— деди у. Сигаретани икки марта тортгач, орқага узатди.— Ол,— деди у орқа ўриндиқда чурқ этмай келаётган ҳамроҳига.

Қоражон Огаев машинага чиққанидан бери бир оғиз ҳам гапирмади, олдинги ўриндиққа кўкрагини тираб ўтирганча ҳатто қимирламади ҳам.

— А?— деди у худди уйқудан уйғонгандек.

Хонов орқасига ўгирилмасдан сўради:

— Нима, кечқурундан бери ухламадингми? Агар хотинлар билан сандироқлаган бўлсанг, овни барбод қиласан.

Огаев қоронғида кулиб қўйди-да, сигаретани олиб, сўради:

— Э, қўйсангиз-чи, ўртоқ Хонов...

— Жим ўтирмасдан бирон нарса айтиб бер.

— Эй, тафтишчи нимани ҳам гапириши мумкин?

— Айнан тафтишчиларда гап кўп-да,— деб Хонов кулди.— Дунёдаги ҳамма сирдан воқифсизлар.

— Дунё сирлари-ку бизнинг қўлимизда-я, фақат... фақат ўз эркимиз бошқаларнинг қўлида-да.

— Бу нима деганинг?

— Ахир ўзингиз биласиз-ку!

— Бекитмасдан, очигини айт!

— Ойдоғди эсингиздами?

— Қайси Ойдоғди?

— Ойдоғди Ботир.

— Анови товламачими, бурни япалоқ? Жанубий колхоздаги ферма мудирими?

— Худди ўша. Актга сиз қўл қўйганингиздан кейин ишни прокурорга оширдик. Кеча бўлса, энди уйга кетай деб турганимда, тўсатдан Қорлиев телефон қилди-да, қилинган ишлар ёзилган қоғознинг бир нусхасини сўради. У сизни ҳам қидирган бўлса керагу, лекин тополмаган.

— Олиб бордингми?

— Ҳа.

— Олиб борган бўлсанг, бўпти-да. Бунга бизнинг эркимизни нима даҳли бор? А? Сен нимага жим бўлиб қолдинг? Чоридан уялмасанг ҳам бўлади, у ишончли йигит.

— Биламан, Чори ўзимизнинг одам,— узоқ ўйлаганидан кейин жавоб берди Огаев.— Менимча, Қорлиев тафтишдан қониқмаганга ўхшайди. Иш солинган папкани унинг олдига қўйганимда қовогини солгандек туюлди. Унинг гапириш оҳанги ҳам ёқмади.

Хоновнинг юрагини безовталиқ қамраб олди, лекин у сездирмасликка ҳаракат қилди.

— Гапириш оҳанги ҳали ҳеч нарсани англамайди,— сўзларига чуқур маъно бериб, хотиржамлик билан эътироз билдирди у.— Агар ҳатто пайғамбар бўлсанг ҳам бизнинг асримизда далилсиз сени ҳеч ким эшитмайди.

— Бу-ку, тўғри-я.

— Агар тўғри бўлса, охирги ишинг қалай? Тугатдингми?

— Ҳа, дейиш ҳам мумкин, йўқ ҳам.

— Тушунолмадим.

— Арзигулик бирон нарсани тополмаганимиз учун ҳозирча тафтишни тўхтатишга қарор қилдик.

— Камомад қанча экан?

— Унчалик кўп эмас...

— Қанча? — овозини кўтарди райижроком раиси.

— Бор-йўғи уч юз сўм.

— Жуда қизиқ одамсан-да, Қоражон! Ахир, уч юз сўм камми? — Уриндиқни гичирлатиб Хонов ҳамроҳига ўғирилди. — Уч юз сўмга қанча қўй сотиб олиш мумкин, ўйлаб кўрдингми? Ҳа, уч юз сўмга камида учта бўғоз қўй олиш мумкин. Агарда отарга қўйиб юборсанг, бир йилдан кейин олтига, икки йилдан сўнг ўн иккита, уч йил ўтгач, йигирма тўртта қўй бўлади. Шундай қилиб, йилдан йил кўпаяверади. Ҳатто уч тийин етмаса ҳам тафтишни давом эттириш лозим! Бу ерда, ўртоқ тафтишчи, нақ уч юз сўм-а. Тушундингми?

— Умуман, тўғри гапиряписиз... Фақат бу ерда шароит бошқачароқ, — тушунтиришга ҳаракат қилди Оғаев. — Ҳеч нарса ўғирланмаган, фақат ҳисобда хатога йўл қўйилган.

— Агар ўғирланмаган бўлса ҳам, бари бир, хатога йўл қўйиш мумкинмас, — гапини бўлди Хонов. — Сизлар жуда раҳмдил халқсиз-да. Айнан раҳмдиллик давлат манфаатларини ҳимоя қилишга халақит беради. Тушундингми?

— Тушундим, ўртоқ Хонов!

— Агар тушунган бўлсанг, тафтишни охирига етказасан. Уч юз сўм ҳазилакам гапми! Ўрнига қўйишин.

— Сиз айтганча қиламиз, ўртоқ Хонов.

— Агар айтганимни қилсанглар, ҳеч қачон хатога йўл қўймайсиз.

Шундан кейин раис билан тафтишчи жим бўлиб қолишди.

Машина фараси қоронғиликни ёриб олдинга елиб борарди. Йўлнинг икки томонида қорайиб турган пахтазор анча орқада қолди. Энди ён томондан шох-шаббаси ўсиб кетган чети ва черкезлар¹ қоплаган қум барханлари қорайиб кўринарди. Баъзан гоҳ чап томонда, гоҳ ўнг томондан қадимий карвонсаройларнинг харобалари кўзга ташланарди.

¹Чети, черкез — ўсимлик номи (тарж.)

Уонов сигаретини отиб юбориб, тўсатдан олдинга интилди.

— Ҳа, анови эски қўргоннинг олдидаги нима, Чори?— шошилиб сўради у.

— Анчадан бери кўз узмай келяпман,— жавоб берди ҳайдовчи.— Фақат аниқлаёлмаяпман... Ё тулки, ё кўрсичқон бўлса керак.

— Агар шундай бўлса, ўша ёққа ҳайда! Худога шукр, бош кийим ҳақида қайғурмасак ҳам бўлади, — деди Хонов ва олтинрангли қимматбаҳо қорақўл қулоқчинини пешонасига суриб қўйди.— Балки, Қоражон, сен чиябўри бўлмаса ҳам тулкини отишга қаршимасдирсан?

— Эй, йўқ. Қозонга тушмайдиган ҳайвондан нима фойда бор?

— Бу гапинг тўғри, ўртоқ тафтишчи!— уни маъқуллаб кулди Хонов ва Чорига мурожаат қилди: — Дашрободга яқинлашиб қолдикми?

— Дашробод орқада қолди, Қаландар ога.

— Унда каналга яқинлашиб қолибмиз-да?

— Худди шундай.

— Каналдан ўтгач, йўлдан тушиб тўхта.

— Хўп бўлади.

Улар йилнинг ҳамма фаслида ов учун макон ҳисобланган Серахс чўлига етиб боришганда шарқда кун ёришгандан ердаги изларни ажратиш мумкин бўлди. Олдинда қуруқ арпагон ўсиб ётган чексиз яланглик ястаниб ётарди. Чори машинани тўхтатиб, отишга ўнғай бўлсин деган мақсадда машинанинг ён даричаларини очиб, соябонни ўраб қўйди. Чавандоз пойга отини кўздан кечиргандай чанг босган «газиг»ини синчиклаб текшириб, солдатча этиги билан тешиб қўйди ва ҳатто негадир камарини ҳам тортиб қўйди. Сўнгра Хоновга:

— Қаёққа юриш керак, чапгами ё ўннга?— деб мурожаат қилди.

Хонов ўрнидан туриб, атрофга назар ташлади ва узоқда зўрға кўзга ташланаётган қўйларга боши билан ишора қилди.

— Ҳув анави отарни кўряпсанми?

— Бу «Пахтакор»ники бўлса керак.

— Кимникилигини сенга фойдаси йўқ. Чўпонни кўряпсанми?

— Кўряпман.

— Эслаб қол, Чорижон. Энди сенга чап ва ўнг йўл-

нинг кераги йўқ. Узоқдан одам қорасини кўришинг билан уни четлаб ўтасан. Тушундингми?

— Тушундим, Қаландар оға.

Овчилар милтиққа ўқни жойлаб олишди, машина олға қараб кетди. Тезда Хонов Оғаевга ўгирилди.

— Ўртоқ тафтишчи, сенингча қандай,— мақтанмай гапирди у,— шу милтиқ Мурғоб воҳасига келганидан бери қанча жайрон отганийкин-а?

Шу вақт гилдирак остидан шовқин билан ер рангига ўхшаш иккита каттакон қуш учиб ўтди.

— Тувдо!

Чорининг овозини эшитган тафтишчи ўтирган жойида қимирлаб қўйди.

— Қани?

— Отинг, Қаландар оға, отинг!— ҳайдовчи ричагни дарров иккинчи тезликка ўтказди ва ўлжа кетидан қувди.— Отсангиз-чи, ахир!— Лекин Хонов қушларга парво ҳам қилмади.

— Қандайдир иккита арзимас тувдони қўлдан чиқарганингга кўнглингни бузма. Агар сенга жуда ёқиб қолган бўлса, қуёш қиздиргандан кейин уларни тутишга ҳаракат қиламиз. Ҳозир бўлса, сен бизга жайронларни топ, эшитяпсанми, жайронларни!

— Ундай бўлса йўлни тўғри Булоқлига соламан, Қаландар оға.

— Булоқлигами, Қулоқлигами, фақат жайронларни топсанг бўлгани.

— Булоқли— бу Говшутхон билан Мадаминнинг дастлабки жанг қилган жойими?¹— деди Оғаев қарияларнинг ҳикоясини эслаб.

Хонов Говшутхон кимлигидан озгина хабардор бўлса-да, лекин Хива хони Мадаминни умуман биринчи эшитиши эди.

— Бўлиши мумкин...— ноаниқ жавоб берди у.

У гапини айтиб тугатмасиданоқ, олдинда югуриб кетаётган жайронлар кўринди. Кечаси шу ерда ўтлашган бўлса керагу, фақат тонгга яқин хилват жойда ётиб дам олишмоқчи бўлган, лекин машина уларни чўчитиб юборган.

Битта-иккитагина эмас, балки бутун бир тўда жайронларни кўрган Хонов ўзини бутунлай тутиб олди-да, уларни отишга ҳозирлик кўрди. Уни овчилик завқ-шавқи қамраб олганди.

¹ Жанг 1855 йилда бўлганди.

— Мана бу бошқа гап, Чорижон!— деб қизиқтирди у ҳайдовчини.— Энди худодан мадад сўрагин-да, газни охиригача бос.

— Қара-я, қочишини!— нишонга ола туриб тўнғиллади Огаев.— Улар қумликка тумтарақай бўлмасдан қувиб етсак яхши бўларди.

— Қувиб етамиз!— ишонч билан деди Хонов подадан кўз узмай.— Чорижон соғ-омон бўлса бўлди!

— Шохини қаранг, шохини!— дерди Огаев.— Олдиндаги иккита семиз эркагини кўринг! Уларни биринчи отишларини илтижо қилишяпти!

— Ҳозир бу эркагини ёдингдан чиқар.— Хонов уни огоҳлантирди.— Серкасини ўлдирсанг, бутун пода тумтарақай бўлади. Орқадагиларни отишдан бошла.

— Секинроқ гапиринг, секинроқ!— Чори баранкага эгилганча секин-аста тезликни оширди.— Жайрон одамни овозини эшитса, чўчийди!

Жайроннинг иккита эркаги подани бошқариб олдинда югуриб борарди. Кумушсимон оқариб келаётган тонгда жайронларнинг ингичка оёқлари ерга тегмаётгандай туюлар, туёғидан худди папирос тутунига ўхшаш чанг секунд сайин узоқлашарди.

— Бос, Чорижон, бос!

— Шошманг, Қаландар ога!

— Ҳозир шошилмасам, қачон шошиламан? Нима, уларни қўлдан чиқаргинг келяптими?

— Қочиб кетмайди!..

— Кўзингни очиб юмгунингча қумликка қочиб кетади.

— Қочиб кетмайди!..

— Эҳ, эртагаёқ сени ишдан ҳайдашга тўғри келади!

— Эртага нима хоҳласангиз қиларсиз... Лекин ҳозир халақит берманг, бўлмаса ағдарилиб кетишимиз ҳеч гапмас. Қирчумолилар қанчадан-қанча дўнгликлар пайдо қилганини қаранг. Бунинг устига ҳар қадамда тулкининг ини...

— Шундай ҳайдагин-ки, филдирак ерга тегмасин!— деб бақирди Хонов овга жон-жаҳди билан берилганидан нафаси оғзига тиқилиб.— Вертолёт жуда керак экан-да! Кейинги сафар шундай қиламан...

Чори ҳақиқатданам жон-жаҳди билан тез ҳайдашга ҳаракат қиларди. Унинг бузилмайдиган «газиг»и дўнглик ва ўнқир-чўнқирликларга қарамай, масофани

худди ютиб юбораётганга ўхшарди. Мана, ниҳоят, кетма-кет иккита ўқ янгради.

Қаландар Хоновнинг ўқи ҳар бири биттадан жайронни қулатди.

У милтиғини шошилиб ўқлади-да:

— От, Қоражон, от! — деб бақирди.

У отди.

— Иккинчи ўқни ҳам от. От, тезроқ!

Бироқ Огаевнинг ўқи мўлжалга тегмади. Бири подадан сал нарида чопиб кетаётган урғочининг ўнг томонида, иккинчиси унинг чап томонида чанг кўтарди.

— Нима, кўзинг кўрми? — жаҳл қилди Хонов. — Яхшилаб мўлжалга ол! Мени отишимни қара!

Биринчи ғалабадан Хонов бекор завқланган экан. Бу гал унинг ўқи зое кетди. Тўғри, худди шу вақтда машина қаттиқ силкиниб кетди. Лекин хурсанд бўлган Огаев, Хоновнинг ўқи дарахтдаги шохчани учириб юборганини кўриб, хахолаб кулиб юборди.

— Кулмасдан, отишни ўрган!

Яна ўқ овози янгради. Хоновнинг иккинчи ўқи бекор кетмади. Ўқ тафтишчи отолмаган жайронга теккан эди.

— Мана бундай отиш керак, Қоражон, мана бундай! — райижроком раиси яна ўзидан мамнун бўлиб шишиниб кетди. — Нимага сустлик қиляпсан? От, ўқлаганингдан кейин, отсанг-чи! Орқадаги боласини нишонга ол!

Огаев мўлжалга олди. Бу гал унинг ўқидан бошлиғи кўрсатган кичкина жайрон йиқилди.

Хонов борган сари ҳаяжонланарди.

— Чапда қум! Уларни қумликка ўтказиб юборма, Чорижон! Ёнлаб ўт, ёнлаб ўт!

Яна отишма эшитилди.

Энди Хонов иккала стволдан бирваракайига отди. Битта эркак жайрон силкиниб кетди ва югуришини сезиларли даражада тезлатиб, кейин ўзини тик тутди, лекин ахийри бошини эгиб, турган жойида айланди. Хонов милтиғини шошилиб ўқлаб, яна уни мўлжаллаб отмоқчи бўлиб турганди, лекин шу вақт жайрон қонга бўялди-да, худди оёғидан уриб йиқитилгандай ерга ағдарилиб тушди.

«Газик» қолган бешта жайронлар орасидаги масофани тезда қисқартирди. Энди уларни биттадан уриб тушириш мумкин эди.

— Қоражон! Отсанг-чи, ахир, худо ҳақиқи! Эркагини мўлжалга ол! Эшитяпсанми, эркагини!

— Ўқлолмаяпман! Милтиқ очилмаяпти.

— Ўзингиз отинг, Қаландар оға! Нишонга урасиз...— ўзини тўхтатолмай деди ҳайдовчи.

— Шайтон олгур! Мениям милтиғим очилмаяпти...

— Ҳаяжонланманг, очилади.

Аммо Хонов ҳар қанча ҳаракат қилмасин, ҳеч нарса чиқаролмади.

— Оббо, лаънати-ей!..— ғазаб билан бақирди у ва стволдан маҳкам ушлаганча милтиқни машинанинг темир бортига бор кучи билан урди. Қўндоқ зарб билан урилганидан майда-майда бўлиб кетди. У мажағи чиққан қўшотарни қулоч ёзиб туриб узоққа иргитди. Кейин шаҳд билан орқасига ўгирилди-да, тафтишчининг милтиғига ёпишди.

— Қани, сеникини кўрайлик-чи! — деб бақирди.

— Фақат синдирманг!

— Агар отолмасам, унияма майда-майда қиламан!

Оғаевнинг бахтига милтиғи тажрибали қўлга бўйсуниб, дарров очилди.

— Тезроқ, Қаландар оға! — деб уни руҳлантирарди Чори.

— Нега тез ҳайдамаяпсан? Тезроқ бўл!

— Охиригача босяпман-ку. Ўзингиз эплолмаяпсиз... Агар тўғри бостириб борсам-чи?

— Билганингни қил! Фақат қўлдан чиқарма!

Машина ғилдираклари остидан кесаклар ва қуриган шох-шаббаларни ҳар томонга сочиб, елдек учиб ҳолдан тойган жайронлар устига бостириб борарди. Хонов иккала тепкини баравар босди. Бироқ худди шу лаҳзада машина силтаниб кетди-да, осмонга кўтарилиб, кейин гумбурлаб ерга тушди ва ваҳимали суратда турган жойида қотиб қолди. Учаласи кузовдан шундай шиддат билан отилиб кетишдики, ҳатто бақиришга ҳам улгуришолмади.

Сукунат бир неча минут давом этди.

Ҳаммадан аввал Хонов ўрнидан турди. Зарб билан йиқилганидан оёғида зўрға турарди, бироқ беихтиёр уст-бошидаги чангни қоқиб ташлади-да, ён-атрофга назар ташлади.

— Чори! Қаердасан? — деб бақирди у.

— Бу ердан, Қаландар оға! — деган овоз келди, машина ичидан.

— Тирикмисан?

— Тирикка ўхшайман.

— Огаев қалай, Қоражон, қалайсан?

Тафтишчини овози эшитилмади. Индамаганидан хавотирга тушган Хонов машинани айланиб ўтди. Шу вақт ранги оппоқ оқариб кетган Огаев Чорининг қўлига суяниб ўрнидан тура бошлади.

— Нимага букчайиб олдинг? — деб афтини буриштирди Хонов. — Жуда қўрқиб кетдингми?

— Ўзингиз-чи? — ҳамдардлик билан сўради тафтишчи ва бужмайиб қўшиб қўйди: — Белим лат еганга ўхшайди.

— Ишқилиб, бўйнинг синмапти-ку! — қовоғини солиб деди Хонов ва улардан узоқлашиб машинани кўздан кечира бошлади.

«Газик»нинг кўриниши бир аҳволда эди. Чап ғилдираги билан тошдек қаттиқ бўлиб кетган қирчумолининг каттакон гумбазига урилиб, бир парча жойини бузиб юборганди. Машина юқорига кўтарилиб, ерга ағдарилган, устига-устак олдинги ғилдираклари тиқилиб қолган, тумшуги эса қумга кириб, орқа томони юқорига кўтарилиб қолганди. Капотидан тутун кўтарила бошлади.

Буни кўрган Хонов машинанинг ёниб кетишидан қўрқиб кетди.

— Нимага оғзингни очиб ўтирибсан, — деб бақирди ҳалигача ўзига келолмаган шофёрига қараб. — Машинага ким қараши керак? Менми?

Чори дабдаласи чиқиб кетган капотни кўтаришга ҳар қанча ҳаракат қилмасин, бари бир ломсиз кўтаришнинг иложи йўқлигини тушуниб турарди. Унинг бахтига мотор тезда туташдан тўхтади.

Бир оз ўтгач, Ширли Кал ўзининг юк машинасида етиб келди. У ҳамма отилган жайронларни йўл-йўлакка йиғиб, кузовга ташлаб қўйган эди.

— Ҳаммаси жойидами, ошналар? — деб бақирди у етиб келар-келмас ва соқолини кулгили силкитиб кабинадан сакраб тушди.

— Нимага бақиряпсан? — деб Хонов унга ёпишди.

— Ҳаммаси яхши бўлса, бўлди-да... — Ширли Кал хижолат бўлиб соқолини силади. — Жайроннинг гўшти мазали-ку, албатта, фақат...

Лекин Хонов унинг гапини эшитишни истамади.

— Кўп валдирамасдан, машинани тузатишга ёрдам берсанг бўларди.

Кал «газик»нинг олдига келди-да, стартерни босди.

Мотор ишламади. Яна бир босиб кўрди, лекин фойдаси бўлмади.

Қизиги шундаки, бундан райижроком раиси унчалик қайғурмади ҳам. У жайронлар яширинган томонга ўқинч билан қаради-да, ўзига-ўзи:

— Наҳотки, қочиб кетишса,— деб қўйди.

Ширли Кал бошлиғидан қўрққанидан лом-мим демади. Чори бошини қуйи эгганча, этигининг тумшуги билан ер чизиб, сукут сақларди. Огаев бўлса бир чеккада турганча, худди эрталабки бадантарбияни бажарётгандай ҳафсала билан дам эгилиб, дам қаддини ростлаб, белини қай даражада шикаст еганини текширарди.

— Тамадди қилишга егулик етарлига ўхшайди!— машғулотини тўхтатмай андиша билан деди у.— Шу билан бас қила қолсак бўлмасмикин-а, ўртоқ Хонов?

— Сатқан одам кет-э!— Хонов нафрат билан унга қаради.— Йўқ, жайронларни қўлдан чиқармайман.— У юк машинаси олдига қатъий юриб борди-да, кабинага енгилгина сакраб чиқиб ўтирди ва эшикни олифгаллик билан шақ этиб ёпди.— Ўтир, Кал!

Қўрқоқ Ширлининг соқоли силкиниб кетди.

— Буюрсангиз, ўтираман,— деб чайқалди у.— Фақат... Фақат жайронларни қувишни уддасидан чиқолмайман.

— Эплайсан!

— Худо ҳаққи, удалолмайман. Умримнинг ярмидан кўпи саҳрода ўтган бўлса ҳам, ҳозиргача бирон марта юк машинасида жайрон қувмаганман.

— Кейин-чи, ўртоқ Хонов, ўзингиз биласиз-ку, агар Ободон машинада жайронларни қувганимни эшитса...

— Тфу, ношуд. Йўқол, бу ердан! Ўтир, Чори!

Ўзига ишониб топширилган унинг фахри ва шуҳрати бўлган «газик»нинг радиатори қумга тикилиб қолганидан кейин, Чорида ҳам овга қизиқиш сўнганди.

— Бўлди қилсакмикин, Қаландар ога!— ҳафсаласизлик билан деди у, атрофга боқиб.

— Эҳ, сенам рад қилиясанми? — Хонов овозини кўтарди.— Ўтир, бўлмаса ўзим жўнайман!

Чори итоаткорлик билан рулга ўтирди.

— Қовоғингни солмасдан ҳайда! — буйрқ берди бошлиқ.

Яхши тузатилган машина ўрнидан қўзғалиб, ўзи кўтарган чанг ичида ғойиб бўлди.

Қоражон билан Ширли Кал биттадан сигарета чекиб тугатар-тугатмас, юк машинаси қайтиб келди. Рай-ижроком раиси зинапояда турганча мағрурлик билан кулимсираб, яна иккита жайрон ўлдирилиб, кузовга ташланганига ишора қилди.

— Мана бундай ов қилиш керак, Қоражон! Чори, кара!

Аммо Чори жуда хафа эди. Уни на жайронлар, на ҳозиргина бош кўтараётган қуёшнинг ёрқин нурлари қувонтирмасди. Шалоғи чиққан «газиг»ининг гоҳ у ёнига, гоҳ бу ёнига ўтаркан, худди ҳозир кўзидан ёш чиқиб кетадигандек туюларди.

— Энди буним нима қиламиз, Қаландар ога!..— деди у титроқ товуш билан.

— Бунга кўпам қайғураверма, Чорижон. Яхшики, бошқа фалокат бўлмади! — деб кўнгли кенглигини кўрсатди Хонов. — Кални машинасида қайтамиз. Ҳозирча овни давом эттирамиз. Эҳ, яна шундай бир пода учраб қолганида борми!

Чори ва Ширли Кал чурқ этишмади, Огаев белини ушлаб, Хоновнинг гапини ҳазикла бурмоқчи бўлди:

— Қанийди, ўртоқ Хонов! Агар биз рози бўлганимиздаям, аммо ўзингиз бормасдингиз.

— Нима учун бормасаканман. Қани, ўтирингларчи! Агар қўрқоқ бўлмасанглар, ўтиринглар!

— Келинг, яхшиси, дам олайлик... — таклиф қилди тафтишчи ва жавобини кутмасданоқ, ерга ўтирди.

— Нима ҳам дердим, сизлар ишончсиз одамсизларда, — кулиб юборди Хонов. — Хўп, майли! Сизларнинг айтганингиздек бўлсин... Кузовга чиқинглар, каналгача бориб, хилват жойни танлаб, кабоб қиламиз, чўмиламиз. Кечга яқин шаҳарга жўнаймиз... «Газик» шу ерда қолади. Бизни уйма-уй ташлаганингдан сўнг, — деб у Ширлига мурожаат қилди, — Чори билан қайтиб келиб олиб кетасан. Эрталабгача тузатиш керак!

Ширли Кал учун дунёда ҳеч қандай овқат қўйнинг калла-почаси ўрнини босолмасди, шунинг учун Хоновнинг гапига эътибор бермади, аммо «кабоб» сўзини эшитиши биланоқ Огаевнинг сўлаги оқиб кетди.

— Огайнилар! — жонланиб кетди. — Кабоб пиширишни менга қўйиб берасизлар!

Чори жуда хафа бўлиб кетди. Йўқ, у олдинда уйқусиз тун бўлгани учунгина эмас, балки мана шу одамларнинг биронтаси ҳам шалоғи чиққан «газик» ҳақида ўйлашни ҳатто хаёлларига ҳам келтиришмагани

уни хафа қилганди. Ҳар бири аввало ўз қорнининг гамини ерди. Айниқса, тафтишчи, овқатни эшитгач, ҳатто бел оғриғини ҳам унутиб, очкўзларча ҳадеб лабини яларди. Чори аламидан тескари ўгирилиб олди.

Оғаев, албатта, буни ҳатто фаҳхламади, лекин Хонов ҳайдовчисининг норозилигини дарров тушунди.

— Чори! Сен нимага индамаяпсан! — деб кўзини қисди. — Нима, кабоб егинг келмаяптими?

— Ўзимга тегишли кабобдан воз кечмайман. Фақат...

— Ҳеч қанақа «фақат» кетмайди, — деб бошлиқларга хос буйруқ берди Хонов ва «газик»ка ишора қилди. — Балки арқон бойлаб ҳозироқ тортиб кетишимизни хоҳлаётгандирсан?

— Ёмон бўлмасди, Қаландар оға... — ишонч билан деди Чори. — Кечаси ярим кечада санқиб юргандан кўра...

— Бўлмайди! — қатъий қилиб гапни кесди Хонов. — Гаражга қоронғида олиб борасизлар, бирон одамни кўзи тушмаслиги, ҳатто биронта ит вовулламаслиги керак! Тушундингми?

— Ҳар эҳтимолга қарши каналга яқин келтириб қўйсак бўларди. Кечаси тополмаймиз.

— Хоҳласанг, топасан! — Оғаев Хоновнинг ўрнига жавоб берди. — Чори, ўйлаб гапиряпсанми? Катталарга ўргатадиган бўлиб қолдингми? Уртоқ Хонов, нима қилиш кераклигини сен билан мендан кўра яхши биллади. Сендақа йигит, ҳурконғич отга ўхшаб, ҳадеб орқага тисланмай, буйруқни «бажарамиз» дейиши керак.

— Ке қўй, Чори! — деди Ширли Кал оғзининг суви келиб кетганидан ўзини тутолмай. У асабий равишда соқолини тутамларкан, йигитни кўндиришга ҳаракат қиларди: — Қўрқма, «газик»ингни топамиз, олиб бориб, тузатамиз ҳам. Энди у тўғрисида кўп ташвишланаверма!

Шу билан машина ҳақидаги гап тугади.

Оғаев ва Чори кузовга чиқишгандан кейин Хонов Ширли Калнинг ёнидан жой олгач:

— Каналга ҳайда! — деб буйруқ берди.

— Балки Ҳовузхонга борармиз? Яқинроқ...

— Нима, пулингни қўйгани жой тополмаяпсанми? Агар ҳар бир жайрон учун юз сўмдан жарима тўлагинг келаётган бўлса, қарши эмасман.

— Бўпти, каналга борамиз, — деб рози бўлди Ширли.

— Эсингдами, Мояботондаги жой-чи, баҳорда қўзиқорин еган эдик-ку? Уша ерга ҳайда! — деди Хонов ва чека бошлади. — У ер хилват ва чиройли.

— У ернинг чивини безорижон қилади-да...

— Кундузи чивин бўлмайди. Кечқурун уйга қайтамиз.

— Бу тўғри... — Ширли Кал чап томонга қараб бирдан жим бўлиб қотиб қолди. Машина дўнгликка урилиб тарақлади, лекин у буни сезмаганга олди.

— Кўзингга қарасанг бўлмайдимми! — деб газабланди Хонов.

— Анави ёққа қаранг! — деб бақирди Ширли. — Тувдолар! Бир-иккитамас... Ун... Ун беш... Уттиздан ортиқ!

— Сен йўлга қара, йўлга!

— Эй, отсангиз-чи, ўртоқ Хонов!

— Бу аҳмоқнинг гапини қаранглар-а! — Вазмин Хонов чап қўли билан чамбаракни қатъият-ла айлантириб, машинани аввалги йўлига бурди. — Жайронни қувлашга журъат этолмаган ландавур қушларга етар-мидинг.

Ширли Кал индамасдан соқолини силкитди-да, газни босди.

Албатта, сўйилган жайронларнинг қони тўкилган кузовда ўтирган Огаев калта қанотларини тез-тез силкитиб яқиндан учиб ўтган бир тўда семиз тувдоларни сезган эди. Белини ушлаб, ўрнидан сакраб турди-да, кабинанинг томини тақиллата бошлади.

— Ўртоқ Хонов, — бўйнини чўзиб, бортдан эгилди. — Нимага уларни қўйиб юбордингиз?

— Эй, қўйсанг-чи! — Хонов Огаевга қарамасдан жавоб берди. — Ма, милтиғингни ол-э!

Шундан кейин машина яна бир тўда тувдоларни чўчитиб юборганда тафтишчи ҳатто қимир ҳам этмади.

Хонов маишатга боп жойни қаердан топишни биларди. Кўприкдан чап қирғоққа ўтгач, Ширли Кал дарров ўнгга бурилди. Бу ерда дамба кенг бўлиб, бирайўла тўртта машина қаторасига юрса ҳам сигарди. Пастда эса канал мавжланиб оқарди. Бу ердаги барча дарёларнинг подшоҳи бўлган Жайхундан ажралиб чиққан канал, илгари одамлар бир томчи сувга зор бўлган бепоён саҳрони дадил ёриб ўтиб, ўзининг сувини тепаликлар ва қум барханлари оша улуғворлик билан олиб ўтиб, иккала қирғоқни сахийлик билан суғо-

рарди. Тўғри, бундан икки йил аввал кўприк яқинига ўтқазилган тут кўчатлари билан толлар ҳали пастак эди. Шунинг учун ҳам у ер-бу ердан якка-ёлғиз балиқчиларнинг шарпаси кўриниб қоларди. Машина ичкарига кириб борган сари, қирғоқ бўйига ўтқазилган дарахтлар қуюқлашарди. Кўприк кўздан йўқолгач, Хонов қатъий:

— Келдик! — деб маълум қилди.

Бу ялангликни бир томонини қамишлар, иккинчи томонини эса икки яшар таканинг оғирлигини кўтарадиган юлғуннинг қаттиқ шох-шаббалари ўраган эди. Хонов худди хўжайиндек дарахтлар орасидан ўтиб, дамба яқинидаги энг каттасининг олдида тўхтади ва битта шохини синдириб, қорақўл шапкасини илиб қўйди.

— Мана шу ерга жой солинлар! — буйруқ берди-да, кейин ҳар бирининг вазифасини тушунтирди.

Чорига гулхан ёқиб, новдадан сих тайёрлаш топширилди. Ширли Калнинг зиммасига жайронларни ичакчовогини тозалаб, нимталаб қопга жойлаш тушди. Огаев эса ёш жайронларнинг терисини шилиб, кабоб қилиш учун гўшт тўғраши керак эди.

Ҳаммалари энг шимариб ишга киришишди, шу орада Хонов ечина бошлади. Кийимларини қалпоғининг ёнига осиб, шошилмасдан дамбага чиқиб, осмонга тикилди.

Вақт пешинга яқинлашиб қолганди. Сентябрь ойида кечалари шабнам тушса ҳам, аммо кундузи ҳали жазирама иссиқ эди. Хонов терлаган қорнини силаганча, пастга, сувнинг олдига тушди ва эгилиб ҳароратини билиш учун қўлини тикиб кўрди.

«Жуда менбоп экан-да!» — деб жилмайди ичида ва бетоннинг дўнг жойига чиқиб, сувга калла ташлади.

Сувнинг шалоплашини эшитиб, Чори бўйинини дамба томонга чўзди.

— Сен ҳар томонга аланглайвермасдан, гулханны ёқ! — ёш жайроннинг терисини шилаётган Огаев уни шоширди. — Ҳозир ёрган ўтинингни, ташла! Чарскурс ёниб, повиллагани билан алангаси йўқ. Хоа ёниб тугагунча, бир йил ўтади. Ўртоқ Хонов кутишни ёмон кўради. Кўзингни юмиб очгунингча сувдан чиқиб келади-да, кабоб талаб қилади. Агар гап эшитишни истамасанг, Чорижон, тезроқ қимирла! Машинада саксовул бормиди? Олиб келгин-да, ёққин. Сихниям кўпроқ тайёрла, ахир сеникимас-ку, мунча аямасанг!

Овқат ташёиши билан шугулланаётган уч нафас кап-катта эркаклар Хоновга худди сахий сеҳргарга ўжшаб туюлар, у ҳозир гулхан ва сих ҳақида кам ўйларди. Сув унга ҳузур бахш этарди, гоҳ шўнғиб, гоҳ шалоплатар, гоҳ ёнбоши, гоҳ орқаси билан, баъзан «ит»га ўжшаб сузарди. Сузишдан чарчаса, қаршисидаги қирғоққа чиқиб, иссиқ қумда чўзилиб ётарди. Кейин яна сувга шўнғирди.

Роҳатижон сув, тоза қум, қуёшнинг майин нури. Чарчаган аъзойи баданга бундан ортиқ яна нима керак? Ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилиб, вақт ўтганини сезмади. Ким билади дейсиз, агар саксовул яллиғида пиширилган гўштнинг ҳиди димоғига урилмаганда яна қачонгача чўмиларди. Кабобнинг хушбўй ҳиди димоғига урилиб, унинг иштаҳасини қўзғатди. Унинг назари юлғуннинг устига ташланган иккита гиламча билан ёзиглиқ дастурхонга тушди. Лекин Хонов ўзини ҳеч нарсани кўрмаганга солди.

— Ишингни охири кўринмаяпти-ку? — Чорини масхараламоқчи бўлди у. — Балки, мени очимдан ўлдирмоқчидирсан?

Чори лом-мим демади. Унинг юрагига ҳазил сизмасди. У гулхан атрофида тараддудланиб юргани билан, аммо хаёли чўлда қолган «газиг»ида эди. Оғаевнинг бўлса, шу тобда дунёни сув босса ҳам тўпингига чиқмасди. Вижиллаб ёғи томиб турган беш сих кабобни зўр иштиёқ билан оловдан ола туриб:

— Биз тайёрмиз, ўртоқ Хонов! Бошланг! — деди.

Хонов кийинди-да, гиламнинг биттасига чордана қуриб ўтириб олди. Гўштга қўл узатишдан аввал очкўзлик билан ҳидлади-да, дастурхонга назар ташлади. Қип-қизил помидорлар, барра пиёз, оқ ва қора узумлар, тилим қилинган қип-қизил тарвуз, асалдек хушбўй «вахарман» қовуни, юмшоқ қип-қизил чурақлар... хуллас, бу ерда мароқли овдан кейин одамнинг кўнгли нима тусаса ҳаммаси, ҳатто ёғлиқ айронгача муҳайё эди. Оғаевга: «нон билан ароқ» сендан дейилган бўлса ҳам, тафтишчи бошлиғини кўзига хасис бўлиб кўринишни истамай, хуржуннинг кўзини уйида нима бўлса ўша билан тўлдирганди.

Бироқ дастурхонда ҳали бир нарса йўқ, у нарсасиз кабоб ҳам ўтмасди.

Хонов у ёқ-бу ёққа бесаранжом тикилаётганини кўриб Оғаев:

— Чори! Саквояжни очгин! — деди. Оловдан яна бешта сихни олиб, аввалгиларини устига қўйди.

Чори итоаткорлик билан саквояждан икки шиша ароқ ҳамда икки шиша коньякни олиб, уларни қатор тизиб қўйди.

— Ким нима ичади, айтинглар! — таклиф қилди тафтишчи.

— Шахсан мен, огайнилар, ароқ ичаман, — баланд овозда маълум қилди Хонов ва ўзининг гулли пиёласини тафтишчининг олдига суриб қўйди.

— Мен ҳам, — Огаев, ваҳоланки, ўзи жуда коньяк ичгиси келса ҳам бошлигининг фикрига қўшилди. У эпчиллик билан қўлига шишани олди-да, одатдаги чаққон ҳаракати билан тезда очди. Кейин Хоновнинг ва ўзининг пиёласини тўлдириб, Ширлига мурожаат қилди: — Сенга-чи, Кал, нима қуяй?

Худди ўз виждони билан маслаҳатлашаётгандай механик соқолини силади-да, ҳамроҳларига айбдорларча қараб қўйди:

— Нима, менам ичишим шартми, биродарлар?

— Тўнғилламасдан, тўғри гапир! — деб уни шоширди Огаев. — Ҳозир бўлмаса, очимдан сениям паққос тушираман.

— Эй, ранлигидан қуя қол! — механик қатъиятсизлик билан қўлидан пиёлани олди.

— Сенга нима бўлди? — Чори Ширли Калга ҳайратланиб тикилди. — Худо билан коньякни мурасага қандай келтирасан?

— Эй, бу шунчаки ҳазил! — механик қип-қизариб кетди, соқолини тутамлаб, пиёлани қаерга қўйишни билолмай қолди.

— Ахир шунақа ҳам ҳазил бўладими, Ширли-хон! — деб кулди Огаев. — Бироқ бизнинг асримизда нимани хоҳласа шуни қилиш керак. Агар юрагингда коньякка хоҳиш бўлса, худо билан ҳам қўшни бўлади. Мен, масалан, динни тан олмайман. Намозам ўқимайман, рўзаям тутмайман. Аммо қурбонлик қилиб, ёғлиқ бўлак гўшт билан сийлашганда, маза қиламан. Айниқса, ароқ ичгандан кейин.

Хоновга Ширли Кал ичадими, урф-одатни бузадими йўқми, фарқи йўқ эди. Ҳозир унинг бутун фикр-зикри юмшоққина жигар билан озгина тузланган гўшда эди.

— Агар намоз ва рўза ҳақида кейин гаплашсак

нима бўларкин-а? — олдига пиёлани суриб таклиф қилди у.— Ширли хоҳламаса, Чорига қуй-да, баҳсни тугат!

— Мен ичмайман! — қатъий рад қилди Чори.

— Сенам динга ишонасанми? — ҳайратга тушди Огаев.

Чори индамади.

— Хоҳламаса зўрлама. У ҳали кечқурун машинани тузатиши керак,— деди Хонов ва пиёласини кўтариб Огаев билан уриштирди.— Йигитлар, сизларнинг соғлигингиз учун! Энг ёмон кунимиз шу бугунгига ўхшасин!

Сихлар бирин-сирин бўшаши билан шишаларнинг ҳам таги кўринарди.

— Белинг қалай, Қоражон? — тўсатдан қизиқиб сўради Хонов.

У иккинчи пиёла ароқни ичганидан кейин, машинадан ағдарилганини ҳам, ҳатто бели шикастланганини ҳам унутган эди.

— Белимми?— дарров англай олмай, ҳайрат билан маст кўзларини қисиб қўйди. — Белим энди анча тузук!

— Агар яхши бўлса, яна бир ҳўпламдан қуй.

— Бажонидил.

Огаев ҳам қадаҳларни тўлдиришга, ҳам ичишга ва бир вақтнинг ўзида бўшаган сихларга гўшт тиқиб, оловга қўйишга, ҳамда керак вақтида сомон шляпаси билан оловни елпиб, кулини туширишга ва тайёр кабобни олиб, атрофдагиларни сийлашга ҳам улгурарди.

Хонов, албатта бундай ишни ўзига эп кўрмасди. У буни хотинларнинг иши деб ҳисобларди. Ҳозир қорнини тўйғизиб олгач, Огаевни мақташ ўрнига, уни масхара-лай бошлади:

— Жайронни отишга белинг оғрийди. Лекин дастурхон тузатишга келганда, кўз тегмасин, жуда устаси фаранг экансан. Агар хотин бўлганинда ҳам эрингни лаззатли овқатлар билан сийлар экансан-да.

Агар Огаевнинг суҳбатдоши Хоновнинг ўрнида бошқа одам бўлганида-ку, қандай ҳазил билан жавоб беришни биларди-я. Ҳеч бўлмаса: «Сен аёл бўлганинда, эринга жуда қийин бўларди-да»,— деган бўларди. Лекин Хоновга бундай жавоб беришга тили бормади.

— Ҳа, баъзи нарсаларни бошқалардан яхшироқ биламиз...— деб тафтишчи нохуш жилмайиб мингиллаб қўйди.

Кабобдан кейин Ширли ва Чори қовун ея бошлашди. Хонов билан Оғаев бўлса, сигарета чекиб лаззатланиб, ўтирардилар.

— Сен нимани ўйлаяпсан? — Хонов ниҳоят очиқкўнгиллик билан сўради.

— Менми? — Оғаев мийғида кулиб унинг юзига қаради. — Тўғриси айтилми?

— Албатта.

— Тўғриси айтсам, сизни ўйлаяпгандим.

— Хўш, қандай фикрга келдинг?

— Жуда қизиқ, нима учун мен сизга ўхшолмайман-а? — у иқрор бўлди ва Хоновни хаёлига келмаган баъзи нарсалар ҳақида тўсатдан гапира бошлади. — Сиз жуда хушчақчақ одамсиз, ўртоқ Хонов, кишини ҳаваси келади. Менинг назаримда сиз ҳеч қачон хафа бўлмайдиганга ўхшайсиз. Сиз жонингизни жабборга бериб ишлашни ҳам, болаларга ўхшаб шоду ҳуррамлик қилишни ҳам биласиз... Кулманг, жиддий гапиряпман, — чин дилдан ишонтиришга ҳаракат қиларди тафтишчи. — Масалан, бугунги овни олайлик. Районимизда сиздан бошқа биронта одам бу ишга журъат қила олармиди? Ҳатто энг катта мансабдорлар ҳам битта «инспектор» сўзидан титрашади... Нима учун Муҳаммад Қорлиев овга чиқмайди? Нима учун, сиздан сўраяпман?

— Балки, хоҳламас?

— Хоҳламас эмиш-а? Қўрқади. Ўзининг обрўсидан қўрқади. Бирдан инспекторга дуч келиб қолса, у Алхободга, Серахс водийсидаги жайронларни палончи кийратяпти, деб ёзиб юборишидан қўрқади. Бу иш учун бошини силашмайди-ку, ахир. У амални қўлдан бой бериб қўйишдан қўрқади. Ахир, уям орзу қилса керак, балки... Дарҳақиқат овга тенг келадиган нарсасизми дунёда? Бошқаларни билмадим-ку, — у Ширли билан Чорига маънодор қараб қўйиб давом этди, — мен бугун жуда роҳатландим. Ағдарилганимиз ҳисобга кирмайди. Бунақа воқеалар бўлиши мумкин... Аммо бошқа ҳаммаси!.. Ҳатто Фирузадаги боғда бир ой бўлганимда ҳам бундай дам ололмайсан... Ёки, масалан, ишни кўзини билишингиз-чи... Ўртоқ Хонов, хушомад қилипти деб ўйламанг, худо ҳаққи, халқ сизни жуда қадрлайди. Раиснинг олдида биронта иш ёки ташвиш билан кирсанг, пайсалга солмай, дарҳол ҳал қилиб беради, дейишади. Агар қўлидан келса ёрдам беради, бўлмаса — қилолмаслигини айтади. Менинг

фикримча, ҳозирги замон раҳбари ана шундай — дов-юрак, қатъиятли, ҳаққоний бўлиши керак...

Тафтишчининг сўзлари Хоновга жуда ёқди, аммо уни бир оз тийиб қўймоқчи бўлди.

— Қанча мақтасанг мақтагину, аммо жуда осмонга кўтариб юборма!..

— Мақтамаяпман, тўғриси айтяпман! — Оғаев кўз олди хиралашса ҳам борган сари берилиб мақтарди.

— Сиз келишингиз билан районимиз дарров юксала бошлади. Утган йили пахта плани чатоқ эди. Аммо бажардик! Бу йил ҳам, худо хоҳласа, бажарамиз. Келаси йил ҳам...

— Йиғим-терим энди бошланди. Ҳозирча бу йил нима бўлишини айтиш қийин, — райижроком раиси тўсатдан жиддий тус олиб, чуқур хўрсинди. — Бу ҳаммаси Тўйли Мерганга ўхшаган мақталган ходимларнинг кўплигидан. Ўзларини, худо билади, ким деб ўйлашади... Агар уларни йўқ қилмасак...

— Йўқ қилинг! Ким халақит берапти?

— Халақит берадиганлар топилади... — Хонов саҳрода кайф-сафо қилиб ўтирганини эсидан чиқариб қўйди. У ўрнидан салобат билан туриб, худди минбардан гапираётгандай: — Агар колхоз ва совхозлар пахтачилигини ривожлантирмоқчи бўлсак, умуман, иқтисодни олға силжитмоқчи бўлсак, баъзи ўртоқлар билан курашишимиз керак...

— Ким экан у ўртоқлар? — синчковлик билан кўзини қисди Оғаев. — Агар сир бўлмаса, айтинг, эшитайлик.

Хонов: «Муҳаммад Қорлиевдан бошқа ким ҳам бўлиши мумкин?.. Агар мен биринчи секретарь бўлганимда, районимизни таний олмасдинг!» демоқчи бўлди-ю, бироқ вақтида ўзини тутиб қолиб, ҳеч нима демади.

— Шунақалар бор! — ноаниқ қилиб жавоб берди у. — Вақти келиб кимлигини билиб оласиз. Ҳозир ишга тегишли гапларни бир чеккага қўйиб, қуёш қиздириб турганда, бир мартадан шўнгиб чиқайлик.

Хонов кўп ўйлаб ўтирмасдан, ечинди-да, дамбага кўтарилди. Оғаев унга эргашди.

— Ҳа, ўртоқ тафтишчи, сенда муҳим гапим бор, — Хонов йўл-йўлакай эслаб қолди. — Энди фойдаси йўқ... Эртага ишдан кейин олдимга кирсанг, ўшанда гаплашамиз.

— Егунги ишни эртага қолдиришни нима кераги бор? Ҳозир айтаверинг.

— Йўқ, ҳозир мавриди эмас!— Хонов қўлини силтади-да, ўзини сувга отди.

Овчилар қуёш ботиб, қоронғи тушгандан кейингина уйга қайтдилар.

Шаҳарга кираверишда уларни тўсатдан автоинспектор тўхтатди.

— Нимага тўхтадинг?— хаёли бўлиниб сўради Хонов.

— ГАИ,— деб тушунтирди Ширли Кал.

— Қанақа ГАИ,— Хоновнинг башараси тиришди.— Бизда нима иши бэр экан?

Ширли жавоб беришга ҳали улгурмасидан, ёшгина милиционер кабинага бошини суқди.

— Кимнинг машинаси?— деб суриштира бошлади у.— Йўл ҳужжатини кўрсатинг.

Ширли бир оғиз ҳам гапирмай боши билан Хоновни кўрсатди. Автоинспектор кабинада ясланиб ўтирган райижроком раисига кўзи тушиши билан дарров гап оҳангини ўзгартирди.

— Эй, ўртоқ Хонов, сизмисиз!— у хушмуомалалик билан гапира бошлади.— Кечирасиз, янглишибман. Ўтиб кетаверинглар, марҳамат.— Қўлини чеккасига олиб борди-да, шу заҳоти қоронгиликда ғойиб бўлди.

Улар йўлда давом этишди.

— Олдин кимни олиб бориб қўяй, ўртоқ Хонов?— деб сўради Ширли.

— Аввал уларни обориб қўямиз,— у бир оз ўйлагач, шу қарорга келди.

Шундай қилишди. Огаев билан Чори ўзларига тегишли ўлжани олиб, машинадан тушишгач, Ширли муғамбирона жилмайиб сўради:

— Энди қаёққа?

— Худди ўзинг билмайдигандай сўрайсан-а?— деб тўнғиллади Хонов.

— Билмайман!— хушчақчақлик билан ўз сўзида туриб олди Ширли, лекин ҳамма нарсадан хабардорлиги билиниб турарди.

— Эҳ, итнинг боласи! Худди ҳеч нарсадан хабарсиздай, айёрлик қиласан-а,— Хонов қойил қолганига иқрор бўлди.— Сен қаердан била қолдинг?

— Уртоқ Хонов, мен ҳамма нарсани, ҳатто ер та-
гида илон қимирлаганини ҳам биламан! — механик
соқолини селкилатиб кулди. — Лекин чурқ этмайман.
Мендан хижолат бўлмасангиз ҳам бўлади.

— Майли, сенингча бўла қолсин.

Бир неча маҳаллани босиб ўтиб, Ширли янги бир
қаватли уй олдида тўхтади. Хонов кабинадан тушди-
да, қизил шойи дарпарда тертилган, каттакон дера-
зани оҳишта чертди. Радиоприёмник қўйилган бўлса
керак, музика дарҳол пасайди. Кейин дарпарда орқа-
сидан бўй-басти келишган аёлнинг сояси кўзга ташланди-
ди-да:

— Ким у? — деган мулоҳимгина овози эшитилди.

Хонов атрэфга қараб олгач, секингина жавоб
берди:

— Бу мен, Ғаландар!

Орқага қайтиб, бортдаги қоплардан бирини тушир-
ди.

— Ёрдамлашиб юборайми? — кабинадан бошини
чиқариб сўради Ширли.

— Машинани нарироқ хайда-да, ўша ерда кутиб
тур. Уша сенинг ёрдамнинг бўлади! — дея тезгина жа-
воб берди-да, Хонов қопни қўлтиғига қистирганча,
уйнинг кираверишига елиб кетди.

Товонигача тушадиган йўл-йўл шойи халат кийган
аёл эшикни очганида, Хонов оҳишта сўради:

— Бир ўзингмисан, Олтиним?

Аёлнинг овозидан танбеҳ эшитилди:

— Мен ҳаммавақт бир ўзимман.

— Нимага қошингни чимиряпсан?

— Ойлаб кўринмаганингиздан кейин, мен чимирил-
май ким чимирилсин. Телефон қилганимни айтишди-
ми?

— Айтишди. Кейин гаплашамиз.

— Сиз ҳамма нарсани орқага сурасиз.

— Нима қила олардим?.. Анчадан бери келиш-
ни истайману...

— Ҳай майли. Бу нима?

— Бу жайрон, Олтиним! — деди-да Хонов, осто-
надан дўқ этиб ташлаб юборди. — Мен кетдим... Яқин
кунларда келаман.

— Қачон? — узун киприклари соя ташлаб турган
чиройли кўзлари билан унга тикилиб сўради ва Хо-
новнинг тер қоплаган бўйнига юмшоққина қўллари-
ни қўйди.

— Халатингни ифлос қиласан. Ахир ҳаммаёгим қум. Бунинг устига жудаям чарчаганман.

— Халат топилади! Ҳаммаёгингиз қум бўлса, ана ванна. Кириб, ювиниб олинг!— Олтинжамол Хоновнинг бўйнига осилди.— Нима, уйда бу ердагидан яхшироқ дам оламан, деб ўйлаяпсизми? Қира қолинг, овқатим тайёр, юмшоқ жой ҳам солиб бераман.

— Йўқ, ҳозирамас...— деб хўрсинди-да, аёлнинг кучоғидан зўрға чиқди.— Сенинг улушингни йўл-йўлакай бериш учун киргандим.

— Сизсиз бунинг менга нима кераги бор,— Олтинжамол маъюсланиб унинг кўзига тикилди.— Эшитяпсизми? Нима кераги бор?

— Ҳаммасини тушунаман...— Хонов тротуарга қадам қўйиб, қўшиб қўйди:— Тез кунларда келаман...

Машинага яқинлашгач:

— Мен, бахти қаро, фақат кутишим қерак...— деган аламли сўзлар Хоновнинг қулоғига эшитилди.

Х

Тўйли Мерганни колхозга қайтиб келиши ҳаммани, деярли ҳаммани қувонтирди. Ҳатто Ғайли қийшиқ теллагини пешонасига суриб, хириллаб кулди-да:

— Мана энди ўз йўлингни топдинг,— деди.

Бироқ у ҳали куёви «ўз йўлини топиб», унгача, Ғайли қийшиққача етиб келишини ҳатто хаёлига келтирмасди.

Кечқурун Шоҳсултон райком бюросидан қайтгач, Тўйли Мерганни правление мажлисига чақириб, уни бригадирликка тайинлашди.

Эртанги иш кунини ўйлаб, анча вақтгача ухлолмаганига қарамай, у ҳали тонг ёришмасидан ўрнидан турди.

Эри ўзи кўниккан иш билан яна шуғулланишидан ҳаяжонланган ва хурсанд бўлган Оқнобот, ундан ҳам эрта туриб, янги бригадир нонушта қилиши учун чой ва чурак нонни унинг олдига қўйди.

Бригадир, албатта ранс эмас, шунинг учун ҳам Тўйли Мерган — кеча кечқурун кийиб юрган қора костюми билан тумшуғи ўткир туфлисига ҳатто қайрилиб ҳам қарамади.

— Гимнастёрка билан галифе қани? — деб сўради у хотинидан.

— Тайёрлаб қўйдим, тайёр, — деб жавоб берди Оқнобот ва гардеробдан олиб ошкора мамнуният билан эрига узатди.

Тўйли Мерган саҳродаги отарлардан хабар олгани борганда киядиган иш кийимини кийиб, уйдан чиқди. Қишлоқ энди уйқудан уйғонмоқда эди. Пахтазорга олиб борадиган катта кўчадан кетаётиб, ўзича ўйлади: «Бугун ҳаммадан эрта уйғонганга ўхшайман?» Аммо у янглишганди. Баъзилар ундан аввал туришган бўлиб, ҳатто баъзи бировлар ўзларининг кечиктириб бўлмайдиган ишлари билан шуғулланишарди.

Мана, масалан, Ғайли қийшиқ аллавақтдан бери ўз томорқасида ишлаб юрарди. У сабзи кавларди. Бозорга тезроқ бориш керак. Телпагини бостириб кийиб олган куёвини кўргач, у пешонасидаги терни артди-да, бошини кўтариб, белкуракка суянди ва тишларини кўрсатиб тиржайди. Тўйли Мерган қадамини секинлатмай унинг олдидан ўтиб кетди. Бригадир ўзини кўрмаганга солиб ўтиб кетгани Ғайлига ёқмади. Юзидан жаҳли чиққани шундоққина кўриниб турарди.

Пахта далалари тонгда жуда файзли бўлади. Ҳаво ёздагидек дим, нафасни бўғадиган эмасди. Уfqқа қадар ёйилиб кетган поёнсиз далаларда майин шабада эсарди.

Тўйли Мерган раислигида бошини сал орқага ташлаб, пахта далаларини кўздан кечиришни яхши кўрарди. Ғўзалар бўй чўзиб, кенг пайкаллар бир-бирига туташганда ям-яшил денгизга ўхшарди. Чаноқлар очилганда эса, худди оппоқ денгизни эслатарди. Шундай пайтда айрим қатор ва тупларнигина эмас, Тўйли Мерган ҳатто айрим бўлимларни ҳам ажратолмай қоларди.

Аммо бугун нимагадир бошини орқага ҳам ташламади, одатдагидек кўзини осмонга ҳам қадамади. Далага етиб келиши биланоқ, биринчи туп ғўзанинг олдига ўтирди-да, унинг бўйи қандайлигини мўлжаллади, очилган ва очилмаган чаноқларни санаб, ўзига ўзи: «Агар вақтида териб олсак, кўз тегмасин, ҳосил кўнгилдагидек бўлади!» — деб қўйди.

Тўйли Мерган ўрnidан тураётиб, тўртта чаноқдаги пахтани териб олди ва толасини юзига босди.

Димоғига ер, сув ва қуёшнинг муаттар бўйи урилди. У ёноқларини тола билан артиб ва жилмайиб қўйди, пахтани юзига тегиши бир оз ғашини келтирса ҳам, аммо ёқимли эди.

Янги бригадирнинг кайфияти кўтарилди, у юзидаги табассуми билан кенг картада юришни давом эттирди. Боши устида, худди каттакон бешиктебратардек, самолёт пайдо бўлди. У ғўзалар баргини тўкиш учун дори сепарди. Ахир, пахтани машинада териш учун баргдан тозалаш керак. Учувчи бошини кабинадан чиқариб, янги бригадирга: «Омадингни берсин!» деяётгандек қўлини силкитди.

Тез орада у ер-бу ерда теримчилар ҳам пайдо бўлишди. Хирмонга яқин жойда пахта терадиган машиналардан бири ишга тушди.

Тўйли Мерган ўнлаб карталарни кезиб чиқди. У ҳар бир картада бир нечта чаноқни бўшатиб, бир қучоқ пахта терди. У дала шийпонига етиб келганида, қуёш анча кўтарилиб қолганди.

Бригадининг асосий хирмони дала шийпонига яқин жойда эди. Бригадир майдончада қанча пахта ётганини кўзи билан чамалади. Икки тоннага яқин. Нима учун пунктга жўнатилмаганин-а? Бу саволни кимга ҳам бериш мумкин — теварак-атрофда ҳеч зоғ кўринмасди.

Тўйли Мерган хирмон яқинидаги уйга ўгирилди. Шимолга қараган айвонча бўм-бўш.

— Бу ерда бирон тирик жон зоти борми? — деди у овозининг борича.

Аввалига ҳеч ким жавоб бермади. Иккинчи марта Тўйли Мерганнинг овози янада қаттиқроқ ва шиддатлироқ эшитилди. Айвонга рўбарў уйдан ориққина, бурни катта бир йигит кўринди.

— Э, сизмисиз, Тўйли оға? Ассалому алайкум! — деди-да, йигит ўзини орқага ташлади. — Биз шу ердამиз, киринг!

Уйнинг бурчагида тўрт паҳлавон йигит пахта тиқилган қопларга кўкрагини бериб ётганча, карта ўйнашарди.

Тўғри, Тўйли Мерган келиши билан ўйинни тўхта-тишди, бироқ ёши улуғ одамни кўриб, ҳатто ўринларидан ҳам қўзғалишмади, бунинг устига жуда хотир-жамлик билан худди уларни тутаётган йўли тўғри-дек уни ўзлари билан бирга ўтиришга ҳам таклиф қи-лишди.

— Тўйли оға, келинг, биз билан ўйнанг!— дея таклиф ҳам қилишди.— Агар хоҳласангиз, қулинг ўргилсин чойимиз бор...

Тўйли Мерган жуда ташна бўлиб, оғзи аллақачон қуруқшаб қолган эди. У каттакон ола-була чойнакка ютиниб қараб қўйди-ю, аммо йигитларнинг илтифотидан фойдаланишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмади. Бригадир шошилмай чекиб, тутунини осмонга буруқсатди-да, тўсатдан сўраб қолди:

— Агар биз карта ўйнасак, пахтани ким теради?

Йигитлар бир-бирларига қараб қўйишди.

— Ким теради? А?— деб яна қайтарди Тўйли Мерган.

— Биз термаймиз, Тўйли оға,— ориққина йигит кулимсираб жавоб берди.— Биз фақат пунктга жўнатамиз.

— Бўлмаса нега шунча пахта ерда ётибди? Нима учун уни жўнатмадинглар?

— Машина етишмайди,— деди бири.

— Машина бўлса ҳам, прицепп беришмайди,— деб иккинчиси улаб кетди.

— Қопларга солишга рухсат берилмаган,— деб қўшиб қўйди учинчиси.

— Рухсат берилмаган, деб ким айтди?

— Сизнинг ўринбосарингиз, Нобот!— яна гапира бошлади ориққина йигит.— Яна тагин, аввал, илғор бригадаларнинг пахтасини ташишга келишилган эмиш-ку. Бизникидақа, қолоқ бригада...

— Ахир орқада қолаётган бўлсангиз, нима учун машина ишламаяпти?

Бригадир майдонча яқинида чанг ва ўргимчак уяси босган янги пахта териш машинаси турган томонга қўли билан ишора қилди.

— Ҳайловчиси йўқ.

— Ҳайдовчиси йўқми? Жаббор қаёққа кетди?

Бригадирнинг саволига жавоб бериш ўрнига ориққина йигит бурнини қашиб, кўзини қисиб қўйди.

— Сен нимага илжайяпсан?

— Агар шахсан менга саҳрога бориб, тарвуз уз, шинни қайнат, қовунқоқи қил деганларида машинага сира ҳам яқин бормасдим.

— Бу билан нима демоқчисан? Пахта терими тугамасидан Жабборни тарвузга ким жўнатиши мумкин? Ким, деб сўраяпман?

— Сиздан бошқа ким ҳам жўнатарди? — энди ошқора кулиб юборди ориқ йигит. — Яна бир ўзи кетмасдан, божаси Хуммедни ҳам бирга олиб кетган.

Ориқ йигит бекорга кулмайётган эди. Бунинг сабаби, Жаббор билан Хуммед Тўйли Мерганга куёв бўларди. Бригадир уни гап билан тутмоқчиликларини тушуниб, папиросини ерга ташлади-да, этигининг учи билан эзди.

— Хўш, нима бўпти. — деди у. — Модомики, мен жўнатган эканман, ўзим қайтариб олиб келаман. Азизим, бекорга оғзинг қулоғингга қадар етиб хурсанд бўляпсан. — Шундан кейин бир чеккада биқирлаб қайнаб ётган қозонга яқин бориб: — Қайси бирингиз ошпаз? — деб сўради.

Шоп мўйловли йигит қўлидаги картасини ташлади-да, керишиб, зўрға ўрнидан турди.

— Умуман, ошпаз менман, Тўйли оға, — савол бежиз берилмаганига фаҳми етиб зўрға жавоб берди.

Шоп мўйловнинг бошидан оёғигача синчиклаб қараркан, Тўйли Мерган нафратланиб гапира бошлади:

— Шундай гавданг билан, бунинг устига шоп мўйлов билан қора қозон олдида уймаллашиб, ишсиз ағанаб ётишга уялмайсанми?

— Акида айб йўқ, Тўйли оға... — яна ориқ йигит гапга аралашди, аммо бу гал уялди шекилли, кулмади.

Бригадир қўлини силтади.

— Сен кўп валдирама! Ким айбдор? Балки яна мендирман?.. Гап шу, эртадан бошлаб, сени қозонни олдида кўрмай? Эртадан бошлаб ҳамманг пахта теришга чиқасанлар. Сизларнинг ўрнингизга хотинларингиз келиб ишингизни қилишади. Шўрва пишириш, пахта қабул қилиш, қуритиш ва пунктга жўнатиш учун мўйловнинг ҳсжати йўқ.

Йигитлар аҳволнинг жиддийлигини ҳис қилиб индамай туришарди, бироқ ориқ йигит ўзини тутиб туrolмади.

— Уйланмаганлар нима қилиши керак?

Тўйли Мерганнинг ҳазилга тоқати йўқ эди. У майна қилмоқчи бўлган йигитга ўқрайиб қаради-да, қатъий:

— Агар эртага қўлингда карта кўрсам, нима қилишингни тушунтириб қўяман. Эшитдингми, яна қайтарайми? — деди.

— Эшитдим...— ҳазилкашнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Агар эшитган бўлсанг, ўзингга ўхшаган ялқовларга айт. Эртадан бошлаб ҳамма пахта теришга чиқади. Ҳамма! Тушунарлими?— Тўйли Мергanning овози борган сари қаттиқроқ эшитила бошлади.— Уят! Ҳосил йигиб-терилмаган. Бригада оқсаёпти. Уларнинг эса парвойи фалак, сув тошса тўпиғига чиқмайди. Карта ўйнаб, қоринларини силаб ётишибди. Сенларда виждон борми ўзи?

Шу гапларни айтгач, Тўйли Мерган ҳеч қаёққа бурилмай, тўғри уйига жўнади. Энди чарчаганини ҳис қилди. Овқат егиси келмасди, аммо икки чойнак чой ҳам ташналигини қондирмади, учинчи чойнакни эса олдига суриб олди.

Агар ташналигининг сабаби узоқ йўлни яёв босгани бўлса, фикрлаш ва ташвиш уни жуда ҳолдан тойдирди. Тўйли Мерган иккита ёстиққа ёнбошлаб чой ичаркан, ўзи билан ўзи гаплашарди; қандай иш юргизиш керак? Иш оғир. Одам кам. Нима қилиш керак? Бирамас, икки эмас, жуда кўп марта шу саволни ўзига ўзи берди.

«Ғайли қийшиқдан бошлаш керак, ҳа, Ғайлидан!..»— деган қарорга келди у ва пиёлани шартта суриб қўйди.

— Ҳа, ҳа, Қийшиқдан бошлаш керак!— деб овозини чиқариб гапириб юборди.

Ошхонада ўзининг юмуши билан банд бўлган Оқнобот эрининг овозини эшитди-да, эшикдан бошини суқиб:

— Менга гапирдингизми?— деб сўради.

— Ҳозирча гапирганим йўқ, лекин сенга ҳам айтишга тўғри келяпти.— Тўйли Мерган ўрнидан турди.— Пахтани териб олиш керак!

— Менми?

— Сен ҳам!

— Эй, мендан қандай теримчи чиқарди!

— Беш грамм терсанг ҳам фойда!

— Қаёққа кетяпсиз?

— Шаҳарга!

— Нима қиласиз?

— Ғайли қийшиқни олиб келаман.

— Ғайлини?— хотини ҳайрон бўлди.— У сизга нима учун керак бўлиб қолди?

— Пахта теришга мажбур қиламан.

— Гап бу ёқда экан-да!..— Оқнобот кулгисини яшириш учун рўмолининг учи билан оғзини беркитди.— Қанийди, гапингизга кирса.

— Агар қулоқ солмаса, лаш-лушини йиғиштириб бозорга бутунлай кўчиб кетсин. У киши чайқовчилик қиларканлар-да, бу ёқда пахта чирикканми, йўқ, бунга чидолмайман.

— Отаси, агар аввалроқ шуни ўйлаганингизда, бошингизга шунча савдолар тушмасди.

— Онаси «Эвгуликнинг кечи йўқ» деган нақл бор!— Хотинига шундай деди-да, Тўйли Мерган машинасига қараб юрди.

Қуёш тиккага келган бўлса ҳам шаҳар бозорида одам кўп эди. Хушбўй, муштумдагидан тортиб, қучоққа ҳам сизмайдиган қовунлар тоғ-тоғ бўлиб уюлиб ётар, гуж-гуж жойлашган узум бошлари, ҳар хил сабзавотлар — хуллас, нимани кўнглинг тусаса, ҳаммаси бор. Олувчи кўп, аммо сотувчи ундан ҳам кўп.

Бозорнинг шарқ томонида, эски ҳаммомнинг олдидаги бўш ерга машинасини қўйиб, Тўйли Мерган оломон ичига кирди. Бу тиқилинчда олдинга силжиш жуда қийин эди. Бахтига таниш одам учраб, Ғайли қийиқни қаердан топиш мумкинлигини айтди. Бўлмаса, Тўйли Мерган анча қийналиб қолган бўларди.

Бутун шаҳарга маълум қалпоғини пешонасига бостириб кийган Ғайли бозорнинг энг чеккасида савдо қиларди. У тамаки палаткасининг олдидаги сояда ўтириб, сигарета чекканча, кимгадир сабзи тортиб берарди, кейин қайтимини узатди, бироқ уни кимдир кузатаётганини ҳатто хаёлига келтирмади.

— Сабзи қанчадан?— деб сўради Тўйли Мерган унинг олдига яқинроқ бориб.

— Бугун сабзи деярли текин. Ҳа, текин,— Ғайли бошини кўтармасдан жавоб берди.— Килоси эллик тиийин!

— Колхоз баҳосида сотмайсанми?

— Колхоз баҳосида бўлса, ўзимам олардим,— деб илжайди Ғайли.— Фақат палаткасига қулф осиглиқда!

— Қулф бўлса, очтирамиз.

— Очтирсанг, очтиравер, қара-чи, бирон нарсаси бормикин!

— Майнабозчиликни бас қил! Сен билан гаплашаётганда, одамнинг юзига қара,— Тўйли Мерган унинг қалпоғини кўтариб қўйди.

— Эй, Тўйли!.. Бу сенмисан?— деб ўзини йўқотиб қўйди Қийшиқ.— Қазердан кеп қолдинг? Қандай қилиб пахтагни кўзинг қийиб, бозорга келдинг?

— Сабзи сотиб олгани келдинг.

— Сабзи!.. Ҳа, ҳа! Очиғини айтавер, муддаонг нима?..

— Уялмайсанми? Агар ожиз қария ёки турмушинг ночор бўлгандаям...

— Нимага уялишим керак, ахир ўгирлик қилма-ялман-ку. Уз меҳнатимнинг мевасини сотялман. Бегонанинг нарсаси керак эмас. Ўзимни полизимдаги сабзини сотялман. Давлат ҳам экин экишни таъқиқламаган. Аксича, томорқаларни ҳар томонлама ривожлантиришга кўпроқ аҳамият бериш керак, дейиляпти.

— Давлат сизга ўхшаган савдогарлар ҳақида гапирмаган.

«Савдогар» сўзидан Ғайлининг бўйин томирлари ўйнаб кетди.

— Тўйли, мақсадингни очиқ айтавер.

— Агар малол келмаса, эртадан бошлаб бозор йўлини эсингиздан чиқарсангиз.

— Мен ҳали бу йўлдан ёмонлик кўрганим йўқ, нима учун эсимдан чиқаришим керак экан.

— Қийшиқ!

— Минг маротаба Қийшиқ деб ҳақоратламайсанми! Мени тўғрилаш қўлингдан келмайди-ку! Мана, сен ўн саккиз йил саҳармардонда ўрнингдан ҳаммадан илгари туриб, кейин ётдинг. Эвазига нима олдинг? Яхшигина миннатдорчилик билдиришдими? Ўзинг яшашни билмаганингдан кейин, менга халақит берма!

— Мен сиздан сафсата эшитиш учун келганим йўқ! Эртага тонг ёриши биланоқ пахтага чиқасиз.

Ғайли иршайди-да, бошини силкиди.

— Буйруқми ё илтимосми? Сени қандай тушунганишим керак?

— Илтимосни ҳурмат қилиш қўлингиздан келармиди? Агар номусингиз бўлганида ўзингиз келиб, нима ёрдам қилай, деб сўрадингиз. Сиздан буни кутиш қийин!

— Демак, буйруқ экан-да!

— Буйруқ.

— Бу буйруқ фақат менга қарашлими?

— Ҳаммага.

Бу гал Ғайли қийшиқ баралла хахолаб кулиб юборди.

— Кулишни ҳожати йўқ. Сиз билан жиддий гап-лашяпман.

— Агар жиддий бўлса, аввал ўзингникилардан, янаям яқинроқ қариндошларингдан бошла.

— Кимни назарда тутяпсиз?

— Билмайсанми?— Ғайли узун қўлларини силкиб, пўнғиллаб гапира бошлади.— Уғлинг қаерда? Уғлингни колхоз ҳисобидан ўқитишга ўқитдинг, колхозда ишлашига мажбур қилишга эса кучинг етмади. Нима учун у пахта термасдан, мен теришим керак? Демак, у шаҳарда қўлини совуқ сувга урмай, вино ичиб, кайф-сафо суриб, олифтагарчилик қилиб юрсин-да, унинг ўрнига биз тер тўкишимиз керакми? Шунақами? Қани ҳақиқат?

Ғайли қийшиқнинг бақирғига одам тўплана бошлади.

— Бас!— деди Тўйли Мерган ва беихтиёр бармоқлари мушт бўлиб тугилди. Лекин у ўзини тутиб қолди, бошқа бир оғиз ҳам гапирмай, нари кетди.

— Энди бас қил эмиш!— деди Ғайли бригадирнинг кетидан ўзини голиб келганидан мағрурланиб.— Аҳмоғини топибди! Аввал ўзингнинг жигаргўшангни ишлашга мажбур қилгин-да, кейин бошқаларга дўқ ур.

Тўйли Мерган бозордан ранги бўзариб, тинкаси қуриб чиқди. Балки у ҳақиқатданам нотўғри йўл тутгандир. Дарҳақиқат, аввал ишни ўғлидан бошлаши керак эди. У автопаркка, тўғри Омоннинг олдига боришга қарор қилди.

Директор каттакон, деярли бўм-бўш хонасида чой ичиб ўтирарди. У тўсатдан пайдо бўлган Тўйли Мерганни кўриши билан довдираб қолди ва шошиб ўридан турди:

— Салом, Тўйли оға! Кириб, ўтириб! Мана бу креслоларни қаранг, яқинда сотиб олдим. Бунга ҳали ҳеч ким ўтиргани йўқ. Келиб, ўтириб. Ҳозиргина чой ҳам дамлаган эдим!

— Мен чой ичишга келганим йўқ. Бош инженерингиз қаерда?

— Уғлингизми?— чайналди директор.— У ахир биздан кетиб қолган-ку, Тўйли оға.

— Кетди? Кетди деганингиз нимаси?

Директор бир четга қараб, гапира бошлади:

— Йигитлар билан чиқишолмадимми ёки бошқа нарсами, ўзингиз тушунасиз-ку, бўшатгим келмади, лекин Омон қулоқ солмади. Ахир, аризасига қўл қўймай, узоқ ушлаб турдим. Лекин оёғини тираб туриб олганидан кейин бўшатишга мажбур бўлдим.

Тўйли Мерган директор билан яқиндан таниш бўлмаса ҳам, унинг Омонни кетганидан афсусланаётганига ишонмади. Бунинг устига, узунқулоқ гапларга қараганда, директор ўзига фойдаси тегадиган одамларнигина ёнида бўлишини ёқтирарди.

— Мен очиқ гапни яхши кўраман,— Тўйли Мерган директорнинг гўштдор юзига кўзини қадаб сўради.— Йигитлар билан чиқишолмади, деяпсизми? Балки йигитлар билан эмас, сиз билан ишлаб кетолмагандир?

Директор нима дейишни билолмай, ночор жилмайди:

— Ўғлингиз, Тўйли оға, мендан бирон оғиз қаттиқ ёки қўпол сўз эшитгани йўқ. У ўзига хон, ўзига бек ёди. Шунинг учунам ўзимни айбдор деб ўйламайман, унинг кетганига жуда-жуда афсусланаман, Омондақа бош инженерни топиш қийин.

— Унинг кетганидан, ҳатто сизнинг кетишингиздан ҳам автопарк қулаб тушмайди.

— Очиғини айтсам, сизга бу тасодиф бўлади, деб ўйламагандим.

Тўйли Мерган қовоғини солиб, гапира бошлади:

— Агар билганимда, келиб сизни безовта қилмасдим. У қаерга кетдйкин?

Хона салқин бўлишига қарамай, директорнинг пешонасида тер доналари пайдо бўлди.

Директор жавоб беришга қийналаётганини кўриб Тўйли Мерган ҳаяжонга тушди.

— Мен сиздан сўраяпман, шекилли!

— Умуман, эшитишимга қараганда, Омон янги очилган ресторанга, ҳув дарёнинг қирғоғидаги-чи, ўшанга буфетчи бўлиб ишга кирган эмиш.

Тўйли Мерганнинг тепа сочи тикка бўлиб кетди.

— Нима? Ресторанга, буфетчи бўлиб. Бўлиши мумкин эмас.

— Ўзим, тўғриси, у ерга борганим ҳам, кўрганам ҳам йўқ. Балки у ерда эмасдир. Тўйли оға, аниқ билмайман.

Аммо Тўйли Мерган унинг охириги гапларини эшит-

мади. У хонадан чиқганини ҳам, директор билан хайрлашмаганини ҳам сезмади.

Ҳа, сенга ёқмаган одамдан қочиб қутулиш мумкин, лекин ҳақиқатдан қочиб кетолмайсан...

Узининг, ич-ичидан фахрланиб юрадиган инженер ўғлини, буфетнинг пештахтаси орқасида ранг-баранг ёрлиқлар ёпиштирилган шишалар орасида кўриш унчалик ёқимли эмасди. Тўйли Мерган оёқлари ўзига бўйсунмаётганини, текис полда ҳам қоқилиб кетаётганини сезди.

Омон отаси анчадан бери кузатаётганини ҳатто хаёлига ҳам келтирмай, стаканларга чаққонлик билан ичимлик қуярди. У чаққон ҳаракат қилиб пештахта тагидан пиво шишаларини олиб, патнисга тера бошлади.

Юзлари шишинқираган, лабларидан кулги аримайдиган официанткалар ҳорғин бепарволик билан уни шоширишарди: «Бера қол, Омонжон, бера қол!» Ола-була костюм кийган, сочлари ўсиб елкасига тушган рангпаргина бир йигит кўкраги билан пештахтага суркалиб, фўлдиарди:

— У мендан юз ўгирди... Айтадики мендан яхши-сини топармиш... Топсин, кўрамиз... Таржимон Ҳайдарнинг ўғли бу дунёдан бўйдоқ ўтмас...

Омон ундан сўради:

— Сен бирон нарса демоқчимисан?

— «Қуй!» деяпман.— Йигит пештахтадан ўзини орқага ташлади-да, яна дарров унга кўкраги билан суяниб қолди.— Омонжон, ошнам, сендан илтимос қиламан, яна юз грамм қуй. Қизганма. Мен бугун тўйгунимча ичишим керак, тушундингми, тўйгунимча!

— Менимча, етар энди? Тўғриси, анчагина ичдинг,— Омон уни кўндиришга ҳаракат қиларди.

— Агар етарли бўлганида, сенга ялинармидим. Худо ҳаққи, қуйсанг-чи! Сени пулингтамас, ўзимни-кига ичаман-ку!..

Тўйли Мерган беҳуда овора бўлаётганидан терлаб-пишиб кетган ўғлига қарашга ортиқ тоқат қилолмади. У пештахта олдида бориб, бир шиша ароқни олди-да, Омон ҳали уни оғзини очмаган эди, сочлари ўсган йигитга узатди.

— Ма, ушла, агар шу заҳарсиз яшолмасанг, ич! Агар қолса, бошингдан қуй!

— Худога шукр! Яхшиям дунёда сахий одамлар

бор...— сочи ўсиқ йигит шишани кўкрагига маҳкам қисиб, гандираклаганча, стол томон кетди.

Шу вақт Омон отасини кўриб қолди.

— Ота! Сиз...

— Бу нимаси?— Тўйли Мерган қўли билан зални кўрсатди.— Шунинг учун беш йил ўқидингми? Нимага автопаркдан кетдинг?

— Хоҳладим, кетдим-да,— бўшашиб деди Омон.— Мойда ишлаш жонга тегди.

— Нима, нима?— Тўйли Мерган ғазабдан ялтираган кўзларини ўғлига қадади.— Қишлоқ — чанг, қум, автопарк — мой. Охири озода жойни топибсан-да! Энди нима деб чақирши керак сени, ахир, инженер деб бўлмайди-ку? Балки, осонгина текнихўр, деб қўя қолайми?

— Ота!— Омон ҳам овозини кўтарди.— Келинг, кейин гаплашамиз!

— Йўқ, ҳозир гаплашамиз!— деди Тўйли Мерган тишларини гижирлатиб.— Адашишниям чеки бўлиши керак. Қандай қилиб бу ишга журъат қилганингни ақлга сиғдириб бўлмайди?!

— Нима қилибман?

— Бас қил, Омон! Ҳеч бўлмаса ўзингни алдама. Ҳозироқ керакли одамни олдига боргин-да, буфетни топшир. Сени эшикда кутаман.

— Кечагина иш бошладим, бугун топширсам...

— Бугун бошлаб, бугуноқ рад қилиш мумкин! Мен шошиляпман!— деди-да, Тўйли Мерган ортига ўгирилди. Бироқ шу вақт ён томондаги духоба парда силкиниб, унинг орқасидан кулранг костюм кийган, тилла тишли, оқ сочли басавлат киши чиқиб келди.

Рестораннинг директори — Ашот Григорьевич Саркисян — кўпчилик уни «Ашот амаки» деб чақирарди, аммо Тўйли Мерган ўзининг қадрдон тақиши ва тенглошини ҳамма вақт «Ашот оғайни» деб ҳурматларди.

Балки Ашот Григорьевич Тўйли Мерганнинг овозини эшитгани учун чиққандир. Қулочини ёзиб, ҳурматли меҳмоннинг олдига келди-да, қўлларини сиқиб кўришди.

— Хуш кўрдик! Хуш кўрдик! Кел, Тўйли. Бугун сени бир лўлакабоб билан сийлайлик, мазаси бутун умр оғзингда қолсин! Ажойиб вино ҳам бор!

— Биладан: сендаги вино ҳам ширин, ноз-неъматлар ҳам лаззатли. Фақат ҳозирмас, Ашот оғайни.

Кейинги сафар меҳмон қиласан, — деб узр сўради Тўйли Мерган ва ўгли томонга ишора қилди. — Мен мана шу йигитчага келдим. Бунинг устига жуда шошиляпман.

— Нимага келганингни фаҳмляпман, — деди Ашот Григорьевич ва официантларга халақит бермаслик учун Тўйли Мерганни бир чеккага олиб ўтди. — Яна шуни биламанки, савдо ходимларини айниқса, менга ўхшаб бутун умр гўштни қийма қилиб котлет ясаганларни унча хушламайсан.

— Агар, Ашот оғайни, баъзиларни хушламасам ҳам, сенга ҳеч тааллуқли эмас, сен ҳар доим кўнглимга ёқасан. Сени туз-намазингни кўп тотганман. Аммо у... — У ўгли томонга ишора қилди. — Уни оғзидан ҳали она сути аримаган, яна у ҳеч қачон сенга ўхшаган бўлолмайди! Эплолмайди!

— Нимага? — дея эътироз билдирди Ашот Григорьевич. — Ўғлинг олий маълумотли. Ҳар ҳолда, ақли етади. Ҳеч ким тажрибали бўлиб туғилмайди, секин-аста ўрганади. Ўргатамиз. Бизга ақлли, тарбияли, маълумотли одамлар керак. Энди бизнинг ресторанимиз ҳам худди Москва, Рига, Тбилисидагига ўхшаб, маданий ҳордиқ оладиган, мароқ билан суҳбатлашадиган маданий жойга айланади. Мана, кўрасан, яқин орада, бизнинг ресторанларда шовқин-сурон кўтариш ёки бақиринч-чақиринч у ёқда турсин, ҳатто вилка ёки қошиқни қаттиқроқ тарақлатишга ҳам уялишадиган бўлишади. Озиқ-овқатни пашша талайдиган бизнинг ёшлик давримиз аллақачон ўтиб кетган.

— Биладан, ўтиб кетганини, биладан.

— Агар билсанг, ўғлингни кетидан нимага югуриб келдинг?

— Одам — ҳар хил ишни бажарадиган трактор эмас, бир кун иш унда ер ҳайдашса, эртасига сеялка тиркашса, учинчи кун иш ўт ўрса. Инсон ўқийди, касб танлайди, кейин ишлайди. Ўзини касбига меҳр қўйиши керак. Агар янглишмасам, бу сенинг сўзларинг, шекилли?

— Бўлиши мумкин. Меҳр қўймасдан қандай ишлаш мумкин. Бу ўз-ўзидан аён-ку.

— Ўғлим ҳозир қўлида ишга ушлаб турган бўлса ҳам, қалби пахта териш машинасининг рулида. Шунинг учун, Ашот оғайни...

— Гап шундай бўлса сен ҳақсан, Тўйли! Мен айтдимми ёки сенми, бари бир инсон касбини севиши

шарт. Коржомани ўзгартириш осон, бироқ касбни-чи?.. Буниям ўзгартириш мумкин, лекин ўша одамга жуда қийин бўлади... Демак, бўшатайми?

— Бўшат!

— Агар рози бўлмаса-чи!

— Рози бўлмаса ҳам бўшатавер.

Ашот Григорьевич билан хайрлашгач, Тўйли Мерган бир зум ўғлининг олдида тўхтади.

— Сени уйингда кутаман. Соат бешдан кечикмасдан боришга ҳаракат қил. Ишим бошимдан ошиб ётибди.

XI

Отаси ўғлининг уйига кириш учун калит қидириб, чўнтагини кавлаб овора бўлмади. Эшик ва деразалар очиқ эди.

«Бу қанақаси бўлди? — деб ўйлади Тўйли Мерган ва оёқ учида ичкарига кирди.

Коридордан секингина юриб, ошхонага, кейин меҳмонхонага қаради ва оғзини очганча турган жойида қотиб қолди. Баланд бўйли, қадди-қомати келишган, қоп-қора қалин сочларини орқасига катта қилиб турмаклаган қиз, қандайдир куйни ҳиргойи қилиб, гулдонга гул солаётган эди. «Балки мен янглишиб, бошга уйга кириб қолгандирман?» деб Тўйли Мерган ҳайрон бўлди. У энди орқага қайтмоқчи бўлиб турган эди, бироқ қиз ўгирилиб қолди ва хушмуомалалик билан бир оз хайратланиб:

— Вой, Тўйли оға, қаёққа?.. Ассалому алайкум... — деди.

Қиз жилмайди ва бу жилмайишидан ўзини ноқулай сезиб, қизариб кетди.

Тўйли Мерган саломлашиш ўрнига қовоғини солиб, атрофга олазарак қараб, жаҳл билан сўради:

— Сиз мени қаердан биласиз? Умуман, қаерга кириб қолдим? Бу уй кимники?

Тўйли Мерган қанчалик ғаразли муносабатда бўлишига қарамай, қиз довдирамади:

— Сизни танимай бўладими, ахир, жуда кичкина-лигимдан биламан. Ўзингиз билган жойга кирдингиз. Бу уй сизники, ўғлингиз Омонники...

— Ҳеч нарсага тушунолмаяман, — деди Тўйли Мерган кетишини ҳам, қолишини ҳам билмай.

— Нимага тушунолмаясиз, Тўйли оға. Келинг, марҳамат, ўтиринг.— У стулни суриб қўйди-да, Тўйли Мерганни илтифот-ла ўтиришга таклиф қилди. Хонадан бир зумга чиқиб, қўлида чойнак-пиёла билан қайтиб кирди. Ҳаммасини меҳмоннинг олдига қўйиб, ўзи унинг рўпарасига ўтирди.

— Тўйли оға, кичкиналигимда сизни жуда кўп кўрардим,— дея қиз узилган суҳбатни давом эттирди.— Агар отамнинг кимлигини айтсам, мени дарров эслайсиз. Мен — Дурди Солиҳнинг қизи — Сулгунман.

— Ҳа, энди танидим...— деди-да Тўйли Мерган қизга синчиклаб тикилди. Ҳа, унинг марҳум отасини у яхши биларди. У райком секретари эди.— Демак, сиз қоп-қора сочлари жингалак, тўполончи қиз Сулгунмисиз.

— Худди ўша,— деб жилмайди қиз,— ҳар доим конфет олиб келиб, «Сулгунжон, Сулгунжон, сочлари қора кулгинжон» деб тегажаклик қилардингиз.

— Ҳа, ҳа, бунга анча бўлган. Онангиз соғ-саломатми?

— Раҳмат, соғ-саломатлар.

Тўйли Мерган чойнакка қўл ҳам урмади, чекиб туриб, соатига қаради.

— Шошиляпсизми, Тўйли оға!— меҳмоннинг ташвишли юзига қараб, бир оз хижолат чекиб сўради Сулгун.— Мен овқатга ҳаракат қилай дегандим. Омонда гўшт ҳам, ёғ ҳам бўлиши керак.

— Раҳмат! Тўқман!— бир оз қўполлик билан жавоб берди Тўйли Мерган.— Мен унга соат бешда уйда бўлгин, деб тайинлагандим. Ҳозир олти бўлай деяпти. Наҳотки, Омон мени куттириб қўйса?

— Бешга деган бўлсангиз, демак, ҳозир келиб қолади.— Сулгун Тўйли Мерганнинг ҳолатини сезмаганликка олиб, уни бир оз юмшатишга ҳаракат қиларди.

У ҳалиям қовоғини солганча, сигаретани бирини кетига бирини улаб чекарди. Қиз унга тутун орасидан қараб туриб, мана ҳозир нега унинг уйланмаган ўғлининг уйда шахсан у хўжайинлик қилаётганини сўрашини тушунарди.

Худди қизнинг фикрини англагандай, Тўйли Мерган тутунни қўли билан ҳайдаб, бошини кўтарди ва гапира бошлади:

— Демак, сиз билан эски таниш эканмиз. Омонимни анчадан буён биласизми?

— Анчадан бери, Тўйли оға,— Сулгун осойишталик билан деди.— Медицина ва қишлоқ хўжалиги институтларининг ораси икки қадам. Ҳамма талабалар, албатта, бир-бирини танийди. Бироқ, ўқишни тугатганимиздан кейин, Омон уйига жўнади, мён ҳам онамнинг олдига келдим. Қолганини ўзингиз биласиз.

— Мен ҳеч нарсани билмайман!— дея эътироз билдирди Тўйли Мерган сигаретани кулдонга эзиб.— Қани, келсин-чи итнинг боласи! Мен унга... Мен бунақа ўзбошимчаликка йўл қўймайман.

— Тўйли оға, нега ундай деяпсиз?— Сулгун қизариб кетди, лекин аввалгидек хотиржамлик билан гапира бошлади.— Омон яхши, ақлли йигит, тўғри, бир оз қизиққон...

— Ҳа, яхши йигитлигини кўриб турибман!..— деди-да Тўйли Мерган тескари қаради.

— Мен сиздан ҳеч нарсани яширмоқчимасман, Тўйли оға,— Сулгун аввалгидек мулоимлик билан давом этди.— Биз Омон билан жуда қалин дўстмиз. Бир-биримизни севамиз. Балки унинг ҳақидаги фикрларимдан тагин сиз келганингизда қўрқмаганимдан, ўзингиз ҳам фаҳмлагандирсиз. Ахир, биз эртага турмуш қурмоқчимасмиз, шунинг учун ҳам қариндошларимиз билан маслаҳатлашишга вақтимиз бор. Онам билан ҳали гаплашганим йўқ, лекин ҳеч қачон унинг руҳсатисиз бирон иш қилмайман. Тўғри, онам бизнинг ўртамиздаги муносабатни билади, аммо ҳеч нарса сўрамаяпти, чунки менга ишонади...

— Мен ҳам ўғлимга ишонардим.— Тўйли Мерган бошини қуйи солиб тўнғиллади.— Энди тушундим — сиз ёшларни эплаш қийин экан.

— Нима учун эплаш қийин экан?— Сулгун хиёл жилмайиб, меҳмонга эътироз билдирди.— Осонлик билан бўйиндан соқит қилмасдан, бир-бировини тушунишга ҳаракат қилиш керак. Сизнинг ёшлигингиз бизникига қараганда анча қийин ўтган. Бироқ, кечиринг мени, бу деган сўз, ота-онамизнинг майлига кўр-кўрона бўйсунимиз керакмас-ку. Катталарни фикри билан ҳисоблашиб уларнинг тажрибасига ҳурмат билан қарашимиз керак, шубҳасиз, ҳатто мажбурмиз.

Тўйли Мерган ҳақ нарсани ҳақлигини тан оларди, агар бошида, ўғлининг уйида бегона киз хўжайинлик қилаётганини кўриб жаҳли чиққан бўлса ҳам, аммо кейинроқ, Сулгунни кузатиб, унинг гапларини эшитиб

ўтириб, у ўзидаги газаб сўниб, қизга нисбатан ажиб бир меҳрибонлик ҳисси пайдо бўлганини пайқади. Мулойимгина, одобли, лекин ўзи учун ўзи кураша олади-ган.

— Нима ҳам дердим Сулгун... — Тўйли Мерган хурсиниб қўйди-да, қизга мулойимлик билан қаради. — Уғлим ҳам сизга ўхшаб фикр юритганда хурсанд бўлардим.

— Ундай бўлса, Тўйли оға, сизга илтимосим бор, — шошилиб гапира бошлади Сулгун. — Омон келгунча, улгуришимиз керак.

— Эшитаман...

— Мен бугун бу ерга Омон билан гаплашиб олгани келгандим. Аммо сизни кўрганимдан жўда хурсандман. Омонни аввал колхоздан кетиши, кейин автопаркдаги ишини ташлаб, ресторанга ўтиши... бу ҳаммаси... нима демоқчилигимни тушунгандирсиз. Хўш, одам янглишибди, гангиб қолибди... Унга ёрдам бериш керак... Қисқаси, сиздан илтимос қиламан: ахир, сиз ўглингизни яхши кўрасиз-ку, уни бу ерда қолдирманг, уни шу бугуноқ уйга олиб кетинг.

— Кетармикин?

— Агар у отасини ҳурмат қилса, кетиши керак.

— Умуман айтганда, мен шунинг учун келганман.

— Жуда соз. Бир дақиқани ҳам ўтказмай, кетсин! Бу ерда уни қиладиган иши йўқ! — қатъий қилиб гапини тугатди-да, Сулгун ўрнидан турди.

Айниқса, унинг охириги сўзлари Тўйли Мерганга жуда ёқди. Шунинг учун қиз сумкасини қўлига олганида:

— Хўш, ҳозир қаёққа кетяпсиз? Овқат қиламан дегандай бўлувдингизми? — деди.

— Сиз, тўқман дедингиз-ку, Тўйли оға. Ҳозир бирон нарса қилишга улгуролмайман. Ярим соатдан сўнг касалхонада бўлишим керак. Бугун бизда операция қилинадиган кун. Соғ бўлинг, хайр, Тўйли оға. Агар бирон нарса деб кўнглингизга озор берган бўлсам, кечирасиз... Мен бунни хоҳламагандим... — Сулгун соати-га қаради-да, тез-тез юриб чиқиб кетди.

Бир ўзи қолган Тўйли Мерган хаёл дарёсига ғарқ бўлди. У ўглини, Сулгунни, бунга хотини қандай қарашини, ўзи ҳақида ўйларди. Бирон хулосага келолмай, шу кунни биринчи марта жилмайиб қўйди.

Шу вақт эшикда Омон кўринди. Унинг терлаб-пи

шиб кетганидан бутун йўл давомида югуриб келгани билиниб турарди. Бироқ пешонасидаги терни артишга ҳам бермай, Тўйли Мерган:

— Хўш, бўшадингми? Нега индамайсан? Ёки ичдингми, — деб сўради.

— Эй, кайфиятим ёмон эди, шунинг учун кетиш олдидан бир қадаҳ отиб олдим.

— Хўш, энди кайфиятинг яхшиландими?

Омон индамади.

— Бугун кетиш олдидан бир қадаҳ, эртага келиш олдидан, индинга сени ариқнинг ичидан ахтаришга тўғри келади. Агар кайфият ёмонлиги учун ичиш герак бўлса, мен ароққа чўмилишимга тўғри келарди. Ҳозир мени бир нарса қизиқтиряпти — бўшадингми ёки йўқми?

Омон жавоб беришга шошилмади. У ингичка қора галстугини бўшатиб, ёқасидаги тугмани ечди-да, кейин қовоғини солиб гап бошлади:

— Аввал сизнинг ишларингиз қандайлигини кўрайлик.

— Мени ишим сени ташвишга солмай қўя қолсин. Сен, яхшиси, нимага автопаркдан кетганингни айт? Гапни айлантирма, тўғрисини айт.

— Директор билан чиқишолмадим.

— У бошқача гапиряпти-ку.

— Демак, сиз унинг ҳузурига борибсиз-да?

— Боришга тўғри келди. Сен ахир отанг билан маслаҳатлашишни лозим кўрмадинг-ку! У билан нибани талашдинг?

— Ёлгончи одамларни жиним ёқтирмайди. Сизга гима деганини билмайман-ку, лекин ишонаманки бир оғиз ҳам рост гапирмаган. Мен, ҳар қалай, анча чиладим. Сиз бир кун ҳам тоқат қилолмасдингиз. Бугинг устига, кечасию кундузи сандироқлаш жонга тегди. Натижаси нима? Бари бир раҳмат айтишмайди.

— Нима, нима? Раҳмат айтишмайди? Нима деяётганингни ўйлаяпсанми?

— Ҳа, ўйлаяпман?

— Менимча, ўйламаётибсан.

— Хўп, майли, ота, ўзингизни тушунмаганликка сълманг.

— Мен ҳеч қачон бунақа нарсани тушунмаганман, бундан кейин ҳам тушунишни истамайман. Мени бошимга тушган кўнгилсизликлардан фойдаланиб ўзинг-

ни аҳмоқона қилмишларингни оқламоқчисан. Бу ёш боланинг иши! Ишдан кетганинг майли-я, яна қаерга борибсан. Бунга нима деса бўлади! Энди кимдан хафа бўляпсан? Ўзингдан! Тўйли Мерганинг ўғли... Инженер... Ресторан... Буфет пештахтаси... Ақлга сигмайди! «Бургага ачкиқ қилиб, кўрпани куйдирма!» деб тўғри айтишган. Раҳмат айтишмайди, деган гапларни бир чеккага йиғиштириб қўй. Ёш йигит, инженер. Уял-ей! Омон!

— Кўз олдимда яхши мисол турибди. Сизни болаб мукофотлашгани-чи.

— Бу ҳақда гапиришингга йўл қўймайман, деб сени аллақачон огоҳлантирганман.

Омон бошини эгган эди, сочлари ҳурпайиб кетди.

— Ўзингни тутиб олгин-да, ўрнингдан туриб, жўна! — дея отаси қўшиб қўйди.

Омон бошини кўтарди:

— Мени колхозга олиб бордингиз, деб тахмин қилайлик. Кейин нима бўлади? Инженер-механиклик ўрни аллақачон банд бўлган.

— Нима, сенга лойиқ иш топилмайди, деб ўйлайсанми?

— Масалан, қандай иш топилади?

— Борганингда кўрасан.

Омон хонага кўз югуртириб чиққач, яна сўради:

— Мен кетсам, уй нима бўлади?

Тўйли Мерган уйнинг тақдирини аллақачон ҳал қилиб қўйганди, шунинг учун ўйламасданоқ жавоб берди:

— Буни ташвишини қилмай қўя қол. Шаҳар советига телефон қиламиз, уйни уларнинг ихтиёрига топширамиз.

Омон отасининг бир сўзлилигини, олижаноблигини яхши биларди. Бироқ отасининг бундай сахийлиги уни эсанкиратиб қўйди.

— Жиддий гапиряпсизми, ота? — гангиб сўради у. — Балки, ҳазиллашаётгандирсиз?

— Ҳозир ҳазиллашиш кўнглимга сиғмайди! — жаҳл билан бақирди Тўйли Мерган. — Тур ўрнингдан, жўнадик!

— Ота, ўйлашга вақт беринг.

— Омон! Шунинг ёдинда тутки, иккинчи марта бу ҳақда сен билан гаплашмайман, — одатига хилоф равишда секин гапирди Тўйли Мерган ва орқасига қарамай чиқиб кетди.

- Шакар-Шакарим!
- Эрининг ҳокимона овозини эшитиб Шакар ошхонадан чиқди.
- Бу сизмисиз, Қаландар ака?
- Хонов ҳорғин кулимсиради:
- Мендан бошқа ким бўлиши мумкин?
- Йўқ, мен шунчаки сўрадим-да... Телпагингизни бера қолинг.
- Қоражон келмадими?— деб суриштирди-да, илтифотсизлик билан тағини хотинига отди.
- Қоражон? Жиянингизми?
- Тағин қанақа жияним, унга бу ерда нима бор? Қоражон Огаевни айтаяпман! Тафтишчини!
- Шундай демайсизми, анави ғалати одамми?..— Шакар Огаевни эслаб, кулиб қўйди.— Йўқ, келмади. Нима, киргин, деганмидингиз?
- Ҳа, ишдан кейиноқ киришга ваъда берганди. Овқат тайёрми?
- Албатта.
- Итни боғлаб қўй. Утган галгидек, тағин елкасига чиқиб олмасин, эсингдами?..
- Камарни беринг.
- Тўхта, аввал этигимни ечай,— Хонов нимагадир, ҳар доимгидек этигини тортишга хотинини мажбур қилмасдан, ўзи ечди-да, юмшоқ узун куртининг олдига ташлади.— Онамга пул обориб бердингми?
- Олиб боришга бордим, лекин...— аёл айбдорлардек бошини хам қилди.
- Хўш, нима «лекин?» Яна кўролмадингми? Пулни неварасига бериб жўнаб қолдингми?
- Ахир, онангиз уйда йўқ эканлар-да.
- Худо ҳаққи, Шакар, лақмалингиз ҳеч қолмади-да. Агар онам уйда йўқ бўлсалар, болага бир тийин ҳам бермагин, деб неча марта огоҳлантирганман сени, Огаев келганидан кейин, олдига овқат келтиргинда, эринмасдан яна бир бориб кел. Яна тағин, Қорлиевга ўхшаган бирон-бир одамга ўғлим очимдан ўлдирипти деб шикоят қилиб юрмасин. Ушанда мен нима деган одам бўламан?
- Агар, бутун тун бўйи ухламасдан ер чоп, дегангиз, чопаману Қаландар ака, лекин у ерга бошқа бормаيمان! Ҳар гал, мана шу муштипар аёлнинг ол-

дига борганимда, уятдан кўзларимни қаерга яширишни билолмайман. Агар сиз онангизга ҳақиқатданам ёрдам бермоқчи бўлсангиз...

Хонов хотинини охиригача гапиришга бермади:

— Мени уришма, Шакарим! Усиз ҳам ишим бошимдан ошиб ётибди. Ўзимни унинг олдида айбдор, деб ҳисобламайман. Онамга ўзингиз келиб пул олиб кетинг деб, айтганман, буни сен ҳам биласан, лекин келмайдилар. Куёвлари қандайдир бир ҳисобчи — мендан яхши эмиш. Тўғриси айтганда, унга бир тийин ҳам бермаслигим керак. Фақат менга берган оқ сути эвазига сахийлик қилиб пул юбориб турибман.

— Худди гадойга хайр-садақа қилгандек бера-сиз-ку, Мабодо, бирон гап бўлса далил бўлиши учун яна бечорани қўл қўйишга мажбур ҳам қиласиз... Шахсан мен, Қаландар ака...

— Эҳ, Шакарим, бари бир буларни сен тушунмайсан! Буларни қанақа одамлигини сен билмайсан. Сен ҳаммани ўзингга ўхшаган софдил ва ишонувчан, деб ўйлайсан? Йўқ, жоним, уларга ўхшаган одамлардан тилхат олиш керак. Агар кампир шикоят қилмаса ҳам, унинг севимли куёви бу ишдан қайтмайди. Илтмос, Шакар, яна бир бориб келгин. Кейинчалик тагин бирон гап бўлиб юрмасин...

Хонов гапини тугатишга улгурмаган ҳам эдики, эшик тақиллаб қолди ва олапар итнинг вовуллагани эшитилди.

— Шакар, жоним, ҳеч бўлмаса итни боғлаб қўй.

Қаландар ваннахонага кириб, юз-қўлини ювди ва жилмайиб турган Огаевни кутиб олди.

— Киравер, Қоражон, киравер! Гап бор.— Хонов меҳмонни хонага бошлади.

— Хизматга тайёрман, сизга хизмат қилишдан хурсандман, ўртоқ Хонов!— сертакаллуфлик билан деди Огаев.

— Ҳозирча ўтириб, гапимни эшит. Сенга ёқадими ёки йўқми, кейин айтасан!— Мезбон қўли билан унга жой кўрсатди.

Иккаласи ўтиришди. Орага жимлик чўкди. Огаев хонани кўздан кечирди. Ҳа, ижроком раисининг гарнитурини униккига сира ўхшамасди. Тўғриси, лавозимларини ҳам тенглаштириб бўлмайди, шунинг учун ҳам ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Ўтган гал, тахминан бундан бир ой илгари Қоражон бу ерга келганида бу

мебель йўқ эди. Балки гарнитурни қаердан олганини сўрасаммикин? Йўқ, бошлиққа бундай савол бериш ноқулай.

— Мебелингиз чиройли экан,— фақат шундай де-ёлди Огаев.

— Сенда йўқми? Шунақа ночормисан!— деб кулди Хонов. Кейин бутунлай бошқа оҳангда қўшиб қўйди:— Камроқ ичиш керак, ўшанда гарнитур сотиб олишга пулинг бўлади.

— Қандай олижаноб сўзлар!— Огаев дўрдоқ лабларини чўзиб, иқрор бўлди.— Хотиним, янги мебель олиб бер, деб ҳоли-жонимга қўймаяпти. Қаердан оламан, деб сўрайман? Албатта, ҳаракат қиламиз, қидириб кўрамиз. Балки, сиз ёрдамлашиб юборарсиз...

— Сенга қандай ёрдам қилишим мумкин?— деб ҳайрон бўлиб суҳбатдошига тикилди мезбон.— Мендан кам маош оласанми?

— Гап фақат пулдами? Маслаҳат билан ҳам ёрдам бериш мумкин-ку, ўртоқ Хонов!

— Одам маслаҳатга муҳтожлигини тан олса, бу жуда соз!— гердайиб деди Қаландар ва ўрнидан турди.— Шакар! Шакарим! Овқатингни олиб кел!

Хотини ошхона эшигидан бошини чиқариб:

— Чойни дамлайман-да, ҳаммасини бира йўла олиб кираман,— деди.

— Овқатни олиб кел. Чой кейинроқ бўлса ҳам майли. Қоражон, сен қаршимасмисан?

— Хўжайин нима деса — шу-да.

Шакар чурқ этмасдан, аммо эпчиллик билан дастурхонни бир зумда ноз-неъматга тўлдириб ташлади. Шўрва сузилган косадан буғ кўтариларди, қовурилган гўштнинг хушбўй ҳиди иштаҳани қитиқларди, жайроннинг қовурдоғи эса нақ оғзингда эриб кетгудек бўлади-да. Ликопчаларга қип-қизил помидору бодринглар уюлган, ширадор мурғоб узуми олтиндек товланиб турарди. Столдан арман коньяги, ёнида эса бўйни калта бақалоқ қориндор шиша — куба роми ҳам ўз жойини топганди.

— Қайсинисидан қуяй?— сўради Хонов.

Огаев ёрлигини ўқий олмади, лекин қувватини кўриб, қўли билан куба ромига ишора қилди.

Хонов қадаҳларни тўлдириб, ўзиникини кўтарди-да:

— Мен сени нимага чақирганимни биласанми?— деб сўради.

— Биламан! — Огаев қадаҳдан кўз узмай, лекин чўзиб жавоб берди.

Қоражон куляпти, деб ҳеч ким ўйламасди. Уни лаблари чўччайди, холос, лекин кўзларидан кулги билинмасди. Балки айёр одамлар, қўрқоқ ва хушомадгўйлар ҳам шундай кулишар.

Ўз фикрлари билан банд бўлган Хонов бу ҳақда ўйлаб ўтирмади.

— Қаердан биласан? — деб сўради, холос.

— Биламан-да... — деди Огаев ва қимматбаҳо жигарранг ичимликни тўкиб юборишдан қўрқиб, столга қадаҳини қўйди. — Охирги вақтда гапларимиз фақат Тўйли Мерган ҳақида бўляпти. Кўчага чиқсанг— у ҳақда гапиришади. Чойхонага кирсанг — яна шу гап. Агар бирон жойда икки киши учрашиб қолса, уларнинг тилларида ҳам Тўйли Мерган. Балки сиз уни текширишга қарор қилгандирсиз, тўғрими гапим?

— Топдинг! Ақлли йигитсан-да, Қоражон!.. Нега қадаҳингни қўйдинг? Ке, ичайлик. — Огаев озгини ўрадай очиб, ромни ютиб юборди ва лабларини ялаб қўйди.

— Агар рухсат этсангиз, яна битта ичаман, — шошилиб деди у.

— Нима учун битта, икки, учтаям ичишинг мумкин?

— Одамнинг оғзи катта бўлса ёмон экан. Қанча ичганингни, элликтами, юзтами билмайсан, — жиддий гапирди Огаев.

— Балки, пиёлада ичарсан? — кулмасдан таклиф қилди хўжайин. — Ром кўп.

— Безовта бўлманг. Кичкинаси ҳам етади.

Иккинчи қадаҳни ҳам отгач, меҳмон овқатга муккасидан тушди. Тинмай овқатдан еб, ичарди. Тез орада унинг оқимтир, ажин босган юзида, ҳатто оқара бошлаган қалин сочларининг тагида тер дончалари ялтиллаб кўринди. Одатда, Огаев тўйимли овқат еб ва кучли ичимлик ичгандан сўнг сахий, мулойим тортиб, кайфияти кўтариларди. Лекин бугун ундай бўлмади. У бир нуқтага тикилганча ўтирарди. Ниҳоят, лабларини қимирлатди, лекин ҳеч нима демай, сигаретага қўлини чўзди.

— Кейин чекарсан. Палов ҳам бор.

— Чекканим билан иштаҳам бўғилмайди. Палов емасдан кетмайман... Фақат, ўртоқ Хонов, сизга катта илтимосим бор... — кўзини ерга қадаб деди Огаев.

— Гапир.

Қоражон паға-паға тутун чиқариб, лабларини шاپиллатиб қўйди, у ё сўз танларди, ёки илтимосини айтишга журъат қилолмасди.

— Тўйли Мерганни тафтиш қилишга мени юборманг,— ниҳоят у шундай деб юборди.

— Нима учун?

— Биринчидан, у танишим. Яқин танишим. Менга кўп яхшилиқ қилган. Ахир, мени биласиз, одамга қўшилмайдиган бир йигит эдим.— Энди Огаевни гапдан тўхтатиш қийин эди.— Агар ўшанда Тўйли Мерган мени бухгалтерлик ўқишига мажбурлаб жўнатмаганида, мендан тафтишчи эмас, умуман, бироқ дурустроқ одам чиқмасди. Қисқаси, ўқишга ҳам мажбур қилди ва биринчи бўлиб ишга таклиф қилган ҳам ўша. Тўғриси айтганда, у мени одам қилди. Энди тўсатдан уни тафтиш қилишга борсам... Йўқ, яхши бўлмайди.

— Ке, Қоражон, кеча нима бўлганини эмас, эртани ўйлайлик,— Хонов хотиржамлик билан эътироз билдирди. У ҳозирги гапга тайёрланаётгани сезилиб турарди.— Сен, яхшиси, ҳозирги амалингни ўйла!

— Бу ҳақда гап бўлиши мумкин эмас, бунинг учун сиздан миннатдорман,— овози бир оз бўғилиб гапира бошлади Огаев.— Яхшилигингизни бутун умр унутмайман. Бироқ...

— Мен сенинг «бироқ»ингни эшитишни истамайман!— Хонов сигаретага қўлини чўзди.— Сен балки, бу ишга чиройли кўзларим учун кўтаришган, деб ўйларсан? Бири: «Бу дўстим, бўлмайди» деса, бошқаси: «Қариндошим» деса. Бунақада иш битмайди. Ўғрилик ҳам ҳеч қачон тугатилмайди. Сен мени жуда ҳайрон қолдиряпсан, партиявий виждонинг қаерда қолди?

— Умуман-ку, албатта...

— Эй, албатта!.. Демак, Тўйли Мерганни тафтиш қилишга шахсан сен борасан. У фақат сенга таниш ҳолос, ҳатто туғишган укаси бўлса ҳам коммунист ўз бурчини бажариши шарт.

— Ҳамма гапингиз гўғри, аммо бу одамнинг қўли эгрилигига ҳеч ишонмайман.

— Нима? Вой, уни қаранг-а!— Хонов кўзларини чақчайтириб, стул суянчигига ўзини ташлади.— Тўйли Мерган нимага ишдан олинганини биласанми?

— Биламан. Эшитганман.

— Агар эшитган бўлсанг — ёдингда тут.— Хонов ўрнидан туриб, тафтишчининг теласига келди-да, Қорлиевга гапирган сўзларни қайтарди.— Қариндош-парварлар ичида ҳалолли бўлмайди. Мана, бориб кўрасан, минг хил ҳийла-ю найранги ошкора бўлар. Шаҳарда ўғлига сотиб олиб берган уйига тупурдим. Ҳозир ўзи қанақа уйда яшаётганини кўрдингми? Эскисини бузиб, янги қурди.

— Кўрмадим.

— Эҳ, кўрмаган бўлсанг, бориб кўргин! Уй эмас, сарой! Эҳтимол, қадимий подшоҳларнинг саройи уникидан ёмон бўлган. Айнан уйдан бошлайсан!.. Дурди Кепбонни биласан-а?

— Биладан.

— Қанақасига, Қоражон?

— У билан ишлаганман.

— Ишлаган бўлсанг ҳам билмас экансан! Сен ҳозир, Дурди Кепбон яхши одам, ақлли хизматчи, дейсан. Сен уни озода кийиниши-ю, ўзини қонунга бўйсунувчи қилиб кўрсатишига ишонма. Путқи ҳам ҳақиқатда маъноли. Аммо эсингда тут, Дурди Кепбон ичимдагини топ дейдиган ва ўтакетган муғомбир одам. Агар сенга ёки менга ўхшаганлар бориб, ёқасидан тутмаса, унча-мунча тафтишчиларга думини тутқазмайди. Бунақа одам хамирдан қил суғургандай осонгина ҳар қандай тафтишчини йўлидан синдириб ташлайди. У, айтгандек, Тўйли Мерганни дўсти ёки танишигина эмас, қон-қариндоши ҳамдир. Тўйли Мерганни Тўйли Мерган бўлишида унинг ҳиссаси кўп. Шунинг учун ҳам, Қоражон, сенинг боришингга тўғри келади. Фақат сенинг!

— Уртоқ Хонов!— деб ёлворди Огаев ва бошини қуйи солди.— Биз сиз билан ҳозир бир столда ўтириб овқатланыпмиз, ичяпмиз, ахир бунақа вақтда, туркманлар айтишади-ку, қасамёд ҳам, илтимос ҳам муқаддас деб. Шунинг учун...

— Ялинма! Ландовурларни ёқтирмайман!— Хонов қўполлик билан унинг гапини бўлди.— Балки, ишлаш жонингга теккандир-а? Унда очигини айт. Эртагаёқ бўшатамиз!

Огаев худди қуруқликка чиққан балиқдек оғзи очилиб қолди. «Бўшатамиз», деган сўздан еган-ичгани эсидан чиқиб кетди.

Оддий ҳисобчидан ҳозирги лавозимни ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Унинг уйда ҳозир ҳамма

нарса бадастир. Бунга ким ёрдам берди? Қаландар Хонов! Агар ўшанда, районда биринчи бухгалтер, қатъиятли ва ҳаққоний одам деб, нутқида узоқ мақтамаганида, Оғаевни ким ҳам эсларди? Тўсатдан «бўшатамиз» деган даҳшатли сўз...

Оғаев пешонасидаги терни артди-да, қўлини шишага чўзди.

— Ич, ич!— меҳрибонлик қилди Хонов. У ўрнидан шошилмай турди-да, худди типратиконга ўхшаб гужанак бўлиб олган тафтишчига ён томондан қараб, ошхонага кетди.

— Шакар, Шакарим! Столни йиғиштиришинг мумкин.

— Майли, ўртоқ Хонов!— Оғаев ўрнидан турди ва гуноҳкорона жилмайди.— Сизнингча бўлсин! Қачон жўнай!

— Қанча вақтли бўлса, шунча яхши. Эртага жўнай қол.

— Эртага боролмасам керак. Баъзи бир ишларни тугатиш керак.

— Ишларни муҳими ҳам, номуҳими ҳам бўлади!

— Бу тўғрику-я, фақат тайёргарлик ҳам кўриш керак.

— Хуллас, икки кун муҳлат! Тушунарлими?

— Тушунарли.

Мезбон ишини битиргач, ҳатто меҳмонни кузатиб қўйишни ҳам эп кўрмади.

— Ит боғлиқ, секин чиқиб кетавер. Умуман, келиб тур!

Хонов диванга ёнбошлади, ўзидан кўнгли тўлиб, фикран райком секретарига мурожаат қилди:

«Жиноятчини қувватлайвер-чи! Кўрамиз, қачонгача бировнинг бахтсизлигидан севинаркинсан, ўртоқ Қорлиев. Ким ҳақ, ким ноҳақлигини — тафтишнинг натижаси кўрсатади!»

Шакар ҳеч қачон эрининг ишига аралашмасди, аммо бугун Тўйли Мерганнинг номи тез-тез тилга олингани учун сўради:

— Қаландар ака, Тўйли Мерган — ҳу анави раисми, шаҳардан ўғлига уй сотиб олиб берган?

Хонов Тўйли Мерганни ҳозир раис эмас, ҳатто ҳеч ким эмаслигини тушунтириб ўтирмади.

— Тўйли Мерган жуда кўп нарса сотиб олган!— деди у истар-истамас.

— У нима сотиб олаётганини сиз қаердан биласиз?

— Агар билмасам, гапирмасдим, жоним!— деди Хонов ва тўсатдан фикри Олтинжамолга кўчди.— Чой тайёрми?

— Дамланганича турибди.

— Олиб кел. Чой ичгач, бир оз айланиб келаман. Куни билан ишхонада ўрнимдан турганим йўқ, кейин мана бу аҳмоқ билан ўтириб, энди белим қақшаб кетяпти.

— Яна кетасизми, тагин ёлғиз қоламанми...

— Сен, азизим, бунга аллақачоноқ кўникишинг керак эди. Чунки эринг масъул ходим. Озгина зерикасан, дарров келиб кўнглингни хушлайман!— У қўли билан қандайдир шўхчан ҳаракатлар қилди-да, хотинининг бўйнидан ўпди.— Ҳа, айтгандек, сен онамнинг олдига бормадинг-ку.

— Эй, Қалаңдар ака, қанақа одамсиз! Меҳмонни ташлаб кетолмайман-ку, ахир. Сиз ҳар бир минутда нимадир сўрашингиз мумкин.

— Бу тўғри, Шакарим!— Хонов шундай деди-да, Шакар пиёлага қуйиб қўйган чойни ичиб, керишиб ўрнидан турди.— Бўлмаса ҳозир бориб кел. Мен бир оз айланиб келаман.

Хоновнинг «сайри» жуда кўп соатга чўзилди. У ярим кечада қайтди. Шакар ҳатто ўрин ҳам солмасдан ғужанак бўлганча, қўлни ёноғига қўйиб, омонатгина ётарди.

— Шакар! Шакарим!— мулойимлик билан хотинни чақирди.

Шакар ухламагани, лекин жавоб ҳам бермади.

XIII

Тўйли Мерган шаҳардан қайтганда, қоронғи тушганди. Оқнобот эрининг қадам ташлашидан кайфияти қанақалигини билди.

— Нимага бунчалик хомушсиз?— бир оз чўчиб сўради.— Ёки бекорга бориб келдингизми? Акам гапнингизга кирмадиларми?

— Ҳа, Кирмади.

— Нима дедилар?

— Виждонини ютган одам нима ҳам дейиши мумкин? Агар одамларни пахта теришга мажбур қиладиган бўлсанг, ўғлингдан бошла дейди.

— Ахир, бирон нима демадингизми? Яхшики, борда ёқасидан тутмапсиз-да.

— Акангни ёқасидан осонликча тутиб бўлмайди. У менинг ёқамдан тутар. Эй, жуда жанжалкаш одам-да!

— Шундай қилиб, нима дедингиз?

— Майли, ўглингдан бошла дедингни, шундай қиламан, деб жавоб бердим.

— Демак, Омонжонни ҳам кўрдингизми? — эҳтиётлик билан сўради хотини.

— Ҳа, сенинг Омонжонингни ҳам кўрдим... — Тўйли Мерган хўрсиниб қўйди-да, чека бошлади.

— Нима учун у сиз билан бирга кела қолмади? Ёки уям гапингизга қулоқ солмадими? Айтсангизчи? — Оқнобот эрини шоширди. — Сал нарса бўлса, дарров тамакига ёпишасиз-а.

— Балки, кимларнидир ўгли отасининг гапига қулоқ солар, — бошини чайқаб, бурун катакларидан тун чикариб гапирди Тўйли. — Барака топкур, ичишга бирон нарса олиб кел. Куни билан шаҳарда санқиб, томоғим қақраб кетди.

Оқнобот чой олиб келди-да:

— Айтувдим-ку, — маъжсланиб гап бошлади у гиламга ўтираркан. — Ахир, кетаётганингизда сизга: Гайлидан ёрдам кутманг, деб айтган эдим-ку. Бунинг ажабланидиган ери йўқ. Омонжонга нима бўлди? Наҳотки, у ҳам отасининг гапига кирмаган бўлса? Ёки ношуд тоғасидан ўрнак олаётганмикин?

— Кимдан ўрганаётганини билмайману, умуман, уни тушунолмай қолдим...

— Нима бўляпти ўзи, ота билан ўғил бир-бирини тушунишмаса, нима қилиш керак? Ёки унга қўнғироқ қилсаммикин?

— Ҳечам-да! Менга қулоқ солмаган ўғил сенга қулоқ солади, деб ўйлайсанми? Бундай бўлиши мумкин эмас!

— Нима қилиш керак?

— Бирон нарса ўйлаб топармиз, — Тўйли Мерганнинг овозида қатъиятлик сезилиб турарди. У янги сигарета олиб чекди-да, ўрнидан турди. Нимагадир чойга тўймадим. Яна битта дамлаб берарсан?

— Ҳаммадан осони чой дамлаш.

— Ишларимизда қачон қийинчилик бўлмаган, — Тўйли Мерган телефон қила бошлади. — Бу сенмисан, Шохсултон? Салом. Тўйли Мерган гапиряпти... Ҳозир-

ча кўнгилдагидек эмас... Рухимни туширишим мумкин эмас. Фақат бугун бригада терган пахта ҳалиям жўнатилмапти. Нима? Олиб кетишди? Яхши иш бўлибди. Аммо олдиндан айтиб қўяй, энди қачон машина келади деб кутиб, фол очиб ўтирмайман. Механизаторларга қаттиқроқ тайинлаб қўй... Сенга илтимосим бор. Эртага эрталаб соат бешга иккита юк машинаси керак. Ҳа, эрталаб бешга... Жуда зарур... Бир ишга... Демак, соат бешда Ноботникига борсин. Қуёш кўтарилмасдан улар қайтишади... Ҳа, айтгандек, Нобот олдинда эмасми? Яқинда кетдимми? Майли, уни ўзим топиб оламан, ташвишланма. Ҳа, ҳа, бу йиғитга доим иш топилиб туради... Агар сенга жуда керак бўлмасам, уйдаман. Чарчадим. Бутун шаҳарни кезиб, тинка-мадорим қуриди. Ҳозиргина келдим. Хўп, майли.

Оқнобот эри ранс билан нимани маслаҳатлаганини тушунолмади. «Яна қандай галва бошламоқчи? — деб ўйлади аёл, — яхшилик бўлса майли-я». Овозини чиқариб:

— Бунчалик вақтли машина нимага керак бўлиб қолди, Ноботни нимага безовта қилмоқчисиз?

— Ҳали айтмадимми?

— Менга бирон нарсани айтирмадингиз?

— Айтмаган бўлсам эшит. Омонни нарсаларини олиб келиш керак.

— Нрсаларини? — Оқнобот эрига тикилиб қолди. — Ҳамма нарсани олиб келиб, эшикка қулф солимоқчимсиз?

— Уй бўлса, хўжайин топилади.

— Тавба, ҳеч нарсага тушунолмаёпман.

— Вақти келиб тушунасан.

— Қаёққа отландингиз? Ахир, чой дамладим-ку.

— Келиб ичаман. Мен бориб Ноботни огоҳлантирай.

Бригадир ёрдамчиси Нобот уруш йиллари ота-онадан етим қолган эди. У ёшлигидан меҳнат қилишга ўрганган, балки шунинг учун ҳам ҳеч қачон чарчадим, деб шикоят қилмасди. Уни ҳеч ким ноҳуш кайфиятда ёки бирон нарсдан норози ҳолда кўрмаган, у ўзини доим хушчақчақ ва бардам тутарди. У ўттиздан ошганидан кейингина уйланди, унинг ёш хотини яқинда ота-онасининг уйидан қайтиб келди. Қадимдан «қайтарма!» деган одат бор: ёш келинчак эрининг уйида бир ой турганидан кейин, уни ота-онасиникига қайтариб юборишади. Қачонлардир бу қалин тўла-

нишига боғлиқ эди. Ҳозирча — катталарнинг ҳурмати учун ёшлар бир-икки ҳафтача ажралишга рози бўлишади.

Тўйли Мерганга ёшларни уйига бостириб кириб бориш, албатта ноқулай эди, бунинг устига иш ҳам бошқачароқ... Нима бўлсаям, соат бешда Нобот келинчакни ташлаб кетишига тўғри келади. Зарур бўлгандан кейин, нимаям қила олардинг.

Яна тагин Ғайли қийшиқнинг уйи олдидан ўтишга тўғри келади. Ахир, у Нобот билан қўшни-да. Қўшни бўлишса ҳам, борди-келди қилишмайди.

Ғайли бозордан қайтиб келгач, телпагини бир чеккага улоқтириб, очиқ айвонда овқатланарди. Товоқ устига энгашганча, олазарақ кўзлари билан атрофга айёрона нигоҳ ташлашга ҳам улгурарди.

Куёвининг ҳорғин қадам ташлаб келаётганини кўриб, Ғайли ўрнидан сакраб турди.

— Тўйли, қаёққа кетяпсан? — озгин бўйинни чўзиб сўради у. — Агар овқатлангинг келса, кир. Мабодо томоғинг тақиллаётган бўлса, бир шиша «Тербаш» ҳам топилади.

Тўйли Мерган унга қайрилиб ҳам қарамай ўтиб кетди.

— Вой, шайтон-эй, ҳалиям аччиғи чиқяпти-я! — деди Ғайли унинг кетидан.

Ноботнинг айвонида лампа ёниқ бўлгани билан уй қоронғи эди. Наҳотки ухлашган бўлса?

Баҳайбат олапар ит остонага бошини қўйиб мудрарди. Қадам товушини эшитиб, истар-истамас акиллади, таниш одамни кўргач, ўша заҳоти жим бўлиб қолди, ўрнидан туриб, думини ликиллатганча меҳмонга йўл бўшатиш учун четга чиқди.

— Баъзи бир одамлардан кўра, итлар ақллироқ, — деб тўнғиллади Тўйли Мерган ва айвонга кирадиган эшикни тақиллатди.

Ҳеч ким жавоб бермади.

Тўйли Мерган бир оз кутгач, яна тақиллатмоқчи бўлганди, биринчи хонада чироқ ёнди.

— Ким у?

— Мен! Бригадирингман?

— Сизмисиз, Тўйли оға? Ҳозир эшикни очаман.

— Нима, ёв бостириб келяптими, қоронғи тушар-тушмас эшикни қулфлаб олибсан? — дея ҳазиллашди Тўйли Мерган.

— Эй, Тўйли оға, одатим шунақа! Итним ҳожа-

ти йўғу, лекин боқаман,— эшикни очиб, гапира бошлади Нобот ва айвонга чиқди.

Гавдали, қорачадан келган, бўй-басти келишган йигит Тўйли Мерганинг олдида трусикда турарди.

У йигитни бошидан-оёғигача қараб чиқди-да, жилмайиб туриб сўради:

— Аллақачон ётиб олдингми? Ахир, ҳали соат ўн ҳам бўлгани йўқ-ку.

— Азонда туриш учун эрта ётиш керак.

— Ўзинг ётасанми ёки ётқизишадими?

Нобот кулиб юборди.

— Унақаси ҳам бўлади.

— Ҳазил ҳазил билан, Нобот, сенда муҳим ишим бор. Сендан бошқа ҳеч кимдан илтимос қилолмайман.

— Агар менда ишингиз бўлса, бажарилди, деб ҳисоблайверинг, Тўйли оға.

— Соат бешда шу ерга иккита машина келади. Хизмат бўлмаса, шаҳарга, Омонникига борсанг. Унинг ҳамма лаш-лушини йиғиштириб олиб кел. Қалитни қайтишда шаҳар советининг секретарига бер. Унинг хабари бор.

— Ўзиниям олиб келайми?— бригадир жим турганини кўриб Нобот гапни давом эттирди:— Пахта терадиган машинамининг биттаси ҳайдовчисиз ётибди. Агар Омон рулга ўтирсами, пахта терими анча яхши йўлга қўйилган бўларди.

— Бу ҳақда, Нобот, у билан сен гаплаш,— маъюслик билан деди Тўйли Мерган.— Отасига қулоқ солмади. Балки, ўртоғининг гапига кирар.

— Билмадим, ростми ёки йўқми, Омон ресторанда ишлаётган эмишми? Бу қанақаси бўлди?

— Бу ҳақда гаплашинини истамайман!— Тўйли Мерган қўлини силтади.— Ҳозирча унинг нарсаларини олиб кел, у ёғини кейин кўрамиз.

— Яхши, Тўйли оға. Айтганингиздек бўлади.

— Қанийди, ҳаммаям сенга ўхшаган бўлса,— деди Тўйли Мерган ва Ноботни эркалаб ялангоч елкасига қоқиб қўйди.— Сенга қанчалик қийин бўлса ҳам, ҳеч қачон руҳингни туширмайсан.

— Жудаям мақтаб юбордингиз, Тўйли оға. Сиз айтганингиздек бўлганимда бригадамиз орқада судралмасди.

— Бор гапни айтяпман-да. Бригада орқада қолишига сен айбдор эмассан. Бу ерда бошқа сабаблар бор. Майли, Нобот, ҳозир бу тўғрида гаплашмайлик. Ҳали

биз нимага қодирлигимизни кўрсатиб қўямиз. Хўп, мен кетдим. Сени безовта қилдим... Бор, дамингни ол. Эртага вақтли туришинг керак.

— Агар керак бўлса, ётмаслигим ҳам мумкин. Ичкарига киринг, Тўйли оға, чой ичамиз. Оз-оздан отишимиз ҳам мумкин.

— Бошқа вақт, Нобот. Ишимиз юришиб кетгач, иккаламиз ўтириб, бир отамлашамиз,— жилмайиб деди Тўйли Мерган.— Тағни хотининг сенсиз зерикиб қолмасин. Яхши ухлаб тур!

— Қандай ажойиб одам-а!— деди Нобот узоқлашаётган Тўйли Мерганнинг кетидан.

Омон отасига қулоқ солмади, агар қўпол гапирмаган бўлса ҳам, аммо дадил гаплашди. Бироқ отаси кетгач, йигит ўзини қўйгани жой тополмади.

«Балки мен ноҳақдирман? Отам ҳақдир?— деб фикр юритарди, кенг уйида ўзини қўйгани жой тополмай.— Йўқ, мен ҳақман. Отам энди ҳеч кимга керакмаслигини тушунмаяпти. Бўлмаса ким уни ательега юборишга, ким бригадир қилишга журъат этарди? У ҳаммасига кўняпти, ўзини шарманда қилаётганини тушунмаяпти. Ахир, унга ҳеч нимани тушунтириб бўлмайди-ку. Нима қилиш керак? Шундоқ ўтириб, ўз ўзингга тўнғиллаш керакми? Яхшиси, бунақа вақтда ичиш керак».

Шу қарорга келиб, Омон бир қадаҳ ичди, аммо яна зерикиб, ресторанга йўл олди. У ярим кечада қайтиб келди-да, гандираклаганча диван олдига келиб, ечинмасданоқ ётиб қолди.

Эшик тақиллаганда, Омон ширин ухлаб ётарди. Эшик кетма-кет тақиллай бошлади. Эҳ, ҳеч ўрнидан тургиси келмасди! Энди эшикни тақиллатишмасди, тарақлатишарди. У истар-истамас бошини кўтарди.

Наҳотки, отам бўлса? Йўқ, отам энди келмайди. Хафа бўлди.

Омон чироқни ёқди-да, соатига қаради. Ким бўлдийкин одамни бевақт безовта қилаётган?

Оёғига туфлисини илиб, бошини чангаллаганча, эшикка яқинлашди:

— Ким у?

— Мен, Ноботман.

Омон эшикни очди, керишиб, эснагач, кейин сўради:

— Нимага бунчалик вақтли келдинг, ёш хотин билан ухлолмаётганга ўхшайсан-а?

Ичиб тугатилмаган коньяк шишасига қараб, Нобот кулимсираб жавоб берди.

— Сени соғиниб қолдим, анчадан бери кўрганим йўқ. Омон шаҳарда қандай яшаяпганини бир кўрай, деб ўйладим-да, келавердим.

— Мунча тонг саҳарлаб келмасанг?

— Бошқа иложи бўлмади-да, пахта териш керак.

— Ҳа, сизлар жуда банд одамларсиз.

— Сен нима деб ўйлардинг?

— Мен ҳазиллашмаяпман. Келиб, яхши қилибсан. Охирги вақтда бу уйга негадир меҳмонлар кам келадиган бўлиб қолди. Ке, ўтир. Оз-оздан отишамиз. Ажойиб коньягим бор!

— Азондан ким ичади?

— Ким хоҳласа, ўша ичади-да!— деди Омон пешонасини артаркан.— Шахсан мен, озгина ичмасам, оёғимда туrolмайман. Бошим тарс ёрилиб кетяпти.

— Нимага тарс ёрилади? Кўп ўйляпсанми?

— Кечқурун кўп ичганимдан.

— Демак, хурсандчилик қилаётган экансан-да!

— Балки сен хурсандчилик қилаётгандирсан.

Аммо кўнглимга қил ҳам сиғмайди,— дея жавоб берди Омон колбаса кесаркан.— Охирги вақтда кайфиятим жуда ёмон. Қанақа хафалигимни билсанг эди.

— Кимдан? Ўзингданми?

Омон ҳайрат билан Ноботга тикилди.

— Нима, ҳаммангиз келишиб олганмисиз?

— Ҳамма, ким? Яна кимни назарда тутяпсан?

Омон қадаҳларга коњьяк қуйгач:

— Мени сўроқ қилишга келдингми?— деб сўради.

— Йўқ, сўроқ қилмоқчи эмасман.

— Бўлмаса яхшиси ичгин-да, камроқ гапир.

— Агар биз аввал ишни битириб, кейин ичсак-чи?

Омон оғзига олиб борган қадаҳини эҳтиётлик билан столга қўйди.

— Яна қанақа иш?— деб сергакланди у.

Нобот чекиб, ўрнашиб ўтирди-да, шошилмай гап бошлади:

— Мен, ахир, бир ўзим келмаганман. Сени олдинга иккита машинада келдим. Шофёрлар жуда шошилишяпти. Нарсаларни йиғиб, машинага ортгунча, биласанми, қанча вақт кетади.

Омоннинг юзи ўзгариб кетди.

- Нима? Нимани олиб кетасан?
- Нега бунчалик ҳайрон бўляпсан?
- Нима, мени тунашга келдингми?
- Нобот жавоб беришни лозим топмади.
- Демак, отам айтганини қилмагунча, мени ўз ҳолимга қўймасакан-да!
- Албатта, одам ўз айтганини қилиши керак-да, бўлмаса иш битириб бўлмайди.
- Отам шунақа қилсам иш битираман, деб ўйла-яптими?
- Эҳтимол, шундайдир.
- Сен ҳам шу фикрдамисан?
- Ҳа, шундай деб ўйлайман.
- Сизларга қараб туриб, қанчалик ўзингларга ишончинглар зўрлигига ҳайрон қоламан.
- Ўз кучига ишонмасдан бўладими?
- Бунинг устига тагин ҳаммангиз фалсафа сотасиз.
- Қанақасига бу фалсафа бўлсин!— деди Нобот ва ўрнидан турди.— Омон, жудаям шошиляпман. Машинага олдин нимани ортишни маслаҳат бер.
- Омон қадаҳдаги коньякни ичди-да, диванга чўзилди.
- Омон, мен кутяпман.
- Мени тинч қўй, Нобот. Бир оз ётиб, ўйлаб олай.
- Тинчгина ётолмайсан. Биз сенга халақит берамиз.
- Нима, сен мени ўз уйимдан ҳайдаяпсанми?
- Нимага ҳайдарканман... Балки, отангни олдига бориб, ўша ерда ётиб ўйларсан...
- Нима?— Омон бошини кўтарди.— Шунақа буйруқ ҳам борми?
- Бундай буйруқ йўқ. Бу сенга боғлиқ, виждонингга ҳавола,— деб жавоб берди Нобот ва эшик олдида енг шимариб, кутиб турган икки йигитга мурожаат қилди.— Бошланг!
- Эҳ, бу ўрваста йигитлар Омоннинг уйини бир чойнак чой ичгулик фурсатда шип-шийдам қилишди-қўйишди.
- Энди нимани ортамыз?
- Эндими?— Нобот бир зум иккиланиб турди-да, кейин диванга ишора қилди.— Энди мана буни кўтаринглар!— Йигитлар сусткашлик қилаётганини кўриб:— Кўтаринглар, кўтаринглар,— деб қайтарди.

Шундагина Омон ўрнидан турди, йигитлар диванни кўтариб, уни ҳовлига олиб чиқишди.

— Мана бу ерга қўйинглар!— Нобот атиргуллар экилган, атрофи цементланган майдончани кўрсатди ва чека бошлади. Омон уйдан чиқди-да, диванга индамай ўтирди. Нобот у билан ёнма-ён ўтирди.

— Хўш, ўйлаб бўлдингми?— дея сўради у.

— Менга сигарета бер,— Омон жавоб ўрнига илтимос қилди.

— Йўлдаям чекиш мумкин,— деди Нобот унга сигарета узатаркан.

— Мени шоширма!— Омон бир нуқтага тикилгачча жеркиб берди.

— Қандай қилиб шошилтирмайман? Мениям, мана бу йигитларниям, ҳар бир дақиқаси ҳисобли. Кейин, Омон, шуни ҳам айтиб қўяй, ўзингни билганингни қил, биз сенга ялиниб ўтирмаймиз.

Омон сигаретасини жаҳл билан бир чеккага улоқтирди-да, шартта ўрнидан турди:

— Нимага бундай бақиряпсан? Қани, жўнаб қолчи!

— Жўнасам жўнайман-да,— деди-да, Нобот Омонга яқинроқ келди.— Фақат шуни ёдингда тут, агар Тўйли Мерганни гапига кирмасанг, кейин афсусланасан. Хатоингни тушунганингда кеч бўлади.— Нобот машиналарга қараб юрди ва йигитларга:

— Нимага ағрайиб қолдинглар? Диванни олиб чиқинглар!— деб ўшқирди.

— Тўхта!— Омон ўртоғи томонга қадам ташлади.— Тўхта!

— Тўхташга вақтим йўқ. Агар кетишни хоҳласанг, машинага чиқ. Хоҳламасанг — ўзинг биласан! Йигитлар, кетдик!

— Ахир сенга айтяпман-ку, тўхта деб!

— Хўш, нима дейсан?

Омон ҳеч нима демасдан уйга кирди-да, у ерда узоғи билан икки дақиқа тургач, чиқиб эшикни қулфлади. Кейин овозини сал пасайтириб:

— Калитларни нима қилиш керак? Ёки уларниям машина бортига ташлайми?— деб сўради.

— Мана энди Тўйли Мерганнинг ўғлига озгина ўхшаяпсан.

— Нима?

— Ҳеч нима. Калитни бер. Уни ҳозир янги эгасига топширамиз.

Машиналар шаҳар совети олдида тўхтади. Нобот у ерга бир зумда кириб чиқди-да, кейин йўлда давом этишди.

Нобот Омонни кўч-кўрони билан олиб келганда Тўйли Мерган энди уйдан чиқиб, далага кетмоқчи бўлиб турганди.

— Биз келдик, Тўйли оға!— дея бор овози билан гапирди Нобот биринчи машинанинг кабинасидан сакраб тушаркан. Иккинчи машинани кўрсатиб кўзини қисиб қўйди.

— Кўряпман!— деди истар-истамас Тўйли Мерган, сўнг ўглига қовоғини солиб:— Келдингми?— деб қараб қўйди.

— Келдим.

— Келган бўлсанг, қани, юр.

Тўйли Мерган ўглини уйга кириб онаси билан кўришиб чиқишга ҳам бермай, дала шийпонига олиб кетди.

Бир суткада бу ерда ҳамма нарса ўзгариб кетибди. Демак, гапи-бекорга кетмабди-да. Пахта жўнатишбди, йигитлар ҳам кечагига ўхшаб хирмон олдида уймалашимасди. Уларнинг ўрнига қиз-жувонлар ишлашарди.

Бригадир дала шийпонини кўздан кечиргач, йўлида давом этди. Каттакон қора қозон тагида ловиллаб олов ёнарди. Ўчоқ олдида нега ҳеч ким йўқ? Наҳотки, шопмўйлов айёр ошпаз бригадирни кўриб яширинган бўлса?

— Ошпаз!— дея чақирди Тўйли Мерган.

— Ошпаз бу ерда, ўғлим...— деб жавоб берди Боссан кампир. У яримта қўй нимтасини кўтарганча ичкаридан чиқиб келди.

— Аки қаерда?

— Ўғлимми?— қария хира кўзларини пирпира-тиб, бригадирнинг олдига келди-да, унга хушомадгўёна тикилгач, жавоб берди:— У бугун пахта теряпги, Тўйлижон! Унга бирон нарса буюрмоқчимидинг?— деб сўради.

— Пахтада бўлса, мўйловини кўп бурамасдан, кўпроқ терсин. Бор гапим шу!

— Теради, теради! Бошқа нимаям иши бор. Қойиллатади!— Кампир ўчоқнинг олдига яқинлашгандаям гапдан тўхтамади:— Балки, кимгадир буйруғингни қайтаришга тўғри келар, аммо Боссан кампирнинг ўғли гапингни икки қилмайди...

Омон шу вақтгача отасидан бир қадам ҳам орқада қолмай, чурқ этмай юарди.

— Худди думга ўшаб, кетимдан қолмайсан-а, — Тўйли Мерган ўзини тутолмади. — Мана, машинанг, ишга кириш! Шуни ёдингда тут, бир кунлик вазифанг — ўн тонна.

— Билмадим, шунча тера олармиканман, — деди Омон.

— Қанча теролсанг, ҳатто бир грамм бўлса ҳам терсанг бўлгани!

— Ота, шунинг учун беш йил ўқидимми?

— Бу билан нима демоқчисан? Одамлар сени раҳбарлигингда машина ҳайдашлари учун ўқиганингни эслатмоқчимисан?

— Ҳа, худди шуни. Сизга инженерлигимни эсла-тиб қўймоқчиман.

— Мен ҳеч қачон ҳеч нарсани унутмайман, Омон! Бир йил шаҳарда лақиллаб юришнинг ҳожати йўқ эди. Агар ўшанда шу ерда қолганинда, эҳтимол, машиналарни бошқараётганларга раҳбарлик қилардинг.

— Сизнинг гапингиз билан кетганман.

— Агар ўғлим ақлли бўлганида, кетмаган бўларди! Ҳозир менга ҳайдовчи керак. Ҳайдовчи! Тушундингми? Колхозда, худога шукр, сендан бошқа бошлиқларам ва маслаҳатгўйлар ҳам етарли. Пахта тўкилса, халқ бойлиги нобуд бўлади. Ҳозир шу ҳақда ўйлаш керак.

Пахта териш машинасининг иккитасидан бири заводдан келганидан бери далада ишлатилмай турарди. Иккинчисини мотори гувиллаб, йўлга тушишга тайёрланарди. Уни ўтган йили ўнинчи синфни ва икки ойлик ҳайдовчилар курсини тугатган ёшгина Ёзбиби бошқарарди.

Ёзбиби бригадирни ўғли билан турганини кўргач, кабинадан бошини чиқарди.

— Ассалому алайкум, Тўйли оға! — ўзини Омони кўрмаганликка олиб саломлашди.

Тўйли Мерган ялтираб турган машинага қараб қўйди-да, қиз билан мулойимгина сўрашди:

— Қизим, аҳволинг яхшими? Нормани бажарясанми?

— Нормадан кўнглингиз тўқ бўлсин, Тўйли оға, Фақат анави машина бекор тургани алам қиляпти. Агар рулга ўтирадиган одам бўлмаса, демак, бизга

кераги йўқ экан-да. Ишлатадиган одамларга бериб юбора қолинг.

— Энди бизда ҳам бекор турмайди. Мана, ҳайдовчи келди, қизим, — деди-да Тўйли оға Омонга ўғирилди. — Сен кимни кутяпсан? Утир!

— Демак, шундайми?

— Ҳа, шундай.

Ўғли билан галлашиб олгач, Тўйли Мерган орқага қайтди.

Омонни кабинага истар-истамас кўтарилаётганини кўрган Ёзбиби илжайиб қўйди. «Онасининг эркатойига бу ҳам кам», деб ўйлади.

Қизининг кулгиси Омоннинг назаридан қочиб қутулмади. Кулгани ҳам майли-я, ҳатто саломлашишни ҳам лозим кўрмади.

— Ёзбиби, нима, танимай қолдингми? — деб сўради Омон қизга қараб. — Ҳатто саломлашмадинг ҳам-а?

— Биринчи бўлиб ўзинг саломлашсанг, тилинг танглайингга ёпишиб қолмасди, — хижолат чекмай жавоб берди Ёзбиби. — Бунинг устига, эркаклар аёлларга биринчи бўлиб салом бериши керак.

XIV

Тўйли Мерган хирмонга анча енгил тортиб қайтди. Ўғлини, ҳар қалай, тўғри йўлга солиб олди. Қизиқ, энди Ғайли нима деркин, ишдан бўйин товлаётган бошқа қариндошлари-чи?

Бостирма тагидаги салқинда ўтириб пахта кутаётган аёллар бригадирни кўриб ўринларидан туришди.

— Утираверинглар, ўтираверинглар! — деди тўхтаб Тўйли Мерган.

Аёллар ўтиришмади. Ҳатто шўхроқ бир жувон бир оз олдинга чиқди-да, юзини қўли билан яшириб, гапира бошлади:

-- Тўйли оға, сизни аллақачон бригадир қилиб тайинлаш керак эди! Баъзиларга сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетди-я.

— Уялмайсанми, отанг тенги келадиган ҳурматли бир одам билан шундай гаплашгани? — бошқаси биринчи аёлнинг елкасига туртди.

— Нимага уялиши керак экан? — деб кулди Тўйли Мерган. — Онагул тўғри гапиряпти. Аксинча: Тўйли Мерганни раисликдан аллақачон бўшатиш керак эди... деб аниқроқ қилиб айтиш керак эди. Ҳа, айтгандек, гўзал хонимлар, бу ерда неча кишисизлар?

Иш оғирлик қилмаяптими?

— Йўқ, Тўйли оға. Бизнинг эрларимиз ўз ҳузурини яхши билишаркан,— яна Онагул гапни илиб кетди. — Ҳечам оғир эмас, тўрт киши бўлса ҳам, беш киши бўлишимиз керак эди, аммо бешинчимиз... — Онагул бошини қўйи эгиб, жим бўлиб қолди.

— Бешинчинглар қани?

— Бу тўғрида гапириш бизга ноқулай, Тўйли оға.

— Ноқулай? Агар ҳатто менга тааллуқли бўлса ҳам, уялмай очигини айтаверинглар!

— Гап унда эмас, — деди Онагул ва чеҳраси бошидаги жун рўмолига ўхшаб лоларанг тусга кирди. — Ён-атрофимизда докторлар тўлиб ётган бир вақтда, у бефарзанд аёл мулланинг олдига кетди. Айтишларича, қайнараси вайсайвериб, ҳол-жонига қўймаётганмиш. — Аёл Боссон кампир томонга қўлини силтаб қўйди. — У келинига, қисир қолган эчкидай юравермай, Ортиқ шайхга қўл бер, сени ўқиб қўйсин, мушкулингни осон қилсин, деганмиш.

— Эрчаси нима деяётганийкин? — секингина гапга аралашди учинчи жувон. — Наҳотки, мўйловинг лаҳадда чиригур, онасига кучи етмаса?

— Мен ишонаманки, Аки бу ҳақда ҳеч нима билмайди, — деб гапини маъқуллади Онагул дугоналарига қараб. — Ахир, у ориятли йигит-ку.

Тўйли Мерган гапни охиригача эшитмади. Ёлғончи ва фирибгар Ортиқ шайхнинг номини эшитиши билан қўллари муштга айланди.

Ортиқ шайхнинг хотини ўлганига етти йилча бўлган эди. Эндигина элликдан ошган бўлиб, ҳали бақувват эди. Уйланишни хаёлига келтирмай, сўқ-қабош яшарди. Оила қуришни энди фойдаси йўқ, кеч бўлди, дерди.

Қачонлардир, тўғри, озгина вақт муаллимлик ҳам қилган, лекин жиззакилиги учун бир жойда қўним топиб ишлолмай, бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юрган. Унга ҳар қандай иш ҳам оғир туюлар, уни ташлаб бошқасига ўтар ва ҳар гал соғлиги ёмонлигини рўкач қиларди.

Охири, дарбадарлик жонига теккач, Тўйли Мерганни қора тортиб келди, ахир нима бўлса ҳам жияни-ку, хафа қилмас. Қисқаси, ўз қишлоғига қайтиб келгач, енгил ҳаётни кўзлаганди.

Тўйли Мерган қариндошининг кирдикорини яхши

билганлиги сабабли унга лойиқ мансаб қидириб ўтирмади-да: агар ишни қойиллатсагина, колхозга қабул қиламиз, деган қабилда қўлига белкурак тутқазди.

Ортиқ шайх ишнинг бундай тус олишини кутмаганди. Аламини ичига ютиб, жонини койитмай гўзаларни суғориб юрди, баъзан бир неча кунлаб далада кўринмасди. Қўшниларнинг нима бўлди, бирон ёрдам керакмасми, деган саволига, агар ҳар бир инсон ўзига-ўзи ёрдам қилмаса, ҳеч ким ёрдам беролмайди деб жавоб берди. Шунақа вақтда кўзини осмонга тикиб, нималардир деб мингиллаб қўяр ва ўзини худди сирли одамдек тутарди. У соқолини ўстириб, тез-тез ишга чиқмайдиган одат чиқарди, ҳеч қандай гап-сўзга аралашмас, эшигини ичидан қуфлаб олиб, уйига ҳеч кимни киритмас, саволомуз қараганларга эса: «Халақит берманглар, илоҳий ишлар билан бандман», деб жавоб берарди.

Одамлар бир-бирларига қараб қўйишарди, аммо бир нарса дейишмасди, чунки, ҳар ҳолда, раиснинг қариндоши, бир вақтлар ахир муаллимлик қилган. Керак бўлса Тўйли Мерганни ўзи суриштирар, ундан ташқари, колхозга ҳам қабул қилинмаган.

Яқиндагина Ғайли қийшиқ Ортиқ шайхни уйи олдида кўриб қолиб, ичкарига таклиф қилди.

— Бир вақтлар мени йўқлаб турардинг, — деб гап бошлади у. — Энди кўксинггача соқол ўстириб, менсимайдиган бўлиб қолдинг. Ўзингни ғалати тутяпсан. Жин-пин елкангга ёпишиб қолганга ўхшайди.

Қийшиқ меҳмонни олдига чурак нон ва чой қўйиб сийлагани билан, уни ошкора мазах қилиб куларди.

— Соқолимни масхаралаб кулгандан кўра, чойингга қара, ярамас! — деди-да, Ортиқ шайх пиёладаги чойни остонадан ташқарига тўкиб юборди.

— Ҳа, нима бор экан?

— Агар кўзинг кўр бўлмаса кўрардинг! — Ортиқ шайх Ғайли қийшиқнинг қўлидан пиёласини олдида: — Қара, чойингда нима сузиб юрибди, — деб унга кўрсатди.

— Иккита шамадан бошқа ҳеч нима кўрмаяпман, Ортиқбек.

— Яхшилаб қара, яхшилаб!

Ғайли яна қаради, аммо шамадан бошқа ҳеч нима кўрмади.

— Ортиқбек, худо ҳаққи, ақлдан озганга ўхшайсан. Бунга пайқганимга анча бўлди. Соқол қўйиб

юрибсан, нималардир, деб гўлдирайсан, ҳафталаб уйдан чиқмайсан... Шаҳарга обориб дўхтирга кўрсат-сак-чи! Махсус дўхтирлар бор...

— Овозингни ўчир!— унинг гапини бўлди ва Қий-шиқнинг кўкрагига бир туширди.— Агар мана шуни ичсанг,— у пиёлага бармогини ниқтарди,— жинни-хонага ўзининг боришинга тўғри келади. Чойингда нажас сузиб юрипти. Ҳайвоннинг нажаси!

— Эй, худо ҳаққи, бемаъниликни бас қил!

Ғайли Ортиқ шайхни ростдан жинни бўлиб қолди деб ўйлаб, одамларни ёрдамга чақирмоқчи бўлаётган-ди, у уй эгасининг ниятини фаҳмлади-да, ўрнидан шошилмай турди.

— Агар ишонмасанг, ич!— деди-да, чиқиб кетди.

Ғайли қийшиқ ўз ҳузурини яхши биларди, шунинг учун аввалига бекитиқча, кейинчалик очиқчасига вино ва ароқ ичиб юрган бўлса ҳам, аммо бари бир худо борлигига ишонарди. Ортиқ шайхнинг қилиғи аввал уни ҳайрон қолдирди, лекин у чой ва ҳатто қип-қизил юмшоққина чурақдан ҳам воз кечиб жў-наб қолгани Ғайлини ўйлантириб қўйди. Бу воқеа унинг динга бўлган ишончини янада мустаҳкамлади. У ўзи аччиқ кўк чойдан ичишни хоҳласа ҳам, аммо «нажас» сўзи истагидан воз кечишга мажбур этди. У уйдан отилиб чиқиб, қудуқ олдига югуриб борди-да, ичига қаради...

Худди турнанинг кўзидек тиниқ сув юзида шишиб кетган ўлган мушук сузиб юрарди.

Албатта, Ғайли қийшиқ Ортиқ шайхнинг бу най-ранг устида бир ой ўйлаганини, кеча кечқурун ҳамма уйқуга кетгач; ҳатто итлару қушларгача тинчигач, мушукни ўз қўли билан Қийшиқнинг қудуғига таш-лаганини хаёлига келтирмасди. Ўлакани ўз қўли билан олиб ташлаш ўрнига Ғайли худди эси оғган одамдай кўчага югуриб чиқиб, бор овозича бақира бошлади:

— Одамлар! Қишлоғимизда мўъжиза рўй берди! Мўъжиза!

Қийшиқ Ортиқ шайхнинг оёғига йиқилиб, ундан қўпол гапириб дилини оғритганига узр сўраш учун уникага югурди. Бунга қаранглар-а, у авлиёни жинни деб ҳақорат қилди-я!

Ортиқ шайх унинг кечирим сўраб қилган тавба-тазарруларига ҳам, пушаймонларига ҳам қулоқ сол-масдан, аксинчи унга бақирди:

— Нимага шовқин-сурон кўтаряпсан? Учир овозингни! Бунақа нарсалар ҳақида бутун оламга жар солинмайди. Тилингни тий!

Ортиқ шайх Қийшиққа ҳеч кимга чурқ этма, деб буйруқ қилгани билан у теварак-атрофга янги авлиё пайдо бўлгани ҳақидаги хабарни тарқатиш учун овозини ҳам, кучини ҳам аямаслигини жуда яхши биларди. Қийшиққа — ҳеч кимга чурқ этма дейиш, тонгга отма, ёки қуёшга ботма дейиш билан баробар эди.

Ҳаммаси — фирибгар Ортиқ шайх мўлжаллагандай бўлди.

Эртасига эрталаб унинг олдига қўшни қишлоқлик ёш чўпон ташриф буюрди.

— Ортиқ оға, отам сизни боришингизни ялиниб-ёлвориб илтимос қилдилар,— деб зорланди у.

— Отангга нимага керак бўлиб қолдим?

— Бир ойдан буён қаттиқ касаллар, ўринларидан туролмайдилар. Кечадан бери аҳволлари оғирлашиб қолди.

— Агар касали оғир бўлса, дўхтирга борсин.

— Шаҳарга обориб, не-не шифокорларга кўрсатмадик, аммо фойдаси бўлмади.

Ортиқ шайх охири кўнди. У саксон яшар чолнинг аҳволи оғирлигини кўриб, бошини чайқатди.

Уғилнинг кўнглига гулгула тушди.

— Ортиқ оға,— деб сўради у,— умид борми?

Агар Ортиқ шайх софдил одам бўлганида бу оила учун энг қайғули бўлган соатларда янги макр-ҳийла ишлатмасдан, унга ҳақиқатни айтган бўларди. Лекин унга энг муҳими, унинг авлиёлиги ҳақидаги миш-мишлар тўхтаб қолмаслиги эди, шунинг учун:

— Ҳозир, азизим, сенга аниқ бир нарса деёлмайман. Уйга боргач, пиёладаги сувга қараб, ҳақиқатни кўраман.

Ёш чўпон авлиёни кузатиб кетди.

Ортиқ шайх пиёлани ичига қараб анча вақт ўтирди ва ниҳоят жавоб берди:

— Азизим, мендан хафа бўлма. Мен ҳақ гапни айтишим керак. Нимани кўрган бўлсам, шуни айтаман. Тайёргарлигингни кўравер. Отанг бугун ярим кечада, Хизр бувам сайрга чиққанида ёки малоюнкалар сайр қиладиган субҳи содиқда бандаликни бажо келтиради.

Чол тонг отмасданоқ жон берди.

Ушбу кундан бошлаб, Ортиқ шайх ризқи-рўзи ҳақида қай-қай сўрайдиган бўлди. Қанчалик аччиқ бўлса ҳам, тан олиш керак, яқин кишиларининг бетоблигидан ташвишга тушган одамлар у ҳақида ғамхўрлик қила бошладилар.

Янги меҳмон тугилиши муносабати билан ёки тўйда курсандчилик қилаётган одамлар даврасида унинг ҳатто сояси ҳам кўринмасди. Аммо-лекин, агар бирон хонадон азадор бўлиб кўз ёши тўкаётган бўлса ёки маърака қилинаётган жойга у югуриб борарди! Қуръонни битта ҳам сурасини ёд билмаса-да, ғам-андухга ботган одамларга қандайдир туморчалар берар ва ҳеч ким: тушунмайдиган бемаъни гапларни гапириб, яна бунга назр-ниёз ҳам талаб қиларди.

Тез юрганидан қора терга ботган Тўйли Мерган уй эгасини чақириш ҳам эсига келмади. Эшикни этиги билан бир тепиб, ҳалқасини узиб юборди-да, қоронғиликка кириб борди. Ҳечқиси йўқ, бари бир у аблаҳни қидириб топади ва жинойт устида қўлга туширади. Бўлмаса, у чап бериб қочиб қолиши мумкин.

Эски-туски нарсалар ивирсиб ётган ва челақлар турган даҳлизда тўхтамай, хонага бостириб кирган Тўйли Мерган дарчага тутилган эски адёлни узиб ташлади-ю, қандайдир дақиқага турган жойида қотиб қолди.

Ҳа, ишлар шунақа экан-да... Жувонлар бежиз гапиришмаган экан. Тўйли ўз кўзларига ишонмасди.

Хонанинг чап томонида, девор тагида, шундоққина полда, худди қафасга тушган қушдай ёшгина жувон ғужанак бўлиб ўтирарди. Аёл уялганидан қўллари билан юзини бекитганча, ҳўнграб йиғларди. Унинг тепасида Ортиқ шайх ғўдайиб турарди. Ғафлатда қолган Ортиқ шайх ҳатто тўнининг бир енгини кийишга ҳам улгурмаганди. Унинг соқоли силкиниб, атрофга олазарак қарарди.

Хуллас, бу ярамас Тўйли Мерганнинг қаршисида, одатда одамларга кўринадиган қиёфада эмас, бутунлай бошқа қиёфада намоён бўлганди. Одатда, у қавима чопон ҳамда савлатли папах кийиб юрарди, ҳозир эса яланғоч елкаси оша олачипор мато ташлаб, бош яланг турарди.

Тўйли Мерган келганига қадар жувон билан «авлиё» ўртасида ҳақиқий кураш бўлгани равшан

кўриниб турарди. Эшик олдида унинг қордек оппоқ салласи чувалиб ётарди. Кечасию кундузи қўлидан қўймайдиган тасбеҳи худди товуқлар сочиб ташлаган тариқдек пол билан битта бўлиб сочилиб ётарди.

Тўйли Мерган Ортиқ шайхни соқолидан тутамлаб, уйни ўртасига судради.

— Бу ярамас ишларингни қачон тугатасан?— Ортиқнинг соқолини қўйиб юбормай унинг башарасига қараб бақирарди.— Сен, аблаҳни, бир неча марта огоҳлантирдим. Ҳозир унинг эри келганида нима қилардинг? Нима деб жавоб берардинг? Ҳозир иккалангни унинг олдига олиб бораман.

Қўрқувдан ва оғриқдан Ортиқ шайхнинг кўзи ола-йиб кетди ва гурс этиб ағдарилиб, чўккалаб қолди.

Бир тутам соқоли Тўйли Мерганнинг қўлига юли-ниб чиқди.

— Тўйлижон! Қурбонинг бўлай! Мени ўлдир, аммо бу бегуноҳ аёлни шарманда қилма! Агар энди мени шу ёқларда кўрсанг, отамни боласимасман! Худо ҳаққи, қасам ичаман!

— Ким сени қасамингга ишонарди? Сен ўтакетган муттаҳамсан, виждонингни ҳам ютиб юборгансан!

Бечора аёл бўлса, қўққисдан унга ёрдам келганидан ўзини худди аждаҳо домидан қутулгандек ҳис қилди. Кўйлагининг олди йиртилиб кетганини сезмай, у қора гулли рўмолини полдан олди-да, кўз ёшини артиб, лип этиб эшикдан чиқиб кетди.

Ортиқ шайх соқолининг ярми Тўйли Мерганнинг қўлидалигини кўриб, инграб юборди:

— Нимага додлайсан?.. Гуноҳ қилишдан қўрқмайсану, жазоланишдан қўрқасан-а?— Тўйли Мерган қўлидаги нарсани эндигина пайқади. У ҳазар қилиб тупурди-да, қўлига илиниб чиққан сочларни жирканиб отиб юборди.— Хўш, нимага ғужанак бўлиб олдинг, тур ўрнингдан, муттаҳам, нега қўлингни силтайсан,— Тўйли Мерган жаҳлини босолмасди...— Ичак-човоғингни ағдариб ташлардиму, бироқ номини булғагим келмайди-да. Агар шу бегуноҳ қишлоқ аҳолиси олдида ифлос салланг билан жирканч тўнингни ёқиб, халқдан қабиҳ ишларинг учун кечирим сўрама-санг, Тўйли Мерганни қўлидан нима келишини, шарманда-ю шармисорлик қанақа бўлишини ўшанда биласан. Ҳозир пахта теришга жўна! Етар шунча вақт текин томоқ еганинг! Бир кунлик норманг — юз кило! Бир грамм ҳам кам эмас!

Номус ва нафратдан Тўйли Мерганнинг кўнгли ғаш эди. Ҳатто уйига келиб ҳам, ўзини босолмади.

Оқноботнинг саволига ҳам жавоб бермади.

— Ҳалиям тоғангиз билан олишяпсизми? — деб ҳайрон бўлди. — Ўша муттаҳам билан тенг келиб ўтирибсизми. Мен ҳатто ундан қўрқаман. Уни пахтага жўната кўрманг. Бари бир ундан фойда йўқ. У аблаҳнинг номини уйимда эшитишни истамайман.

Тўйли Мерган индамасди. Балки у Ортиқ шайхни эгри йўлдан вақтида қайтаролмагани учун ўзини айбдор, деб ҳисоблади.

Оқнобот эрини яна йўлга отланганини кўриб, ташвишланди:

— Чой ичмасдан, овқатланмасдан қаёққа отландингиз?

— Сўрашса, полизга кетди, деб жавоб бер.

— Нимага? Қовун-тарвуз етмаяптими? Ана тўлиб-тошиб ётибди-ку, ейдиган одам йўқ.

— Куёвларингни олиб келаман. Ўзим юборган эдим, ўзим қайтариб олиб келаман.

— Нима учун сиз боришингиз керак? Бирон ёнроқ одамни юборсангиз бўлмайдими? Нобот-чи?

— Нобот бу ерда керак. Ундан ташқари ўзим борсам, уларни кўраман, полиздан олиб, пахтага қўяётганимни билишса яхши бўлади.

— Уларга нима фарқи бор, у ерда ишлашадими ёки бу ерда.

— Фарқи катта. У ерда ширин қовунларни маза қилиб еб тинчгина ётиш мумкин. Бу ерда белни оғри-тиб ишлаш керак.

— Жуда ошириб юбордингиз, уларни ётишга фурсати ҳам йўқдир, — деди Оқнобот ва эрининг кетидан ҳовлига чиқди.

— Хўп, бўпти, бекорга хафа қилмайман.

— Отаси, жудаям ғалати бўлиб қолдингиз, — дея у бошини сарак-сарак қилди-да, Нобот шаҳардан олиб келиб, узумнинг сўриси тагига қўйган нарсаларга ишора қилди. — Буларни жойлаштириш керак эди, бўлмаса чанг босиб кетади, ёмғирам ёғиб қолиши мумкин.

Тўйли Мерган ғарбга қараб ботаётган қуёшга қаради-да, машинани гараждан олиб чиқди:

— Ўғлинг билан жойлаштириб оларсан.

— Ҳали ўғлимни кўрганим йўқ-ку, — дея тўнғиллади Оқнобот.

— Энди ўғлинг доим бағрингда бўлади. Кўнглинг истаганича тикилиб ўтираверасан!

Тўйли Мерган жўнаб кетди, хотини рўмолининг учини тишлаганча, узоқлашаётган машина кетидан қараб туриб:

— Жуда ажойиб одам-да, — деди фахрланиб.

Кечқурун ишдан қайтган Омон онаси билан қучоқлашиб кўришди-да, отаси уйда йўқлигини кўриб тааж-жубланди:

— Отанг полизга кетдилар, ўғлим, — дея жавоб берди Оқнобот.

— Ҳа, отам ҳазилакам даргазаб бўлмаптилар, қариндошларга қаттиқ киришдилар.

— Нима ҳам қила олардинг, ахир қариндошлар ҳам ҳар хил бўларкан-да, Омонжон, — деб хўрсиниб қўйди Оқнобот ва ўз фикрини баён қила бошлади. — Ахир, бир хиллари ҳурматингни сақлаш учун жонини жабборга берса, бошқалари эса қариндошчиликдан, обрўйингдан, ўзи учун фойдаланиб қолишга ҳаракат қилади. Шундан кейин, отанг нима қилсин? Хоҳласа-хоҳламаса, даргазаб бўлади-да.

— Агар фойдаси бўлса яхши-я, майли натижасини кўрармиз.

— Эй, бунақа гапларни қўй! Бугун ўзинг машинангда қанча пахта тердинг?

— Жисмоний меҳнатдан чиқиб қолибман... Бўл-маса...

— Майли, бари бир қанча?

— Олти тоннага яқин.

— Мана сенга оқибати.

— Тўғри айтдингиз, ойи.

— Агар тўғри бўлса, манави чуракни ушатиб тур, ҳозир қайнатма қуйиб келаман.

Омон бир товоқ шўрвани қандай ичиб қўйганини билолмади. Кунни бўйи очиқ ҳавода ишлаш натижасида иштаҳаси очилиб, умрида биринчи марта қора терга ботиб қайтиши эди.

— Иштаҳангга қараб туриб, дунёда она пиширган шўрвадан тотли нарса йўқ, деб айтиш мумкин. Тўғримми, ўғлим? — деди хурсанд бўлган она қайсар ўғлининг зўр иштаҳа билан овқатланганини кўриб ва олдига чойнакни суриб қўйди. — Ўғлим, бир гапни сенга айтиб қўйишим керак. Агар отангни бағрига бутунлай қайтиб келган бўлсанг, ўғлим, энди уйимиз ҳам ҳувиллаб турмаса деймиз.

Оқиссет Смесни уйлаиши ҳақида тўғридан тўғри гап очишни лозим кўрмай, гапни узоқдан бошлади.

— Ҳозир овулимизда, кўз тегмасин, яхши қизлар кўп, — у юрак ютиб гапни давом эттирди.

— Масалан! — Омон гапни ҳазилга айлантирмоқчи бўлиб суриштира бошлади.

— Масалан, Уроз Қоранинг қизи Жайрон. Ёки Эсен Сорининг қизи Гўзал. Ёки Илли Бесўнақайнинг қизи Ёзбибани олайлик.

Онаси қишлоқдаги кўп қизларнинг исмини бирма-бир санаб бериши мумкин эди-ю, агар Омон кулиб туриб:

— Буларнинг ичидан биронтасини танладингизми? — деб сўраб қолмаганида.

— Албатта! — дарров жавоб берди у. — Шахсан, мен ўғлим, Ёзбибани танлардим. На Ғараёпда, на Оқёпда гўзалликда бунга тенг келадиган қиз йўқ. Бундан ташқари, у хушмуомала ва меҳнаткаш. Ёзбиби худди онасига ўхшаган. Отаси ҳам бир оз қўполроқ бўлгани билан эътиборли одам. Акалари ҳам меҳнаткаш йигитлар.

— Ойи, қизни мақтаб, осмонга кўтариб юбордингизу, фақат менга шуни айтинг-чи, бу гапингизни ҳалиям сир сақлаясизми ёки оғиз очиб қўйганмисиз?

— Нимага сир сақлашим керак, албатта, оғиз очганман.

— Хўш, нима жавоб беришди? Келинлар, хурсанд бўламиз дейишдимми?

— Бошқа нимаям дейишарди?

— Қизиқ, қиз нима деяпти?

— Қиздан ҳеч ким сўраб ўтирмайди.

— Бу қанақаси бўлди? Менингча, аввало қизнинг кўнглини билиш керак.

— Қизнинг кўнглини, қачон сўрашади, биласанми... сенга қандай тушунтирсам экан? Очиғини айта қоламан — сен энди, худога шукр, катта йигитсан, соқолинг чиққанига анча бўлди. Қиздан эри билан бир кўрпада ётганидан кейин сўрашади.

— Йўқ, ойи.

— Ҳа, шундай ўғлим. Биздан аввал ҳам шундоқ бўлган эди, бундан кейин ҳам!

— Тўйли Мерганнинг хотини бундай дейиши яхшимас, ойи.

— Тўйли Мерганнинг хотини ҳам она, ўғлим.

— Менга фикрингизни айтдингиз, майли. Лекин

бөшкә жойда шуңга ўхшаган гапларни айтиб юрманг. Одамларни ҳайрон қолдирасиз. Бу биринчидан. Иккинчидан эса фақат қиздан эмас, йигитнинг ҳам кўнглини сўраш керак. Ўша қизни яхши кўрадим, унга уйланиш нияти бор-йўқлигини ҳам билиш лозим.

— Агар бутун Мурғобни қидирсанг ҳам, Ёзбибидан яхши қаллиғ тополмайсан. Шунинг учун ҳам сен билан маслаҳатлашиб ўтирмай, унашиб қўйишга қарор қилдим.

— Ёмон иш қилибсиз, ойи.

— Сенга нима бўлди? Бунинг нимаси ёмон экан?

— Бугун Ёзбибини кўрдим, у мен билан ҳатто сўрашиги ҳам келмади. Балки ота-онасини олдига борганингиз учун мендан хафа бўлгандир?

— Унинг мағрурлигини қара-я?— деб Оқноботнинг жаҳли чиқиб кетди.— Ўғлимга унашилганига хурсанд бўлиши керак! Унга яна нима керак?

— Ойи, яна сиз ноҳақсиз. Сиз қаердан биласиз, балки Ёзбиби биронтасини севар.

Она ғазабланганидан, ичидагини тўкиб солди:

— Менинг ўғлимга тенг келадиган бирон йигит йўқ!

— Сизнинг кўзингизга дунёда мендан яхши ўғил йўққа ўхшаб кўринади,— деб эътироз билдиришга ҳаракат қиларди Омон.— Ёзбибининг кўзига балки мен ҳаммадан ёмондирман.

— Эй ўғлим, бундай гапларни бас қил!— Оқнобот пиёлада қолган чойни жаҳл билан полга сепди.

— Ойи, нима қиляпсиз, ахир, пол айбдормас-ку.

Ўғлининг гапига қулоқ солмай, Оқнобот гапида давом этди:

— Хоҳласанг, хоҳламасанг, шу кузда сени уйлантираман. Шунча сандироқлаганинг етар. Ёзбибини келин қилишга қарор қилганман.

— Келинг, ойи, маслаҳатлашиб оламиз,— кулгисини яширолмай деди Омон.— Агар менга озгина вақт берсангиз, сизни ҳамма ташвишлардан қутултираддим.

— Тўй — ташвиш эмас, ўғлим. Тўй — хурсандчилик.

— Ҳозирги ташвишларингизни назарда тутяпман-да.

— Нима? — онаси Омоннинг ниятини эндигина тушуниб қолди. — Нимани гапиряпсан, нима, келинни ҳам танлаб қўйганмисан? Қанақа қиз? Кимнинг қизи?

— Отам сизга ҳеч нарса демадиларми?

— Отангни бирон гап айтиши осонми? Мен билан гаплашишга вақти бормиди? Ортиқ ва Ғайли қийшиқ билан уришишга вақт топади, ўз ўғлининг тақдирини ўйлашга эса фурсати йўқ. Қани, бор гапни айт-чи? Кимнинг қизи? Қаердан?

Омон онасига келиним бор деган фикрни сингдиришига халақит бермаслик учун бир оз сукут сақлаб жавоб берди.

— Ойи, у шаҳарда яшайди.

— Эй худо! Шаҳарда кимни қизи экан у мени ўғлимга тенг келадиган? — деди-да, асабийлашиб рўмининг учини ўйнай бошлади.

— Сиз унинг ота-онасини биласиз. Отаси бир вақтлар районимизда райком секретари бўлиб ишлаган. Дурди Солиҳ. Ўзи Сакарчоғлик.

— Тўхта, тўхта. Бир йили сон-саноқсиз чивинлар босиб кетганда, ёш секретарь вафот этганди. Унинг исми Дурди Солиҳ эди. Бунга анча вақт бўлган. Қизи шунчалик ёшми? Утириб қолмаганми, ишқилиб? Исми нима?

— Сулгун.

— Сулгун?.. Уни кичкиналигида кўрган бўлишим керак... Ўзи қанақа экан билмадим, лекин онаси яхши аёл эди. Ёши нечада?

— Икки ёш кичик шекилли.

— Шекиллими ёки кичикми?

— Кичик.

— Шундоқ бўлса, бориб кўриб келаман! — деди Оқнобот ва ўрнидан туриб чойнак-пиёлаларни йигиштиришга тутинди. — Агар ёқса, тўй қилиб бераман. Еқмаса...

— Демак, менга ишонмаяпсиз-а? Фақат ўзингизга ишонасизми? — Омон яна кулгисини яширолмади.

— Ҳа, фақат ўз кўзимга ишонаман! — қатъий қилиб гапирди онаси. — Шаҳарнинг қаерида яшашади?

— Ваъдангиз нима бўлади?

— Қайси ваъдам?

— Ёзбибини эсингиздан чиқардингизми?

— Э?.. Уми... Агар Сулгун ёқса, ваъдадан қайтишга баҳона топамиз!

— Ойи, ҳамма нарсани оппа-осон ҳал қиласиз-а.

— Йигитларни иши осон, қизларники қийинроқ. Гапни бошқа ёққа айлантирмай, қаерда туришини айт.

— Балки, овора бўлишингизни ҳожати йўқдир. Сулгунни олиб кела қоламан.

— Нима деяпсан, Омон!— деди Оқнобот чойнак-пиёлаларни аввалги жойига қўяркан, қўлини силтаб.

— Ҳали бирон нарса ҳал бўлмасдан қизнинг бу ерга келиши ўринли эмас. Одамлар нима дейди? Бекорчи гапни қўйгин-да, қаерда туришини айт.

— Қандоқ тушунтирсам экан, ойи?— Омон кўзини қисиб қўйди.— Балки, бирга борармиз?

— Жим бўл, уятсиз. Совчиликка йигитни олиб бориб бўлмайди. Телефонлари борми?

— Бор.

— Телефон бор бўлса, сенсиз ўзим ҳал қиламан!

XV

Ҳар бир даранинг ўз шамоли бўлганидек, ҳар бир ҳонадоннинг ўзига яраша ғам-ташвиши бўлади.

Агар Оқноботни ўғлини уйлантириш ҳақидаги фикрлар ухлатмаётган бўлса, Боссон кампирнинг еган-ичгани ичига тушмасди, чунки унинг ёшгина, соғлом ва қадди-басти келишган келини ҳали-ҳанузгача туғмаганди. Тўғри, Аки хотинини севар, уни аяр, бирон нарса деб кўнглини огритмасликка ҳаракат қиларди, лекин Боссон кампирга эса бундан нима фойда. У келинини эртадан то кечгача бўлар-бўлмас сўзлар билан ҳақоратларди. Келини ўз қадрини билса ҳам баъзан алаmidан аччиқ-аччиқ йиғларди. Хуллас, гап шунга бориб тақалдики, кампир келинини Ортиқ шайхнинг олдига боришга мажбур қилди. Агар борди-ю, бормасанг, тўрт томонинг қибла, ўғлимни бошқатдан уйлантираман,— деди.

Кейин нима бўлгани бизга маълум. Аммо Аки ҳали ҳеч нарсани билмасди. Пахтадан қайтгач, чойнакни олдига сурди-да, хотинидан:

— Сўна, нимага хирмонда кўринмадинг? Нима, тобинг қочиб қолдимми? Бирон еринг огрияптими? Онамдан сўрамоқчи эдим, лекин улар овқат пишириш билан банд бўлиб, кейин кетиб қолибдилар,— деб сўради.

— Чойингни ич, кўп гапирма!— жаҳли чиқиб турган кампир ўғлига бақирди.— Хотинидан қаеринг огрияпти деб сўраш, эркакларнинг иши эмас!

— Ойи, хотиннинг аҳволини эридан бошқа ким сўраши керак!— Аки яна хотинига мурожаат қилди:—

Сўна, айт, нима бўлди? Бугун рангинг жуда кетган. Агар бирон еринг оғриётган бўлса, врач чақираман.

Бирон оғиз сўз айтиш у ёқда турсин, Сўнани эрининг кўзига ҳам қарашга ҳоли йўқ эди. У ҳолдан тойиб, лоқайдлик билан бошини қуйи эгганча наमतда ўтирар ва тирноғи билан полни тирнарди.

— Унга ҳеч нима бўлгани йўқ!— яна гапга аралашди кампир ва ўғлининг олдига чойнакни суриб қўйди.— Ўғлим, сен чой ичиб, чуракдан егин-да, кейин дамнингни ол!

Бирон кўнгилсизлик бўлганини сезиб, Аки пиёлани қўйди-да, хотинининг оқарган юзига тикилиб туриб:

— Ойи, гапни чалғитмай, нима бўлганини очиқ айтинг,— деди.

— Эй, ер ёрилса-ю, ерга кириб кета қолсам!— деб чийиллаб, ўғлини олдида айбига иқроп бўлди она.— Қаерданам миямга келиб қолди, нимагаям уни олдига боришга мажбур қилдим? Туғмаса, туғмасдан ўтиб кетсин эди! Қуриб кетсин, ўша Ортиқ шайх.

Аки бу исми эшитса тепа сочи тикка бўлиб кетарди. Унинг номи шармандалик ва қабиҳлик билан боғлиқ эди. Онаси унинг номини айтиши биланоқ йиғитнинг мўйловлари тиккайиб, кўзлари шокосасидан чиқиб кетай деди.

— Афсуски, сиз онамсиз!— тишини ғижирлатиб деди Аки ва нима қилишини билмай беш панжаси билан сочларини тутамлади:— Бу шармандаликни қандай кўтаришимни билмайману, аммо, ойи, сизни ҳеч қачон кечирмаслигимни аниқ биламан, ҳеч қачон! Сизни бутун умр боқаману, лекин кўришни истамайман... Сен-чи?— У хотинига ўгирилди.— Майли, у қариб, мияси айниб қолибди! Сени калланг қаёқда? Ахир, мактабга боргансан, китоб ўқигансан. Жохиллик қаердан пайдо бўлди? Бу кўрлик қачон йўқоларкин? Қачон?

Сўна кечириб бўлмас гуноҳ қилганини тушунарди. Аммо бирон нарсани ўзгартиришга кучи етмаслигини ҳам биларди. Шунинг учун кўз ёшларини артмай, индамай йиғларди.

Аки шахд билан ўрнидан турганидан наमतдаги чойнак ағдарилиб кетди. У ҳеч қаерга қарамай, уйдан югуриб чиқиб кетди.

Боссон кампир чўккалаб олиб, полни муштлай бошлади:

— Вой, бахтим қуёши сўнди! Вой, бахтим қуёши сўнди! Ёрдам беринглар, ёрдам!

Сўна ортиқ тоқат қилолмади. Мулойимгина, сабрбардошли, шунча йил қайнонасига бирон оғиз қўпол ёки кўнгилни оғритадиган сўз айтмаган Сўнани бугун худди алмаштириб қўйишганга ўхшарди. У қайнонасини енгидан тортиб, унга:

— Бас қилинг! Овозингизни ўчиринг! Яна қанақа пасткашликни бошламоқчисиз?— деб бақирди.

Кекса аёл сочларини юлиб, додлай бошлади:

— Вой, энди нима қиламан, ахир Аки уни ўлдириб қўяди-ку!

— Ўлдирса, ўлдирар.

— Унда ҳаммаси бир тийин бўлади.

— Ҳозиргидан баттар бўлмайди. Бақирмасангизчи!

— Нега бақирмасаканман?

— Агар жим бўлмасангиз, ҳозир кетиб қоламанда, ҳеч қачон қайтиб келмайман. Аки ҳақ. Агар одам бўлганимда, гапингизга қулоқ солмаган бўлардим. Мени ўлдириш керак, мени!

Сўна наматга йиқилиб, ҳўнграб йиғларди.

Аки Ортиқ шайхнинг эшигини тақиллатиб овора бўлмади. Тўйли Мерганнинг ташрифидан кейин эшик ёпилмаган эди, ёпилмасди ҳам, чунки бригадир эшикни тепганда ҳалқа узилиб тушганди.

Биринчи хона қоронғи эди. Аки уй эгасини қўлдан чиқардим, деб афсусланишга улгурмади ҳам, чунки иккинчи хонадан хуррак овози эшитиларди. Йигит бостириб кирди-да, девордаги чироқ ёқиладиган тугмачани қидириб топди. Ортиқ шайх ўлгудек мастлигидан чироқ ёқилганини ҳам сезмади. У хонанинг ўртасида, қорнини қашиб ётарди. Унинг оппоқ чолвори пастга сирғалиб тушганидан, иштонбоғи нақ тиззасига чувалиб қолганга ўхшарди. Соқоли юлинган ияги эса худди пати юлинган товуққа ўхшаб қолганди. Аки унинг соқолига нима бўлдийкин, деб ўйлаб улгурмасданоқ «авлиё» лабларини чапиллатиб гўдирлай бошлади:

— Тўйли, менга тегма, Тўйли... Сўнани ўзи келди, Тўйли...

Аки хотинининг номини эшитиб, ақлдай озай деди. У бўш шишани тегиб юборганди, у чил-чил бўлиб

синди, йигит мастнинг биқинига этигининг учи билан тепди.

Ортиқ шайх кўзини очиб, бошини кўтарди ва қўрққанидан ғайритабий овозда инграй бошлади:

— Тўйли, Тўйли...

— Мен Тўйли эмасман. Тур ўрнингдан, ярамас эшшак!..

Ортиқ шайх қарамасданоқ тепасида турган гавдали одамнинг овозидан таниди.

— Акижон! Мен сенга нима қилдим? Нима учун мени тепяпсан!— биқинини ушлаганча жаврай бошлади.

— Сенга айтяпман, тур ўрнингдан!

— Туришга мажолим борми?

— Агар ўзинг турмасанг, мажбур қиламан.

Ортиқ шайх баҳслашиш фойдасизлигини тушуниб, гужанак бўлиб, чўккалаб олди:

— Акижон, мени нима қилмоқчисан? Тушунтир менга, укажон.

— Юр. Олдимга туш! Сакар-Чағин йўлига чиққанзимизда нима қилмоқчилигимни айтаман.

Акининг важоҳатини сезган Ортиқ шайх атрофга ўғринча қараб қўйди.

— Шу ерда айта қол,— ялиниб гап бошлади ва хонани ўғринча кўздан кечиришда давом этди.

Хонанинг бир бурчида оқ сопли туркман пичоғи совуқ ялтираб ётарди. Ортиқ шайх эпчиллик билан пичоқни қўлига олди-да, ўрнидан турди.

— Қани, бу ердан йўқол-чи!— деб бақирди у.

— Пичоқни ташла!— хотиржам деди Аки.

— Ташламайман! Нимага келганингни биламан.

— Овозингни ўчир, аблах!

— Ким аблах! Менми? Эй оллоҳ, ўзинг мадад бер!— деб ингради-да, йигитга ташланди.

Аки ғазабланган Ортиқнинг билагидан эпчиллик билан ушлаб қўлидан пичоқни тортиб олиб, ўзини полга итқитиб юборди.

— Кийин!— деб буйруқ қилди у.

Ортиқ шайх худди эшилган ипдай мулойимлашиб қолди. Буйруқни итоаткорона бажарарди.

— Саллангни ўрагин-да, ола-була тўнингни кий! Яна тагин эшитмадим деб юрма, агар йўлда гиринг деб овоз чиқарсанг, чавақлаб ташлайман.

Ортиқ шайх олдинда, Аки орқада борарди. Авлиё баъзан қадамини секинлатиб, ҳеч ким келмаяптими-

кин, деб қоронғиликка кўз тикарди. Атрофда ҳеч ким кўринмасди.

Йигит тез-тез дағдаға қилиб турарди.

— Аланглама, тез юр!

— Мени қаёққа олиб кетяпсан?

— Жим бўл!

Улар қумликка олиб борадиган катта йўлга чиқиб, тўхташди. Икки томонда янтоқ ғарами қорайиб турарди.

Аки Ортиқ шайхни асфальтдан итариб, битта ғарамни олдиға олиб борди-да, бир чеккага бир қучоқ тиканакни ташлаб, ёқиб юборди.

— Қани, саллангни бу ёққа бер-чи!— деди у.

— Салламни нима қиласан?

— Бер, деяпман.

Ортиқ шайх салласини олиб Акига узатди.

— Ерга ташла!

Йигит қўлини теккизмай, этигини учи билан салласини оловга отиб юборди.

— Тўнни еч!

— Аки, раҳм қил!

— Нима ичак-човоғингни ағдариб ташлашимни хоҳлаяпсанми?

Ортиқ шайхнинг ўзи тўнни оловга ташлади.

— Энди бўлдими?

Пичоқни у қўлидан бу қўлиға оларкан, Аки кулиб қўйди:

— Йўқ, ҳали бўлгани йўқ! Кўйлагинг билан туфлини еч!

У итоат билан қўйлаги ва туфлисини оловга ташлади.

— Энди менимча бўлгандир-а?

— Йўқ, ҳалиям бўлгани йўқ, авлиё ота!— Аки Ортиқ шайхнинг олов ёритган юзига нафрат билан тикилди.— Иштонингни еч!

— Аки!

— Еч!— йигит Ортиққа яқинлашди-да, иштонбоғидан ушлади.

Ортиқ шайх ўзини орқаға ташлади, аммо Аки ўткир пичоқ билан боғични кесишга улгурганди. Иштонни тушиб, Ортиқнинг югуришига халақит берди. У ўралашиб йиқилиб тушди.

Аки унинг иштонини тортиб олди-да, гулханга иргитгач:

— Тур ўрнингдан!— деб буйруқ берди.

— Уят жойини қўли билан бекитиб, Ортиқ шайх ўр-
нидан турди-да, ҳиқиллаб:

— Энди теримни шиласанми? — деб сўради.

— Терингни итлар шилсин! — деди Аки ва йўл-
нинг ўртасига судради. — Йўқол! — ўзини тутолмади-
да, авлиёни бир тепди. — Агар кўзимга кўринсанг, те-
рингга сомон тиқаман!

Аки қарама-қарши томонга, уйига қайтди. Елар
оздан кейин орқадан унинг қулогига аёл кишининг
қаттиқ чинқирган товуши эшитилди:

— Одамлар, ёрдам беринглар! Арвоқ келяпти,
арвоқ!..

XVI

Эрталаб Қоражон Огаев қўлтиғига каттакон пап-
ка қистирганча йўлга отланди. Қаландар Хоновники-
га бориб меҳмон бўлиб, керакли топшириқларни ол-
ганига икки кун бўлди. Бошлиқнинг «Волга»си уни
«Пахтакор» колхозининг правленийесига елдай учириб
олиб борди.

— Шоҳсултон ҳали келгани йўқми? — тафтишчи
бухгалтериянинг эшигини очиб сўради.

— Раисимиз эрталабданоқ далага ўтади, идорага
эса кечроқ келади... — дея тушунтирди бош бухгалтер
Дурди Кепбон. — Ие, Қоражон? Қандай шамол учир-
ди? — тафтишчининг қўлини сиқиб хитоб қилди у. —
Ке, ўтир! Биз томонларга қадам ранжида қилишинг
учун каттароқ амалдор бўлишинг керак экан-да. Ҳеч
кўринмайсан. Хўш, қани айт-чи, ишларинг қалай, хо-
тининг соғ-омонми? Болаларинг, кўз тегмасин, катта
бўлиб қолишгандир-а?

Дурди Кепбон ҳамқишлоғи билан жушмуомала ва
очиқ кўнгилда гаплашишга қанча ҳаракат қилмасин,
бари бир бўлмади, чунки Огаев бошиданоқ ўзини рас-
мий тута бошлади.

— Болалар ўсишяпти, биз бўлсак қарияпмиз, ўр-
тоқ Кепбонов, — қуруққина ва ҳатто димоғ билан жа-
воб берди у. — Ғам-ташвиш бошдан ошиб ётибди.

Кўпни кўрган, зийрак Дурди Кепбон фақат сўзлар-
ни эшитиб эмас, балки гап оҳангидан нима гаплигини
дарров тушуниб етарди.

— Ғам-ташвиш албатта, кўп, — дея тафтишчига
сездирмай қараб қўйиб, қарама-қарши томонда чўт

қоқиб ўтирган йигитга мурожаат қилли: — Аннакелди, хизмат бўлмаса, чойнакни қўйиб юбор. Ўртоқ Огаевни аччиқ чой билан меҳмон қил. Бугун эрталабдан кун қизитяптими ёки бошқа бирон нарсамми — нимагадир ҳаммамизнинг томоғимиз қақраб кетяпти.

— Шахсан мени чой ичгим келмаяпти, ўртоқ Кепбонув. Яхшиси, менга раисни топиб беринг, — деди тафтишчи ва қўлидан папкасини қўймай хонани кеза бошлади. У деворларга осилган шиор ва плакатларга бепарволик билан назар ташлаб, ҳеч кимга қарамай нари-бери юрарди.

— Шоҳсултонни топиш осонмас. Ўзингизга маълумки, экин майдонлари бурунгиларига ўхшамайди. Аввал, колхоз беш хонадондан иборат бўларди. Ҳозир бир бригадadan иккинчисига бориш учун анчагина вақт керак. Балки, Шоҳсултон бугун узоқроққа, каналнинг нариги томонига, полизга кетгандир.

— Қизиқ, агар Қаландар Хоновми ёки райком секретарими келиб қолганида нима қилардингиз?

— Ҳеч нима қилмасдик. Уларга ҳам шундай деб жавоб берган бўлар эдик.

— Нима қилиш керак? — деди овозини чиқариб тафтишчи ва ниҳоят қўлидаги папкасини дераза тоқчасига қўйди-да, ўзи деворга суянди.

— Бунинг йўли осон, ўртоқ Огаев, — деб жилмайди Дурди Кепбон. — Келинг, сизга қишлоғимизни бир кўрсатайлик. Сиз ҳали бизнинг янги қурилишларимизни кўрмагандирсиз ёки ишингиз жўда шошилинчми?

— Шошилинч бўлганда қандоқки!

— Балки сизга бирон ёрдамим тегар? Раис бўлмасам ҳам, ҳар ҳолда, правление аъзосиман-ку.

— Йўқ, сизни ҳуқуқингиз ва имкониятларингиз унчалик кўп эмас, — виқор билан деди Огаев. — Энг аввало, раиснинг рухсати керак.

— А?.. Демак, сиз тафтиш ишлари билан келибсиз-да?

— Ҳа, шундай десак ҳам бўлаверади.

— Рухсат этинг, сизни шахсан нима қизиқтиради.

— Раис келганида биласиз.

— Нима ҳам дердик, майли, — ўйчанлик билан деди Дурди Кепбон. — Тафтиш — керакли нарса. Бироқ фақат тафтиш қилиб қолмай, баъзан ёрдам ҳам

бериш керак. Ўзингизга маълумки, хўжалик кенгайган сари, ҳисоб-китоб ишлари ҳам шунчалик мураккаблашиб борапти. Ҳозир колхозга оддий бухгалтер эмас, академик керак. Аниқроғи, ҳисоблаш машинаси!

— Мен аниқ бир масала бўйича келганман! — деб маълум қилди тафтишчи. — Агар ёрдамга муҳтож бўлсангиз, бошқа бир келармиз.

— Бунисига ҳам розимиз. Яна бир келинг, — деди бухгалтер ва чой дамламоқчи бўлиб турган ҳисобчига мурожаат қилди: — Аннакелди, азизим, чойни қўя тур, яхшиси, машинага ўтир. Огаев гапириб ўтирмайсин, унга қишлоқни бир кўрсатиш керак. Чойни кейин уйда ҳам ичаверамиз.

Қоражон Огаев қанчалик қаршилик кўрсатмасин, Дурди Кепбон уни ташқарига олиб чиқишга муваффақ бўлди. Тафтишчи таклифни ҳам кутмай янгигина «Москвич»нинг ҳайдовчиси ёнига ўтирди. Дурди Кепбон орқа ўриндиққа жойлашди.

— Аввал марказий кўчадан юр. Кейин ёзги кичо-театр ёнидан ўтиб, водокачка олдидан бурилсан. Айтгандек, боғни ҳам кўрсатамиз, — Дурди дарров йўл маршрутини тузиб берди.

Аннакелди меҳмонларни олиб юришни ва ҳар бир янги уй, ҳар бир кўча ҳақида ҳикоя қилиб беришни яхши кўрарди.

— Бу уй фалончини, бу эса пистончини! Узум сўрилари сизга ёқдими? Ҳар бир бошига қаранг-а! — У асфальт йўлда гоҳ чап томонга, гоҳ ўнг томонга қараб тушунтирганча шошилмай машинани ҳайдаб борарди. — Сизга бетон ва ойнадан қурилган бинолар ёқадими? Бу болалар боғчаси. Икки юз эллик нафар болакайлар тарбияланади! Сиз шаҳарга кўчиб кетмасингиздан илгари бу ерда эски мойжувознинг қолдиқлари бўлган бўлса керак-а?

Тафтишчини бу нарсалар мутлақо қизиқтирмаётганини Аннакелди фаҳламаса ҳам, аммо Дурди Кепбон яхши тушунарди. Шунинг учун йигитни елкасига қоқиб мулоимлик билан:

— Аннакелди, азизим, боғ томонга қайрилсанг яхши бўлармиди? — деди.

— Яна қанақа боғ? — Қоражон Огаев орқасига қайрилиб сўради.

— Бизнинг Мурғобда ажойиб олмалар етиштириляпти.

— Узоқми?

— Йўқ, ораси икки қадам. Сиз бир вақтлар ўша ерларда чўпонга ёрдамчилик қилгансиз. Қари чўпон Соғатқули ога ёдингиздами?

— Э?.. У ердами... Олмалар ҳали пишмаган-ку?

— Ҳали вақт бор... Яхши ўсяпти, мевалари кўп.

— Усса ўсавермайдими! Мева пишганда келармиз,— деди-да, тафтишчи сигарета тутатиб, атрофга аланглади.— Эҳтимол, менга Тўйли Мерганнинг янги уйини кўрсатарсиз.

— Сиз ахир уй тўйига қатнашмаганмисиз?— дея Аннакелди гапга аралашди.— Эҳ, ўшанда Омон роса бошлаб ашула айтган эди-да!

— Уй тўйи ҳақида ҳам, ким ашула айтгани ҳам бизга номаълум,— ўзини бепарво тутиб деди тафтишчи.

— Жуда чиройли уй! Уй тўйи ҳам жуда зўр бўлди!— дўди-да, Аннакелди машинани бурди.— Ҳамма янги уйларни шундай қуриш керак. Тўғрими, Дурди ога?

Дурди Кепбон ҳали оғиз очишга ҳам улгурмаган элики, Огаев ўзи сезмаган ҳолда ичидаги бор гапни тўкиб солди:

— Бунақа уй қуриш учун минг-минглаб пул керак.

— Меҳнатдан қочмайдиганлардан колхоз, кўз тегмасин-ку, ҳеч нарса аямайди. Уй нима бўпти! Бу йил саксон икки киши машинага ариза берди,— йиғитларга хос завқ-шавқ билан гапида давом этди Аннакелди, лекин Огаевнинг истеҳзоли кулгисидан ҳушёр тортиди.

— Колхозчи қанча бой-бадавлат бўлмасин, бироқ раисга тенг келолмайди. Раис — бу раис, колхозчи — колхозчилигича қолади!— деди Огаев.

— Нима учун?— Аннакелди эътироз билдирди.— бизда оддий тракторчи раисдан кам даромад олмайди! Дурди ога, Велли ўтган йили қанча олди?

— Майли, ким қанча олганини ҳисоблаганинг етар. Яхшиси, йўлга диққат билан қара!— деди Огаев ва машина ойнасининг очиқ жойидан чекиб тугатилмаган сигаретини кўчага улоқтирди.

Аннакелдига тафтишчининг гап оҳанги ёқмади. Йиғит қовоғини солди.

— Ўртоқ Огаев! Бизнинг кўчаларимизга чиқинди ташланмайди!— аччиқланганини яширолмай де-

ди у.— Ҳу анови темир идишлар бекорга қўйилмаган, у болаларнинг ўйинчоғи эмас.

— Кечирасиз! Сизларни бунчалик маданийлашиб кетганингларни билмаган эканман!— деди-да, Оғаев яна сигарета олди.

— Марҳамат қилиб машинада ҳам чекманг. Менга туғуни зарар қилади.

— Бас қил, Аннакелди!— Дурди Кепбон йигитнинг елкасига туртиб қўйди.— Меҳмон билан тортишишни бас қил, бунинг устига у сендан катта. Машинани тўхтат. Етиб келдик.— Қоражон Оғаев Тўйли Мерганининг ўйини ҳар томонлама синчиклаб кўздан кечирди. У гоҳ оёқ учида туриб, гоҳ чўнқайиб, гоҳ бошини орқага ташлаб, текширгунча қисқаси, бечора жуда қийналиб кетди.

— Эҳтимол, уйига кирармиз?— деб таклиф қилди бухгалтер.— Тўғри, Тўйли Мерган пахтазорда, аммо аёли жуда хурсанд бўлади. Балки Оқнобот коланинг чурагини ейишга бир неча бор муяссар бўлгандирсиз? Юринг, кириб бир пиёладан чой ичамиз.

— Йўқ, йўқ!— деди Оғаев ва қўлини силтаб машинага қараб юрди.— Нечта хоналари бор?

— Худо ҳаққи, қўшни турсак ҳам қанчалигини билмайман.— Дурди Кепбон хаёл суриб, тўхтаб қолди.

— Хоналари унча кўп эмас,— Аннакелди унга ёрдамга келди.— Аммо катта-катта. Ванна, ошхона...

— Бош бухгалтер билмайдиган нарсалар ҳам бор экан-да?— деди Оғаев ва колхозга келганидан бери биринчи марта жилмайиб қўйди.— Кетдик. Эҳтимол, раис ҳам идорага келгандир.

— Агар Шоҳсултон келганида, машинасини кўрган бўлардик,— деди Дурди Кепбон ўзининг аввалги жойига ўтираётиб.— Овқатланадиган вақт бўлганга ўхшайди. Бизникига ҳайда, азизим. Чой ичгунимизча, раис ҳам келиб қолар.

— Чойни кейинроқ ичсак-чи?— тафтишчи машинани кўздан кечириб бирдан ҳаяжонланиб кетди.— Эй худо, папкам қани? Наҳотки, ўша ерда қолган бўлса? Ҳеч ким олмайдими?

Аннакелди пиқиллаб кулиб юборди.

— Ўртоқ Оғаев, худди осмондан тушганга ўхшайсиз-а,— Дурди Кепбон ҳам ўзини кулгидан тиёлмади.— Биз қулф нималигини аллақачон эсимиздан чиқарганмиз, яқинда кассирсиз пул берадиган бўламиз.

Агар папкангизда миллион сўм бўлса ҳам, ҳеч ким қўл теккизмайди.

— Шундоқ бўлса ҳам, биласизми...

— Папкангизни қўлтигингизга тикмагунча кўнглингиз тинчимаслигини биламан. Аннакелди, азизим, папкани олиб кел, агар Шоҳсултон келган бўлса, қўнғироқ қил!— деди-да Дурди оға йигитни идорага жўнатди ва тафтишчини ўз уйига бошлади.— Қаранг, ўртоқ Огаев Дурди Кепбоннинг ҳам уйи Тўйли Мерганникидан қолишмайди. Лойсувоқ уйларда ва путурдан кетган ўтовларда яшаганимиз етар. Ҳозир замон бошқача.

— Албатта, албатта!— минғиллади тафтишчи, аммо уй эгаси у маъқуллаб гапирдимми ёки таъна қилдимми билолмади.

Шу вақт уларнинг олдига Дурди Кепбоннинг беш ёшлар чамасидаги ўғли сакраганча югуриб келди. У отасининг қўлига осилиб, бўйнидан қучоқлади, бурнидан тортиди ва қулогини ушлаб, саволларга кўмиб ташлади:

— Ота! Оч қолдингизми?

— Ҳа, ўғлим, очиқдим.

— Бу амаки ким?

— Бу амакинг — тафтишчи.

— Нима, нима?

— Таф-тиш-чи.

— У нима иш қилади? Пахта терадимми? Ёки поллизда ишлайдимми?

— Ҳали тафтишчини кимлигини сен тушунмайсан, ўғлим.

— Тушунтирсангиз, ўшанда биламан! У яхшими ё ёмонми?

— Эҳ жуда шўхсан-да, ўғлим. Бор, ўйна!— деди-да, Дурди Кепбон ўғлини ерга қўйиб, орқасига оҳиста уриб қўйди.

— Ойи, ойи!— деб бақирганча бола уйга югуриб кириб кетди.— Отам келдилар. Улар билан бирга лаби дўрдоқ, тилла тишли амаки ҳам келди. Таф-тишчи! Ойи, таф-тиш-чи кимлигини билмайсизми?

— Катта амакилар ҳақида бунақа сўзларни айтиш мумкин эмас. Тафтишчи ҳам отанга ўхшаган одам. Қани, бор ўйна!

— Йўқ, ўйнамайман! Уйнамайман!.. Менинг отам тафтишчи эмас! Менинг отам бух... бух-гал-тер!

— Майли, бухгалтер бўлса. Агар ўйнагинг келмаса, анови ерга бориб ўтир.

— Утирмайман! Утирмайман!— эшик олди-гача бақриб борди-да, уйдан чиқиб кетди.— Ата! Ата!— деб чақирди у кўчага чиққач, қўшнисининг ўглини кўриб.— Бизаникига таф-тиш-чи келди!

Қоражон Оғаевга мана бу шайтончанинг кўчани бошига кўтариб «тафтишчи» келди деб бақриши жуда ноқулай эди, лекин у ўзини эшитмаганликка солиб, мезбон билан уйга кирди. Дастурхон атрофида ўтирганда у кўпроқ сукут сақлаб, икки лунжини тўлдириб, овқатнинг ҳаммасини тушириб, устидан аччиққина кўк чойни босиб-босиб ичди. Меҳмон дастурхонга қўйилган ноз-неъматларнинг ҳаммасидан татиб бўлганида телефон жиринглаб қолди.

— Раис келибди. Кетдик,— деди Дурди Кепбон трубкани қўйиб.

Бухгалтерия остонасига қадам қўяр-қўймас Қоражон Оғаев папкасини олгани югуриб борди, у қолдирган жойида ётарди.

— Нима учун олиб бормадинг, ахир, сенга буюрилган эди-ку?— деб сўради у Аннакелдидан.

Йигит бошини кўтармай жавоб берди:

— Шарт эмас, деб ҳисобладим.

— Сен ичингдан пишган экансан-ку,

Аннакелди бошқа бир оғиз ҳам сўз айтмай чўтини қоқишда давом этди.

Дурди Кепбон тафтишчини раиснинг олдига олиб кирди.

Тафтишчининг колхозга келишидан мақсади, умуман, нималигини тушунган Шоҳсултон дарҳол расмий тус олди:

— Хўш, хизмат, ўртоқ Оғаев.

— Марҳамат, ўртоқ Назарова,— деди Оғаев ва папкасидан бир варақ қоғоз олиб раисга узатди.

Шоҳсултон қоғозга бир зум кўз югуртириб чиққач, уни олдига қўйди-да, бир-икки дақиқа жим бўлиб қолди.

— Нимани ўйлаб қолдингиз?— ташвишланиб сўради Оғаев.

— Буни ўйламасдан бўлмайди,— қиз жиддий туриб жавоб берди-да, сўнг телефон трубкасини қўлига олди.— Азизим, мени райком секретари ўртоқ Қорлиев билан боғла!

— Балки ўртоқ Хонов билан гаплашарсиз,— деб маслаҳат берди Огаев.

— Ким билан гаплашишни ўзим биламан, ўртоқ Огаев.

— Узр.

Трубкани қўйиб улгурмасиданоқ, телефон жириглаб қолди.

— Ассалому алайкум, ўртоқ Қорлиев!— Шоҳсултон шошилмасдан гап бошлади.— Колхозимизга тафтишчи келибди, албатта, бундан хабардор бўлсангиз керак-а! Нима? Нима, ким? Райижрокомнинг қишлоқ хўжалик бошқармасининг колхозлар бўйича ташкилий бўлимининг катта мутахассиси. Ҳа, ўртоқ Қоражон Огаев. Тўйли Мерганнинг ишларини текшириш мақсадида келипти. Унинг молиявий ва хўжалик ишларини... Ҳа, расмий ҳужжат олиб келган... Ким қўл қўйганига ҳозир қарайман... Райижроком раиси Қаландар Хонов... Эшитаман... Ҳа, ёдимда... Мен фақат Тўйли Мерганни нимага текшириш кераклигини тушунолмаймаман? Биз ахир унинг ҳамма молиявий ишлари билан танишмиз-ку. Унинг бутун харажатлари бир тийинигача ҳам бизга маълум! Нима учун асоссиз шубҳалар билан кекса одамни безовта қилиш керак? Бунақа беҳуда ишлар билан шуғулланишни нима кераги бор... Эшитаман, ҳа... Хўп, сиз айтгандек бўлади. Бу-ку тўғри-я... Жуда яхши, биз томонларга келинг... Тўйли оғаними... Албатта, ярим соат илгари кўрган эдим... Ўзгариш катта... Баъзи бир хавотирлик томонлари бор, бу ҳақда кейин... Ҳа, янги пахта териш машиналари келтирилибди, деб эшитдик. Тақсимлаётган вақтингизда бизни ёдингиздан чиқарманг...— Шоҳсултон кулиб юборди.— Йўқ, аввалгидек чек ташлашни истамаймиз... Йўғ-а, ҳазиллашяпман... Ўртоқ Қорлиев. Ахир, бошқа ишларим ҳам бор. Бирор кун ажратиб, олдингизга бораман... Яхши, тушундим. Хайр.

Шоҳсултон трубкани қўйишини сабрсизлик билан кутиб турган Огаев олдинга қўзғалиб сўради:

— Ахир, ўртоқ Қорлиев ҳам қаршилиқ қилмаяптими?

— Сизга нима десам экан?— оҳиста жавоб берди қиз.— Ҳа-ям, йўқ ҳам.

— Бу қанақаси?.. Мен...

— Шошилманг... Айтяптики, келибдими, текшираверсин деб... Хуллас, бошлайверинг, ўртоқ Огаев!

Тафтиш қилаверинг! Дурди оға сизга ёрдам беради.

— Дурди оға унга ёрдамчимас, шекилли!— бош бухгалтер ўрнидан турди.— Ҳужжатларни олиб текшираверсин! Ўзимнинг ишим бошимдан ошиб ётибди. Ундан кейин бош тафтишчига ёрдамчини нима кераги бор.

Райком секретарининг тафтишга қаршимаслиги тафтишчини руҳини кўтарди. Оғаев йўталиб олгач, дағдаға билан гап бошлади.

— Тафтиш тугагунича бошқа ишларни тўхтатиб туришингизга тўғри келади, ўртоқ Кепбонов!

Бош бухгалтер ҳаяжонланганидан хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Тўйли Мерганга ишонмасдан кимга ишониш керак?— деб қўлларини ҳаракатга келтириб гапирга бошлади.— Қаландар Хоновга ишониш керакми? Ёки сизгами, ўртоқ тафтишчи?..

— Уртоқ Кепбонов,— унинг сўзини бўлди Оғаев,— аввал ўйлаб, кейин сўзласангиз ёмон бўлмасди.

— Мен ўйламасдан гапирмайман. Ўлсамам, ўз сўзимда тураман!— қатъий қилиб деди Дурди Кепбон.— Афсуски, райком секретари эмасман. Агар Муҳаммад Қорлиевнинг ўрнида бўлганимда, шундай дердим: «Агар кимда-ким Тўйли Мерганни текширишга келган бўлса, орқасига бир тегиб, итларга талатинглар!» Қорлиев, жуда ажойиб йигит, аммо ҳали ёшда. Ҳар бир ишда янглишиши мумкин. Жуда қаттиқ янглишиш мумкин. Аммо-лекин, янглишган одам ахир ўғри эмас-ку! Ишламаган одам, янглишмайди...

— Биз ҳали Тўйли Мерганни ўғри деб ҳисобламаётибмиз-ку,— оловга ёғ қуйди Оғаев.

— Ҳисоблаяпсан!— деб бақирди Дурди Кепбон дунёдаги жамики нарсаларни унутиб.— Агар ўғри деб гумонсирамаганимда, аждаҳонинг комидай оғзинини очиб келмаган бўлардинг.

— Дурди оға! Қизишманг! Тинчланинг!— қўли билан ишора қилди Шоҳсултон.— Балки бу ҳатто яхши ҳамдир. Агар ҳеч қандай суиистеъмол бўлмаганига ишонсангиз, нимага аччиғланияпсиз? Майли, текшираверсин!

— Тушунсангиз-чи, ахир, Шоҳсултон!— борган сари тутақарди бош бухгалтер.— Сиз билан бизни тафтишдан қўрқадиган жойимиз йўқ, аммо у одамни қо-

ракуяга булгайди! Тафтишга қарши эмасман. Марҳамат, текшираверсин. Аммо бугун Тўйли Мерганни тафтиш қилиш... Йўқ, бунга рози бўлолмайман.

— Тушунаман, Дурди оға. Уртоқ Қорлиевга нима деганимни ўзингиз эшитдингиз-ку.

— Йўқ, сиз тушунмаяпсиз! Агар тушунганингизда Тўйли Мерганни текширишга йўқ қўймасдингиз! Уртоқ Қорлиевга шундай дейиш керак эди.

— Дурди оға!

— Халақит берманг, гапимни тугатай! Агар улар аҳмоқ бўлишмаганда, бозордаги ўғрини шундай текшириш кераклигини тушунишарди, чунки уни бир ўзи ўғрилик қилади. Раис колхоз кассасига кириб, ундан хоҳлаганича пул олади деган хулоса чиқяпти-да. Ҳатто кассирнинг ўзи яримтага ололмайди-ку. Чунки у ведомость бўйича ҳисоб беради. Раиснинг аҳволи ундан қийинроқ. Нима учун шахсан уни текширишмоқчи? Агар Тўйли Мерган ўғри бўлса, мен ҳам, сиз ҳам, у ҳам — хуллас, правление аъзоларининг ҳаммаси ўғри экан-да! Бўлмаса ҳаммани текширсин!

— Агар керак бўлса, сизни ҳам текширамиз! — деди Қоражон Оғаев ўзини тутиб олиб ва сигаретини тутатди.

— Текшир! Астар-аврамни ағдариб текшир! — бош бухгалтернинг ранги оқариб, нафрат билан тафтишчига қаради. — Юр!

— Дурди оға! — Шоҳсултон ўрнидан турди. — Сиздан яна илтимос қиламан. Қизишманг.

Аммо Дурди Кепбон ўзини босолмасди. У тафтишчининг бухгалтериянинг ёнидаги сейфлар жойлашган хонага олиб кирди-да, унга қарамасдан сўради:

— Сенга қайси йиллар керак?

— Охирги икки йил.

— Нима учун охирги икки йил? — Дурди оға яна тафтишчига дўқ қилди. — Нима учун? Ёки бир ҳафтадан кейин одамларни яна ишдан қўймоқчимисан? Модомики, текширадиган бўлганингдан кейин, бирйўла ўн йилни текшир! Ўн беш йилни! Тўйли Мерганнинг бутун ҳаётини текшир!

— Бекордан-бекорга шовқин солишининг нима кераги бор, Дурди оға! — деди Оғаев мурўсага келиб.

— Бу шовқин эмас. Шовқин тафтишининг натижасидан кейин бўлади. — Бош бухгалтер чўнтагидан бир даста калит олди-да, тўғри Оғаевнинг олдига отиб юборди. — Мана, бу чўян шкафларда Тўйли Мерган-

нинг бутун қилган ишлари сақланади! Текширавер! Агар бирон нарсани аниқлай олмасанг, Аннакелдидан сўра. У мендан кам билмайди!— Дурди Кепбон шу гапларни айтди-да, тафтишчини бир ўзини қолдириб, чиқиб кетди.

XVII

Полизга етиб боргунча чамаси икки соатча рулда ўтиришга тўғри келарди. Каналгача йўл яхши бўлиб, аммо у ёғи қум ва шўр тупроқдан иборат эди. Машина гилдирагидан кўтарилган чангни гапирмаса ҳам бўлади, айниқса машинанг яхши тузатилмаган бўлса ёки ўзинг моҳир ҳайдовчи бўлмасанг, у ерда адашмиш оппа-осон.

Тўйли Мерган қумни ҳам, шўр тупроқни ҳам унутиб, шахсий «Волга»сини ҳайдаб борарди. Ўзиниям, машинасиниям аямай у қуёш ётоғига бош қўяй дейётганда полизга етиб борди.

Чигит экилмаган эллик гектар ерни кечки гулоби қовун ва тарвуз экиш учун берилишини қаттиқ туриб талаб қилган бўлса ҳам, аммо ўзи бу ерларга анчадан бери келмаган эди.

Ушанда у тўғри иш қилган экан-да. Яқиндагина бу ерлар қуп-қуруқ, ҳаммаёғи чанг билан қопланган майдон эди. Энди-чи — унинг гўзаллигини қаранг! Ҳар бири қучоққа зўрға сиғадиган харсантошдай келадиган тарвузлар кўзни қувонтирарди. Каттакон сариқ гулобилари яшил рангга бурканиб ястаниб ётарди.

Тўйли Мерган руҳланиб кетди. Бунақа қовун ва тарвузларни фақат орзу қилиш мумкин эди. Демак, бу ишлар деҳқонларнинг бу ерда яхши меҳнат қилишганининг самарасидир.

Лекин бу нима деган гап? Бу ердаги одамлар қани? Унинг куёвлари кўринмаяпти-ку? Унинг кайфияти бузилди. Чайладан хуррак овози эшитиларди.

Тўйли Мерган яқин бориб, ичкарига киради ва ухлаб ётган одамни кўрди, аммо унинг Жаббор эканлигини дарров таний олмади. Сочлари ўсиб елкасига тушай деб қопти, соқоли ҳам ўсиб кетган.

— Ҳой, ярамас! — Тўйли жаҳл билан куёвини туртиб уйғотди. — Тур ўрнингдан, ҳозир ухлайдиган вақтми!

Жаббор чўчиб, бошини кўтарди ва кўзини очмай:
— Хуммед, сенмисан. Дарров қайтдингми?— деб сўради.

— Йўқ, Хуммед эмасман.

Йигит таниш овозни эшитиб, ўрнидан дик этиб турди, иккала қўли билан юзига тушган сочларини орқага қилганча, кўзларини пирпиратди.

— Бу сизмисиз, Тўйли оға? Ассалому алайкум. Бу ёқларга қайси шамол учирди?

Тўйли Мерган жилмайиб қўйди.

— Менам сенга ўхшаб чайлада бирпас ёнбошлаб, дам олиш учун келдим. Салқин, роҳатижон жой экан.

— Таъналарингиз ўринсиз, Тўйли оға. Ҳатто соқол олишга ҳам вақтимиз йўқ. Бугун кун бўйи тарвуз билан қовун ордим. Суякларимгача зирқираб оғрияпти.

— Эй, қўйсанг-чи! Қовун узиб, ортиш ҳам иш бўптими? Бунга қара-я!— бригадир қўлини силтаб, чайладан чиқди.— Хуммед қани?

— Шаҳарга қовун олиб кетди. Ярим соат илгари уни кузатиб, энди ёнбошлагандим.

— Қачон қайтади?

— Эҳтимол, дарров келмас.

— Қачон? Сен менга анигини айт!— Тўйли Мерган овозини кўтариб соатига қараб қўйди.

— Анигини айтолмайман, билмадим.

— Сен билмасанг, ким билади?

— Балки соат ўнларга келиб қолар! Ахир, йўл анчагина узоқ-да.

— Мен уни кутайми ёки сен билан гаплашсам ҳам бўлаверадими?— Тўйли ботаётган қуёшга қараб туриб, чўнтагидан сигарета олди-да, куёвига таклиф қилди.

— Чекасанми?

— Чекмайман.

— Аввал чекардинг, шекилли?

— Бу ерда ишлаётганимдан буён чекмайман.

— Балки ароқ ҳам ичмаётгандирсан.

Тўйли Мерган ароқ ҳақида бекорга гап очмаганди. Чайланинг олдида бўш шиша ағанаб ётарди. Жаббор айбдорларча кулиб қўйди-да, гарданини қашилади.

— Бир марта шундай бўлиб қолди-да.

— Нима бўлганини кўрдим!— Тўйли Мерган куёвига тикилиб қаради.— Сен саволимга, нега жавоб бермадинг?

— Қандай савол? У тўғрисидами... Туркманларда; Тўйли оға, яхши одат бор.

— Яна қанақа одат?

— Меҳмоннинг олдига аввал чой билан чурак қўйишади-да, сўнгра келишдан мақсади нималигини сўрашади.

— Чойхўрлик қилиб, чурак чайнаб ўтиришга вақтим йўқ. Пахта териш керак!

— Пахта? Демак, биз қишлоққа қайтишимиз керакми?

— Ҳа, қайтиб бориб, пахта терасизлар.

— Нимага жаҳл билан гапиряпсиз? Хуммед билан иккимиз анчадан буён уйга қайтгимиз келяпти. Ҳа-чондан бери хотинларимизни кўргангимиз ҳам йўқ! Сиз бўлсангиз ҳатто қизларингиздан ҳам салом келтирмабсиз.

— Қизларимникига боришга вақтим ҳам бўлмади,— бир оз юмшаб деди Тўйли Мерган.

Жаббор теварак-атрофга яхши хўжалик ходимининг кўзи билан қараб қўйди.

— Бу хўжаликка ким қарайди? Тарвузларга бир оз вақт бор-ку, аммо қовунлар ҳозирданоқ тарс-турс ёрилиб кетяпти. Уларни биринчи навбатда жўнатиш керак, бўлмаса ириб кетади. Бу ёққа келадиганларга юмронқозиқлар анча бесаранжом қилаётганини ҳам тайинлаб қўйиш керак.

Тўйли Мерган кулгисини яширишга ҳаракат қилди. У куёвидан хурсанд бўлди ва ўзининг ноҳақлигини тушунди.

— Сен бундан ташвишланма. Тайёрланишга бир сутка муддат бераман. Хуммедни кутмайман. Унга салом айт. Чўпонларни олдига ҳам бормоқчиман.

— Тўйли оға, яна бир нарсани сўрамоқчиман.— Жаббор сўз тополмай қолди.— Шоҳсултонни бундан хабари борми ёки бригадир касалхонадан чиқдими?

Тўйли Мерган лабини тишлаб қолди. Йигит ҳақ. Қайнотаси — ишдан олинган раис келиб, бирон нарсани бундоқ аниқ тушунтирмай буйруқ берапти.

— Ҳозир бригадирингиз менман,— деди у оҳиста.

Жаббор бошини қуйи эгиб турарди.

— Узр, Тўйли оға.

Тўйли Мерган руҳи кўтарилиб саҳрога жўнади.

Бир ўзи қолиб, одамлар билан қандай муомалада бўлишни ўйлаб олиши керак эди. Чўпонлар ҳам, куёвлари ҳам колхоздан анча узоқда яшашяпти. Тўйли

Мерганининг бригадир бўлганини қаердан ҳам билишин? Ахир, ҳақиқатини олганда, Жаббор қайнотасидан эмас, қайнота ундан кечирим сўраши керак эди. Анови ёқимтой қиз Сулгун ўшанда унга нима деганди? Бўйиндан соқит қилиш керак эмас. Ҳа, ёшлар ҳам баъзан кексаларга айрим нарсаларни ўргатиши мумкин экан.

Бригадир тунни чўпонларнинг олдида ўтказди. Эртасига у кун бўйи қўй подаларини кезиб юрди.

Чўпонларга гапни, уларнинг олдида янги бригадилари келганидан бошлади.

Уни ҳурмат билан кутиб олиб, соғ-саломатлигини сўрашарди ва шу билан унинг колхозга қайтиб келганидан мамнунликларини билдиришарди.

Тўйли Мерган тунда уйига қайтиб келди. Кунни билан машинадан тушмай пахта териб, чарчаган ва ҳолдан тойган Омон маза қилиб ухларди.

Тўйли Мерган душда ювиниб чиққач, столда ўтиргиси келмади-да, гиламга ўтириб, ёстиққа ёнбошлади.

Оқнобот эрининг кайфияти қандайлигини билолмай, ташвишланиб сўради:

— Кеча келасиз деб кутгандим. Нега ҳаяллаб қолдингиз? Куёвларингиз қани?

Эртанги ишлар ташвиши билан банд Тўйли оға ҳаммаси кўнгилдагидек бўлганини икки оғиз сўз билан тушутириб берди.

— Куёвларим эртага келишади. Уларнинг ўрнига у ерда пенсионерлар ишлашади. Уларга ўхшаган ёшлар бу ерда жуда зарур.

У овқатниям, чойниям рад этди, хотинига чўпонлар қорнини тўйдириб, туянинг қимизи билан— қимиз бўлгандаям жуда антиқаси билан— меҳмон қилишганини сўзлаб:

— Ҳатто бериб ҳам юборишди, татиб кўр, термосда қолган. Мен ухлайман,— деди.

У ўрнига ўтиб ётишга эриниб, ҳорғинлик билан бошини ёстиққа қўйди-да, эрталабгача шундоқ гиламни устида ухлаб чиқди.

Тўйли Мерган уйғонганида Омон ишга кетиб бўлган эди. Эрини олдида чой билан чурак келтириб қўйгач, Оқнобот ёнидаги хонага бир неча дақиқага кириб чиқди-да, эгнига кетиндан тикилган янги кўйлак кийиб чиқди. Бошига гулли жун рўмол ўраб олди. Сочикча икки дона иссиқ чуракни ўраб, эрининг ёнига келди.

— Отаси, ишга қетмасингиздан аввал мени шаҳарга ташлаб чиқсангиз-чи.

— Шаҳарда нима қиласан? Ахир бугун пахта теришга ваъда берган эдинг-ку?

— Ваъда бердимми, албатта бажараман. Фақат бугун эмас. Жуда зарур ишим бор.

— Қанақа иш экан?

— Кейин айтаман.

— Нимага кейин? Нега ҳозир айтмайсан?

— Сиз ҳам менга ҳамма нарсани айтмайсиз-ку?

— Нимани айтмабман?

— Сулгунни кўрганингизни айтмадингиз-ку.

Тўйли Мерган ўзини эшитмаганга солди:

— Қимни?

— Ўзингизни гўлликка солмай қўя қолинг!

— Хўш, кўрдим ҳам деяйлик. Нима бўпти?

— Нимага айтмадингиз?

— Демак, ҳар бир кўрган қиз ҳақида сенга ҳисоб беришим керак экан-да?

— Ҳамма қизлар ҳақида керакмас, Сулгун тўғри-сида айтишингиз шарт эди. Ахир, ўғлингиз унга уйланмоқчи-ку.

— Майли, уйлансин. Қўявер, ҳеч бўлмаса ўзи бир марта мустақил иш тутсин.

— Мана, кўрдингизми, қанақа одам эканлигингизни! Мустақил бўлишига йўл бўлсин? Ҳатто маслаҳатлашай десам одам йўқ. Агар оилангизга эътибор қилмайсиз, десам аччиғингиз чиқади. Ахир, сизга ҳамма нарсанинг бефарқлиги тўғри эмасми?

— Нимага асосланиб, мени бефарқ деб айтяпсан?

— Қизларим, худога шукр, оилали бўлиб кетишди. Уларга ғамхўрлигингиз керак эмас. Уйда ёлғизгина ўғлингиз қолди. Сиз унинг ҳақида ташвишланмайсиз ҳам.

— Балки, сендан кўпроқ мен ташвишланарман?

— Агар ташвишланганингизда, уни аллақачоноқ уйлантириб қўйиб, неvara боқиб ўтирган бўлардик.

— Балки ўғлингизнинг ўзи қачон уйланишини кутиб ўтирган бўлсам-чи?

— Майли, кутиб ўтираверинг, аммо ҳозир мени шаҳарга олиб бориб қўясиз,— деди-да, Оқнобот қўлига тугунчасини олиб, эшикка қараб юрди.

Тўйли Мерган хотинини шаҳарга боришини истамасди. Хўш, айтайлик, у Сулгуннинг онасини олдига боради, гаплашади, борди-ю, ўртада бирон англашилмовчилик пайдо бўлиб қолса-чи?

— Онаси, сенинг зарур ишингни бир кун орқага сурсак-чи?— деди у ёлвориб.— Ахир, ўзинг кўриб турибсан-ку, бош қашишга вақтим йўқ. Бугун мен жуда кўп жойга боришим керак.

— Сизнинг ишингиз ҳеч қачон тугамайди. Бирон соат кеч борсангиз ҳам одамлар ҳеч қаёққа қочиб кетишмайди. Мени шаҳаргача олиб бориб қўйинг. У ёғини ўзим топиб оламан. Телефонларини биламан.

— Агар телефонларини билсанг — қўнғироқ қила қол.

— Сиз билан бирон нарсани маслаҳат қилиш қийин, отаси. Наҳотки, машинангиз бўла туриб, мени кўчада сарсон қилиб, дуч келган машинага қўл кўтариб, олиб қўйишини илтимос қилишга мажбур этсангиз? Агар шуни хоҳласангиз майли, шундай қиламан...

Хотини билан баҳслашиш беҳудалигини тушунган Тўйли Мерган уни шаҳарга олиб, Сулгуннинг уйи олдида машинадан туширди.

— Келиб олиб кетайми?

— Узим қайтаман.

— Эҳтимол?

— Нима, эҳтимол?

— Балки бирга кирармиз?

— Йўқ, сиз ҳамма ишни бузиб қўясиз. Кетаверинг, ахир, борадиган жойингиз кўп-ку,— деди-да, Оқнобот бошидаги рўмолини тўғрилаб, янги икки қаватли уй томон одимлаб кетди.

— Э, бормисан, кел, келавер!— деб хурсанд бўлиб кетди Дурсун.— Биз кўришмаганимизга ҳам анча бўлди-я, лекин кўз тегмасин, сен ўша-ўшасан. Юзинг, кўзинг— ҳаммаси ўшандай!

— Эй, Дурсун, қанақасига ўшандай бўлади!— деб хўрсиниб қўйди Оқнобот.— Қарияпман, ҳа, қаридим. Болаларнинг ғам-ташвиши қарияпти.

— Соғлиқ бўлса бўлгани, Оқнобот, қолгани ҳеч гапмас.

— Бу гапинг тўғри.

— Яхшиямки ўзинг келдинг. Ҳозиргина сени эслаб тургандим. Бугун қизиқ воқеа содир бўлди дегин,— деб шивирлашга ўтди Дурсун.— Сулгуним ишга кетиши биланоқ уйга меҳмон келиб қолди. Уни танимайман. Чакаги гапдан тўхтамайди. Шунақа одамлар бор-ку, ўзидан бошқа ҳеч кимнинг гапини эшитмайдиган. Юр, мени қутқар.— Дурсун Оқноботни каттакон гилам солинган кенг ва ёруғ хонага бошлаб кирди.

Уйнинг ўртасида гавдали, қорачадан келган аёл гиламни нақ ярмини эгаллаб ўтирганча, мириқиб кўк чой ичарди. Меҳмон Оқноботга танишдай кўринди-ю, лекин у бу семиз аёлни қаерда кўрганини эслолмади. Тўғриси, эслашга унчалик уринмади ҳам. Одатга кўра, соғлигини сўради-да, уям гиламга тиз чўкди.

— Сизлар гаплашиб, чойни совитмасдан ичиб ўтиринглар мен овқат иситиб келаман,— деди-да, Дурсун ошхонага чиқиб кетди.

Бир дақиқача жим бўлиб қолишди. Биринчи бўлиб семиз аёл гап бошлади.

— Мени-ку, албатта, танимасангиз керак, лекин эримни биласиз. Мен геокчилик Сарварнинг хотини бўламан.

«Кимнинг хотини эканлигингни сендан ким сўраяпти?— деб ўйлади Оқнобот.— Бу хотин тезроқ кетса яхши бўларди, йўқса, Дурсун билан гаплашишга ҳам бермайди».

— Жуда соз,— деди у овозини чиқариб мулойимлик билан.

Семиз аёл гапирмай туролмасди.

— Сиз Тўйли Мерганни хотинисиз-а?— деб давом этди у.— Ўтган йили баҳорда, бизнинг колхозимизнинг раиси кенжа ўглини уйлантирганида сизни ўша тўйда кўрган эдим, шекилли.

— Эҳтимол.

— Сиз ўшанда янгигина «Волга»да келган эдингиз. Эсимда, машинани Тўйли Мерганнинг ўзи ҳайдаб келган. Дарвоқе, эрингиз ҳозир нима иш қиляптилар?

Оқнобот қовоғини солиб олди.

— Ишлаяптилар. Чойингиз совиб қолмасин, ичинг!— деди қуруққина қилиб.

Семиз аёл саволи суҳбатдошига ёқинқирамаганини тушунди.

— Вой худойим-эй,— бесаранжом бўлди у.— Сизга чой ичинг демабман-а? Олинг, ичиб ўтиринг.— У олдида турган пиёлага чой қуйиб, Оқноботга узатди-да, яна бидирлаб гапира бошлади:— Охирги вақтда бошим айланадиган бўлиб қолди. Нима иш қилганимни, бирон нарсани қаерга қўйганимни эслолмайман. Агар ўглим оддий тракторчи бўлганида-ку: иш осон кўчарди-я. Қалинни тўлаб, бир ёшгина жононни қўйнига солиб қўярдим. Йўқ, меникига бундай қилолмайсан! Ўғли ўқишшли бўлган аёлларга жуда қийин экан. Хотинликка биронта колхозчини эмас, ўзим билан тенг келадигани-

ни оламан, дейди. Унга тенг келадиган қаерда бор? Худонинг ёлғиз ўзига аён... Сизнинг ўғлингиз ҳам шунақа бўлса керак-а?

Қора аёл кўзини гилай қилиб Оқноботга қараб қўйди-да, жавоб кутмай, яна гапида давом этди:

— Эҳтимол, ўғлимни кўргандирсиз. Уни қишлоқларга чақириб туришади. Дурсунни қизи билан бирга ишлаётганига яқинда бир йил бўлади. Сулгун одамларни қорнини ёради, мени Ойдоғдим бўлса болаларни шифолайди. У аллақачон кандидат ҳам бўлиб олган, Ҳимоясини яна тағин Ашхободда эмас, нақ Москва-нинг ўзида қилган. Сен, орзуингга эришдинг, энди бўйдоқ юрмагин, дейман. Бизнинг қишлоғимизда ҳам гўзал, сулув қизлар истаганингча топилади. Қалин тўғрисида, ташвишланма, отанг соғ-саломат бўлса бас, одамларда бор нарса, менда ҳам бор дейман. Қалласини олсанг ҳам, қулоқ солмайди! Аввалига гапни четга буриб юборарди. Тўхтанг, бир оз сабр қилинг, дерди. Охири, уни қулоқ-миясини қоқиб қўлига берганимдан кейин, бундан икки кун аввал бўйнига олди. Бир қиз бор деди-да, Сулгуннинг исмини айтди.

Фикру ёди ўзининг ўғли Омон билан банд бўлган Оқнобот қора аёлнинг шақиллашига аҳамият бермай ўтирарди. Лекин ўзи билмаган ҳолда сўраб қолди:

— Кимнинг исмини айтди?

У аёл ошқора мамнунлик билан жавоб қайтарди:

— Сулгунжоннинг-да! Кимни айтсам ҳам йўқ, дейди. Ундан бошқасига уйланмайман, дейди. Севаман, менга шу қиз ёқади, дейди. Мен унга: «Сенга ёққани менга ҳам ёқади», дедим. Мана шунга келдим.— Бу гапларни эшитгач, Оқноботни томоғидан чой ҳам ўтмади. У пиёласини гилам устига қўйди-да, овози титраб:

— Қиз нима деяпти? Уям яхши кўрар эканми? — деб сўради.

— Сулгунжонми?

— Ҳа, Сулгунжон.

— Агар қиз бирон оғиз илиқ сўз айtmаса йигит онасини уникига совчиликка юбормайди. Яқинда қўшнимизни боласини қорни оғриб касал бўлиб қолди, ўшанда улар иккаласи битта машинада келишди. Уларни оппоқ халат ярашган гавдаларига қараб туриб, кўзингни узолмайсан. Агар улар бирга ишлаб, одамларни дардига шифо беришса, ёмонми, деб ўйлайман. Йўқ, жудаям яхши! Фақат Дурсун, нимагадир бир оз ўжарлик

қияпти. Сабабини ҳам очиқ айтмаяпти. Балки, менга ўта мулойимлик билан жавобимни бериб юбормоқчидир. Лекин мен бўш келмайман. Мана, унинг уйида ўтирибман, аниқ бир гап айтмагунча, ўрнимдан қўзғалмайман.

— Тўғри, тўғри, нега кетаркансиз,— деб жавоб берди-да, Оқнобот олиб келган тугунини ечмасдан ўрнидан шошилиб турди.— Мен кетдим.

— Сен нега турдинг, жоним!— қўлида товоқ кўтариб кирган Дурсун ҳайрон бўлиб сўради.— Бирпас ўтирсанг бўларди. Ахир, овқат олиб келяпган эдим.

— Раҳмат! Мени овқатланди, деб ҳисоблайверинг. Саломат бўлинг!

Оқнобот ўз туққан ўғлига захрини тўкиб олишига тайёр ҳолда уйига қайтди.

Тўйли Мерган шаҳардан қайтгач, машинасини ҳали гаражга қўйиб улгурмасидан, унинг ёрдамчиси мотоциклида келиб қолди.

— Нима гап, Нобот?

— Мақтанадиган ҳеч гап йўқ, Тўйли оға,— деб жавоб берди-да, соқол олишга улгурмаганидан уялиб энганини силаб қўйди.— Теримчиларимиз жуда оз.

— Теримчиларни кўпайтирамиз, Ноботжон.

— Яхши бўларди.

— Ғайли билан Ортиқ чиқишдими?

— Йўқ, Тўйли оға.

— Қизиқ... Мен бу гап улар гапга тушунишгандир, деб ўйлагандим.

— Ғайли оға, бугун чиқмаган бўлса, эртага чиқар. Лекин Ортиқ ҳақида бошқа гап бор.

— Яна қанақа гап?

— Ўзим уникига бориб кўрмадим-ку, лекин одамлардан эшитдим. Кимдир эшигини бузиб ташлабди. Кимдир соқолини юлган эмиш. Буям ҳеч нарсамас-ку. Ўтган кун кечқурун уни катта йўлда кўришганмиш. Яланғоч кетаётганмиш, худди онадан қандай туғилган бўлса, шундайлигича. Умуман, Ортиқ ақлдан озиб, жинни бўлиб қолибди, деган миш-миш тарқалган.

Ортиқнинг эшигини бузгани ва соқоли юлингани ҳақидаги воқеадан Тўйли Мерган хабардорлиги сабабли, Ноботга ўхшаб, ҳайрон бўлиб, саросимага тушмади-да, хотиржамлик билан деди:

— Ортиқни ким деяпсан, у жинни бўлмайди. Ўзинг қаяёққа кетяпсан?

— Идорага, сўнг дала шийпонига.

— Сенга қийин бўлмаса, мени омборга ташлаб ўтсанг.

Янги, кенггина омборда колхоз хўжалиги учун керакли ҳамма нарса— михдан тортиб, то дераза илгачи-ю, трактор гилдирагигача топиларди.

Омборхонанинг цемент поли ҳозиргина ювилгани учун муздек эди. Бурчакдаги ёғоч каравотда омбор мудири Эсен Сори ёнбошига иккита ёстиқни қўйиб ётарди. Тўйли Мерган бошини лиқиллатиб: ановига маза экан-ку, дегандек кулиб қўйди.

Пак-пакана, қорни катта Эсен Сори юм-юмалоқ эди. У жуда хушчақчақ ва ҳазилкаш бўлиб, жуда кўп латифаларни биларди. Одам қандай кайфиятда кирмасин, Эсен уни хурсанд қилмагунча чиқармасди. Тўйли Мерган ҳам жуда чарчаб ҳолдан тойганида Эсенни олдига ҳордиғини чиқаргани атайлаб келарди. Лекин Эсен Сори ҳазил-мутойиба ва қизиқчилик қилгани билан ишни ҳеч қачон унутмасди. Бу одам ҳар бир ишни виждонан ва пухта бажарарди.

Бригадирни кўрган заҳоти Эсен Сори икки қўли билан хўппасемиз қорнини ушлаб, калта оёқларини ёғоч каравотдан осилтирганча, хушмуомалалик билан кутиб олди.

— Кел, Тўйли оға. Нимагадир охириги вақтда камнамо бўлиб кетдинг? Йигитлар!— у машинадан ун тушираётган йигитларни чақирди.— Эй, болалар, агар чой қайнаган бўлса, олиб келинглар. Яхшилаб дамланглар. Тўйли оғани аччиққина чой билан силайлик!

— Ҳозиргина чой ичдим, Эсен!

— Ҳали ҳеч ким чой ичиб бўлмаган, Тўйли оға! Қани, ўтир.— У қўли билан ёғоч каравотни кўрсатди.

— Биз сен билан ўтириб, чойхўрлик қилсак, пахтани ким теради?

— Пахта ҳақида кейин гаплашамиз.

— Жон деб ўтирардиму Эсен, вақт йўқ-да.

— Очиғини айтган-да, сени бунақа қайғули деб ўйламагандим!— деб хахолаб кулди Эсен Сори.— Агар бундан кейин ҳам шундай кетаверсанг, мени адашимга ўхшаб қоласан.

— Қанақа адашинг?

— Бир замонлар, айтишадикки, Эсен қайғу деган одам бўлган экан,— Эсен Сори ҳикоясини бошламас-

дан кулиб юборди.— Ҳар бир майда-чуйдага— қаттиқроқ шамол эсса ҳам, қуёш қаттиқ қиздирса ҳам бечора қайғуга ботиб, ваҳимага тушар экан. Кунлардан бир кун ўн ёшлар чамасидаги ўғли югуриб келиб: «Ота, суюнчи беринг, хўтикчалик бўлдик!»— деб бақириб гапирибди. «Табриклайман ўғлим! Энди иккимиз бир эшакда юришдан қутулибмиз-да. Мен энди она эшакка, сен бўлсанг хўтикчага минасан!»— дебди отаси кайфияти кўтарилиб. Лекин шу вақт ўғли хўтикчани на қулоғи, на думи йўқлигини айтибди. Эсен қайғу яна бошини хам қилибди: «Бу ёмон-ку, ўғлим!» «Ота, кўп қайғураверманг, ахир, бу эшак-ку, қулоғи ва думи борми, йўқми нима фарқи бор?»— дебди. Эсен қайғу шундай деб жавоб берибди: «Агар, ўғлим, одамнинг тақдирига бахтли бўлиш ёзилмаган бўлса, демак, хўтигимам бошқаларга ўхшамаган туғиларкан-да. У бечора катта бўлганида, унга буғдой ортиб, тегирмонга борсак, ўша куни албатта ёмғир ёғиб, эшагимиз лойга ботиб қолади ва уни тортиб чиқаролмаймиз, нимага деганда уни думиям, қулоғиям йўқ,»— дебди-да мени адашим қаттиқ қайғуга чўмибди.

— Бу билан нима демоқчисан?— деб сўради Тўйли Мерган Эсен Сорининг ёнига ўтираркан.

— Шуни айтмоқчиманки, энг асосийси пахта бор, қор тушгунча далада қолдирмаймиз-да.

— Агар пахта термай сен билан валақлашиб ўтираверсак, у қор ёққунча эмас, янги йилгача ҳам далада ётаверади.

— Теримчилар топилади, Тўйли оға. Ҳеч бўлмаса машинада терилар. Айтишларича, Шоҳсултон яна иккита машина олаётганмиш.

— Ҳозирча теримчилар етишмаяпти. Машиналарга ҳам ишонини қийин-да,— деди Тўйли Мерган ва сигарета қидириб чўнтақларига уриб қўйди.— Шунинг учун Эсен, ҳазилни йиғиштириб, иш ҳақида гаплашайлик.

— Агар менга боғлиқ иш бўлса, бажарилди деб ҳисоблайвер!— Бригадирнинг фикрини билмасдан туриб, ўринсиз ҳазилни юмшатиш учун омборчи ўзини ҳамма ишга тайёрлигини билдирди.

— Сен шошилма!— Тўйли Мерган чекиб, тутунини ичига тортди, бу билан ишнинг жиддийлигини сезди-моқчи бўлди.— Мен бу ерга молга келганим йўқ. Мен одам қидириб келдим. Сенда қанча одам ишлайди?

— Мендами?— Эсен ўйланиб қолди.

- Ҳа, сенинг омборингда.
- Йигирмага яқин, шекилли.
- Наҳотки, қанча одам ишлашини билмасанг?
- Аввал йигирма тўрт киши эди, — деб жавоб берди Эсен Сори ва бармоғини букиб, ҳисоблай бошлади. — Аввал икки киши кетди. Кейин уч.. Ҳозир ўн тўққиз киши экан. Нимаиди?
- Шуларнинг ичида қанчаси менинг қариндошларим?
- Нима, қариндошларингни ҳисобга олиб юрибсанми?
- Ҳа, ҳисоблаяпман.
- Мени қийин аҳволга солиб қўйдинг-ку, — деди омборчи йўғон бўйини қашиб.
- Қийин бўлса ҳам, билишим керак, Эсен.
- Худо ҳаққи, билмайман. Қишлоқда ҳамма бир-бирига қариндош! — Эсен Сори яна кулиб юборди.
- Мен жиддий гапиряпман, Эсен.
- Ҳа, кўряпман, жиддийлигини, аммо...
- Бунинг устига, — унинг гапини бўлди Тўйли Мерган, — жуда шошиляпганимни ҳам айтиб қўяй.
- Менам қариндошингман. Мурод — узоқ бўлса ҳам қариндош. Бояшим ва унинг кичкина укаси ҳам. Тўғриси, ҳозир бошқаларни айтолмайман.
- Бўлмаса, Эсен, бундай қиламиз. Сен узоқ ва яқин қариндошларни аниқлагини-да, эртагаёқ пахтага жўнат, хўпми.
- Менга қара, Тўйли, Шоҳсултон нима деркин?
- Шоҳсултон сен билан менга офарин дейди. Ҳозир сенда иш унчалик кўп эмас-ку. Сенга беш киши ҳам етади.
- Бу ерда ишловчи етти кишидан кам бўлмаслиги керак.
- Демак, ишни етти киши удаласа бўладими? Бўлмаса, нима учун шунча одамни ушлаб турибсан?
- Тўғрисини айтсам, бу ҳақда ўйлаб кўрмаган эканман...
- Ҳамма гап шунда-да, ҳеч ким ўйлашни хоҳламайди, бировнинг йўл кўрсатишини кутишади. Ахир, ҳаммага ҳам биттадан бош берилган-ку.
- Иқрорман, Тўйли, сен ҳақсан. Аммо бу осонмас-ку, ахир жанжалкашлар ҳам бор.
- Ўзингдан бошла, ўшанда ҳеч ким фирнинг деёлмайди! — деди-да, Тўйли Мерган ўрнидан турди.
- Мен жон деб борардимун! — бақ-бақалоқ Эсен

Сори ёғоч каравотдан тушди. — Қорнимга бир қара, эгила олармикинман?

— Агар беш кун чиқиб пахта терсанг, қорнингдан ном-нишон ҳам қолмайди. Кейин ўзинг бизга миннатдорлик билдирасан, — деди Тўйли Мерган ва бош силкиб, чиқиб кетди.

Омбордан кейин колхоз кассасининг дарчасини тақиялатди. Дарча дарров очилмади. Бригадирни кассирдан жаҳли чиқди. Ичкарида ўзини эшитмаганга солиб ҳижолаб ўтирибди.

— Урозмамад! Сен нега мени кутишга мажбур қиялсан-а?

Тўйли Мерган Урозмамадга бир вақтлар кўп ғамхўрлик қилган бўлса ҳам уни унчалик ёқтирмасди. Йигит отасиз ўсган эди. Тўйли Мерган уни ўқишини истаганди, шунинг учун уни кийинтириб боқиб, умуман, уйлангунига қадар унга меҳрибонлик қилганди. Йигит жуда қурумсоқ чиқиб қолди. Ўзини уйига меҳмонга чақирмасдан, лекин бошқаларни дастурхонидан еб-ичишни яхши кўрарди. Сочини ўстириб, охириги модада кийинар, хотини билан онаси эса оқарган кўйлақда юришарди. Яқинда Тўйли Мерганга мана шу хасис машина олмоқчи бўлганини, шунинг учун у етмиш яшар қари онасини гилам тўқишга мажбур қилаётганини айтишганди. Ахир, гилам қиммат туради-да.

Тўйли Мерганнинг овозини эшитиб Урозмамад кулишдан тўхтаб, дарчани очиб, бўйинини чиқарди ва қордек оппоқ рўмолча билан кўз ёшларини артди:

— Эй, Тўйли оға, сизмисиз? Куттириб қўймадимми? Араб эртаklarини ўқиб, мириқиб кулаётгандим.

— Нима учун иш вақтида дарчани ёпиб, эртақ ўқиялсан?

— Ҳозир танаффус вақти, Тўйли оға, ўзингиз айтгансиз-ку, танаффусда дам олиш керак деб.

— Ҳақини айтганда, кассир дам олмасдан нимаям иш қиларди.

— Гапингиз ноўрин, Тўйли оға. Мана шу ҳужрачада бир кун ўтирсангиз, кассирни иши қанақа оғирлигини билардингиз.

— Агар қийин бўлса, жойни бўшат.

Урозмамад кўзларини чақчайтириб, орқага тисланди.

— Бу ишга ариза бермасдан кирганман, — деб тўнғиллаб қўйди. — Сизга пул керак бўлса, ведомостни қарайман.

— Ташвишланма. Менга пуламас, сен кераксан. Суҳбатдошим девор орқасига яширинганини жиним ёқтирмайди.

Кассир калитини шақирлатиб, ён эшикдан чиқди.

— Хотининг қани?— Тўйли Мерган сўроқ қилишда давом этди.

— Хотинимми? Уйда бўлиши керак. Нима эди?

— У нима иш қиляпти?

— Аёллар нима иш қилишарди, Тўйли оға?— Урозмамад, илжайиб қўйди.— Чой қайнатади, овқат пеширади, чурак ёпади.

— Себи яна, худога шукр, онанг ҳам бор. Шу ишларни онанг эпложмайдимми?

— Эй, Тўйли оға, туркманни ҳовлисида озмунча ташвиш борми? Менинг уйимда иккала аёлга ҳам иш тспилади.

— Агар болаларинг бўлганида, гапириб ўтирмасдим... Бир одамга икки нафар қул хизмати кўплик қилмайдимми?

— Мен сизни тушунолмадим, Тўйли оға.— Йигит жуда гангиб қолди.

— Ҳозир тушунасан. Эртага кассани хотинингга топширасан.

Ўрозмамад ғиқ этмади.

— Ё тушунмадингми?

— Тушунишга тушундим-ку, лекин у бу ишни эплай олармикин, ҳар ҳолда, аёл-да?

— Мени билишимча, техникумни бирга тугатган-сизлар, шекилли, унинг баҳолари сеникидан ёмон бўлмагандир.

— Баҳо ишламайди-ку, Тўйли оға, одам ишлайди.

— Кўп кеккайма! Эртага сени бу ерда кўрмай!

— Мен қаерга боришим керак?

— Билмайсанми?

— Йўқ!— деди Урозмамад кичкина бошини силкиб.

— Пахта терасан! Қимсасиз хонада ўзингга оро бериб, ҳиҳйлаб кулиб ўтиргандан кўра, фойдали иш билан шуғуллан.

Урозмамад ўзининг амалидан фахрланиб юрарди, бирдан бундай таклиф уни эсанкиратиб юборди.

— Демак, сизнингча кассирлик беҳуда иш экан-да?— у бригадирга эътироз билдиришга ҳаракат қилди.— Правление нима деркин? Раис-чи?

— Урозмамад сен билан олишиб ўтирмоқчи эмасман! Ҳамма гап раис билан келишилган.

«Водокачкадаям шунга ўхшаган бекорчихўжа бор, энди уни олдига бораман», деб ўйлади Тўйли кассадан узоқлашаркан. Шу вақт унга Дурди Кепбон дуч келиб қолди.

— Ассалому алайкум, Тўйли оға!

— Э, Дурди, сенмисан! Соғлигинг қалай, тинч-омонмисан?— Тўйли Мерган тўхтади.— Нимага кўринмайсан?

— Умуман, бормоқчийдим,— Дурди Кепбон худди хижолат чеккандек бир оз жим бўлиб қолди.— Тафтишчидан қутулайлик... Қаёққа кетяпсан?

— Қариндошларимни айланиб кўриб юрибман. Водакачкадаги бир бекорчини кўриб келмоқчиман.

— Юр, сени бир оз кузатай. Ўтиравериш ҳам жонга тегди.

Тўйли Мерган сигарета чекди-да, бош бухгалтерга ҳам таклиф қилди.

— Қанақа тафтишчи?— дея сўради у.

— Оғаев келган.

— Оғаев? Анови лаганбардорми? Сизларни нимагизни тафтиш қилмоқчи?

— У бизни эмас, сени тафтиш қилгани келган.

— Ўзи кепдими ёки юборишибдими?

— Ўзи-ку, соясини ҳам кўрсатмасди-я.

— Ким юборибди?

— Хонов.

— Шундайми. Майли, тафтиш қилаверсин.

— Нима учун «майли, тафтиш қилаверсин!» дейсан.

— Нима учун қилмаслиги керак?

— Шунинг учунки... чунки, сен коммунистсан!

Дурди Кепбонни ҳазилакам жаҳли чиқмаганини сезган Тўйли Мерган тўхтаб, жиддий сўради:

— Коммунист. Хўш, коммунист бўлса нима бўлти?

— Коммунистга ишониш керакми ёки йўқ?

— Гап бу ёқда дегин.— Тўйли Мерган секин-аста қадам ташлаб борарди.— Менимча, бу гапни йўл-йўлаккай гаплашиб бўлмайди.

— Нима учун гаплашиб бўлмас экан?— бригадирга ёпишди Дурди Кепбон.— Мени тасаввуримда коммунист— бу соф виждонли. энг олижаноб одам. Мени

назаримда бунақа одамдан гумонсираб, уни тафтиш қилиш, текшириш беҳуда.

Тўйли Мерган анчагача индамади, кейин:

— Газета ўқийсанми? — деб сўраб қолди.

— Нима?

Тўйли Мерган овозини кўтариб:

— Газета ўқийсанми, деб сўраяпман? — деди.

— Уқийман.

— Район газетамизнинг кечаги сониди қизиқ очерк босилибди. «Ҳақиқий коммунист» деб сарлавҳа қўйилган. Тажрибали одам ёзгани билиниб турибди. Агар «ҳақиқий коммунист» тўғрисида ёзилганни ўқиган бўлганингда, мендан «нима учун» деб сўрамасдинг?

Дурди Кепбон ўйланиб қолди. Тўйли Мерган давом этди:

— Мана шундай қилиб, Дурди, ҳали яна текширишу тафтишлар бўлади. Агар мени ишларим сен айтгандек бўлганида, ҳозир эшикма-эшик юрмаган бўлардим. Бунга фақат мен айбдор эмасман. Мени ҳаттич қариндошларимнинг хатоси билан чамбарчас боғлиқ. Ахир, уларнинг орасида ҳам коммунистлар ва комсомоллар бор-ку. Ана шундай, Дурди. Мендан ташвишланма. Бошингни баланд тут. Хатоларим бор, ана ўшанга жазойимни тортяпман. Лекин биз иккимиз биламиз, ҳали умримизда бировнинг бир тийинига хиёнат қилганимиз йўқ.

— Бу тўғри! Бунга ҳамма билади.

— Агар тўғри бўлса, — Тўйли Мерган кулиб туриб, қўлини бош бухгалтернинг елкасига қўйди, — тафтишчини кетишини кутмай, кечқурунлари кел, ўтирамиз... Илтимос, ҳаммаларнинг тўпланиб келганларингда ҳайдаб юборганимни унут. Чунки кайфиятим ёмон эди. Менга раҳмлари келишини ёқтирмайман.

— Шуниям ўйлаб юрибсанми, ҳамма аллақачон унутиб юборди.

— Унда жуда соз. Уйга келгин, гаплашадиган гаплар кўп. Эсен Сориниям ола кел. Унга дутор чалдирамиз ва латифалар эшитамиз. Ҳозир уни олдига кирган эдим, лекин ҳазил кўнглимга сиғмаяпти.

— Бугун ўзинг кела қол, — бир оз хурсанд бўлган Дурди таклиф қилди. — Улоқчам қозонга тушиб кетай, деб сакрагани сакраган, ҳеч кимга тинчлик бермаяпти, Эсен Сорини ҳам чақирамиз.

— Модомики, улоқчани гўшти билан меҳмон қилмоқчи экансан, йўқ деёлмайман.

— Албатта, кел, мениям сенга гапирадиган гапларим бөр.

— Яна қанақа гап?— Тўйли Мерган дарҳол жиддий тус олди.

— Столда ўтиравериш ҳам жонга тегди.

— Жонингга текканми, тегмаганми, бари бир мана шу столда ўтиришингга тўғри келади, Дурди.

— Мен ҳам ахир қариндошингман-ку. Буни эсингдан чиқарма.

— Сендақа қариндош билан фақат фахрланаман, Дурди. Агар сен кетсанг, Шоҳсултонга қийин бўлади. Буни сен мendan кўра яхши биласан.

Тўйли Мерган уйига келганида кун пешиндан оғанди. Оқнобот чиройи очилмай, чой ичиб ўтирарди.

— Нимага бунча тез қайтиб келдинг?

— Мен у ерга ётиб қолишга бормагандим!— дедида, чойнакни шарақлатганча ўрнидан турди.— Икки доно, ота ва бола бир бўлиб жудаям яхши келин топибсизлар, бунақаси жаҳонда топибмайди!

— Биз топган келинни нимаси сенга ёқмади? Бўйими, қаддими?

Эрининг хотиржам қиёфасидан Оқнобот дарғазаб бўлди.

— Биз у ерда ортиқча эканмиз. Биздан бошқа талабгорлар ҳам кўп экан.

Тўйли Мерган Сулгунни атиги бир мартагина кўрган бўлсаям, қиз унга ёқиб қолган эди. Шунинг учун у оҳиста гапида давом этди:

— Бу одатдаги ҳол. Яхши қизнинг харидори кўп бўлади. Қим ҳолиб келса, қиз ўшаники.

— Башарти олтиндан бўлса ҳам, у қизни менга бир тийинлик кераги йўқ!— деб гавго кўтарди Оқнобот.— Ўғлим уни остонасига қадамни ҳам қўймайди! Ишдан келсин, мен уни адабини бериб қўяман!

— Хўш, нима қилардинг?— кулгисини яширолмайд сўради Тўйли Мерган.

— Сиз яна куласиз-а! Мени эса йиғлагим келяпти!

— Хўш, қани айт-чи, нима қилмоқчисан?

— Сочидан юлмоқчиман!

— Хўш, ёрдам берармикин?

— Ё онасини десин, ёки у қизни!

Тўйли Мерган олдига чой келтиргач, Оқнобот яна гап бошлади:

— Агар Омонни ўрнида мен бўлганимда, ҳеч ким билан маслаҳатлашиб ўтирмасдим. Гап нечта йигит унга уйланишни исташида эмас.

Оқнобот кулиб қўйди:

— Сиз гап севгида демоқчисиз-да, шундайми?

— Албатта!— деб кулимсиради-да, Тўйли Мерган, уни гап билан илтирмоқчи бўлди.— Уйингдагилар хоҳламаса ҳам, сенга уйландим-ку. Нима учун? Чунки сени севардим!

— Агар хоҳлашмаганида қалин тўлашингиз учун етти йил кутиб ўтиришмаган бўларди. Илтимос, гапни бошқа ёққа бурманг. Ўғлингиз тўғрисида гапиринг!

— Агар ўғлинг тўғрисида гапирадиган бўлсам, баъзи бир хавотирим бор.

— Қандай хавотир?

— Аминманки, Сулгун ўғлингга хотин бўлишни хоҳламайди.

— Ҳоҳлаганда қандоқ! Агар Омонжон чақирса борми, бунақа қизлардан ўнтаси югуриб келади. Ёнига ўйноқлаб югуриб келишади.

— Бошқаларни билмадиму, лекин у югуриб келадиганлардан эмас. Ўзинг уни кўрдингми?

— Кўрмаган бўлсам ҳам биламан!

— Хўп, агар ҳаммасини билсанг, мен бир ётиб дамимни олай,— деди Тўйли Мерган ва чойини ичиб, бошқа хонага кириб кетди.

Эшик ёпиқ бўлса ҳам хотинининг жаврашидан анча вақтгача ухлолмади.

Кечга яқин у Дурди Кепбонникига кетганида Омон ишдан қайтиб келди.

Онаси уни кўзида ёш билан кутиб олди:

— Эй, худойим, эй худойим-эй! Нега баҳорда қатиқ касал бўлганимда ўлиб кета қолмадим-а? Ҳозир бунақа шармандаликни бошимдан кечирмаган бўлардим.

— Ойи, сизга нима бўлди? Ҳеч нарсага тушунолма-япман.

— Нимага тушунмайсан?— деб тўнғиллади Оқнобот ва чуқур хўрсиниб кўзида ёши билан ўғлига қаради.— Ўғлим хотинликка олмоқчи бўлган қизга бошқа йигит кўнгили қўйган бўлса, йиғламай бўладими, ахир. Ахмоқ отанг бўлса тагин сени ёнингни олади.

— Ойи, илтимос, йиғингизни бас қилинг,— Омон жаҳл билан деди.— Мендан бошқа ҳеч ким Сулгунга кўнгили қўймайди!

— Вой, шундоқми! Агар мен ўз қулоқларим билан эшитган бўлсам-чи, геокчилик Сарварнинг хотини Дурсун билан тўйни маслаҳатлашгани келибди-ку? У қизнинг уйида худди михлангандек қўзғалмай ўтириб олиб, икки гапининг бирида: «Менинг Ойдоғдижоним Сулгунни севади», деб қайтаряпти.

— Бундай бўлиши мумкин эмас!

— Демак, сен ўз онангининг гапига ишонмайсанми?

— Сиз уларникига борганингизда Ойдоғдининг онасини кўрдингизми?

— Ўғлим! Агар кўрмасам, айтармидим! У семиз хотиннинг гапларини эшитганимда ҳаммаёғим титраб, сочларим тикка бўлиб кетди. Қандай қилиб ўрнимдан туриб, чиқиб кетганимни эслолмайман.

— Нима учун кетдингиз! Сулгунни онаси билан гаплашишингиз керак эди.

— Нима учун гаплашарканман, ҳаммаси очиқ-ойдин-ку. Агар улар хоҳлашмаганида, Сарварнинг хотини ялпайиб ўтирмаган бўларди. Дарров паттасини қўлига беришарди.

— Демак, сиз Сулгунни ҳам кўрмадингиз?

— Нима қиламан кўриб? Мен уни қанақалигини билиб олдим, шуни ўзи етарли!

Омон бошини қуйи эганча чурқ этмасди. Модомики, ўғли ўйлашиб қолдими, демак, иш кўнгилдагидек деган қарорга келди-да, Оқнобот чойнак билан чурак олиб кириш учун ошхонага сездирмайгина чиқди. Оқнобот қайтиб кирганида Омоннинг изи ҳам кўринмасди. У шаҳарга олиб борадиган йўлда югурганча боради.

XVIII

Кечқурунлари Ашот амакининг ресторанида одам айниқса кўп бўларди. Одатда, хўрандалар столга барвақт буюртма беришарди.

Омонни бахтига Ашот Григорьевич ҳали кетмаган экан, эшик олдида жой қидириб саросимага тушиб турган йигитни кўргач, у тилла тишларини ялтилла-тиб унинг олдига келди.

— Кела қол, Омон, кела қол!— деб туркман тилида гапириб хушмуомалалик билан кутиб олди.

— Раҳмат, Ашот оға, ўтиришга жой йўқлиги учун энди кетмоқчи бўлиб тургандим.

— Сен учун жой топамиз,— деди-да, Ашот Григорьевич бурчакка столча қўйишларини буюрди.— Ишлар қалай кетяпти?

— Емонмас.

— Нимага хафа кўринасан?

— Иш кўп, Ашот оға.

— Одам кўп ишлаганидан юзидан ҳорғинлиги билинади, лекин хафалиги эмас.

Ёшгина, кўзлари порлаб турган официантка келиб, уларнинг суҳбати бўлинди. Омон коньяк билан лўлакабоб буюрди.

Ашот Григорьевич яна тилла тишларини ярқира-тиб сўради:

— Сени дилинг қоронғи. Топдимми?

— Топдингиз,— иқрор бўлди йигит.

— Мен сендайлигимда, дунёда фақат иккита нарса-ни орзу қилардим,— деб гап бошлади Ашот Григорьевич.— Айтайми?

— Айтинг.

— Биринчиси— юрак сирингни ишониб айта оладиган ҳақиқий дўстлар. Иккинчиси бўлса — вафодор, гўзал қизни. Бошқа ҳеч нарсадан қайгурмасдим. Ҳозир, худога шукр, яхши дўстларим ҳам кўп, оиламдан ҳам мамнунман. Фақат бир нарса алам қилади. Умр ўтиб бормокда. Нима ҳам қила олардинг. Бу бизга боғлиқ эмас. Бошқа ҳаммасп яхши. Бахтли бўл, Омон. Келиб тур. Дўстим Тўйлига салом айт!

Ашот Григорьевич кетганидан кейин Омон коньякни шошилиб ичиб, лўлакабобдан тотингандек бўлди ва сигарета тутатиб, ресторандан чиқиб кетди.

Сулгунларнинг уйига боргунга қадар бутун йўл бўйи бирини кетига бирини улаб сигарета чекиб борди.

«Кирсаммикан, кирмасаммикин? Балки автоматдан телефон қилсаммикин?» деб иккиланиб турганида, шу вақт подьезддан Сулгун чиқиб келди.

— Омон, бу ерда нима қиляпсан?

— Ҳа, шундоқ ўзим келгандим.

— Ичдингми?

— Эҳтимол.

— Юр, уйга кирамиз.

— Йўқ, кирмайман.

— Нима учун? Бир неча марта таклиф қилганим-

да уяламан, деб кирмаган эдинг. Бугун, худога шукр, ўзинг келиб қолибсан. Кира қол. Онам билан таништираман. Нима бўпти? Ахир, телефонда гаплашасанку. Онам жуда ажойиблар. Онам билан гапинг тезда қовушиб кетади, самимийлар. Чой ичгунигларга қадар, дарров касалхонага бориб келаман.

— Бугун мени таклиф қилма, Сулгун,— деди Омон, ўзи бўлса ўрнидан жилмади.— Касалхонага кетавер, мен шу ерда айланиб сени кутиб тураман.

— Омон, бу нима қилганинг?— Қизни жаҳли чиқа бошлади.— Эрталаб уйимизга Оқнобот хола келган эканлар. Ойим хурсанд бўлиб, яхши кутиб олишга ҳаракат қилсалар ҳам, аммо улар ҳатто бир пиёла чой ҳам ичмай кетиб қолибдилар. Энди сен бўлсанг... Бу нимаси?

— Билмайсанми ҳали?

— Нимани?

— Айтишимни хоҳлайсанми?

— Айт.

— Мендан нега сир яширасан?

— Қандай сир?

— Ўзингни билмаслика олма, Сулгун.

— Худо ҳаққи, билмайман.

— Ундай бўлса айт-чи, Ойдоғдининг онаси нимага келган экан?

Шундагина Сулгун гап нимадалигини тушуниб, чин дилидан ҳахолаб кулиб юборди.

Сулгун кундузи ишдан келганида онасини хафа бўлиб ўтирганини кўрди. Қизининг касал бўлиб қолмадингизми, деб берган саволига Дурди, Омоннинг онаси келганини, лекин чойниям, овқатниям рад қилиб кетиб қолганини, айтиб берди. Она билан қиз жуда ҳайрон бўлишди, чунки Оқнобот хола уларни-кига анчадан бери келмаган эди.

«Демак, Ойдоғдининг онаси буларнинг миясини қандайдир гап билан чалгитган бўлса керак», деб ўйлади Сулгун, лекин гапни бошқа ёққа бурди:

— Нима, ҳамма совчилар ҳақида сени хабардор қилишим керакми?

— Совчилар шунақа кўпми?

Қиз жавоб бермади.

— Нимага индамаяпсан?

— Сенга нима ҳам дейишим мумкин?

Омон қўлини силтаб, уларнинг уйдан нари кетди.

— Қасеҳа кетяпсан?

— Билмайман. Үзимни босиб олишим керак. Кейин бир келарман.

— Үзинг биласан!— деб қолди унинг кетидан Сулгун, сўнг кулиб юборди.

— Нимага куляпсан?

— Үзингни босиб олганингдан кейин гаплашамиз.

Омон орқасига қарамай кетарди. Сулгун Омон кўздан ғойиб бўлгунча ортидан қараб қолди.

У қаёққа кетяпти? Наҳотки, яна ресторанга борса? Балки уни қувиб етиш керакдир? Гапимга қулоқ солмаса-чи? Балки унга тушунтира олар? Ахир нимани тушунтириш керак? Нимаси тушунарсиз? Нимани истаса, шуни қилаверсин! У касалхонага бориши керак.

Сулгун ёш врач бўлса ҳам, лекин эрталаб ўзи операция қилган касалларни кечқурун келиб кўришга одатланган эди. Касалхона уйдан унча узоқ бўлмагани учун яёв бориб келарди.

Бугун фикру ёди Омонда бўлганлиги сабабли касалхонада кўп қололмади. Шунга қарамай, бари бир соат ўн биргача қолиб кетди.

Шошилиб чиққан Сулгунни кўрган кекса шофёр, унга етиб олди.

— Қизим, кеч бўлиб қолди, ўтир, обориб қўяман, кўчада ҳеч зог йўқ.

— Раҳмат, Фармон оға. Мен уйга эмас, бошқа ёққа бормоқчиман.

— Шунинг учун ҳам пиёда юрмаганинг маъқул. Қаёққа борасан?

— Ашот амакининг ресторанига.

— Бундай вақтда ресторанга бориб бўлмайди, қизим. Агар бирон нарса керак бўлса, келтириб бераман.

— Йўқ, ҳеч нарса керак эмас. Ресторанга яқин бир жойга боришим керак.

— Ундоқ бўлса, майли.

Рестораннинг эшиги олдида Омон қандайдир бир одам билан итаришиб турганини қиз узоқдан кўриб, машинани тўхтатиб тушди ва шофёрга рухсат бериб юборди. Кексагина швейцар Омонни эшикдан нарироққа олиб бораман, деб ҳоли жони қолмапти.

Сулгун шаҳд билан уларнинг ёнига борди-да, Омоннинг қўлидан ушлади.

— Мана бу бошқа гап,— хурсанд бўлиб кетди швейцар.— Уйига кетиши кераклигини ҳечам тушун-

тиролмаяпман. Сиз аввалроқ келишингиз керак эди.

— Раҳмат сизга.— деди Сулгун ва Омонга:— Қани, юр!— деб буюрди. Омон гандираклаганча, зўрга жойидан қўзгалди.

— Бу сенмисан, Сулгун?

— Ҳа, менман.

Қизнинг қўлига осилганча, тўнғиллади:

— Сен ярим кечада бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Сени қидириб келдим.

— Сен мени бу ердалигимни қаердан билдинг?

— Баъзилар ароқ ичсам хафалигим ёзилади, деб ўйлайди.

— Сенингда, менам баъзиларга ўхшайманми?

— Ҳозир, масалан, улардан ҳечам фарқинг йўқ. Қани, тўғрироқ юр. Сени уйингга обориб қўяман.

— Қаёққа? Уйимга?— Омон бўш қўлини силтаб, алам билан кулиб юборди.— Энди бизни уйимиз йўқ!

— Омон, маҳмадоналикни бас қил!

— Маҳмадоналик қилмаяпман. Ҳозир у уйда болалар ашула айтиб, ўйинга тушишяпти.

— Ҳеч нарсага тушунолмаяпман.

— Ўзим ҳам тушунолмаяпман. Аммо ҳаммасини Тўйли Мерган тушунади! Менинг сахий отам!

«Балки ҳақиқатданам Тўйли ога уйини сотиб юборгандир», деб ўйлади Сулгун ва:

— Агар у уй йўқ бўлса, бошқасига борамиз,— деди.

Омон мастларча тихирлик қилиб, ўзини орқага ташлади.

— Бошқасига бормайман!

— Балки отангни олдига борарсан? Афсус, Фармон огага рухсат бермасам бўлар экан.

— У ёққа ҳам бормайман! Мени қаёққа судраяпсан?

— Қаёққалигини нима фарқи бор? Омон, ўзингни тутсанг-чи!

— Мен ўзимни ҳар доим яхши тутаман. Сен бўлсанг, Сулгун, мени ишончимни оқламадинг. Нимага, нима учун уйингга совчиларни қўясан? Биронта ҳам совчи остонангни босиб ўтиши керак эмас, ҳеч кимнинг онасини ҳаққи йўқ... Мени онамдан бошқа...

— Юр, Омон!

— Мен сенга гапиряпман...

— Яхшиси, жим бўл. Ўзингга келганингдан кейин ҳаммасини гаплашиб оламиз.

— Маст бўлсам ҳам, гирт маст бўлсам ҳам, ҳаммасини тушуниб турибман. Фақат тилим бир оз тутил-япти, қолган ҳаммаси жойида. Нима учун сир тутасан, сен... йўқ, сени севган одамдан. А? Қани айт-чи? Қолганининг аҳамияти йўқ. Нимага хафа бўлганимни энди тушундингми? Агар шу вақтгача билмаган бўлсанг, унда мен...

— Омон, сал тўғрироқ юришга ҳаракат қил. Кейин ҳаммасини гаплашамиз.

— Нима учун кейин? Шахсан мен... Шахсан мен, ҳозир айна пайти деб ўйлайман!— зўрға юрган Омон, бирдан гандираклаб тўхтаб қолди, аммо тили бирдан бурролашиб қолди.— Қара, бўм-бўш кўча, сокин тун. На одам, на машина бор. Фақат лампочкалар милтил-лаяпти, холос. Сен билан мендан бошқа ҳеч ким йўқ. Қани бу ёққа ўт, дарахт соясидан бу ёққа ўтгин. Қара, ойнанинг қандай думалоқлигини кўр. У сен билан менга нур сочяпти... Сулгун! Ке қўй, қошингни чимирмасдан кўзимга тик қара.

Шу вақтгача Омон қиз билан ҳеч қачон шундай гаплашмаганди.

— Хўш, мана, қарадим!— жилмайиб деди Сулгун.— Бу билан нима демоқчисан?

— Яқинроқ кел.

— Омон, юр, ахир, биз кўчадамиз-ку.

— Мен сенга яқинроқ кел деяпман!— деб ўжарлик қилди Омон.

— Хўш, мана келдим ҳам.

Омон уни қучоқлаб, ўлиб олди.

— Энди мени қаёққа хоҳласанг ўша ёққа обор!

— Омон, бу нима қилиқ?— жаҳли чиққанини билдирмоқчи бўлиб деди Сулгун, лекин унинг овози майин ва эркаловчи оҳангда эшитилди.

— Бўлди, энди бўлди!— деди Омон ва гандиракламасликка ҳаракат қилиб, қиздан нарироқ сурилди.— Энди мендан бир оғиз ҳам сўз эшитмайсан...

Чинданам у қизга бўйсуниб, бошқа чурқ этиб оғиз очмади.

Сулгун у билан ўз уйигача борди ва иккинчи қаватга амал-тақал қилиб олиб чиқди. Сўнг, калит билан эшикни очди-ю, даҳлизда турган онасини кўриб хижолат тортди.

— Ойи, сизни ухлагансиз, деб ўйловдим. Биласизми, Омонни олиб келишга тўғри келди. Жаҳлингиз чиқмайдими? Уни аҳволи чатоқроқ, нима қилишни билмай, уйга олиб келдим.

— Ҳечқиси йўқ, қизим,— деди Дурсун.— Қани, ўзи?

— У эшикни орқасида турибди. Ойи, агар малол келмаса, жой солиб берсангиз. Мен жуда чарчадим.

— Ҳозир, қизим, ташвишланма,— деб жавоб берди онаси ва зинага қаради-да:— Кира қол, ўғлим!— деди.

— Са... салом, холажон!

— Кира қол, кира қол.

Омон иложи борича ўзини ҳушёр тутишга ҳаракат қиларди. Лекин оёқлари ўзига бўйсунмаса нима қилиш керак? У гандираклаганча хонага кирди.

— Кел, ўғлим, кел!— дея Дурсун, уни суяб хонага олиб кирди.— Мана ўрин ҳам тайёр. Ечиниб ёта қол. Хижолат чекма, ўз уйингдагидек бемалол ётавер.

Омон то ўзи уйғонмагунча ҳеч ким уни безовта қилмади. У бошқа хонада бегона ўринда ётганига ҳайратланмади. Шуниси ажабланарлики, у қанча ичган бўлмасин, бўлиб ўтган воқеанинг ҳаммасини эсларди. Уйдан қандай ҳовлиқиб чиқиб, шаҳарга югурганини, ресторанини, иккинчи марта яна қайтиб ресторанга боргани-ю, Сулгун уни кимсасиз кўчалардан судраб келганини, йўлда қиздан хафа бўлиб, ундан бошқа ҳеч кимнинг совчи юборишига ҳаққи йўқлигини, нега деганда, Омон уни севишини айтганини — ҳамма-ҳаммасини эслайди. У севгилисини қучоқлаб, ўпгани ҳам эсида. Дурсун хола уни мулойимлик билан мана шу хонага олиб кириб, унга хижолат чекмай, бемалол ухлашини айтгани ҳам ёдида.

Ҳа, у ҳаммасини эслайди. Фақат ўз хатти-ҳаракатини тушунолмапти. Маст йигит қиз боланинг уйига келиб, ётиб қолса.

Эй худо, бу қандай шармандалик! Сулгун онам билан танишгин, деб бир неча марта таклиф қилганида ҳам келмаганди. Бироқ энди у бўлажак қайнонаси олдида ўзини намойиш қилди. Унинг онаси ҳеч кимни кечирмаган бўларди. Дурсун хола бўлса, таъна қилиш у ёқда турсин, қайтанга уни юпатишга ҳаракат қиларди.

Агар у мастни уйдан ҳайдаб чиқарганда яхши бўларди. Энди нима қилиш керак? Энди уни кўзига

қандай қарайди? Нега Сулгун уни уйғотмадийкин? Агар у уйда бўлгандаям, осон бўларди.

Омон кийиниб, ўрнини тўғрилади-да, нима қилишини билмай хонанинг ўртасида туриб қолди.

Дурсун холанинг мулойим товуши уни эсанкирашдан қутқарди.

— Яхши ухладингми, ўғлим? — деб сўради у.

Қулоқларигача қизариб кетган Омон эшикни очди.

— Раҳмат, яхши ухладим, — дея олди бошини қуйи эгиб.

— Уялма, ўғлим, ундай қилма, — уни хижолатдан қутқаришга ҳаракат қилди Дурсун. — Ешликда нималар бўлмайди. Сулгунжон сени уйғотмоқчи бўлганди, лекин мен рухсат бермадим. Бор, ювин, чой, ҳам тайёр.

— Ёмон иш бўлди-ку, Дурсун хола. Чой билан сийлашни ўрнига мени ҳайдашингиз керак эди, — бошини кўтармасдан деди Омон. — Ишга ҳам кеч қолдим.

— Агар бугун кеч қолган бўлсанг, — насиҳатомуз деди Дурсун, — эртага вақтлуроқ иш бошларсан. Ҳозир ювиниб келиб, столга ўтир. Нонушта тайёр. Атайлаб сенга тайёрладим. Эрталабки насибадан қайтиб бўлмайди-ку.

Эҳтимол, дуёдаги ҳамма оналар бир-бирига ўхшашар. Ўз уйида ҳам неча бор шундай сўзларни эшитган.

Дастурхон ёнида Дурсун хола Омонни савол бериб, гапга тутмади, фақат чой қуйиб, овқат ейишга ундарди, холос. Йигит эҳтиётлик билан ликопчасини суриб қўйганини сезиб, у:

— Еб бўлдингми? Ё мен тайёрлаган дўлма сенга ёқмадими? — деб сўради.

— Раҳмат, жуда ширин бўлибди, — деди-да, Омон ўрнидан турди. — Энди кетмасам бўлмайди. Отамнинг жаҳлларини биласиз-ку. Терилган пахтани граммигача ҳисоблайдилар. Шундоғам гап эшитадиган бўлдим. Агар яна ушланиб қолсам, шовқин-сурон кўтарадилар. Ҳаммаси учун сизга раҳмат. Кечиринг, сизни анча безовта қилиб қўйдим.

— Ундай бўлса, майли, ўғлим! Рухсат бераман, — деди Дурсун, сўнг йигитни эшиккача кузатиб қўйди. — Онангга мендан салом айт. У бизникига келиб, бир оз ўтирди-ю, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, тезда ўрнидан туриб кетиб қолди. Нега ҳе йўқ, бе йўқ кетиб

қолганининг сабабини тушунолмадим. У билан ҳеч нарсани гаплашолмадик.

— Саломат бўлинг. Сизга катта раҳмат. Онам албатта келадилар, ўшанда батафсил гаплашиб оласизлар.

XIX

Қоражон Оғаев атрофига қалин папкаларни тўп-лаб, кечқурунгача ўрнидан қўзғалмасдан ўтирди. У камчилик қидиргани-қидирганди. Оғаев колхоз меҳмонхонасида тунаб, тонг ёришар-ёришмас тафтишни давом эттирарди. Қоғозларни титкилаш кўнгилдагидек натижа бермагач, Оғаев олдига колхозчиларни биринкетин чақириб, уларга кетма-кет саволлар бера бошлади. Бироқ биронта ҳам қониқарли жавоб ололмагач, борган сари унинг қовоғидан қор ёғила бошлади. Қоражон Оғаевга собиқ раиснинг қўли эгрилигини ошкор этиш буюрилганди. Аммо-лекин тафтишчи қанча уринмасин, раиснинг на қаллоблиги, на ўғрилигини исботлашга далил топа олмасди.

Тафтишнинг учинчи куни у Тўйли Мерганга нисбатан адовати бор одамларни топди. Бироқ, бу ҳам унинг ҳафсаласини пир қилди, чунки ҳеч ким собиқ раисга туҳмат қилишни истамасди.

Ғайли қийшиқ таклифни ҳам кутиб ўтирмади. У тафтишчининг олдига ўзи кириб келди ва бўсағага қадам қўймасдан хизматга тайёрлигини билдирди-да:

— Шунча йилдан бери, Қоражонхон, Тўйли Мерганнинг туз-намагини кўп еган бўлсанг ҳам, аммо кимлигини билмас экансан. Собиқ раиснинг қандай одамлигини мен сенга айтиб бера қолай!— деди.

Тафтишчи Ғайлининг келганидан хурсанд бўлди, боз устига, унинг серваъда сўзларидан боши осмонга етиб: «Мен олтин тўла сандиқнинг қопқоғини очганга ўхшайман»,— деб ўйлади.

— Гапираверинг, қулоғим сизда, қария!— деди бетоқатланиб тафтишчи.— Тўйли Мерган уйини қайси маблағга қурган? Балки куёвлари ўғирлаб сотишган тарвузларнинг пулини келтириб беришгандир? Ҳалол меҳнат билан топилган пулга бундай сарой қуриб бўлмайди-ку!

Бироқ тафтишчи яна кўнглига ёқмайдиган гап эшитди.

— Мен, Қоражон, сени ақлли йигит деб, ўйлардим,— Қийшиқ унга нафрат билан тикилди.— Каттакон идорада бир столнинг эгасисан, телефонинг бор, котибанг ҳам бўлса керак, аммо бунақа майда-чуйда гап билан шуғулланишингни-чи. Йўқ, сен ишончимни оқлолмадинг.— Ғайли телпагини пешонасига суриб қўйди-да, давом этди:— Сенга куёвимнинг қандай кўрслигини, ҳатто зўравонлигини айтиб бермоқчидим. Сени эса бошқа нарса қизиқтирар экан. Тўйли Мерганнинг ўзидан сўраб қўя қол. Ҳаммадан кўра ўзи анигини айтиб беради. У сенга бақириб бериши ҳам мумкин, аммо тўғриси айтилади. У қўрс одам бўлса ҳам, аммо ҳақиқий эркак, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди. Маслаҳатимга қулоқ сол, одамларни бекорга ишдан қўймай, бу ердан тезроқ туёгингни шиқиллат.

Ўзидан мамнун Ғайли қийшиқ сариқ тишларини кўрсатиб кулди-да, тафтишчи билан хайрлашишни ҳам лозим кўрмай, чиқиб кетди.

Қоражон Оғаев ҳақиқатданам колхоздан жўнаб қолиши керак эди. Шундай қилса, унинг ўзига ҳам, у ишлайдиган ташкилот обрўси учун ҳам, уни юборган бошлиқ учун ҳам яхши бўларди. Аммо Қоражон Оғаев камчилик қидиришларнинг беҳудалигини ўзи билса ҳам, лекин тан олгиси келмас эди. Қулоғи остида Қаландар Хоновнинг: «Бўшатишимиз ҳам мумкин!»— деган гапи жарангларди. Шунинг учун ҳам у папкаларга қайта-қайта энгашиб, саргайиб кетган қоғозларни титкиларди. Хоновнинг кўнглини топиш учун ҳатто жаҳаннамга жўнашга ҳам тайёр эди. Агар бу нарса унчалик муҳим бўлмаганида райижроком раиси Қоражон Оғаевни уйига таклиф қилиб, уни палов ва қимматбаҳо ром билан меҳмон қилмаган бўларди.

Кунлар кетидан кунлар ўтиб борарди, ҳолдан тойиб, соқоллари ўсиб кетган тафтишчи қоғозларга кўмилганча ўтирарди.

Қоражон Оғаев қанчалик асабийлашиб ва бесаранжом бўлгани сари, Дурди Кепбон шунчалик хотиржам бўла бошлади. Унинг Тўйли Мерган билан бўлган учрашувдан кейин тафтишчиға нисбатан нафрати бир оз камайди. Ҳар куни эрталаб ишга келган заҳоти у ёш ҳисобчидан сўрарди:

— Хўш, Аннакелдижон, ҳалиям тафтиш давом этаптими?

— Давом эъяпти. Дурди ога, давом эъяпти!— дерди Аннакелди кўзини қисиб, афтини бужмайтириб, тафтишчининг вақти йўқлигидан ҳатто соч-соқолини ўсиб кетганига ишора қилиб, қўли билан кўрсатарди.

Аммо бугун эрталаб Дурди Кепбон яна аччиғланди. У қўшни хонага қараб қўйди. Сигарета тутунига кўмилганча букчайган ҳолда соч-соқоли ўсиб кетган Огаев ўтирарди, у дам-бадам пешонасидаги терни артарди. Бош бухгалтер қовоғини солганча, эшикни зич ёпиб қўйди.

— Одамларнинг тақдирини ҳал қилиш мана шундай пасткаш одамларнинг қўлига тушмасин-да,— деди у.

Аннакелди бошини кўтарди:

— Бирон нарса дедингизми, Дурди ога?

— Йўқ,— хўрсиниб қўйди бош бухгалтер ва ўзининг жойига бориб ўтирди.— Одамларнинг тақдирини ўйлаб қолдим-да.

— Шахсан, кимларни?

— Сенга қандай тушунтирсам экан? Мана, бирга ишляяганимизга бир йил бўлди. Менимча, сени яшашдан мақсаднинг нималигини биламан ва тушумаман. Бир вақтлар Қоражон Огаев ҳам худди сенга ўхшаб, мен билан ёнма-ён ўтириб ишларди. У мендан бир оз кичик бўлса ҳам, ўша вақтда унинг учун Дурди ога эдим. Ҳозир сен билганчалик уни ҳам биламан, деб ўйлардим. Ҳаммамиз уни софдил, виждонли йиғитлигига ишонардик. У вақтларда бунақа сохта табассумни ҳам билмасди. Бундан етти кун илгари бу ерга келганида аввал хурсанд бўлиб кетдим, кейин аччиғим чиқди. Ҳозир унга қараб туриб, хафа бўлиб кетдим. Тўғриси айтганда, ҳатто қўрқиб кетдим. Гам-ташвишдан қадди дол бўлган одам ўтирибди. Ахир, ўзига ҳомийлик қилган меҳрибон дўстининг ҳеч нарсани сунистеъмол қилмаганидан хурсанд бўлиши керак эди-ку. Илмага, нима учун у бунчалик хафа! Ақлга сиғмайди. Бунга бирон сабаб бордир. Мана, нима ҳақда ўйляяпман, Аннакелдижон!

Аннакелди ишини йиғиштириб, Дурди Кепбоннинг столи олдига қандай бориб қолганини ўзи сезмади.

— Дарҳақиқат, нима учун? Агар унинг ўрнида бўлганимда, раисга ҳам, сизга ҳам, Дурди ога, Тўйли оғанинг ўзига ҳам: «Кечирасизлар, ўртоқлар!» дердим-да, қаердан келган бўлсам, ўша ерга жўнардим.

Балки уни биров мажбур қилгандир!— овозини чиқариб фикр юритди ҳисобчи.— Йўқ, одам агар озгина бўлса ҳам ўзини ўзи ҳурмат қилса мажбур қилиш мумкин эмас-ку.

Аммо йигит ўзининг саволига жавоб олишга улгурмади.

Қўшни хонадан Қоражон Огаев чиқиб келди-да, бир неча кун илгари ўзини олдига отиб юборилган бир даста калитни бош бухгалтернинг столига зарда билан ташлади. Дурди Кепбон ҳатто қайрилиб ҳам қарамади.

— Тамомладингми?— дея сўради у.

— Тамомладим.

— Агар тугатган бўлсанг, юр.— Дурди Кепбон тафтишчини раиснинг хонасига олиб кирди.

— Ўтиринг,— мулойимлик билан таклиф қилди Шоҳсултон.— Ишларингиз қандай, айтиб беринг. Тугатдингизми?

— Тугатдим,— дея тўнғиллади Огаев.

— Бизга нима демоқчисиз?

— Ҳеч нарса тополмадим,— дея хўрсинди Қоражон Огаев.

— Сиз бундан афсусланяпсиз, шекилли-а?— деди Шоҳсултон бир оз чимирилиб.

— А? Нима дедингиз?

Шоҳсултон овозини сал кўтариб:

— Бундан афсусланяпсизми, деяпман?— деб қайтарди.

— Йўғ-е, нега энди!— бир оз ўзини йўқотиб ва ҳатто аянч овозда гапирди тафтишчи.

— Демак, сиз бугун кетасизми?

— Ҳа, ҳозироқ жўнамоқчийдим,— деди Огаев.

У на раисга, на бош бухгалтерга қарашга юзи чидамай, энди ўрнидан турмоқчи эди, аммо Дурди Кепбон елкасидан босиб жойига ўтқазиб қўйди.

— Йўқ, ҳозир кетмайсан, қўйиб юбормаймиз.

— Нима учун?— ранжиб сўради Огаев ва Дурди Кепбонга нажот излаб қаради.

— Нималигини билмайсанми?— газабини босишга ҳаракат қилиб секингина, аммо дўқ уриб гапирди Дурди оға.— Сен бир ҳафтадан бери бизнинг бошимизни қотирдинг! Бир ҳафтадан бери, хонадондан хонадонга Тўйли Мергани текшириш аётганмиш. деган дув-дув гап тарқалди. Бир ҳафтадан бери, сен ўғрини қидираётибсан. Қидирдинг! Аммо тополмадинг.

Мана шу ҳақда ёзиб, ўз имзоингни қўйиб беришинг шарт. Мана қоғоз, ручка!

— Дурди оға ҳақ,— Шоҳсултон бош бухгалтернинг фикрини қувватлади.— Бу сизга ҳам, бизга ҳам керак.

— Балки,— Оғаев стулда типирчилаб қўйди,— кейин ёзиб жўнатиб юборсам-чи? Уйлаш учун ахир вақт керак-ку.

— Биз сени шоширмаймиз,— деди шу заҳоти Дурди Кепбон.— Бемалол ўйлайвер. Ёзиб берасану, сўнг жўнайверасан. Сени ҳеч ким ушлаб қолмайди.

Тафтишчи бир даста қоғозга тикилганча ўтирарди, аммо қўлига ҳали ручка олганича йўқ эди.

— Балки шунга ҳам Хоновнинг рухсати керакдир? Агар шундоқ десангиз, ҳозироқ унга қўнгироқ қиламан,— кулгисини зўрға яшириб деди Шоҳсултон.

— Йўқ,— дея Оғаевнинг нафаси зўрға ичидан чиқди.

Ярим кун ўтириб, Қоражон Оғаев бир варақ қоғозга бир неча сўз ёзди. Бир неча сўз ёзишга нега шунча вақт сарф бўлганини ҳеч ким тушунолмасди. Чамаси, ҳақиқатни ёзиш унга қийин бўлган бўлса керак.

Тафтишчи ёзиб берган қоғозни ўқиб Дурди Кепбон кулиб юборди.

Оғаев аламини ичига ютиб, қоғоғини оеилтирганича:

— Нима, бўлмайдами? — деб сўради.

— Бўлади,— кулиб турганча, жавоб берди бош бухгалтер ва қоғозни столнинг тортмасига солиб қўйди.

Қоражон Оғаев бир нима демоқчи бўлиб лабларини қимирлатиб қўйди. Аммо суҳбатдошига эсанкираб тикилганча, индамай қолди.

Тафтишчининг фикрини англаган Дурди Кепбон унга кўмаклашди.

— Аннакелди, хабар ол-чи, ўғлим, раиснинг машинаси шу ердамикин.

Аннакелди чиқди-ю, зум ўтмай қайтиб кирди.

— Шоҳсултон жўнаб кетибди,— деб хабар қилди у,— районга чақиришди, деяётгандай бўлаётувди, балки у ерда яна мажлис бўлаётгандир.

— Йўқ бўлса, йўқ-да.

— Энди мен қандай қилиб етиб оламан? — маъюсланиб мингиллади Оғаев.

— Жуда оппа-осон-да,— деди Дурди Кепбон. У ўрнидан эпчиллик билан туриб, дераза олдига борди.

да, шимол томонга қўлини узатди. — Ана, катта йўл. Икки қадам қўйсанг етасан. У ердан шаҳарга бириккетин машиналар ўтиб туради.

Қолдан тойган Оғаев райишрокомга тезроқ етиб боришни истарди. Бир ярим соатдан сўнг иш куни тугайди. Шу бугуноқ тафтишнинг натижасини Хоновга маълум қилиши керак. Майли, бақирсин, ер тепинсин, аммо Оғаев бугуноқ мана шу оғир ташвишдан халос бўлиши керак.

Оғаев катта йўлга чиқиб олди. Дарҳақиқат, машиналар кетма-кет ўтиб турарди, аммо шофёрлар қўл кўтарган тафтишчига қайрилиб қарашмасди. У катта йўл ёқасида ярим соатдан ортиқ туриб қолди. Ниҳоят, бир инсофли шофёр топилди. Юк машинасининг шофёри шаҳаргача обориб қўйиш шарти билан уни кабинасига ўтқазди. Оғаев ҳайдовчига райишрокомгача олиб бориб қўйишини сўраб, қанча ялиниб-ёлбормасин, аммо у қандайдир арзимас чойчақа учун ҳайдовчилик ҳуқуқидан маҳрум бўлишни истамаслигини айтди. Шундай қилиб, Оғаев яна яёв юришига тўғри келди. У қора терга тушиб, райишроком раисининг қабулхонасида пайдо бўлганида, иш куни тугашига саноқли дақиқалар қолганди.

— Ўртоқ Хонов шу ердами? — Оғаев нафасини ростламаёқ котибадан сўради.

— Умуман, шу ердалар, лекин сизни қабул қилолмасалар керак, — бепарволик билан деди у.

— Ташқарида машиналар кўп экан. Нима, Хонов мажлис ўтказяптими?

— Ҳа, колхоз раислари ўтиришибди. Мажлис анчадан буён давом этипти. Қачон тугашини, худо билади.

— Агар мумкин бўлса, келганимни хабар қилсангиз. У мени албатта қабул қилади.

— Ҳозир «Пахтакор» колхозининг раисаси сўзлаяпти, — дея хабар берди ҳамма нарсадан бохабар котиба. — У сўзини тугатсин, айтаман.

Нафасини бир оз ростлаган Оғаев креслога ўтирди. Котиба унга совуққонлик ва нафрат билан қараб қўйди-да, деди:

— Сизни дарров таний олмадим. Нима, саҳродан келяпсизми? — деб сўради.

— Йўқ, саҳродан эмас.

Оғаевнинг кулишга ҳеч тоқати бўлмаса ҳам, аммо

сухбатдошига ёқиш учун лабини қимирлатиб, бир оз тиржайиб қўйди.

— Кўринишингиздан, нима десам экан, жуда толиққанга ўхшайсиз.

— Ҳа, ҳа, нимасини айтасиз... Чексам бўладими?

— Чекаверинг! Э, бутунлай эсимдан чиқиб кетибди-ку, ахир, сиз «Пахтакор»га Тўйли Мерганни тафтиш қилишга борган эдингиз-ку. Хўш, қалай, ишингиз муваффақиятли тугадими?

— Сизнинг саволингизни тушунолмадим. Нимаси муваффақиятли-ю, нимаси муваффақиятсиз.

— Бирон камчилик топдингизми, деб сўраяпман?

— Йўқ, ҳеч нарса тополмадим.

— Ҳеч нарса? — аёл кулиб турган кўзлари билан Огаевга тикилди. — Ўртоқ Хонов сизга жуда ишонган эдилар-ку. Уйлайманки, бундай натижа билан қайтиб келганингиз уларни хурсанд қилмаса керак.

— Хурсанд бўладими, бўлмайдими, аммо ҳақиқатни айтишга тўғри келади.

Котиба тафтишчи билан гаплашаётган бўлса ҳам, аммо раис кабинетида бўлаётган гап-сўзларга қулоқ соларди. Ҳатто дерматин қопланган эшик орқали ҳам Хоновнинг дўқ-пўписаси аниқ эшитилиб турарди. Фақат овозигина эмас, столга мушт ураётгани ҳам аниқ эшитиларди.

Қоражон Огаев қўрққанидан бошини елкасининг ичига қисди.

Бундай бақирӣқ-чақирӣқларга кўникиб кетган котиба эҳтиёткорлик билан юриб хонага кирди-ю, тезда шундай эҳтиёткорлик билан қайтиб чиқди.

— Ўртоқ Огаев келганингизни айтдим.

— Нима деди? Кутсин дедими?

Котиба оғиз очилшга ҳам улгурмаёқ, шу вақт эшик очилиб, бўсагада райижроком раисининг ўзи пайдо бўлди.

Огаев сигаретини шошилиб кулдонга ташлади-да, сакраб ўрнидан турди.

Саломлашиш ўрнига Хонов Огаевнинг бошидан оёғига қараб қўйди-да, тишларини ғижирлатиб:

— Келдингми? — деди.

— Келдим, ўртоқ Хонов.

— Кутиб тур, — деб гапни чўрт кесди. — Шу ерда кут.

— Тез орада тугайдими?

Хонов жавоб қайтаришни лозим кўрмади.

— РайОНО мудирлари қани? — деб сўради котибадан.
— Ҳозир келадилар, — деб жавоб берди аёл. —
Бир дақиқадан сўнг шу ерда бўладилар.

Қаландар Хоновнинг баҳайбат гавдаси кўздан йўқолиши биланоқ ориққина, қорачадан келган одам қабулхонага югуриб кирди-да, ҳайратланиб гапира бошлади:

— Яна чақиряптими? Ахир, ҳали буйруқни мактабларга етказишга улгурмадим-ку!

— Тезроқ кининг!

РайОНО мудирлари кабинетда узоқ ушланиб қолмади. У ердан ранги бўзарган, паришон бир ҳолда чиқди-да, ҳатто эшикни ёпишни ҳам унутиб, чўнтақларини пайпаслаганча қабулхона ўртасида тўхтаб қолди. Унинг титраётган қўлларига қарабми ёки ҳолатини сезибми, Огаев уни чекмоқчи деб ўйлаб, сигарета узатди.

— Раҳмат, чекишни ташлаганман, — деди-да, бошини сарак-сарак қилиб чиқиб кетди.

— Яна янги РайОНО мудирлари тайинландими? — деб сўради тафтишчи. — Бир ҳафта илгари бошқа эди-ку.

— Ҳа, янги, — қоғозларга тикилганча, бошини кўтармай жавоб берди котиба. — Ўртоқ Хонов буйруқларини бажармаганларни ёқтирмайдилар. Шунинг учун ҳам одамларни тез-тез алмаштириб турадилар.

Унга бундай дейиш осон, аммо у алмаштирадиган одамларга осон тутиб бўладими? Хонов тафтишнинг натижасини эшитгач, Огаевга қандай муносабатда бўлишини ўйлашнинг ўзи даҳшат эди.

Огаев илдизидан болта урилган ғўза тупига ўхшаб, бужмайиб ўтирарди. Столга урилган муштдан хаёли ўзига келди. Эшик зич ёпилмаганга ўхшарди.

— Ўртоқ Хонов гапиряпти! — деди-да, котибанинг бутун вужуди қулоққа айланди. — Энди узоқ кутмайсиз, яқинда тугатишади, — шипшитди у тафтишчига.

Ростини айтганда, Огаев Хоновни энди ҳатто тонггача кутишга ҳам рози эди, фақат унга ҳам столга шундай мушт тушириб гапиришмаса бўлгани.

Котиба янглишган экан. Хонов ярим соатча гапирди. Аввалига овози бир оҳангда эшитилганидан сўзларни ажратиб бўлмади. Лекин аста-секин овозини баланд қўйиб, ҳатто бақирингга ўтди.

— Пахта — бойлигимиз! Пахта — ифтихоримиз! — деб бақирарди райижроком раиси. — Агар кимда-ким бу оддий ҳақиқатни тушуниб етмаган экан, йўли биз

билан бир эмас. Мен аввал айтганимдек, пахта терими ёмон аҳволда. Терим суръати жуда суст. Аниқроғи, пахта терими районимизда хавф остида! Шундай хавф-хатардан қутулиш ва давлат олдидаги муқаддас бурчимизни шараф билан бажариш учун бугун, худди шу бугун, шу дақиқада нима иш билан шуғулланишимизни ҳал қилиб олишимиз керак. Бунинг учун биз қуйидагиларни бажаришимиз шарт: пенсионерлардан бошлаб то биринчи синф ўқувчиларигача ҳаммани пахтага жўнатамиз. Ҳатто колхоз раисларига ҳам этак тақиб қўямиз! Тушунарлими ўртоқлар!

Аввалига ҳамма сукут сақлади.

«Бу гал Хонов ошириб юборди, шекилли, — деб ўйлади котиба. — Агар мен колхоз раиси бўлганимда ҳечам этак тутмасдим-да».

— Болалар ўқиши керак, — Шоҳсултоннинг оёғида овози эшитилди.

— Шунақа эътироз бўлишини билардим.

— Қонуний эътироз, — кимдир Шоҳсултоннинг фикрини қувватлади.

— Қонунийми ёки йўқми, аммо мен сизга бутун дунёга машҳур одамнинг сўзи билан жавоб бераман. Шундай қилиб, Макаренко деб аталган ўша одам айтган эдики: «Боланинг меҳнатга кўникма ҳосил қилиши энг асосий восита». Демак, ўқишни пахта терими билан бевосита боғлаб олиб бориш лозим.

— Ўқишни бундай оғир меҳнат билан қўшиб олиб бориш мумкин эмас, — Шоҳсултон яна Хоновга эътироз билдирди.

«Жуда ўқтам қиз экан-ку!» — деб ҳасад билан ўйлади Огаев.

— Нима учун мумкин эмас? — раис ҳайрон бўлди. — Эрталаб пахта теришсин, тушдан кейин ўқийверишади-да!

— Биринчидан, толиққан бола яхши ўқий олмайди. Иккинчидан эса, дарс тайёрлашга қаёқдан вақт топади? — гап бермасди у.

— Болалар бир йилда яна икки ойгина мактабга боришмаса, осмон узилиб ерга тушмайди. Бу билан уларнинг ақли калта бўлиб қолармиди? — Ўзиникини маъқуллади Хонов. — Мен масалан, ўн тўрт ёшда ўқишни бошлаганман!

— Буниси кўриниб турибди, — Шоҳсултон ошкора ҳужумга ўтди.

— Бу билан нима демоқчисиз?

— Гапирадиган гапимни айтдим-қўйдим-да, — бўш келмади қиз. — Болаларнинг пахта теришига қатъий қаршилик билдираман. Дам олиш куни бошқа гап. Агар болаларни дарсдан қолдирсак, чаласавод бўлиб қолишади. Кейин улар бизни кечиришмайди. Агар биз болаларнинг меҳнати натижасида тоғ-тоғ пахта терсак ҳам, бу уларнинг билимини тўлдиролмайди!

— Мен сизларнинг олдингизга шундай вазифа қўйдим, — аниқ-аниқ қилиб гапирди Қаландар Хонов ва столга мушт туширди. — Ва шу вазифани бажаришни талаб қиламан!

— Ишонарли далил топишдан кўра албатта столга мушт тушириш осон. Бироқ мени ҳозир бошқа нарса қизиқтиряпти. Бу шахсан сизнинг талабингизми ёки ижрокомними?

— Сизга мени талабим етарли эмасми?

— Йўқ! — қатъий гапирди Шоҳсултон. — Мен қўлимга расмий ҳужжат олмагунимча биронта ҳам ўқувчини пахта теримига жўнатмайман!

— Агар буйруқ беришса, юборишга мажбур бўласиз!

— Менга расмий ҳужжат керак. Ишонаманки, бошқа колхоз раислари ҳам фикримга қўшилишар. Умуман, тортишиб ўтиргандан кўра, меҳнатни тўғри ташкил қилиш, яъни теримчиларга маданий хизмат кўрсатиш ва терим машиналарини тўлиқ ишлатиш ҳақида жиддий гаплашиб олсак яхши бўларди. Ахир, запас қисмлар ҳар қадамда бизга панд берапти. Бу — биринчидан. Иккинчидан... — қиз гапини давом эттиришга иккиланиб ўйлаб қолди.

— Гапираверинг, гапираверинг, — деган овозлар эшитилди.

— Ҳа, майли, айтаман. Ранс бўлганимдан буён деярли ҳар куни шу ерга келаман. Агар ишимизга фойдаси тегадиган гап бўлса, ҳаммамиз ҳам жон деб келамиз. Узинглар ўйлаб кўринглар, бугунгидақа мана шунақа мажлисларга қанча вақтимизни сарфлаймиз. Бу кимга ва нимага кераклигини тушунолмаяпман? Пахтани ўстиришни билган одам, уни териб олишни ҳам уддасидан чиқади. Пахта кераклигини ҳатто болалар ҳам билшади, бизга бу ҳам пул, ҳам мўл-кўлчилик, давлатга ҳам фойда. Бизни тинч ишлашга қўйинг, ҳадеб безор қилавериб, столга муштлайверманг. Бизда ҳам калла бор. Ўз ақлимизни ишлатишга қўйиб беринг.

— Сўзингизни тугатдингизми? — овозини кўтармай сўради Ҳонов.

— Ҳа, тугатдим.

— Мен бўлсам тугатганим йўқ. — Райижроком ранси ўрнидан турди. — Мана, сизнинг кечаги маълумотингиз. Қаранг!

— Яқинда бошқаси бўлади.

— Қачон?

— Чаноқлар қачон яхши очилса, ўша куни-да.

— Қачон очилади?

— Бошқаларда қачон очилса, бизда ҳам ўшанда очилади. Маълумот ҳам дарҳол ўзгаради.

— Тўйли Мерганнинг бригадасида аҳвол қанақа?

— Тўйли Мерган ҳам бошқалардан орқада қолмапти. Қаноатландингизми, ўртоқ Ҳонов?

Агар ҳозир қабулхонада пашша учса ҳам эшитилган бўларди.

Котиба билан Огаев гап-сўзларни нафасларини ичга ютиб эшитишарди.

— Йўқ,— яна овозини баландлатди Ҳонов. Аммо бу гал столга мушт туширмади.— Йўқ, қаноатланмадим! Мана, нима учун. Бизда ваъда бериб бажармайдиганлар кўп. Шунинг учун ваъдага эмас, маълумотга ишонишга тўғри келяпти. Фақат маълумотга! Сиз айтганча, бу биринчидан. Иккинчидан эса, мен сизга, ўртоқ Шоҳсултон Назарова, битта маслаҳат бермоқчиман. Хоҳланг — қулоқ солинг, хоҳламасангиз ўзингиз биласиз. Менинг бурчим айтиб қўйиш. Менимча, сиз камроқ гапириб, кўпроқ эшитсангизу, камроқ сафсата, сотиб, кўпроқ ишласангиз бўларди. Сиз ҳали ёшсиз. Сизга ҳамма нарсани тушунадиган ва биладигандек туюлса ҳам, аммо ҳақиқатда ҳали сиз кўп нарсани ҳисобга ололмайсиз. Агар пахта плани муддатида бажарилмаса, чиройли сўзларингизнинг маъноси қолмайди. Ҳозирги гапларим фақат Назаровага тегишли эмас. Ҳаммага тааллуқли! Ҳаммага! Агар план бажарилса, ташаккур ҳам айтилади, медаллар ҳам, орденлар ҳам бўлади. Баъзи муносиб ўртоқлар ҳатто Олтин юлдузга ҳам эга бўлиши эҳтимолдан узоқ эмас. Буни сизларга мен ваъда қиляпман. Аммо асосий нарсани унутманглар. План ва яна план. Йўқса, партия билетингиз билан жавоб берасизлар. Хоҳланг — болаларни ишлатинг, хоҳланг — катталарни, менга фарқи йўқ. Менга пахта керак! Пахта! Гап шундай, ўртоқлар.

Энди тушунарлими? Агар тушунарли бўлса, мажлисни шу билан тугатамиз.

Бир, икки киши бўлиб колхоз раислари хонадан чиқа бошладилар. Шоҳсултон Санжар оға билан бирга чиқди.

— Бекорга хафа бўляпсан, қизим, — дея кўпни кўрган одам оталарча ғамхўрлик қилди.

— Нима учун бекорга бўлар экан? Хўш, кечаги мажлисдан бугунгисининг нима фарқи бор? — Шоҳсултон уни эшитиб қолишларидан қўрқмай овозини баландлатиб гапира бошлади.

— Уни қўявер! Нимага ташвишланишимиз керак? — калта қўлларини ёзди-да, секингина қўшиб қўйди: — Сенга кел дейишса, келасан. Ўтир дейишса, ўтирасан. Гапларни эшит. Уйга қайтганингдан кейин, ўз билганингдан қолма.

— Сиз шундай қиласизми?

— Фақат шундай қиламан. Эшитаману худди оғзимга толқон солгандай индамайман.

— Келиб кетиш! Соатлаб, ҳатто баъзан бир кунлаб ўтириш! Наҳотки, вақтингизга ачинмайсиз?

— Ачинсанг ҳам қўлингдан нима келарди? — қария яна қўлларини ёзди.

— Агар сиз, мен, у — ҳаммамиз индамасак, ҳеч қачон бир иш чиқаролмаймиз.

— Мен ҳам айтсам, айтадиган гаплар кўпу, фақат кучимиз тенг эмас. Шунинг учун индамайман. Ўз билганимдан ҳам қолмайман.

— Бу сизнинг айбингиз, Санжар оға. Сизнинг Тўйли Мерган ҳақидаги гапларингиз эсимда. Ўшанда жуда яхши гапирган эдингиз: «Агар у энди ҳеч кимга керак бўлмаса, менга беришсин!» деб. Ўша вақтда Тўйли Мерган ҳақида бунақа гапларни фақат тўғри сўз, виждонли ва жасур одам гапириши мумкин эди. Бугун бўлса у одам бетобланиб қолибди, унга касал юқтиришибди.

— Бетоб? Касал юқтиришибди? Йўғе, қизим, мен ўзимни яхши ҳис қиляпман.

— Мендан хафа бўлманг, Санжар оға. Мен ҳаммавақт ўйлаганимни айтаман-қўяман. Сизнинг касалингизни бепарволик дейилади.

— Эҳ, гап бу ёқда дегин. Йўқ, азизим, бепарволик индамасликка ўргатган эмас, тажриба. Катта бўлганигда ҳаммасига тушуниб оласан.

Шоҳсултон ўйланиб қолди, бироқ бошини силки-

тишдан Санжар ога уни бирон нарсада ишонтиролмагани аниқ эди.

— Райком пленумигача энди индамайман. Аммо у ерда ҳаммасини тўкиб соламан. — Қиз энгашиб қариянинг қулоғига шивирлади: — Хоновни силкитганимни ҳали кўрасиз.

— Омон бўлсак, гапларингни эшитамиз, қизим, — дея қария калта қўллари билан оғзини беркитиб хаҳолаб кулди.

На Шоҳсултон, на Санжар ога уларга кўзини қадаб турган Огаевни пайқашмади. Бироқ, фақат уларгина эмас, балки Хоновнинг хонасидан чиқиб келаётганларнинг деярли ҳеч қайсиси унга эътибор беришмади.

Хонада ҳеч ким қолмади, аммо Хонов тафтишчини яна ярим соатча кутишга мажбур қилди. Ниҳоят, унга киришга рухсат берилди. Қўлтиғига папкасини қистирганча, оҳиста қадам ташлаб Огаев хонага кирди. Хонов қўллари билан бошини чангаллаганча тафтишчини ўтиришга журъат қилолмаётганини билиб, билмасликка олиб ўтирарди.

Ниҳоят, бошлиқ кресло суянчигига ясланди-да, дўқ қилиб гапирди:

— Хода ютгандай нимага гўдайиб турибсан? Утир!

Огаев қаерга — яқинроққами ёки узоққами ўтиришни билолмай саросималанди.

«Қаерда ўтирсам ҳам, — деб ўйлади тафтишчи, — бари бир қочиб қутулолмайман».

Худди унинг фикрини англагандай Хонов кулиб юборди:

— Яқинроқ ўтир, яқинроқ! Бари бир қочиб қутулмайсан.

Огаев оғзини очиб, аянчли кулиб қўйди-да, бошлиқдан учта стул берида ўтирди.

— Мен сиздан қочиб кетишни хаёлимга ҳам келтирганим йўқ, ўртоқ Хонов, — титроқ овоз билан гапирди у.

— Нима ҳақда ўйлаётганингни биламан! — Хонов столга мушт туширди. — Қандай тафтиш ўтказганингни эшитдим. Қайси юз билан бу ерга келдинг? Бир ҳафта давомида ҳатто соқол олишга ҳам вақтинг бўлмадимми? Қанча яшиқ ароқ ичдинг, қанча эчкининг қовурғасини гажидинг?

Огаев шовқин-сурондан қочиб қутулолмаслигини

биларди-ю, ammo Хоновнинг бундай таъна тоши отишини кутмаганди.

— Уртоқ Хонов! — тафтишчи бутун аъзойи бадани бўшашганини ҳис қилиб, ялиниб гапира бошлади. — Марҳум отамнинг арвоҳи билан онт ичаман. Ишонинг менга, ўша ерга борганимдан буён озғимга суви қочган чурак билан совуқ чойдан бўлак нарса олганим йўқ. Қасам ичаман!

— Хўп, аҳмоғингни топибсан! Сени ичган қасамингга ишондим-қўйдим! — Қаландар Хонов заҳархандалик билан кулиб қўйди. — Сени еб-ичган нарсанга тупурдим! Яхшиси, айт, қанча пора олдинг!

Тафтишчини тер босди.

— Уртоқ Хонов!

Райижроком раиси уни эшитишни ҳам истамасди:

— Бари бир Тўйли Мерган ҳалол, тўғри одам деганингга ишонмайман. Мен унга нима ёрдам берганини биламан. Шалди роқ қоғозлар! Юз сўмликлар! Яширмасдан тўғриси айт! Қанча олдинг? Мингми? Икки мингми? Балки ундан кўпроқдир? А?

— Уртоқ Хонов!

— Овозингни ўчир! — деб бақирди Хонов. — Қани, қўйнингдаги борини столнинг устига қўй.

— Уртоқ Хонов!

— Мен сенга жим бўл дедим-ку! Агар ўз айбингга иқрор бўлсанг, балки сени кечирарман. Агар бўйин товласанг, аввал ишдан бўшатамиз, сўнгра...

— Уртоқ Хонов! — Огаев унинг гапини бўлди. — Мени у ердан худди башарамга тупургандай ҳайдаб юборишди. Сиз бўлсангиз, мени бекорга хафа қиляпсиз! — Тафтишчи ҳатто хўрсиниб йиғлади. — Мен сизни районимиздаги энг ҳақиқатгўй одам деб ҳисоблайман...

Огаев бошқа гапиролмади. У юзини қўллари билан бекитиб, ошкора йиғлаб юборди.

Хонов афтини бужмайтирди ва Огаевдан тескари ўгирилди-да, жаҳл билан тугмачани босди.

— Уни кўзимдан йўқот! — дея бақирди кириб келган котибага.

Тафтишчи чайқалди, боши айланиб ўрнидан зўр-базўр турди. Худди кўр одамдай олдидаги папкани пайпаслаб топди.

Хонов стол устидаги қоғозларни йиғиб, сейфга солиб қулфларкан, Огаев қай аҳволдалигини билишни ҳам истамади. Котиба тафтишчининг аҳволи ёмонлиги-

ни тушуниб, уни қўлтиғидан суяб хонадан қабулхонага олиб чиқди. Аммо шу вақт Оғаев қўлидаги машъум папкани тушириб юборди-да, ўзи полга юз тубан йиқилди.

— Вой, вой ўртоқ Хонов, ёрдам беринг! — деб бақириб юборди қўрққанидан аёл.

— Нимага бақирасан? — ўрнидан ҳам қўзғалмай норози бўлди Хонов.

— Йиқилиб тушди, ҳушидан кетди!

— Йиқилдими? — раис масхаромуз кулди. — Порани камроқ олсин эди, ўшанда ҳушини йўқотмасди.

— Ахир, ётишини қарасангиз-чи. Агар унга бирон нарса бўлса, ўзингизга гап тегаети-ку.

— Агар шунчалик қўрқаетган бўлсанг, «тез ёрдам»га қўнғироқ қилақол! — деди-да, этигини ғарчиллатиб қабулхоқога чиқди. Хонов беҳуш ётган Оғаевга ҳатто қайрилиб ҳам қарамай, унинг олдидан ўтиб, хотиржам чиқиб кетди.

XX

Этикнинг таниш ғарчи Шакарнинг кўзини очишга мажбур қилди. У диванга чўзилиб, кўзи илинган экан.

— Шакарим! — одати бўйича чақирди уйга қайтиб келган эри.

Шакар дарров шиппагини оёғига илди-да, даҳлизга чиқди. Хонов этигини ечишга ҳаракат қилиб, инқилларди.

— Ёрдамлашайми?

— Ўзим амалларман, — деди у ва хотинига кулиб қаради. — Хўш, қалай, кутиб қолмадингми?

— Авваллари кеч қолсангиз, қўнғироқ қилардингиз, — аёл мулойимлик билан таъна қилди. — Ҳозир эсингиздан чиқариб қўяяпсиз.

— Бугун, Шакарим, қўнғироқ қилишга ҳам қўл тегмади. — У хотинининг ёноғини силаб, пешонасидан ўпиб қўйди. — Жуда чарчадим.

Эрининг эркалашидан эриб кетган Шакар бир зумда ҳамма гина-қудратларини унутди.

— Ҳаммомни иситиб қўйганман, — деди эрининг орқасидан хонага кираётиб. — Овқатни олиб киргунимча, чўмилиб чиқа қолинг. Чарчоғингиз дарров ёзилади.

— Шакар, ҳозир ёқмаяпти. Жудаям очиққанман. — У шаҳд билан атиргул турган гулдонни бир чеккага суриб қўйди-да, столга ўтирди. — Бугун нима овқат қилдинг?!

— Қайнатма шўрва, қўй гўштидан қовурдоқ қилдим. Товуқ...

— Ҳаммаси, ҳаммаси кетаверади! — Хонов хотинининг сўзини бўлди-да, ўнинг елкасини силаб қўйди. — Кетма-кет олиб келавер!

— Демак, ҳақиқатданам очиққан экансиз-да? — нимагадир хурсанд бўлиб кетди Шакар ва стол устига коньяк олиб қўйди.

— Ахир, бирон марта сени алдаганманми?

— Эй, қайдан билай.

— Нимани назарда тутяпсан, Шакарим?

— Ҳа, ҳеч гапмас. Шундай ўзим айтдим-қўйдим-да...

Бир қадаҳ коньяк ва ёғлиқ овқатдан сўнг Хонов бўшашди.

— Шакарим! Негадир оғзим қуриб кетяпти. Кўк чой дамласанг-чи! — дея диванга зўрға ўтди. — Мен бирпас чўзиламан...

Итоаткор Шакар бир зумда икки чойнак чой билан пиёла келтирди. Шу вақт телефон жиринглаб қолди.

— Трубкани олгин-да, ким бўлса ҳам ҳали келганлари йўқ, деб айт.

— Эй, ёлғон гапиролмайман-да...

— Оббо, қанақасан ўзинг! — Хонов овозини бандлатди.

Шакар журъатсизлик билан трубкани кўтарди.

— Ассалому алайкум, вой, ассалому алайкум, — хушмуомалалик билан гапирди у. — Ҳа, Хоновнинг уйи... Менми? Саломатман... Ҳозир, ҳозир! — трубкани қўйиб, шивирлаб гапирди: — Муҳаммад Қорлиев!

— Э, сени қара-ю! — Қаландар алам билан тўнғиллади. — Нима, Муҳаммад Қорлиев бўлгани учун гаплашишим шартми, нима у Муҳаммад Пайғамбарнинг набирасими? Мени йўқ десанг, вассалом, осмон узилиб ерга тушармиди. Мана шунақа юмшоқкўнгилигинг билан бир кунмас-бир кун мени бошимга етасан.

Хонов хоҳламайгина ўрнидан қўзғалиб, телефоннинг олдига борди-да, трубкани олди.

— Салом, ўртоқ Хонов! — трубкадан Қорлиевнинг овози эшитилди. — Қалай, мажлис яхши ўтдимиз?

— Емон эмас. Нима устимдан арз қилишдимиз?

— Йўғ-е! — кулди Қорлиев. — Пахта териш машиналаридан резервда қанча борлигини билмоқчиман, холос?

Хонов ўйлаб:

— Учта бўлса керак,— деб жавоб берди.

— Биттасини Санжар огага берсангиз бўлармиди?

— У менимча, олган шекилли?

— Мабодо, олган бўлса ҳам унга яна битта керак.

Мен билан ҳозир гаплашганидан жуда зарурлиги маълум бўлди.

— Нима учун мажлисда сўрамабди?

— Буни мен ҳам тушунолмадим.

— Хўп! Унга яна битта машина ажратамиз!— деди чуқур хўрсиниб Хонов.— Фақат сизга битта илтимосим бор, ўртоқ Қорлиев. Ихтиёримдаги ташкилотларга тегишли масалалар бўйича одамларни ўзимга юбораверинг.

— Одатда шундай қиламан...— деб рози бўлди райком секретари.— Ҳозир Санжар ога бу масалада менга мурожаат қилмади, шунинг учун бу унинг илтимоси эмас, меники. Сизга бутунлай бошқа масала ҳақида қўнғироқ қилияпман. Огаев касалхонага тушибди, дейишяпти. Менга ҳаммавақт соғломдек туюлган эди. Унга нима бўлганийкин? Эҳтимол, сиз биларсиз.

«Бу одам ер тагида илон қимирласа ҳам дарров сезади!..— алам билан ўйлади Хонов ва: — Огаевга ҳеч нарса бўлгани йўқ. Бир оз чарчаганга ўхшайди»,— деди.

— Агар сиз хабардор бўлсангиз, мен хотиржамман. Соғ бўлинг.

Хонов ёмон фикрларни ўзидан қанчалик йироққа ҳайдашга ҳаракат қилмасин, аммо райком секретарининг Огаевнинг тақдири билан қизиққани уни ташвишлантирди. Совиб қолган чойини ҳам унутиб, қаерга ётқизилганини билиш учун телефон қилди ва ниҳоят, тафтишчини олиб боришган касалхона билан алоқа боғлади. Хонов ўзини танитди-да, навбатчи врачни чақиртирди. Уни анча вақт кутишга тўғри келди.

— Огаевга нима бўлган? — Шакар орадаги жимликдан фойдаланди.

— Унга нима қилиши мумкин?! Эҳтимол, текин овқат билан ароқни ўлгудай ичгандир-да. Мана... А, саломалайкум, ўртоқ Боев! Хонов гапиряпти. Ҳа, ҳа, Хонов!.. Сизларда бизнинг қишлоқ хўжалик бошқармамининг ходими Огаев ётганмиш. Аҳволи қандайлигини билмоқчийдим. Нима? Оғир?.. Жуда оғирми?.. Унга нима бўпти? Юрагимиз? Юраги бўлса, ёмон-ку... Ҳа, ҳа, ҳаракат қилинглар! Қўлинглардан келганича...

— Оиласи билармикин? — деб сўради Шакар эри трубкави қўйгач.

— Эҳтимол, билар, Қорлиев қаердан эшита қолдйкин? — дея столга бориб ўтирди.

— Нимага бирданига кайфиятингиз бузилди! — деб сўради Шакар. — Нима Огаевдан хавотирланяпсизми?

— Эй, қўйсанг-чи?.. Қандайдир бир қаллобни деб, ташвишланаманми! Бир-икки кун ётиб, туриб кетади,— пешонасини асабийлашиб артиб жавоб берди Хонов.— Ундан муҳим нарсалар бор.

— Қанақа нарса? — қизиқсинди Шакар, эрига яқинроқ ўтираркан.

— Э, бу узун ҳикоя, Шакарим! Сен тушунмайсан.

— Тушунтиринг,— Шакар эрининг пинжига суқилиб, сочларини силади, ёногидан ўпиб, кейин қучди, у ўзининг эркалашлари билан эрига аввалги яхши кайфиятини қайтаришга ҳаракат қиларди.

— Нима учун елкамдаги юкни сенга ортишим керак? Менга қилаётган оғирлиги ҳам етар,— деди Хонов. У икки пиёла чой ичди-да, кейин ниманидир диққат билан ўйлаб, ўрнидан туриб, диванга ётди.— Бугунги кўнгилсизликлар етмагандай, тагин саҳрога жўнашим керак,— деб тўсатдан қўшиб қўйди.

— Саҳрога?— Шакар қўрқиб кетди ва соатга қараб қўйди.— Ахир, ўн бир бўляпти-ку. Ҳозир қанақа саҳрога бориш мумкин? Бунинг устига, эртага— дам олиш кунни, ҳеч бўлмаса тонг отишини кутинг. Кундузи жўнарсиз.

— Сен, Шакарим, у ерда нима бўлаётганини ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсан!— маънодор қилиб гапирди Қаландар.— Эҳ, менга кечроқ айтишди-да! Бўлмаса аллақачон саҳрога етиб борган бўлардим. У ерда биласанми, Оқ Майдонда қўйларга тўсатдан бўрилар ҳужум қилиб, отарни ҳалок қилишига сал қолибди.

— Сиздан бошқа борадиган ҳеч ким йўқми? Албатта, сиз боришингиз шартми?

— Албатта, борадиган одам топиладику-я. Аммо ҳозирги вақтда бутун бир отарга ҳужум қиладиган бўрилар борлигига, унчалик ишонгим келмаяпти. Бир нарса деёлмайману, аммо... У қўйларни тўрт оёқли бўрилар эмас, икки оёқлилар тинчитаётганга ўхшайди. Шунинг учун ҳам ўзим боришимга тўғри келяпти. Феълимни биласан-ку. Ҳаммасини аниқламагунимча тинчимайман.

— Агар ундай бўлса, бораверинг, Қаландар ака! Кийимларингизни тезда тайёрлаб бераман.— Хонов ҳатто хотини қўйган чойини ҳам ичмай хонадан чиқди.

Хонов яна телефон қила бошлади.

— Гаражми?.. Сенмисан, Ширли? Хонов гапиряпти. Нимага кечаси ивирсиб юрибсан? Кечқурунги навознинг қазосини ўқияпсанми? Хотининг Ободон уйда зерикиб ўтиргандир... Ташингда куляпган бўлсанг ҳам, ҳароми, лекин кайфиятинг ёмонга ўхшайди. Нима? Қанақа? Ҳалиям... «газик»ни эпақага келтирмадиларингми? Ҳа, ҳозир одамлар сўзининг устидан чиқмайди. Аллақачон тузатиб бўлгансизлар, деб ўйловдим. Бундан кейин сизларга қандай ишониб бўлади? Мени ҳам, ўзларингни ҳам шарманда қиласизлар. Хўп, майли, майли, тезроқ қимирланглар! Икки кеча хотинларинг билан ётмасаларинг ҳеч нарса қилмас!.. Чори қалай? Кутяпганини биламан. Агар «газик» ремонтда бўлса, «Волга»га ўтирсин-да, уйимга етиб келсин. Кўпроқ бензин олсин. Сахрога жўнаймиз.

Хонов кийимини алмаштиргунча, Шакар эрининг каттакон портфелини қовурилган гўшт, чурак, узум, помидор, пиёз ва бошқа ноз-неъматларга тўлдирди.

— Нима қиялпсан, Шакарим?— Хонов хотини тайёрлаган нарсаларни кўриб мийиғида кулиб қўйди.— Сахрода чўпонлар эрингни оёқ-қўлини боғлаб, очидан қантариб қўйишади, деб ўйлайсанми?

— «Керакли тошнинг оғирлиги йўқ», деган мақол бор-ку. Нима бўлсаям, сахро-да... Ҳар нарса бўлиши мумкин...

— Гапинг тўғри, Шакарим! Ўзинг доносан-да,— дея иқроор бўлди Хонов, сўнг хотинининг юзидан ўпиб қўйди.— Агар шундай бўлса, ҳамёнимни олиб бер.

— Ейиш-ичишингизга нарсалар етарли. Сахрода ҳамённи нима кераги бор?

— Э, ҳар нарса бўлиши мумкин, Шакарим!— дея гапини маъқуллаб, қўшиб қўйди:— Сен мени кузатма. Эшикни ёпиб, хотиржам ётавер. Итни ўзим ечиб юбораман. Эртага тушдан кейин қайтиб келаман. Балки вақтлироқ қайтарман.

— Шароитга қаранг,— деди Шакар ва қаршилиқ қилишига қарамай эрининг орқасидан юрди.— Овга жуда берилиб кетманг!

Шакар бари бир эрини дарвозагача кузатиб, машина кўздан ғойиб бўлгунча орқасидан қараб турди.

Хонов орқа ўриндиққа оғир чўккач, Чори ўгирилиб ундан сўради:

— Қаерга борамиз, Қаландар оға?

— Ширли Кал сенга айтмадими?

— Сахрогалигини биламан. Чор-атрофимиз саҳродан иборат, Қаландар оға.

Хонов хотини томонга бир қараб қўйиб:

— Оқ Майдонга ҳайда, — деди.

— Оқ Майдонга? — ҳайдовчи ўйланиб қолди. — Бориш-ку, албатта мумкин-а, Қаландар оға, лекин Оқ Майдонга борадиган йўл жуда ёмон-да. Машинани дабдаласи чиқиши мумкин.

— Бу машина экан-ку, одам ишдан чиқяпти? Юравер!

Чори газни босди. Марказий кўчага чиқишлари биланоқ бошлиқ унинг елкасига қоқди.

— Чапга бурил!

— У ердан сахрога йўл йўқ-ку, Қаландар оға?

— Нима, жуда сахрога боргинг келяптими? Сахро биздан қочиб кетмас. «Газик» тuzалгунча, кутиб турсак ҳам бўлаверади.

— Тўғри айтасиз, Қаландар оға!.. Орқага қайтайми?

— Аллақачон билишинг керак эди, Чори! Йўлга отланган Хонов ҳеч қачон орқага қайтмайди!.. Агар мени анови аёлнинг уйига олиб бориб қўйсанг нима бўлади, а?

Сахрога бормасликларидан қувонган йигит бошлиғига ҳазил қилмоқчи бўлиб, ўзини тушунмаганликка солди.

— Қанақа аёл экан, Қаландар оға?

— Нима, билмайсанми, ҳароми?!

— А?.. Демак, у ергами, — Чори тушуниб кулиб қўйди.

У ҳўжайинини қизил дарпардали уй олдида туширгач, гаражга қайтишни мўлжаллади. Чунки Ширли Кал икковлари туни билан ишлаб «газик»ни эрталабгача тuzатиб қўйишмоқчи эди-да. Бироқ ўйлаган иши бўлмади. Хонов машинадан тушаётиб, дабдурустдан ўгирилиб;

— Чори, тўхтаб тур! Айтиш эсимдан чиқибди... — деб қолди.

— Ҳа, Қаландар оға?

— Икки шиша шампань керак...

— Қаландар оға, ҳозир шампанни қаердан топа-

ман?— деди-да Чори соатига қаради.— Соат ўн икки бўлибди.

— Ресторанга бор,— ўзиникини маъқуллади Хонов, ҳамёнидан шалдироқ йигирма беш сўмликни чиқариб шофёрга узатаркан.

Машина яқин орадаги кўчага бурилиши билан Хонов атрофга ўғринча назар ташлаб, дераза олди-га борди. Олтинжамол стол ёнида ўтирганча, китоб ўқирди.

«Қачон келмай, ҳаммавақт китоб ўқигани ўқиган,— дея ўйлади у.— Албатта, ҳар бир одам бирор нарса билан қизиқиши керак-ку...»

Шу вақт Олтинжамол ниманидир эслаб кулиб қўйди-да, эринчоқлик билан керишиб, ўрнидан турди. Кейин каттакон тошойнанинг олдига бориб турди-да, ўзига ўзи тилини чиқариб, яна кулиб қўйди. Сўнг одатдаги ҳаракат билан қулоғидаги исирғаларини ечиб, ойнанинг олдига қўйди ва сочидаги шпилкаларни ола бошлади. Хонов ҳалиям сездирмай турарди. Аёл бошини аста силкиганди, зулукдай қоп-қора қалин сочлари гулдор халати узра ёйилди. Пешонасига тушган сочларни орқага ташлаётиб, яна кулмоқчи бўлди-ю, лекин нимагадир фикридан қайтди ва лабини тишлаб, бошини қандайдир ноаниқ силкиб қўйди-да, сўнгра халатининг белбоғини ечди. Худди шу вақт Хонов деразани тақиллатди.

Шартта ўгирилган Олтинжамол кўкрагини берки-тиб, белбоғини шошиб боғлади-да, эшикка югурди.

— Қаландар ака, сизмисиз?

— Мен, Олтиним, мен!

— Жоним!— деди уни уйга киритаркан, хурсанд бўлган аёл.

Хонов бўсагадан ўтар-ўтмас Олтинжамолни ўзининг бақувват қўллари билан қучоқлади-да, пешонасию ёноғи ва лабидан харислик билан ўпа бошлади.

— Уялмайсизми, ҳамманинг кўзи олдида шундай қилишга?— деди Олтинжамол таънаомуз. Аёл қайсарлик билан бошини орқага ташлаб, уни ўзидан бир оз нари итарди.— Ҳеч бўлмаса эшикни ёпай.

— Эшик майли-я, дарпардангни тортмапсан, хонанг шундоқ кўриниб турибди.

— Кўринса кўринар. Ахир, сиздан бошқа ким ҳам деразадан қарарди?

Йўлак тор бўлгани учун айланадиган жой йўқ эди. Олтинжамол меҳмонни уйга киритиш учун шойи хала-

тини шитирлатиб, орқага тисланди, Хонов уни яна бағрига босди.

— Жоним, қалайсан!— дея бўғиқ овозда деди у.

Олтинжамол ортиқ қаршилик қилмасди, лекин фурсатдан фойдаланиб, оҳиста :

— Шакарни ҳам шундай ўпасизми?— деб сўради.

— Нима қипти, Олтиним, унга ҳам етади!

— Эҳ, Қаландар ака, зап омадингиз келган-да! — деб кулди-да, Олтинжамол унинг қўлидан чаққонлик билан сирғалиб чиқди.

— Омадим борми ёки йўқми, бунисини билмайману, аммо сени кўришим билан дилим ёришиб, олам кенгайгандек бўлади,— деди Хонов ва улар ниҳоят хонага киришди.— Мана, бугун ҳам уйда юрагим сиқилиб кетди, ниҳоят, сени кўрмасам туролмаслигимни тушундим.

— Нега кеч келдингиз? Вақтлироқ келсангиз бўларди,— дея табассум қилди Олтинжамол, сўнг бошини силкиб сочларини орқага ташлади.— Утириб музыка тинглардик.

— Одам ҳаммавақт кўнгил истаган нарсасини қилмайди. Иш деган нарса ҳам бор, Олтиним!

— Сизнингча мен ишламайманми?

Хонов оҳиста ҳаракат қилиб, унинг юзидан патила бўлиб тушган сочларини олиб қўйди.

— Ҳазил, ҳазиллашаяпман! Нимагадир охирги вақтда қатъиятсиз бўлиб қолдим. Менда галати нарсалар содир бўляпти. Менга қора кўринган нарса оқ, ўғри бўлиб кўринган одам тўғри бўлиб чиқяпти...

— Ҳа, авваллари менга бундай гапларни айтмасдингиз,— жиддий тус олди Олтинжамол.— Ҳақиқатданам бугун юрагингиз сиқилганидан бу ерга келган экансиз-да.— Аёл унинг ҳорғин юзига меҳр билан тикилди.— Қаерда ўтирасиз? Гиламдами ёки столдами?

— Столда ўтириш жонга теккан. Ке, ерда ўтира қолайлик!

— Ундай бўлса, устингиздагини ечинг!— дея буйруқ берди Олтинжамол. Аёл гилам устига иккита болиш ташлади-да, Хоновнинг солдатча этиги билан ранги унниққан гимнастёркасига бир қараб қўйиб, жилмайди.— Уйдан келяпман, деяпсизу, кўринишингиздан саҳродан қайтыяпганга ўхшайсиз-а.

— Тўғриси, саҳрога жўнаяпман, деб баҳона қилиб чиқдим.

— Демак, Шакархонга ёлгон гапириб, бошини айлантирар экансиз-да?

— Нима деб ўйласанг, ўйлайвер, Олтиним,— Хонов жавоб беришдан бўйин товлаб, этигини ечишга киришди.

— Ҳаммаси тушунарли! Мен сиздан бутунлай бошқа нарсани сўрамоқчиман.

— Нима экан?

— Жаҳлингиз чиқмайдими?— эркаланиб сўради жувор, унга пижама узата туриб.

Кийимларини алмаштиргач, Хонов енгил тортди, битта болиш олиб, гиламга чўзилди. Олтинжамол эса унинг ёнига ўтирди.

— Сендан хафа бўлмайман, Олтиним!

— Сиз, эҳтимол, ҳаммавақт, хотинингизга ҳам шундай: «Шакарим! Шакарим!» десангиз керагу, -аммо ўзингиз...

— Ўзингиз уни севмайсиз, демоқчимисан?— Хонов Олтинжамолнинг билагидан ушлаб, бағрига босди.— Тўғрисини айтишим керакми?

— Албатта!— дея ишора қилди аёл, кейин бошини унинг кўкрагига қўйди.— Бўлмаса, хафа бўламан.

— Агар хотинимни севмайман десам, сенга ёлгон гапирган бўламан, Олтиним!— деб жавоб берди Хонов.

— Демак сиз, иккимизни ҳам севасизми?

— Ҳа, иккингни ҳам севаман. Сениям. Униям.

— Шундай бўлиши мумкинми?

— Демак, мумкин экан.

— Менимча, йўқ.

Олтинжамол Хоновнинг қўлини эҳтиётлик билан пастга туширди-да, ўрнидан турди.

— Нега мумкин бўлмас экан?— тирсагига тиралиб сўради Хонов.

Олтинжамол жавоб беришдан аввал хонани бир айланиб чиқди.

— Мен шуни аниқ биламанки, сиздан бошқа ҳеч кимни севолмайман.

Унинг гўзал чехрасини тўсатдан ғамгинлик чулғади. У кутилмаганда қалқиб чиққан кўз ёшларини яшириш учун тескари ўгирилди. Хонов шошиб ўрнидан турди-да, аёлнинг елкасидан қучиб, ҳўл ёноғидан ўпди.

— Вой, сени қара-ю...— ҳаяжонланиб деди у.— Кўз ёшининг нима кераги бор?

Олтинжамол ҳиқиллаб йиғларкан, худди ёш болалардек бурнини тортиб қўйди.

— Қани, менга бир қара-чи!— Хонов ратиб юната бошлади.

Худди шу вақт кўчадан уй олдида тўхтаган маннинг бўғиқ сигнали эшитилди.

— Чори келди шекилли,— деди-да, Олтинжамолни бағридан чиқариб, эшикка шошилди.

Чори бўсағада турганча, хижолат чекканидан бурнини тирнади.

— Қуруқ келдингми?— Хонов дарров хулоса чиқарди.

— Мен, Қаландар оға, ҳаммаёқни остин-устун қилиб юбордим, ҳеч қаерда йўқ,— айбдорларча тушунтирди йигит.— Ҳатто вокзалдаги буфетгача бориб келдим.

— Вокзалда нима бор? Бунақа вақтда тўппа-тўғри Ашот амакининг ресторанига бориш керак эди.

— У ергаям бордим... Бир шиша ҳам қолмади дейишди.

— Менинг номимни айтмадингми? Ёки кўпроқ оширганингда... Ҳатто юз шиша бўлса ҳам дарров чиқариб беришарди.

— Нималарни баҳона қилмадим, Қаландар оға.

— Наҳотки, ҳақиқатданам тугаган бўлса?.. Қаердан топса бўларкин-а? Бугун жудаям керак эди-да... Чори, сен мана бундай қил. Райпотребсоюз раисининг уйига бор. Агар ухлаётган бўлса уйғот. Мен юборганимни айтасан. Ернинг тагидан бўлса ҳам топиб берсин.

Чори зўр-базўр бошини лиқиллатди-да, жўнаб кетди.

Хонов қайтиб кирганида Олтинжамол столда ўтирганча, ундан юзини ўгириб, кўз ёшларини артарди.

Аёлларнинг кўз ёшини кўришга тоқати йўқ Хонов, уни қандай юпатишни билмасди. Бир неча сония лабларини тишлаганча, сукут сақлаб аёлга узоқдан қараб турди-да, сўнгра дабдурустдан паришонҳол сўради:

— Нима, энди мен Шакарни тўрт томонинг қибла, деб жўнатиб юборишим керакми?

Дарҳақиқат, Олтинжамол ундан бу гапни кутмаганди. Аёл чўчиб тушди ва дарров унга ўгирилиб:

— Нима дедингиз?— деб сўради.

— Ажралайми деяпман?

— Амалга ошириб бўлмайдиган нарсалар ҳақида гапиришнинг нима фойдаси бор, Қаландар ака? Ахир, бундай қилиш қўлингиздан келмайди-ку.

— Нега келмас экан?

— Бунга виждонингиз йўл қўймайди. Сизни севадиган, бирга яшайдиган аёлга, бор, кетавер дейиш осон эмас.

Уларнинг суҳбатини яна машинанинг қисқа сигнали бўлди. Хонов чиқди-да, умиди беҳудалигига ишонди.

— Яна қуруқ келишга қандай журъат этдинг? — деб Чорига ёпишди у.

— Уйида йўқ бўлса, Қаландар оға, нимаям қила олардим?

— Хотиржам келавердингми? Бу ерда менга нима керагинг бор? Менга шампань керак! Тушунсанг-чи, аҳмоқ! Хўп, у йўқ экан, сал нарида колхоз дўкони бор. Сотувчиси икки қадам нарида яшайди. Ушаникига бориб келсанг бўларди-ку?

— Эй, Қаландар оға... Ярим кечада одамларни бевозта қилиш...

— Нимадан уяласан? Ахир, сени мен юборяпман-ку! Йўқ, сен уятчан эмассан, дангасасан.

— Қандай хоҳласангиз, шундай деб ўйлайверинг, Қаландар оға. Албатта, куни билан машинани ремонт билан шуғулланганингдан кейин дангасалик қиласан-да...

— Эй, гап бу ёқда дегин!— Хонов йигитни зарб билан итариб юборди, шофёр оёғида зўрға туриб қолди.— Йўқол, ярамас!— деб бақирди-да, эшикни қарсиллатиб ёпди.

Хонов ўзига келолмай, хонага қайтиб кирганда, бу ерда ҳамма нарса тинч ва осойишта эди, аммо у анчагача ғазабини босолмади. У яна гиламга чўзилгач, Олтинжамол эҳтиётлик билан сўради:

— Ярим кечада шофёрингизни нимага жўнатяпсиз?

— Шампань топишни буюргандим,— деди зўрға.

— Нега керак бўлиб қолди?

— Ичгим келяпти!

— Сиз, усиз ҳам етарли ичиб олгансиз, шекилли?

— Яна ичмоқчиман. Сени ҳам мажбур қиламан!

— Менга шампань керак эмас, Қаландар ака.

— Сенга керак бўлмаса, менга керак. Мен бугун ичишим шарт... Олтиним!

— Шунақа экан, бечора йигитни овора қилишни нима ҳожати бор эди, менга айтмайсизми, Ҳу, ановинда олиб келган коньягингиз шундоқ очилмай турибди.—

У холодильникдан бир шиша коньяк олиб қўйди. — Мана, хоҳлаганингизча ичаверинг!

— Эй, мен бирга ичмоқчийдим-да...

— Бирга ичдик, деб ҳисоблайверинг. Овқат ейсизми?

— Оч эмасман.

— Овқатсиз ичиш мумкинмас-ку.

— Ниманг бор?

— Сиз учун бирон нарса топилиб қолар.

— Нимага энди фақат мен учун? Сен ҳам бирга ейсан. — Чори билан бўлган тўқнашувдан кейин бир оз ҳовридан тушган Хонов жилмайиб қўйди. — Ича-санам.

— Коньяк ичмаслигимни ўзингиз биласиз-ку.

— Мен учун бир ҳўплам ичсанг, ҳеч нима бўлмайди. Дарвоқе, айтишадик, ҳозирги жувонлар, яъни сенинг ёшингдагилар фақат коньяк ичишармиш.

— У аёллар билан нима ишим бор. Дунёда қизиқ нарсалар тўлиб-тошиб ётибди... — Олтинжамол чуқур хўрсинди ва хаёл суриб бошини чайқади. — Биласизми, Қаландар ака, сиз келмасингиздан аввал бир аёлнинг қисматини ўйлаётгандим. Унинг исми Евгения.

— Ким экан, у Евгения? Танишингми?

Олтинжамол хахолаб кулиб юборди.

— Нимага куляпсан?

У кулгиси Қаландарга оғир ботмасин деб ўйлаб, дарров жиддий тус олди:

— «Евгения Гранде» деган қизиқ китоб бор. Машҳур француз ёзувчиси Бальзак ёзган. Мана, кўринг. — У тошойна олдида ётган кичкинагина китобчани олиб Хоновга узатди. — Жуда яхши китоб. Одамлари ҳам худди тирикка ўхшайди. Севги ҳақида!..

Хонов китобни олиб, қўлида у ёқ-бу ёққа айлантирди-да, ёнига қўйди.

— Китоб билан кинода ҳаммаси бўлаверади... — атрофга олазарақ қараб деди у. — Биласанми, нима, бу ҳақда кейин гаплашамиз. Ҳозир эса топган-тутганингни келтир. Қани, бир ичайлик!

— Нима, мени ичириб қўйиб, гапиртирмоқчимисиз? — Олтинжамол яна йиғламсираб гапирди. — Ичмасам ҳам жим ўтирмоқчи эмасман.

— Биладан.

— Агар билсангиз, шишангизни очинг! — дастурхон ёзаётиб маъюсланиб гапирди.

Хонов ўрнидан туриб, буфетдан иккита қадаҳ ол-

ди. Олтинжамолга озгина қуйиб, ўзининг қадаҳини лиммо-лим тўлатди.

— Қани, Олтиним, озгина ич!

— Қаландар ака, мени қийнаманг!

— Ке, илтимос!

Аёл қайсарлик билан эътироз билдирарди.

— Хўп, майли, сенинг соғлигинг учун, Олтиним!— деб хўрсинди-да, бир ўзи ичди.

— Саломат бўлинг!

Хонов яна битта қадаҳ ичгач, шишани нари суриб қўйди.

— Нимага суриб қўйяпсиз? Ичинг!

— Йўқ. Бас энди!— деди Хонов сўнг ниманидир ўйлаб, чека бошлади.

— Менсиз ичгингиз келмаяптими? Хафа бўлдингизми?

Хонов бошини кўтарди-да, Олтинжамолга меҳр билан тикилди.

— Нега хафа бўлар эканман? Сенга ичишнинг зарурати ҳам йўқ... Шундоғам гўзалсан, Олтиним!

— Худди энди кўраётганга ўхшайсиз-а?— деди Олтинжамол қизаринқираб.

— Кўриш бошқа гапу билиш бошқа, Олтиним!— Хонов жиддий гапира бошлади.— Авваллари сени фақат кўрган эканман. Бугун бўлса ҳам кўриб, ҳам билиб турибман.

— Хўш, қалай, кўнглингиз қолдими?

Хонов дарров жавоб бермади:

— Сен гўзалсан, Олтиним! Қалбинг эса ўзингдан ҳам гўзалроқ экан,— гиламда ерга қараб ётган кўйи жиддий гапирди у.

Олтинжамол Хоновни қучоқлади-да ёноғи билан курагига суйканди.

— Биласизми нима, Қаландар ака!— у деярли шивирлаб гапирди.— Бизнинг муносабатимизни шундай бўлиши, эҳтимол, балки, яхшидир. Нима деяпганимни, эшитяпсизми?

— Эшитмаяпман.

— Эшитяпсиз!— аёл эркаланиб, аммо ишонч билан давом этди.— Эшитяпсиз!.. Балки, биз бирга бўлсак, бир-биримизни бунчалик суймасмидик... Гапимни эшитяпсизми?

— Йўқ, эшитмаяпман.

— Эшитяпсиз!.. Сизга яна бир нарсани айтмоқчиман. Яна қайта келсангиз ҳам, келмасангиз ҳам ўзини-

гиз биласиз. Сизни ахён-ахёнда, йилда бир марта бўл-
саям узоқдан кўриб турсам бас. Дарҳақиқат, шуям
этади!.. Йиллар ўтади, қариб сочларим оқариб, қаддим
букилиб, тишларим тушиб кампир бўламан! Аммо сиз...
сиз мен учун ҳеч қачон ўзгармайсиз. Сизнинг елкала-
рингиз, овозингиз, бутун қиёфангиз қалбимда қандай
бўлса шундайлигича абадий қолади. Агар қариб, мун-
киллаб қолганимда, кўчада сизни бехосдан кўриб қол-
сам: «Қачонлардир, бир вақтлар, шу одамни севган-
дим!» деган сўзнинг ўзигина менга чексиз қувонч
бахш этади. Менга бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ!
Гапимни эшитяпсизми?

— Йўқ, эшитмаяпман.

— Ёлғон! Эшитяпсиз! Эшитяпсиз!

Ширли Кал лампочкаси хира нур сочаётган стол-
бага суянганча дабдаласи чиққан «газик»ка ёқинқира-
май қараб турарди. Тўсатдан гараж ҳовлисига Чори-
нинг «Волга»си учиб кирди. Тормоз ғийқиллаб, маши-
на Калнинг шундоққина олдида тўхтади. Чори эса ўзи-
ни ўриндиққа ташлади.

— Бугун сенга нима бўлди, ўзи?— Ширли эрин-
чоқлик билан сўради.— Худди орқангдан биров қувла-
ётгандек, ҳовлиқасан,— дея ҳорғин қадам ташлаганча
йигитга яқинлашди.— Нима, саҳрога бормадингларми?

— Кўриб турибсан-ку!— жаҳл билан деди йигит
ва машинанинг эшигини очиб, калитни Калга отди.

— Ма, ушла! Гаражга киритиб, дарвозани ёпиб
қўй!— У оёғини ерга қўйиб, эшикни ёпди-да, кетишга
шайланди.

— Қаёққа кетяпсан!— ҳайрон бўлди Ширли.—
Бугун ремонтни тугатмоқчи эдик-ку.

— Мен энди ҳаммасини тугатдим. Бу ерда қорамни
бошқа кўрмайсан.

— Э, тўхта!— дея бақирганча Ширли Чорининг қў-
лидан ушлади.— Ҳеч бўлмаса, нима бўлганини тушуң-
тирсанг-чи, ахир?

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ. Кўп валдирамасдан, ях-
шиси, машинани гаражга киритиб қўй! Йўл устида ту-
ришининг кераги йўқ.

— Машинадан ташвишланма,— ўртоғининг кўн-
лини тинчитишга ҳаракат қилди Ширли Кал.— Хўш,
Хонов уришган бўлса нима қипти, шунга хафа бўласан-
ми. Эртага миннатдорчилигини билдиради.

— У ҳаммасига миннатдорчилик билдириб бўлди...— деди Чори нари кетаркан.

У гаражнинг дарвозасидан чиққанда, Ширли Чорининг орқасидан бақирди:

— Тўхта! Машинадаги қанақанги портфель. Сеникими?

— Портфель?— Чори ҳайрон бўлиб, қайтиб келди.

— Мана,— деб кўрсатди Ширли ва «Волга»нинг орқа ўриндиғидаги семиз портфелни олиб, ўртоғига узатди.

— Жойига қўй!— Чори тўсатдан буйруқ қилди ва яна рулга ўтирди.— Калитни бер!

«Яхшиси, Хоновнинг уйига ташлаб келаман, — деб ўйлади у. — Бўйнимда ҳеч нарса қолмасин».

Ҳеч нарсага тушунолмаган Ширли ҳали ҳушига келмасидан «Волга» орқасига тисланди-да, дарвозадан ўқдек учиб чиқиб кетди.

Чорини қаҳр-ғазаб шунчалик қамраб олганидан, бу воқеа Хоновнинг турмушига қанчалик таъсир кўрсатишини ҳатто хаёлига ҳам келтирмади.

Вақт ярим кечадан ошган бўлишига қарамай, Шакар ҳали ётмаган экан. Эшик тўсатдан тақиллаши билан ҳовлидан итнинг вовуллаши эшитилди. Шакар қандай қилиб ҳовлига чиқиб, дарвозага югуриб борганини ўзи билмай қолди.

— Қаландар ака, сизмисиз?— умид билан деди аёл.

— Йўқ, бу мен, Чориман, Шакар хола.

— Чори?.. Хонов қанилар?

Йигит бир оғиз ҳам гапирмай унга портфелни узатди.

— Бу нима? Ўзлари қанилар?

— Яхшиси, сўраманг, Шакар хола, — Чори энди ҳаммасини гапириб бериши кераклигига шундагина ақли етди.

— Нима учун сендан сўрамас эканман?— деб қўриқиб кетди аёл ва ҳатто унинг қўлидан ушлаб олди. — Хўш, нега индамайсан? Узи тирикми?

— Эй, Шакар хола, дунёда эрингиздан соғломроқ одам йўқ.

— Бу нима деганинг?.. Ахир, саҳрога кетмадингларми?

— Йўқ, бормадик.

— Чори! Мени кўп қийнамасдан бор гапни айт! — Шакар хижолат чекаётган йигитни ҳол-жонига қўймади. — Уни қаерда қолдириб келдинг.

— Шакар хола, гапирғишга мени мажбур қилманг. Шунақа бўлишини билганимда, мана бу портфелни олиб келмаган бўлардим. Аҳмоқман. Ҳўламабман...

— Э, йўқ бўлиб кетмайдами! — деб бақирди-да, Шакар ҳалиям жойида ётганча онда-сонда акиллаб турган ит томон портфелни отиб юборди. — Эрим қаердалигини айтасан?

Чори нима қилишини билмай энсасини қашиди-да, кўзини ерга қадади. Шакар унинг қўлига осилиб, ялиниб-ёлворарди:

— Чорижон, нима бўлса ҳам, сендан илтимос қиламан, айт! Барибир энди сени қўйиб юбормайман. Нимага мени қийнайсан? Иним, Чорижон, айта қол. Эрим қаерда, айт!

Йигит бундай ялиниб-ёлворишларга чидолмади.

— Майли! — у қатъий қарорга келди. — Эрингизнинг олдига олиб бораман. Ҳтиринг машинага.

Улар йўлга тушишди.

Улар ўн минутлардан кейин ўша машъум уйнинг олдига келиб тўхташганда Чори қовоғини солиб:

— Агар эрингизни кўрмоқчи бўлсангиз, ҳу анови қизил дарпарда тугилган деразанинг олдига боринг, — леди.

Шу тобда Хонов гиламда чўзилиб ётган кўйи, Олтинжамол яқинда Тўйли Мерган директорлик лавозимида ишлашдан воз кечган ательедан олиб келган кўйлагининг ёқасидаги гулнинг тикилишига диққат билан қараётган эди.

Шакар ойнага яқинлашиб, ичкарига қаради-ю, шартта орқасига қайтди. У бақирмади, йиғламади ҳам. Машина олдига қайтиб келди, аста олдинги ўриндиққа келиб ўтирди.

— Орқага қайтамыз, иним! — фақатгина шў сўзларни айтди, холос.

Бутун йўл давомида Шакар қимир этмади ва ҳатто бир оғиз ҳам гапирмади. У уйига етгандагина ҳушига келди.

— Раҳмат сенга, иним... — деди-да, бошини кўтармай, ҳовлисига кириб кетди.

Хонов эрталаб кўнгли ғаш бўлиб ўрнидан турди, кайфиятини коньяк ичиб кўтармоқчи бўлди. Бунга муваффақ бўлди, шекилли, уйига тушдан кейин қайтди.

— Шакарим қаердасан? — дея одатдагидек бақириб, даҳлизга кирди. Лекин унга ҳеч ким жавоб бермади.

— Қаерга кетганийкин? — Хонов бепарволик билан овозини чиқариб мулоҳаза юритди. — Балки, ухлаб ётгандир? — Боғини эшикдан суқиши билан дабдурустдан стол устида ётган бир варақ қоғозга кўзи тушди-ю, кўнгли ёмон бир нарсани сезгандай ғаш тортиди. Қоғозга шу сўзлар ёзилганди: «Кетдим. Мени излаб қийналиб юрманг. Бутунлай кетдим. Бахтли бўлинг. Шакар».

Хонов довдираганидан беихтиёр бағбақасини ушлади-да, диваннинг четига ўтириб қолди. У бу ишда Чорининг қўли борлигига ва Шакарнинг ҳамма нарсадан хабардор бўлганига дарров фаҳми етди. Аммо нима учун Шакар унинг бошига лаънат тошлари ёғдириш ўрнига бахт тилади экан-а? Нима учун?.. Наҳотки, у мана шу кичкинагина, худди муштдек келадиган аёл билан шунча йил яшаб, унинг қалбини нақадар беғуворлитини сезмаган бўлса?

XXI

Тўйли Мерган бригадасида иш кундан-кунга қизиб борарди. Бригададаги ишлар секин-аста тартибга солинди, агар бошқа қариндошларидан ўрнак олиб Ғайли Қийшиқ ҳам пахта теришга чиққанида, бригадирнинг кўнгли жойинга тушган бўларди.

Бироқ Ғайли қорасини ҳам кўрсатмасди. Бу Тўйли Мерганни борган сари тоқатини тоқ қилиб, унинг оромини бузарди. Қийшиқ ҳатто тушларига ҳам кириб чиқадиган бўлди.

Айниқса, охирги туши даҳшатли эди. Бутун туни билан унинг кўз олдидан Ғайлининг дўрдоқ лаби-ю, қўсқа телпаги нари кетмасди. Қандайдир бўғиқ чинқириб гоҳ бозор устида айланар; гоҳ асфальтда қаёқ-қадир юмалаб кетар, гоҳ Тўйли Мерганнинг олдига югуриб келиб, оёғи остида пириллаб айланарди.

Ёмон тушдан Тўйли Мерганнинг кўнгли ғаш бўлди. У тонг отмасдан уйғониб кетди, кам ухлаганидан боши ғувилларди, шошилиб кийинна бошлади.

Оқнобот чойнак-пиёлани олаётиб, энди ўрнидан турган эридан :

— Азонлаб қаёққа отланиб қолдингиз? — деб сўради.

— Бозорга кетиб қолмасидан, Ғайлини кўрмоқчиман.

— Шунча гапирганингиз етар. Яна қанча гапириш мумкин?..

— Бирон фойда чиқмагунча, қанча гапириш керак бўлса, шунча гапираман, Оқнобот.

— Ундан фойда чиқмайди.

— Бу менинг ишим, ҳозирча сен ўғлингдан кўз-қулоқ бўлиб тур. Ҳалиям ўрнида йўқ, шекилли. Утган куниям кечқурундан шаҳарга кетганча, эртасига, тушдан кейин қайтди.

— Уни қаяққа берганини билмадингизми? Тагин, анови мегажининг олдига кетганга ўхшайди.

— Оқнобот! Нима кераги бор бунақа гапларни? Жаҳлимни чиқарма!

— Ота-боланинг тилларинг бир!

— Ўринсиз баҳсинг нима кераги бор.

— Сиз учун ўринсиз. Сизлар учун. Мен учун эса...

— Омонни уйлантириш тўғрисидаги гапни ҳозирча қўйиб турайлик. Ҳосилни йиғиб олгач, ўйлаб кўрамиз. Ҳозир бусиз ҳам ғалва кўп.

— Қачон қўлингиз тегарди сизни? Сизнинг ғалвангиз билан нима ишим бор. Сизга яна бир айтиб қўяй: агар анови мегажин...

— Яна мегажинми? Озгина уялсанг бўларди, Оқнобот.

— Ҳа, ҳа! Шунини яхши билингки, агар ўша мегажин шу эшикка қадамни қўйса, мени бу уйда бошқа кўрмайсизлар. Бу, биринчидан. Иккинчидан, агар у фаришта бўлганида ҳам, бунақа келини кераги йўқ. Мен ўзим танлайман.

— Ким сенга халақит беряпти? Танла! Бориб кўр, таниш.

— Кўргани бориб нима қиламан? Аввалги сафар бориб ҳайрон бўлиб қолганимдан бери ҳали ўзимга келолмаяпман. Юрмасам ҳам, ўзим кўзлаган қиз бор — сиз танлаган қиз унинг олдида ҳатто ип эшолмайди.

Тўйли Мерган қанчалик шошилмасин, энди бир оз сабр қилиш кераклигини тушунди.

— Ким экан у? — сўради ташвишланиб.

— Ёзбиби бор экан, бошқа ҳеч қаяққа қадам қўймайман.

— Ёзбиби? Илли Бесўнақайнинг қизими?

— Нима, ёмон қизми?

— Балки; кимнидир кўзига ёмон эмасдир... Омон уни...

— Унга Омоннинг кўзи билан қарамаймиз. Ахир, бизнинг ўзимизни кўзимиз ҳам бор-ку.

— Агар Омон сенинг фикрингга қўшилмаса-чи?

— У онасининг раъйига қарши бормади. Мен ҳамма гапни маслаҳатлашиб бўлганман.

— Улар биланми?

— Ҳали хабарингиз йўқми? Қизнинг онаси билан маслаҳатни бир жойга қўйганмиз. Онаси рози.

— Отасиям розими?

— Бесўнақай хотинига қарши ғиринг ҳам деёлмайди.

— Хўп, яхши, Ёзбиби-чи?

— Қиздан ким сўраб ўтирарди!

— Янглишаётган бўлсанг-чи, Оқнобот?

— Оқнобот бундай ишларда янглишмайди. У сиз ҳеч нарсадан хабарсиз осмонда учиб юрган. Ҳаммаси тайёр. Фақат қалинни бериш қолди, холос. Қалин ҳам унчалик кўп эмас. Уларга битта «Волга»нинг пули билан олтмишта кўйлаклик олиб бориб берсам, ҳаммаси жойида бўлади.

Тўйли Мерган кулиб юборди.

— Иштаҳаларига «кўз тегмасин», карнай-ку!

— Иштаҳаси қанақа бўлмасин, ҳозир қизларнинг баҳоси шунақа баланд. Шунинг учун менам савдолашиб ўтирмадим.

— Шунча пулни қаердан оласан?

— Қаердан деганингиз нимаси? Сиз берасиз-да.

— Мендан бир тийин ҳам ололмайсан.

Оқнобот довдираб қолганидан, чурқ этолмади. Лекин бир оздан кейин, ўзини тутиб олди-да:

— Беҳудага минг-минглаб пул сарфлашни биласиз!— деб аёл эрига таъна қилди.— Ёлғизгина ўғлингиз учун...

— Қайси минг-минг пулни айтяпсан?

— Шаҳардаги бекордан-бекорга бериб юборган уйингиз қанча турарди? Нима учун уни сотмадингиз?

— Чамаси, сен тушунмапсан, Оқнобот.

— Лекин сиз ҳаммасини тушунасиз, отаси. Бегоналар учун жуда сахийсизу, аммо ўғлингизни уйлантиришга келганда эса камроқ харажат қилишни кўзлайсиз. Ахир бекорга айтишмаган-ку: «Арзонни шўрваси татимас», деб.

— Бу мақолнинг эскирганига анча бўлди, Оқнобот. Кўзингни очсанг ҳаёт илгарилаб кетганини кўрасан. Мундоқ, ён-атрофингга қара. Ҳозир ҳаммаси

бошқача бўлиб кетган. Катта қалин эвазига ёмон кўрган одами билан яшашдан қувонадиган келинчакни менга бир кўрсат-чи? Мана кўрарсан! Бахтни катта бсийлик эвазига ҳам сотиб ололмайсан.

— Балки у мақол кимларгадир эскирган бўлса, эскиргандир, барибир тушдан кейин Бесўнақайникига тўйни маслаҳатлашгани бораман,— деб ўзиникини маъқуллади Оқнобот.— Шундай кунда мени хафа қилмасангиз бўларди.

— Шундоғам, сени хафа қилмасликка ҳаракат қиляпман-ку, наҳотки тушунмасанг, ахир, Омон — янги замон инженери бўлса, сен бўлсанг қалин деб юрибсан... Балки, иккимизни аҳмоқ деб ўйлаб, миямизни қотирмоқчидирсан?

— Ҳар ҳолда, жуда ақлли деб ҳам ҳисобламайман.

— Оқнобот, айтишишни бас қилсак бўларди,— деб Тўйли Мерганнинг охири жаҳли чиқди.— Бўлмаса, Бесўнақайнинг олдига бораман-да, сени уйига киритмаслигини тайинлаб қўяман.

Шу гапларни айтгач, Тўйли Мерган ўрнидан шаҳд билан турди. У уйдан чиқиб, қайноғасиникига йўл олди.

Тўйли Мерган Ғайли қийшиқнинг уйига яқинлашганда, у «Москвич»ига аллақачон сабзи билан пиёзни ортиб бўлиб, айвоннинг ўртасида тик турганча шошапиша лунжини тўлдириб нарса чайнади. Ғайли кўбини кўриб, ғадир-будур тишларини кўрсатиб илжайди.

— Кир, Тўйли, кир! Овқат ейсанми? Бўтқа билан меҳмон қиламан. Сутли, мазалиқ...

Тўйли Мерган Ғайлининг гапига эътибор бермай:

— Хўш, қалай, сўзингизни устидан чиқасизми?— деб сўради.

— Сенга қанақа сўз берганман?— ўзини гўлликка олди Ғайли қийшиқ.

— Агар ҳақиқий эркак бўлсангиз, ўзингизни эсингизда бўлиши керак. Ушанда: ишни аввал ўз ўғлингдан бошла, деб айтгандингиз. Мана, ўғлимдан бошладим. Омон пахта теряпти. Фақатгина у эмас, жуда кўпчилик.

— Масалан?

— Мендан кўра яхши биласиз.

— Қаердан биламан, ҳеч қаерга чиқмасам, ҳеч ким билан гаплашмасам.

— Ана Эсен Сорини қаранг... Урозмамадни кўринг. Ҳамма ҳаракат қиляпти. Энди навбат сизга келди, Қийшиқ.

— Мунча менга осилиб қолдинг, Тўйли! Менсиз бир амаллаб пахтани териб олишар. Мени вақтим йўқ.

— Демак, ўша куни бозорда ўртамизда бўлган гап бекор экан-да? Балки бекор эмасдир-ов? — деди Тўйли Мерган пўписа қилиб.

— Нима учун бекор бўларкан?.. — Ғайли қийшиқ афсусланиб қошиқни ялади-да, товоқнинг четига қўйди. Кейин эринчоқлик билан чўзилиб, полизига қараб қўйди. — Агар пахта теришга чиқсам, сабзавотим нима бўлади. Ҳаммаси пишиб, чириб кетади-ку.

— Сабзавот фақат сизда борми? Ана, бошқалар жонларини қийнамай давлат баҳосида ўтказаяптилар-ку. Сиз бўлсангиз, бир тийин устида тишингизни синдиришга ҳам тайёрсиз.

— Сен менинг тийинимни ҳисобламай қўя қол! — Ғайли ёнламасига юриб, машинасига қараб кетди. — Қаерга ва кимга топширишни ўзим биламан. Хотиним сизларда ишляпти, шунинг ўзи етади.

— Виждонингиз борми ўзи, Қийшиқ?

— Виждоним ўзимда! — гапни чўрт кесди-да, Ғайли машинанинг эшигини очди.

— Тўхтаг! — деди Тўйли Мерган. — Сиз мен ушлаган нарсамни илдизи қанчалик чуқур бўлса ҳам суғуриб олмагунча тинчимаслигимни биласиз. Кейин яна афсусланиб юрманг. Қисқаси, агар кетиб қолсангиз, томорқасиз қоласиз!!

— Қўрқитмай қўя қол! Тўйли! Сен бою мен хизматкор эмасман!

Қийшиқ телпагини шаҳд билан пешонасига бостирди-да, машинага ўтириб, жўнаб қолди.

Ғайли ўз айтганини қилган бўлса ҳам, аммо бозорда ҳам кўнгли хижил бўлиб тинчимади. Қулоғининг остида ҳалиям куёвининг: «Кетсангиз томорқасиз қоласиз!» деган сўзлари жарангларди. Бунинг устига, колхозлардан келтирилган сабзавотлар уюлиб ётарди. Кечагига қараганда баҳосиям бугун икки баробар арзон. Қийшиқ ўзини худди бир нарсасини йўқотгандек ҳис қилди.

Бироқ савдоси юришмаганидан эмас, балки томорқасини қўлдан кетишидан қўрққан Қийшиқ бозордан

тезда қайтиб келди. У чарчаб, ҳолдан тойиб уйига қайтиб келганида, унинг кўз олдида даҳшатли манзара намоён бўлди: колхоз трактори томорқасини ҳайдаётган эди. Ҳозирча у четдан юраётган бўлса ҳам, эндиги юриши сабзи экилган эгатларни босиб-янчарди.

Буни кўрган Ғайли даҳшатга тушиб, машинадан ўқдек отилиб чиқди:

— Тўхта, жиноятчи!— деб ғайритабиий бақирганча қўлини силкиб, тракторнинг олдидан кесиб чиқди.— Тўхта! Агар тўхтамасанг, қорнингни ёриб ташлайман!— Ғайли дарров тормоз бериб, ўнг томонга савол назари билан қараб турган тракторчига дўқ урди.

Тўйли Мерган ажриқ босиб кетган марза ёнида чордона қуриб ўтирарди.

— Унга аҳамият берма!— бригадир хотиржамлик билан буйруқ қилди.— Қани, ҳайда! Сен унинг ерини эмас, колхозникини ҳайдаяпсан. Дангасаларга томорқа бўлиши шарт эмас.

Қийшиқ куёвига кўзи тушиб, унинг олдига югуриб борди. Югураркан, тарвузнинг палагига қоқилиб, икки марта йиқилди.

— Тўйли, укажон, бундай қилма!— ялинди Ғайли.

— Энди кеч бўлди,— Тўйли Мерган бошини чайқади.— Сизни одам деб огоҳлантиргандим, ахир. Сиз бўлсангиз қулоқ солишни ҳам истамадингиз.

Ғайлининг бир кўзи куёвида бўлса, иккинчи кўзини ерни алғов-далғов қилиб ҳайдаётган уч қаторли плугни судраб келаётган трактордан узмади. Орадан яна озгина вақт ўтса борми, машаққатли меҳнат ва меҳр билан етиштирилган мўл ҳосили нобуд бўлади. Саросимага тушганидан Ғайли қийшиқнинг нафаси ичидан чиқмай қолди. Тўйли Мерган бўлса боягидек чордона қурганча бепарво ўзини офтобга тоблаб, чекиб ўтирарди.

— Мунчаям тошюрак бўлмасанг,— деёлди Ғайли бошқа гап тополмай.

— Менинг юрагим тошдан эканми?— кулиб юборди Тўйли ўрнашиб ўтираркан.— Сиз хато қиляпсиз, Ғайлибек! Сизнинг юрагингиз тошдан. Акс ҳолда, фақат ўзингизни ўйламай, колхоз мулки ҳақида ҳам қайғурган бўлардингиз. Мундоқ танангизга ўйлаб кўринг-чи, ахир не машаққатлар билан халқ етиштирган пахта вақтида йиғиб-терилмай, ёмғирда қолиб

кетса, нима бўлади? Буни ўйлаб кўрдингизми? Бу билан ишингиз йўқ. Ахир, бу бегонанинг пахтаси эмас, сиз билан меники-ку.

— Тўйли! Бундай қилма!— Қийшиқ бошини ҳам қилиб ялинди.— Пахта ҳақида кейин гаплашамиз. Аввал тракторингни тўхтат.

— Пахта ҳақида қачон гаплашсанг ҳам энди кеч бўлди,— деди мулоҳаза билан Тўйли Мерган ва тирсагига суяниб, ёнбошлади. Бу вақт трактор тарвуз пайкалига яқинлашиб қолганди.

Қўрққанидан Қийшиқни тер босди. У томонга қарашга юраги бетламай, кўзларини юмиб олди.

— Шикоят қиламан!— тўсатдан қаттиқ чинқириб юборди у, худди қизиган темирни босгандай сакради.— Сен бунинг учун жавоб берасан... Одамлар, қаранглар, меҳнатимни оёқ-ости қилаётганини кўринглар!

Шу сўзларни айтиб, Ғайли марзада занглаган кетмонга жон-жаҳди билан ёпишди.

— Қани, кетмонни жойига қўй-чи!— Тўйли Мерган ўрнидан туриб, Қийшиққа яқин келди.— Бекорга бақирма. Ён-атрофда ҳеч зоғ йўқ, ҳамма далада.

Қийшиқ бўшашибгина кетмонни улоқтиргач, телпагини ерга отди ва куёвининг олдига бориб тиз чўкиб, ожизлик билан мингиллади:

— Тўйли! Мен нотўғри қилган эканман... Хатоимни тўғрилашга сўз бераман.

Трактор тўхтаб қолганини кўрган Тўйли Мерган ўша томонга қараб қичқирди:

— Нимага тўхтаб қолдинг? Қани, ҳайда... У ваъда бераверади. Иши битиб, эшаги лойдан ўтгач, ўз билгидан қолмайди, бизга тупуради... Тезроқ бўл!

— Тўйли, бундай дема! Аччигим келса, ҳамма нарса қилишим мумкин...

— Қўлингдан фақат текин овқатни ейиш келади,— деб қўл силтади Тўйли Мерган.— Пахтазорда этак тутмагунингча, сира гапингга ишонмайман.

Ғайли ўрнидан сакраб турди-да, куёвининг қўлидан ушлаб, бор кучи билан силтай бошлади.

— Тўхтат, тракторни! Илтимос қиламан сендан, тракторни тўхтат!

— Қочинг!— деди Тўйли Мерган ва яна ўтга ёнбошлади.

— Демак, ҳаммасини ҳайдатасанми?

— Албатта!

— Энди ўлигимни устидан ҳайдатасан! — алам билан қичқирди Ғайли қийшиқ ва тўғри тракторнинг олдидан кесиб чиқди.

Мотор дарров ўчиб қолди.

Тўйли Мерган сигаретини бир неча марта чўзиб-чўзиб тортгач ўрнидан турди.

— Нега тўхтаб қолдинг? — дея у тракторчига му-рожаат қилди. — Ҳайдайвер.

— Тўйли оға, қандай килиб ҳайдай?

Йигит кабинадан бўйнини чиқариб, эгатга кўндаланг ётиб олган Ғайли қийшиққа дум-думалоқ кўзларини қадади.

— Э, бу йўлга ўтдингми! — Тўйли Мерган бош чайқади. — Хўш, нима ҳам дердик, бугунча етарли шекилли.

XXII

Қош қораяр-қораймас пахтазордан тўда-тўда бўлиб теримчилар қайтиб келишарди. Қизлар тўдасидан Ёзбиби ажралиб чиқиб, уйи томон йўл олди. У Омонни бугунам теримда орқада қолдирганидан ўзида йўқ хурсанд эди. Бу вақт орасида Оқнобот унинг онаси билан келишиб олиб, энди қизнинг отасини ишдан қайтишини кутмоқда эдилар.

Ёзбиби уйга югуриб кирди. Қиз бугунги муваффақиятини онасига гапириб беришга ошиқарди, лекин у уйнинг ўртасида терлаб-пишиб ўтирган, чойнакдаги охирги чойни пиёлага қуяётган Оқнобот холага кўзи тушгач, индамай қўя қолди.

У меҳмоннинг оқ сочларини ҳурмати учун одоб билан саломлашди, аммо унинг одатдаги хушмуомалалик билан: «Яхши юрибсанми, қизим... Кўз тегмасин, яхши ишлаётган эмишсан!..» каби сўзларига қулоқ ҳам солмай, узр сўраб, ўзининг хонасига кириб кетди.

Оқнобот хола қизнинг юзидан унинг қилаётган ишига ошкора норозилигини аниқ пайқагач, ортиқ ўтиришни эп кўрмади.

— Бугун анчагина ўтириб қолдим, Донди, — у бир зумда гапни айлангирди. — Сеникига қачон келсам, ҳечам кетгим келмайди. Энди турмасам бўлмайди. Модомики, Ёзбиби қайтган экан, менинг уйимдагилар

ҳам келиб қолишгандир. Тўғриси айтсам, бугун овқат қилмагандим. Бориб тез пишадиган бирон нарса қилиб бераман... Шундай қилиб, Донди, ким билан маслаҳатлашсанг ҳам майли, аммо ҳаракатингни тезлаштир.

— Гап фақат менда эмас. Қани, отасига айтайчи. Қаршилиқ қилмасалар керак. Тўйнинг кунини белгилайвер, Оқнобот.

Меҳмонни кузатгач, Донди идиш-товоқларни йиғиштира бошлади. Шу вақт Ёзбиби ўзининг хонасидан чиқиб қолди.

— Ойи, отам билан нима ҳақда гаплашмоқчисиз?— асабийлашиб сўради у.

— Ия ҳали нима гаплигини билмайсанми, қизим?— Донди ўзини гўлликка солди.

— Йўқ, нима гаплигига фаҳим. етаётган бўлса ҳам, аммо сизнинг оғзингиздан ҳали ҳеч нарса эшиганим йўқ.

— Қани, қизим, эшитмаган бўлсанг ўтир-чи.

— Мени ўтирибди, деб ўйлайверинг, ойижон.

— Очиғини айтсам, қизим, Оқнобот холанг билан қуда бўлмоқчиман.

— Ўйлаяпсизми ёки ҳал қилиб бўлдингизми?

— Агар отанг рози бўлса...

— Нима учун отам? Аввало мendan сўраш керак эмасми, ойи?

— Сен кичкина боламисан? Ахир, Оқнобот холанг нимага қатнаётганини тушунмаётибсанми?

— Овора бўласиз, ойи.

— Вой, ҳали шунақами! Мен сен хурсанд бўласан, деб ўйлаган эдим... Омондай куёвни, Тўйли Мерган ва Оқнобот холадай қудаларни кундузи чироқ ёқиб қидирсанг ҳам тополмайсан...

— Гапингиз тўғри, ойи. Оқнобот хола ҳам яхши аёл, Тўйли оға ҳам ҳурматли одам. Ўғиллари Омон ҳам.

— Сенга яна нима керак?— Донди кампир қизининг олдига яқин келиб ҳайрат билан унинг юзига тикилди.— Қара, шундай қилаверсанг, қари қиз бўлиб, онангни уйини қўриқлаб, бутун умрингни беҳуда ўтказиб юборасан.

— Ҳечқиси йўқ, ойижон, бир амаллаб эрга тегиб оларман...

— Бўлмаса, тегавер!— дея Донди қизини қийинқистовга олди.

— Ҳар бир одамнинг ўз хоҳиши ва орзу-умиди бўлади, ойи,— деб хўрсиниб қўйди Ёзбиби.

— Менга бунақа гапингни гапирма,— деб овозини кўтарди Донди.— Нима демоқчилигингни билиб турибман.

— Ойи, секинроқ гапиринг.

— Қараб тур, ҳали шундай бақирайки! Сендан ақлим пича ортиқроқдир. Агар ўғиллари менга ёқмаганда бўлак гап эди. Остона қатлатиб ичкари киргимасдим.

— Сизга кимлар ёқмайди, ойи,— деб тушунтиришга ҳаракат қиларди Ёзбиби.— Севмасдан қандай қилиб, турмуш қуриш мумкин.

— Жон деб яхши кўравер. Ким сенга қаршилик кўрсатяпти?

— Эҳ, ойижон-ей!.. Нима, буни буюртма қилиш мумкинми?

— Турмуш қурсанглар, кейин бир-бирларингни яхши кўриб кетаверасизлар. Ахир, мен ҳам отангни деб, ота-онамниқидан қочиб келган эмасман. Мениям узатишган. Мана, худога шукур, қирқ йил бўлди яшаётганимизга. Ёмон одам эмас.

— Ҳозир замон бошқа, ойи, ҳаёт ҳам бошқача қуриляпти. Оқнобот хола билан тинимсиз суҳбатларингизни...

— Фойдаси йўқ, демоқчисан-да?

Донди кампир бўшашиб шолчага ўтириб қолди.

— Ҳа, айнан шундай демоқчийдим, ойи,— уялмасдан жавоб берди қиз.— Оқнобот холага айтиб қўйинг, уйимизга бекорга қатнамасинлар.

— Йўқ, у келаверади.

— Ундай бўлса, мени уйдан кетишимга тўғри келади. Нима, сиз шуни истайсизми, ойи?

— Жудаям ботир бўлиб кетибсанми? Мабодо, биронтаси билан дон олишмаганмисан?

— Агар сизлар тил бириктирсангиз, нега ман қилолмасаканман?

— Вой, беҳаё-ей! Отанг майлику-я, акаларинг нима деркин?

— Гап қалинга бориб тақаладиган бўлгандан кейин, мен ҳеч нарсадан уялмайман, ойи!— дадил жавоб берди Ёзбиби.— Уғилларингиз бўлса, беандиша, «Волга» учун ҳеч нарсадан қайтмайдилар. Ҳатто сингисини ҳам сотиб юборишга тайёрлар. Шунақаям ака бўладими?

Айвондан қадам товуши эшитилиши биланоқ Донди шошилиб ўрнидан турди.

— Қани, гапни бас қил! Отанг келяпти... Жуда гапдон бўлиб кетибсан, тагин тилинг бошингга етмасин...

— Ҳар ҳолда, ўзимни сотилишимга йўл қўймайман!

— Гапни бас қил, деяпман сенга!— Донди кампир ўз ҳукмдорлигини ўтказиш учун қизини ҳатто қўлини чимчилаб ҳам олди.

Шу вақт Илли Бесўнақай хонага лапанглаб кириб келди. Ҳақиқатданам, у баҳайбат эди, бутун кўксини соқол қоплаганига қарамай, кулгили даражада беўхшов эди. Эрига кўзи тушиши биланоқ Донди хола худди айбдор одамдек ўзини орқага олди, лекин Ёзбиби ўтирган жойидан қимир ҳам этмади.

Илли уларнинг баҳсини ҳовлидаёқ эшитганди. У хотинигаям, қизигаям қарамай, индамасдан хотини олиб келган ёстиққа суяниб, гулли наматга ёнбошлади. У гапиришидан аввал қалин қошларини чимириб ўйлаб олгач, ҳар доимгидек шошилмай ва таъсири қилиб гап бошлади:

— Уғилдонди! Ишдан ҳориб келган вақтимда қизинг билан ниманинг можаросини қиляпсан?

— Жанжал! Жанжал бўлгандаям катта жанжал, дадаси!

— Шунчалик бўлса, қани, бизам эштайлик.

Кўзлари ғазабдан ёнган Донди кампир қизининг елкасига туртди.

— Қани бу ердан чиқ-чи!

— Уни нега ҳайдаяпсан? Бунақада баҳсни ҳал қилиб бўлмайди... Ҳадеб гимирлайвермай, бирон ерга ўтир.

Донди хола ўтириб, деворга суянди ва пешонасидаги терни рўмолининг учига артди. Илли чўнтагидан носқовоғини олиб, хотинига қараб қўйди:

— Қани, гапир!

— Нафасимни ростлаб олай. Шоширманг.

— Нима, ер чопдингми?

— Ҳозир замон шундайки, қиз боққандан кўра, бутун умр ер чопган яхшига ўхшаб қолди.

— Замонни тинч қўйгин-да, баҳс нима ҳақдалигини гапириб бер.

— Ўзингизга маълумки, дадаси, — тантана билан гап бошлади Донди кампир, — Оқнобот биз билан

қуда бўлиш ниятида эрта баҳордан бери уйимизга қатнайди. Бор гап шу... Мен унга ҳосилни йиғиб олайлик-чи, кейин бир гап бўлар десам, у кўнмасдан жуда шоширяпти. Бундай хонадондан қуруқ қолиш яхши эмас, шунинг учун...

— Қайси Оқнобот? — хотинининг гапини бўлди Илли Бесўнақай.— Янги муаллимнинг онаси эмасми? Онасини-ку билмайман-а, аммо ўғли ёмон йигитга ўхшамайди, муомаласи яхшигина.

Донди нафратини яширолмай, бор овози билан:

— Нималар деяпсиз, дадаси? Худди қизимиз дуч келган одамга бериб юборадигандай гапирасиз-а! Улар бизнинг тенгимиз эмас! Айтишларича, бу йигитнинг бувисининг бувиси Говшут хоннинг қули бўлганмиш. Уни Эрондан олиб келиб, Ахал бозорида ярим қоп сомонга сотиб олишган, дейишади...

— Агар насл-насабни суриштирадиган бўлсанг, сен ҳам улардан юқори эмассан, — деб кулиб юборди Илли.

— Бас қилинг. Мен энг олий насл-насабли туркманлар авлодидан бўламан. Бизнинг авлодимизда қул бўлмаган.

— Эҳтимол, шундайдир, — яна кулиб юборди Илли. — Аммо мен ўзим қайси гулми ёки иг табақасиданманми аниқ билмайман. Шунинг учун...

— Майли! — эрининг гапини бўлди Донди. — Бунинг устига у йигитни енгилтак, дейишяпти.

— Ойи! — Ёзбиби ўзи сезмаган ҳолда гапириб юборди. — Уни қанақалигини сиз қаердан биласиз?

— Сен жим тур!

Хотини қизига ҳужум қилмоқчи бўлганини кўриб Илли уни имо-ишора билан тўхтатди.

— Қизим тўғри айтяпти, у йигитни сенам, менам билмаймиз, — деб мулоҳаза юритди.

— Аммо Тўйлининг ўғлини сизам, менам билемиз! — деди-да Донди худди мана кўриб қўй, Ёзбибимизга қандай куёв таяладим, дегандек эрига мағрурланиб қараб қўйди.

— Хўш, нима қарорга келдинглар? — ўй сурганча, пинагини бузмай сўради Илли ва носқовоғини бир қўлидан иккинчисига олди.

— Сиз рози бўларсиз деб ўйлаб, Оқноботга тўй кунини белгилашни айтдим.

— Шундай демайсанми. Қимларнингдир бувиларини гапириб роса бошни қотирдинг.

Эри хаёл суриб қолганини кўриб ўктам Донди яқинроқ сурилиб ўтирди.

— Нима, сизга ёқмадимми? — жўрттага сўради хотини.

— Нима учун бўлмас экан?! — орадан бир қанча вақт ўтгач, жавоб берди Илли Бесўнақай. — Фақат мен бир нарсага тушунолмаяпман, нимага жанжал кўтараётган эдиларинг?

— Ҳамма гап қизингизда қолди! — яна кўзларини чақнатиб қизига қаради Донди.

— У нима деяпти?

— У сизнинг қизингиз. Ўзингиз сўранг!

— Сен айтолмайсанми?

— Бу ярамаснинг гапирган сўзини айтишга тилим бормайди. Агар уялмаса, ўзи гапириб бера қолсин.

— Жанжалларингнинг устида бўлмасам ҳам, нима ҳақда баҳслашганларингни биламан, — деган хулосага келди Илли Бесўнақай. У носқовоғини оғзига олиб бориб, тилининг тагига носдан ташлади-да, Ёзбибига юзланди: — Қизим! Ахир, онанг сенга ёмонликни раво кўрмаётибди-ку. Нимага қаршилик қилясан?

— Менга ёмонликни раво кўрмасликларини биламан. Лекин, отажон... — Ёзбиби қизариб кетди ва зўрға гапира бошлади. — Ойимлар ҳозиргина: «Агар уялмаса, ўзи айта қолсин...» дедилар. Нимадан уялишим керак? Юрагимни сизга очайми?..

— Гапир, гапир, юзсиз! — деб чинқирди Донди, икки қўли билан полни муштлаб.

— Айтаман, ойи! — деди қиз ҳаяжонланиб. — Сиздан яширмаганимни, отамдан ҳам яширмайман...

— Яхшиси, кўзимдан йўқол, ярамас қиз! — Донди яна бақира бошлади.

— Қани, жим бўл-чи! — деб буйруқ қилди Бесўнақай ва хотинига хўмрайиб қараб қўйди.

— Сиз бу аҳмоқ қизнинг оғзидан маънилироқ гап эшитаман, деб ўйлаясизми? Ҳеч-да! Севган йигитининг исмини айтиш қолди, холос.

— Айтса жуда яхши. Ким у?

Ёзбиби индамади.

— Сендан сўраяпман!

— Вақти келганда биласиз, ота.

— Мен ҳозир билишим керак.

Қиз яна индамади.

— Кимнинг ўгли? — Илли Бесўнақай носқовоғини бир чеккага отиб юборди-да, қизидан кўзини узмади.

— Агар мени сўроқ қилаверсангиз, ота, ҳеч нарса айтмайман. На ойимдан, на сиздан бунни кутмагандим.

Шуниси қизиқки, Илли қизининг сўзларидан ғазабланмади.

— Кимнинг ўгли бўлса ҳам, аммо Тўйли Мерганнинг ўглидан яхши бўлмаса керак! — деди у. — Шунинг учун онангни маслаҳатига киришинг шарт!

Донди кампир эри уни қувватлаганидан хурсанд бўлиб, ўрнидан сакраб турди:

— Отангнинг гапини эшитдингми? Ярамас ўзбошимча!.. Энди сени ипакдай мулойим қилиб қўяман!

Ёзбиби бир оғиз ҳам гапирмай эшик томон юрди.

— Қаёққа? — Донди қўлини пахса қилиб қизининг йўлини тўсди.

— Уни ўз ҳолига қўй, — деб буйруқ қилди отаси.

— У ҳозир чиқиб кетса, қайтиб келишига ишончингиз комилми? — деб хонада юра бошлади Донди кампир. — У худди занжири узилган итдай жуда итоатсиз бўлиб қолган...

— Қани чойдан олиб келгин-чи, — буюрди Илли Бесўнақай ва қўлтиғига ёстиқни олиб, ёнбошлади.

Шу кунларда қуёш ботиши билан «Пахтакор» совхозининг идорасига ҳар тарафдан одамлар оқиб келарди. Улар машинада, мотоциклда, велосипедда, ҳатто яёв ҳам келишарди. Албатта, раис хонасининг эшиги ярим кечагача ёпилмасди. Айниқса, бригадирлар ва уларнинг ёрдамчилари шу вақтнинг азиз меҳмонларидан бўлиб, улар кундалик терилган пахта ҳақида ахборот бериб, эртанги кунги илтимос ва таклифларни маълум қилардилар.

Ёзбиби Шоҳсултоннинг хонасига мўралаганида, у ерда инженер-механик ўтирарди.

— Бугун пахта терадиган машинанинг иккитаси яхши ишламади, — деб унга танбеҳ берарди Шоҳсултон. — Нима учун далаларни мунтазам айланиб юрмайсиз, бу сизнинг вазифангиз-ку? Балки сиз бултургидек пахта теримига мактаб ўқувчиларини олиб чиқилади, деб умид қилаётгандирсиз? Шунни билиб

қўйинг, мен бу ерда раис эканман, бу ишга йўл қўй-майман. Мактаб ўқувчилари ўқиши керак.

— Хаёлимга бундай фикр асло келгани йўқ, ўртоқ Назарова, — дея ўзини оқларди инженер.

— Бўлмаса нима учун иш ёмон йўлга қўйилган?.. Бу камчиликлар бошқа қайтарилмасин.

— Қайтарилмайди, ўртоқ Назарова...

Инженер чиқиб кетаётганида Шоҳсултон йўлакда турган Ёзбибни кўрди. Қиз бошини қуйи эгиб турарди.

— Кир, Ёзбиби, киравер! — деди Шоҳсултон унинг истиқболига ўрнидан тураркан. — Сени табриклайман, — дея давом этди раис қиз билан ёнма-ён диванга ўтираркан. — Ҳозир Тўйли оғанинг ёрдамчиси Нобот келганди, у айтдики, бугун сен, кўз тегмасин, йигитлардан ўзиб кетибсан. Жуда хурсанд бўлдим.

— Ҳақиқатданам, йигитлар орқада қолишди, Шоҳсултон, фақат турмушдаги тушунмовчиликлар...

Қиз бошқа гапиролмай йиглаб юборди.

— Нима гап, Ёзбиби? Сенга кўз ёши ярашмас экан.

— Ўзимни ҳеч қўлга ололмаёпман.

— Кеч келганингдан ҳайрон бўлаётгандим. Нима, бирон киши билан уришиб қолдингми?

— Мени сотишмоқчи, Шоҳсултон.

— Бу гапни қўй, жоним. Агар Илли оға қизини сотса, одамлар нима дейди?

— Нима дейишини билмайману, аммо улар аллақачон ҳамма нарсани маслаҳатлашиб бўлиб, энди тўй кунини белгилашмоқчи. Шунинг учун сени олдингга келдим...

— Кимга беришмоқчи?

— Омонга.

— Қайси Омонга? Тўйли оғанинг ўғлигами?

— Ҳа.

— Бундай бўлиши мумкинмас, Ёзбиби.

— Нима учун бўлиши мумкин эмас? Сен менга ишонмайсанми?

— Ишонишга ишонаман-ку... Омонга нима бўлди ўзи? Ахир, шаҳарда унинг севган қизи бор-ку...

— Қизи бор?

— Ҳа, уям худди сенга ўхшаган гўзал. Мен уни Ашхободда ўқиб юрганида танирдим. Баъзи-баъзида шаҳримизда ҳам кўриб қоламан. Унинг исми Сулгун.

Ўзи врач, хирург... Наҳотки, Омон у билан аразлашиб қолган бўлса?

— Мен ҳеч нарсани билмайман, Шоҳсултон. Қачон ишдан келмай, Оқисбот хола бизникида ўтирган бўлади.

— Қизиқ, бу гапдан Тўйли оға хабардормикин?

— Билмайман, Шоҳсултон.

— Тўхта-чи, агар Омоннинг ўзи билан гаплашсанг қандоқ бўларкин?

— У билан гаплашиб зарил келгани йўқ! Шундоғам уни онасининг эркатойи деб чақираман.

— Балки у онаси бошлаган ишдан беҳабардир? Ғалати туюлса ҳам, баъзан шунақаси ҳам учраб туради.

— Омонни билиш-билмаслигини суриштириб ўтирмайман. Фақат қатъий қарорим шу: ўлсам ўламанки, севган йигитимдан бошқа ҳеч кимга тегмайман.

— У йигит ким? Элмурод эмасми?

Ёзбиби беҳосдан кулиб юборди ва кўз ёшларини артди.

— Қаердан биласан?

— Биламан, — деди Шоҳсултон ва қизнинг елкасидан қучди. — Қачон кўрмай, кинога келганингда шу йигит атрофингда гирдикапалак бўлиб юрарди. Яхши йигит! Мактаб директори ҳам ундан хурсанд. Ақлли муаллим, дейди. — Ёзбибини руҳлантириш учун Шоҳсултон қўшиб қўйди: — Агар шунақа йигит менга ҳам учраганда, жон деб унга турмушга чиққан бўлардим.

— Эй, сенга гапириш осон, Шоҳсултон. Отанг сени ҳечам хафа қилмайди.

— Менга жуда осон деб ўйлама, Ёзбиби, — беҳосдан кўнглини оча бошлади Шоҳсултон. — Отам билан иноқмиз-ку, аммо йигитлар билан ишим юришмайди. Агар мен севсам, у севмайди. Вақт ўтиб кетяпти. Ишим ҳам шундайки, ҳар ким ҳам яқин келишга журъат қилолмай, четлаб ўтиб кетади. Қисқаси, аҳволим ёмон. Мен билан таққослаганда, сен бахтлисан-ку.

— Жудаям бахтлиман! Қараб тур, ҳали катта жанжал бўлади. Ростимни айтсам, қочиб кетсакмикан, деб ўйлаяпман?

— Агар қочсанглар, тўй қилиб беришмайди. — Шоҳсултон унинг фикрига қўшилмади. — Йўқ, яхшиси,

ота-онангга тушунтиришга ҳаракат қилиш керак, ҳа, тушунтириш керак...

— Агар тушунишмасачи, унда нима қилиш керак?

— Майли, бир йўлини ўйлаб кўрарман,— деб ваъда берди Шоҳсултон.— Ҳозирча уйингга кетавер. Кечроқ сизларникига боришга ҳаракат қиламан. Кўрамиз, қариялар менга нима дейишаркин. Бундан ташқари Тўйли оға ҳозир бу ерга келиши керак. Унинг фикрини ҳам биламан...

Ёзбиби раис билан хайрлашгач, уйи томон йўл олди. Кўнгилсиз хаёлларга ғарқ бўлган қиз, албатта идора олдидаги машиналар тўхтайдиган жойнинг энг чеккасида турган «Москвич»да қалпоғини кўзигача тушириб, бостириб кийиб олган Элмуродни пайқамасди ҳам. У қизни кўз қири билан кузатиб турди-да, анча узоқлашгач, унинг кетидан қувишга тушди.

Тормознинг тўсатдан қаттиқ ғийқиллаган овозидан қиз чўчиб тушди.

— Эй! Ахир шунақаям бўладими!— ҳайдовчиси Элмурод эканлигини билгач, ҳам қўрқинч, ҳам қувонч билан деди қиз.— Юрагим ёрилишига сал қолди-я.

— Кечир мени, Ёзбиби! Бошқа иложим йўқ эди.

— Қаёқдан пайдо бўлиб қолдинг?

— Сени роса қидирдим.

— Эртага кўришамиз деб, келишган эдик-ку.

Элмурод жавоб ўрнига атрофга қараб олди-да, машинанинг эшигини очди:

— Утир!

— Биров кўриб қолса-чи! Яхшиси, кинода учраша қолайлик.

Елкасида қоп кўтариб келаётган Ғайли қийиқни узоқдан таниган Элмурод қизни шоширди:

— Тезроқ утир! Сен ҳали ҳеч нарсадан хабаринг йўқ. Эртага қанақа жанжал-сурон бўлишини, худо билади.

Йигит қизни ёнига ўтказиб, газни босди. Ғайли қийиқ ҳали беш қадам босишга улгурмасданоқ, машина чап томондаги кимсасиз кўчага бурилиб кетди.

— Мени қаёққа олиб кетяпсан, Элмурод?

Севгилиси билан учрашганидан ҳаяжонланган Элмурод дарров жавоб бермади.

— Эй худо, одамлардан яшириниш жуда жонга тегди-да! — деди у. — Ке, Ёзбиби, сени саҳрога олиб бо-
раман. У ерда жайронлар бўлади. У ер ҳозир жудаям
гўзал! Мана, кўрасан, кайфиятинг дарров кўтарилади.
Ростдан, олиб борай! Тунни саҳрода ўтказиб, эрталаб
қуёш кўтарилиши билан орқага қайтамиз.

— Нима деяпсан! — алам билан бақирди Ёзбиби,
сўнг Элмуроднинг қўлидан ушлаб олди. — Ҳозир саҳ-
рога бориш кўнгилга сиғадими? Уйда онам кутяпти-
лар, у дугонасиникига кетгандир, деб ўйлаётгандир-
лар. Агар яна бир оз кечиксам, ҳаммани оёққа турги-
зиб юборадилар.

— Ҳазиллашдим, Ёзбиби... Сени фақатгина онанг
кутаётгани йўқ. Ҳозир ўтиб келаётганимда, дарво-
заларинг олдида акаларинг сўррайиб туришганди.
Мен тушунишимча, агар ҳозир уйга қайтсанг сени
ташқарига бошқа чиқаришмайди.

— Нега бундай деяпсан?

— Биладан-да. Оқнобот хола ҳамма қўшниларга
ўғлини уйлантирмоқчи эканлиги ҳақида хабар бериб
чиқибди. У ҳатгоки ота-онангга совға қилиш учун
онамга рўмол ҳам буюртирибди. Демак, ҳамма ма-
сала ҳал бўлган.

— Ҳа, майли, билганларича иш тутаверишсин! Ме-
ни зўрлаб эрга беришолмайди. Ҳозир Шоҳсултонни
олдига бориб, бор гапни айтдим.

— У ёрдам беради, деб ўйлайсанми?

— Ота-онам билан гаплашишга ваъда берди.

— Совчилар келганидан кейин, азизим, ҳар қан-
дай гапга ҳам чек қўйилади. Бошингга қизил духоба
ёпиб, палосга ўтказишганини ўзинг ҳам билмай қола-
сан.

— Бўлмаса нима қиламиз, Элмурод? — йигитнинг
юзига умид билан қаради Ёзбиби. — Сен нима дейсан?

Ҳа, бу саволга жавоб бериш осон эмас. Посёлкадан
анчагина узоққа кетиб қолган Элмурод машинасини
тўхтатди-да, гапиришдан аввал анчагача ўйга ботиб,
қимир этмай ўтирди.

— Ҳаммаси ўзингга боғлиқ, Ёзбиби! — деди у
ниҳоят.

— Менга?

— Ҳа, фақат сенга боғлиқ!

Қиз нима дейишини билолмай, бошини қуйи солди.

— Узимни жуда йўқотиб қўйдим, Элмурод, — дея
иқрор бўлди қиз.

— Ҳечқиси йўқ,— йигит уни дадиллантиришга ҳаракат қилди.— Ахир, сен бир ўзинг эмассан. Ёнингда мен борман-ку.

Ёзбиби бирдан юзини қўллари билан беркитди.

— Йиғлама,— Элмурод қизнинг елкасидан авайлаб қучди.— Ҳозир биз ожизлик қилсак, тақдирга бўйсунганимиз бўлади.

— Улсам ўламанки, аммо бўйсунмайман...

— Ундай бўлса, ўзингни беҳуда қийнама,— дедида, у қизнинг юзига ёйилган сочларини оҳиста текислаб қўйди.— Қани, бошингни баланд кўтар!

Қиз кўз ёшларини артиб, қадини ростлади.

Элмурод моторни ўт олдирди.

— Қаёққа кетяпмиз, Элмурод?

— Билмайман.

— Балки, қайтармиз-а?

— Қаёққа? Ҳозир қаёққа борасан? Меникигами?

Уйинггами?

— Билмайман.

— Агар билмасанг, узоқроққа кетамиз.

— Буни нима фойдаси бор?

— Бир жойда тураверишдан фойда борми?

— Майли, узоққа кетдик.

— Радиони қўяйми?— Элмурод соатига қараб қўйди.— Ҳозир айна концерт вақти. Балки Соҳи Жаборов куйлаётгандир?

Ёзбиби йўқ дегандай бошини чайқади.

— Аввал ўзимизнинг қўшиғимизни бир ёқлик қилайлик...— деди қиз алам билан.

Қиз қўлларини беҳол тушириб, ойнадан қоронгиликка маъносиз тикилганча ўтирарди. Машина ҳозир кимсасиз йўлдан номаълум томонга елиб борарди. Посёлка чироқлари тепалик ортида қолиб кетганди.

Ёзбиби худди уйқудан уйғонгандек тўсатдан кўзини очди.

— Элмурод! Орқага қайтар,— қизнинг овозида кутилмаган қатъийлик эшитилди.

Йигит ажабланганидан машинани тўхтатди.

— Нега тўхтадинг? Кетдик!

— Қаерга?

— Бизникига.

— Қаёққа?— ишонқирамай сўради у.— Мени тўппа-тўғри ота-онангни олдига олиб борасанми?

— Албатта.
— Яхшилаб ўйлаб кўрдингми?
— Ташвишланма...
— Бизни қандай кутиб олишларини тасаввур қил-
япсанми?
— Жуда яхши тасаввур қиляпман.
— Бу иш учун бошингни силашмасе кераг-ов...
— Биламан, силашмайди. Биламан! Бари бир яши-
риниб юришимизни ҳожати йўқ, Элмурод. Бировни ту-
наган бўлмасак, нуқул одамлардан қочиб юрамиз.
— Гапинг тўғри-я...
— Ундай бўлса, вақтни ўтказмайлик.
Элмурод хурсанд бўлиб кетганидан қизни қучоқ-
лаб, бўса олди.

— Узр, сени куттириб қўйдим, Шоҳсултон,— де-
ди Тўйли Мерган бўсагадаёқ ва ҳорғин қадам таш-
лаб ўзига раислик давридан қадрдон бўлган хонага
кирди.

Ёзбиби кетгач, Шоҳсултон телефонда гаплашаёт-
ганди. Трубкани қулогидан қўймай, бригадир билан
бошини қимирлатиб саломлашди-да, столдан ўзининг
қаршисидаги жойни кўрсатди.

Телефон трубкасидан кимнингдир кескин талаби
эшитиларди, аммо Шоҳсултон унга рози бўлмасди. Бу
анча вақтга чўзилди.

— Ҳар қандай жазони кўтаришга тайёрман, лекин
бундай буйруқни бажаролмайман,— деди қиз ва ни-
ҳоят, трубкани қўйди.— Жуда қизиқ одам-да!— дея
у маъқуллаштиш учун Тўйли Мерганга мурожаат қил-
ди.— Жуда қийнаб юборди! Бунинг устига яна аҳ-
моқона баҳоналар қидириб топади. Буни қарангки,
Олтин юлдузни орзу қилмайсанми, эмиш! Худди одам-
лар фақат шуҳрат учун ишлаётгандек.

— Ким у?— яқинроқ сурилиб, қизиқсинди Тўйли
Мерган.— Хоновга ўхшайди-ку.

— Ундан бошқа ким шундай гаплашиши мумкин!—
қўлини силтади Шоҳсултон.— Ҳар куни планни ошир-
япган бўлсак. Район бўйича биринчи бўлсак. Бари бир
унга камлик қилади.

— Планни-ку ортиғи билан бажаряпмиз. Фақат
баъзан пахта намлигида жўнатилляпти.

— Менам шуни айтяпман-да! Биз бу ерда одам-
ларни шунинг учун уришяпмиз-ку. У бўлса, жўртта-

га агар жуда ҳўл бўлсаям, ушлаб турмасдан, жўнатинглар деяпти. Бошқаларни билмадиму, аммо мен бу одам билан бошидан келиша олмаяпман. Яқинда раислар билан мажлис ўтказганди. Беҳудага вақт сарф бўлаётганида ўтиролмаيمان. Урнимдан турдим-да, бор гапни шартта юзига айтдим. Шундан буён мени пайимга тушган.

— Умуман, бутун Мурғоб воҳасида у билан келиша оладиган одам йўқ бўлса керак деб ўйлайман,— дея жилмайиб қўйди Тўйли Мерган.

— Товба, Қорлиев у билан қандай чиқишаркин-а. Тўғриси айтганда, мени сабрим чидамайди.

— Оҳ-ҳо, Шоҳсултон, сенам жаҳл қилишни бошладинг-ку!

— Жаҳл чиқмасдан бўладими, Тўйли оға! Бу одамнинг қиладиган иши фақат одамларни қонини қайнатиш. Бундан ташқари ҳамманинг устидан ҳокимлик қилиб, буйруқ беришни кўнгиллари истайди.

— Бу масалада сени фикрингга қўшиламан, Шоҳсултон. Аммо, ҳар ҳолда, ҳамма нарсани ўзингга олаверма.

— Тўйли оға, ҳеч бўлмаса сиз ўзингизни бепарво қилиб кўрсатманг.

— Бепарволикни дил-дилимдан ёмон кўраман.

— Бўлмаса, нега унга лоқайд қарайсиз?— ҳайрон бўлди қиз.— Ахир, Хонов дунёда ўзидан бошқа ҳеч ким ҳалол эмас, деб ўйлайди. Ҳатто сизни кечаю кундўз изма-из текширяпти. Сиз бўлсангиз...

— Шоҳсултон, сен мени тушунмадинг,— кулимсираб қўйди Тўйли Мерган.— Мен бошқа нарсани айтмоқчийдим. Балки биз узоқни ўйламай хулоса чиқараётгандирмиз? Балки Қорлиев узоқни кўзлаб, қачондир бари бир шу одамни тўғри йўлга сола олишига ишонаётгандир.

Шоҳсултон фақат елкаларини қисиб қўйди-да, гапни бошқа ёққа бурди.

— Юрагим сезяпти,— деди қиз,— телефондаги ҳозирги суҳбатдан сўнг эртага азонлабоқ Хонов ўз мулозимлари билан етиб келади... Шу кунларда ҳордиқ чиқаришга ҳам имконият йўқ. Сиз, айниқса, жуда чарчаётгандирсиз?

— Бахтимга бу ҳақда ўйлашга фурсат йўқ, Шоҳсултон. Ишимни қандайлигини ўзинг биласан.

— Биладан, Тўйли оға, ҳатто яқинда баъ-

зан асабингиз панд бермаяптимикан, деб ҳам ўйлагандим.

— Асаб панд бермаяптимикан? Эҳтимол.

— Ортиқ шайхни эшитдингизми...

— Ортиқ шайхга нима бўлти? Қаерда экан?

— Қаердалигини ҳеч ким билмайди. Бироқ ўз аризалари билан ҳамма ёқни тўлдириб юборибди, — деди Шоҳсултон. — Қанақа гуноҳ ўйлаб топган бўлса, сизгайм, мейгайм ҳаммасини ағдарибди.

— Мендан шикоят қилса бўлади-я, унга сенинг қандай дахлинг бор?

— Билмайман, — жилмайиб қўйди Шоҳсултон.

— Вой, фирибгар-эй! — деди Тўйли Мерган ва сигарета чека бошлади. — Омади чолиб, қочиб қолишга улгурибди-да. Халқ олдида шармандасини чиқариб, жазолаш керак эди.

— Тўғрисини айтганда, Ортиқ шайх мени ташвишлантирмайди. Уни аризасига жавоб беришдан осони йўқ. Аммо Ғайли қийшиқ ҳақида гап бошқача бўлади.

— Нима учун бундай деяпсан? — деб қовоғини уйиб олди Тўйли Мерган. — Унинг томорқасини ҳайдатиб юбормоқчи бўлганим учунми? Ахир, у колхозда ишлашга бўйни ёр бермаяпти-ку.

— Тўғри, унга ўхшаганларга, умуман, томорқа берилмаслиги керак. Аммо колхозда хотини ишлайди-ку, устига-устак ишчан аёл...

— Камроқ жанжаллашсин! — тўнғиллади Тўйли Мерган. — Сўзида турсин-да!

— Шундоқ бўлсаям, Тўйли оға...

— Шоҳсултон, нима демоқчилигингни тушуниб турибман, — Тўйли Мерган қизнинг гапини бўлди. — Унга нисбатан тутган йўлим, албатта, четдан қараганда бемаъни бўлиб кўринади. Аммо бошқа нарса ни унутма. Бу Ғайли қийшиқ шундай текин томоқ одамлар тоифасига киради. Очиги, мен бундай одамларни ўғри деб атайман. Куппа-кундуз куни магазинни талон-тарож қилган босқинчилар билан улар ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ. Колхозга улардан бир тийинлик фойда йўқ, бироқ улар колхоз еридан ва сувидан истаганча фойдаланадилар-да, савдодан топган пулни эса чўнтакка урадилар.

— Гапингиз тўғри, Тўйли оға. Аммо бунақа одамларга биз алоҳида қарор қабул қилдик-ку. У қарорни ҳам бажариш керак-ку.

— Энди сен бепарволик қилмоқчимисан?

Шоҳсултон кулиб юборди. Бироқ бригадирнинг дили хуфтон эди.

— Сендан илтимос қиламан, Шоҳсултон,— деди у жиддий оҳангда.— Ҳозирча менга халақит берма. Агар Ғайлининг бир ўзи бўлганида-ку, тупурардим-да, кетаварардим. Колхоз бунга ўхшаган битта дардисарни боқиши мумкин. Ҳатто билинмайди ҳам. Аммо бахтага қарши, бунақалар анча-мунчагина-да. Бунинг устига яна ҳаммаси менинг қариндошларим. Бу — бир. Агар қўпол муносабатда бўлган бўлсам, Шоҳсултон, ўзимникига қилганман. Уларнинг ҳар бирига қандай муомала қилишни ўзим биләман.

Шоҳсултон Тўйли Мерганнинг баджаҳл эмаслигини, ҳаққоний одамлигини жуда яхши тушунарди. Бироқ унинг обрўсини ўйлаб, ҳар эҳтимолга қарши илтимос қилганди.

— Ўзингизнинг қариндошингиз бўлса ҳам, Тўйли оға, вазмин бўлишга ҳаракат қилинг. Шундоғам ҳар хил гап-сўзлар юрибди. Аввалига қўрқиб кетиб, Дурди Кепбонни нима воқеа бўлганини аниқлашга жўнатдим. У ортиқча ҳеч гап бўлмаганини айтиб тинчитди: трактор бир нечта тарвузни пачоқлаб, плуги билан бир ариқ сабзини янчиб ўтибди, холос. Бироқ, ўзингиз яхши биласиз-ку, шундай одамлар борки, пашшадан фил ясайдиган. Шу вақт Дурди Кепбоннинг ортидан изма-из «Қонунга хилоф! Жиноят бу!..» деб бақириб-чақирганча ҳаяжонланган Боймурод Оймуродов етиб келди, Дурди оға, албатта, боплаб жавобини берди. Шунга қарамай, Тўйли оға, бундай усул билан обрў-эътибор қозониб бўлмайди, уни йўқотиш эса жуда осон. Гапимга ишонинг!..

— Тушунаман! Аммо ноҳақликни кўрсам, ўзимни тутиб туролмайман. Феъл-атворим шунақа.

— Бундай йўл билан яхши натижага эришиб бўлмайди, деб қўрқаман-да, — қатъий қилиб гапирди Шоҳсултон.— Агар кўпчиликнинг фикри билан ҳисоблашилса, аввало коммунистлар билан маслаҳатлашилса, энг қийин иш ҳам осон бўлади.

— Айтмоқчисанки, бир ўзим елиб-югуряпман, шундайми?

— Ҳа, шундай демоқчийдим.

— Эҳтимол... — Тўйли Мерган хаёл сурганча сигаретасини тутатди.— Очиғини айтсам, сукунатда

ҳаммасини бир бошдан ўйлаб олгани яқинда ҳатто саҳрога чиқдим. Мана, бари бир, ёлғиз ўзим...

— Эҳтимол, бу ҳақиқатни мен сизга эслатишим нотўғридир...— гапида давом этди Шоҳсултон.

— Бунинг айби йўқ. Агар аввалроқ гаплашганимизда балки бунақа жанжаллар бўлмасмиди.

— Бу менинг айбим,— иқрор бўлди қиз.— Ғайли воқеаси биз учун ибрат бўлди. Энди қандайдир бошқа-ча йўл тутишимиз кераклигига амин бўлдим...

Тўйли Мерган:

— Менда бир таклиф бор,— деб унинг гапини бўлди.

Шоҳсултон унга савол назари билан қараб қўйди.

— Бригадаларда партгруппалар ташкил этиш керак,— дея давом этди Тўйли Мерган.— Масалан, менинг бригадамда еттита коммунист бор. Бу бир ташкилот эмасми?

— Тўғри! Бундай партгруппаси бор жойда одамларни ёқасидан ушлаб ишлатишга тўғри келмайди. Ғайли қийшиққа ўхшаган ўзбилармонлар дарров тушуниб қолади. Мен ўртоқ Қорлиев билан маслаҳатлашиб кўраман. Ҳа, айтмоқчи, яқинда у телефон қилган эди. Бригадир кимнидир томорқасини ҳайлатиб юборгани тўғрими, деб сўради. Кўрдингизми, бу хабар ҳатто унинг қулоғига ҳам етиб борибди. Мен унга нима бўлганини ипидан-игнасиғача айтиб бердим.

— У қандай муносабатда бўлди?— Тўйли Мерган қовоғини очмай қизиқди.

— У хунук воқеа бўлибди, бу қонунга хилоф, деди. Қийшиқ судга бериб юрмасдан аввал у билан ярашиб олишни сиздан илтимос қилди. Тўйли оға, шу ҳақда бир ўйлаб кўринг-а.

— Майли, ўйлаб кўраман,— деб жавоб берди Тўйли оға ва кетишга отланди.

— Яна бир оз тўхтаг, — уни тўхтатди Шоҳсултон.— Ҳозир Ёзбиби кирганди...

— Ёзбиби?— нима гаплигини Тўйли Мерган дарров фаҳмлади.— Демак, уям мендан шикоят қилиптими?

— Сиздан эмас...

— Бу ғалвани бошлаган хотиним Оқнобот!— чуқур хўрсиниб, аввалги жойига ўтирди Тўйли Мерган.— Уни нима қилишни билолмай қолдим. На менга, на ўғлимга қулоқ солади. Омондан Сулгунни тез-

роқ олиб келишини илтимос қилишга тўғри келяпти. Пахтамиз сал бир ёқлик бўлиши билан тўйни бошлаймиз.

— Ҳа, шошилишга тўғри келади, шундоғам ҳаммаси чигаллашиб кетибди.

— Нима қилай, аввал бориб оиламда тартиб ўрнатай,— деди-да, Тўйли Мерган хўрсиниб, раис билан хайрлашди.

Худди шу тобда Илли Бесўнақайнинг уйида Ёзбиби бирдан ғойиб бўлиб қолгани оила аъзоларини ваҳимага солганди.

— Қизингизни сиз қўйиб юбордингиз!— дерди Донди жавваркан, эрини ҳол-жонига қўймай, овқатдан сўнг чеккан носининг кайфини ҳам учуриб юборди.— Агар мени гапимга кирганингизда, ҳеч нарса бўлмасди. Бекорга бу ғалвани бошламагандим-да. У қочиб кетганини билиб, гапираяман-да. Қизимизнинг қочиб кетиши — ўғилларим учун оладиган машинанинг пули кўкка соврилди деган сўз. Буни қаранг-а! Шунча нарсани қўлдан чиқариб ўтирибмиз-а. Ҳаммасига сиз айбдорсиз, сиз!

Шу вақт уй олдига Элмуроднинг машинаси келиб тўхтади.

Худди унинг келишини кутиб тургандек, айвон олдидаги тахта сўрида ёстиққа ёнбошлаганча, худди оталарига ўхшаган барваста акалари Юсуф билан Аҳмад папирос тутатиб ётишарди.

Машинадан аввал Ёзбиби, унинг кетидан Элмурод чиқди. Акалари ирғиб ўринларидан туришди. Улар қандай қилиб туришганини ўзлари ҳам сезмай қолишди.

Элмурод одоб билан Ёзбибининг акалари билан сўрашди. Аммо унинг саломи ерда қолди. Акаларининг жаҳли чиққанини юзидан сезган Ёзбиби тўхтаб:

— Қани, бир оз тўхта-чи, Элмурод,— деди.

Юсуф Аҳмадга ишора қилди. У уй эшигини бир тепиб:

— Ойи!— деб бақирди.— Қизингиз келди!

Донди кампирнинг кўзлари шокосасидан чиқиб, қулоқлари диккайди. Унга шу тобда гапириб бўлмасди. Кичкина ўглининг овозини эшитиши биланоқ, зум

Ўтмаёқ ҳатто бошидаги рўмоли тушиб кетганини ҳам сезмай, оёқ яланг югурганча кўчага чиқди.

— Вой, ўлмасам! У билан келган ким?— Элмуродни кўриб вой-войлай бошлади.

Ёзбиби, албатта, онасидан яхши гап эшитишни кутмаганди, лекин уни танлагад йигитини кўргач, бир оз юмшашига умид қилганди.

— Бу йигит ўша, у ҳақда сизга гапирган эдим-ку, сйи,— деди қиз одоб билан.— Биз сизни розилигингизни сўрагани келдик.

Агар Донди хушмуомалалик билан кутиб олиб, уларга: «Болаларим уйга киринглар!..» деган илиқ сўзни айтганида борми, ёшлар қувончдан бошлари осмонга етган бўларди. Бироқ эскилик сарқитига муккасидан кетган Дондидан бундай ақлли гапнинг чиқиши кийин эди.

— Шу аҳволда юргандан кўра, қаро ерга бориб ётсанг, яхши бўларди!— деб бор овози билан бақирди-да, қизининг юзига шалалоқ тортиб юборди.

Ёзбибининг кўзидан олов чиқиб кетди, лекин у юзини силаб туриб:

— Ойи, нима қиялпсиз?— деди мулойимлик билан.

— Нима қиялганимни яхши билиб турибман, ярамас қиз,— деб бақирди Донди.— Қани, уйга киргин-чи, мен сенга кўрсатиб қўяман!

— Агар шундай бўлса, мен бутунлай кетаман.

— Энди кетиб бўлсан!— гапининг тасдиғи учун қизининг сочидан ушлаб олди у.— Энди сени шу қилганингга еттита хотин олиб, ҳаммасини гўрга тикқан, бева кишига бераман!

— Ойи, сочимни қўйиб юборинг, оғрияпти!

— Қўйиб юбормайман! Бошингдаги сочингни ҳали битта қўймай юлайки, ана ўшанда мени гапимни иккита қилмайсан.

Дондининг бақирғига қўни-қўшнилари йиғила бошладилар. Қўшнилари уни инсофга чақаришарди.

— Донди холажон, бундай қилманг!

— Узингизни босинг, Донди хола!

— Ахир, уни айбдор қилиб қўясиз-ку!

— Нима қиялпсиз? Бундай қилиш мумкинмас-ку!

— Шоҳсултонни чақариш керак! Бўлмаса жинни кампир қизни майиб қилиб қўяди.

Элмурод севгилисини қутқаришга тайёр эди, аммо

Ёзбиби унга яқинлашишни маън этди. Шу вақт она билан қизнинг ўртасига қўқнилари бўлмиш ёшгина жувон тушиб, қариянинг қўлидан ушлаб, қулоғига:

— Ўзингизни қўлга олинг, она! Худодан кўрқинг! Охиратни ўйланг,— деб шивирлади.

— Йўқол, чўри!— деб Донди эпчиллик билан жувоннинг қўлидан чиқиб, унинг биқинига бир тепди.

У букчайганча, орқасига қайтди.

— Холажон,— ғазабланган қарияни бир оз юмшатишга ҳаракат қилди Элмурод.— Нима қилиясиз, ахир! Ёзбиби ахир ўзингизни қизингиз-ку. Одам ўзининг боласини ҳам шунчалик қийнайдами?

— Э! Ҳали сен шу ердამисан, келгинди!— Қизининг сочини қўйиб юбориб, Элмуродга ёпишиб кетди кампир.— Йўқол, бу ерда қорангни кўрмай!

Аммо бу бақувват, келишган, эгнига кулранг костюм кийган йигит ҳатто қимир ҳам этмади. У фақат Ёзбибига ачиниб қараб турарди. Шуниси ажабланарлики ёш муаллимнинг ўзини хотиржам тутиши қарияга таъсир қилди. Тўсатдан у кескин бурилди-да, Элмуродга қаратилган муштини, ўғли Юсуфга тушириб қолди.

— Нега оғзингни очиб қараб турибсан?— дея чийиллади кампир.— Афт-башарасига тушир!

Юсуф укасига ишора қилди. Аҳмад Элмуродга яқинлашди-да, кўзларини чақчайтириб:

— Нима, кармисан? Сенга айтилган гапни эшитмаяпсанми?— деб бақирди.

— Ҳа, қулоғим кар!— қатъий жавоб берди Элмурод.

— Аҳмад!— сочлари ёйилиб кетган Ёзбиби зум ўтмай уларнинг ўртасида пайдо бўлди.— Аҳмад...

— Йўқол, беномус!

— Кетмайман!

Аҳмад сингласини қўполлик билан нари итариб юборди-да, айвонга сакраб чиқиб, қўлига занглаган болтани олди. Аёллар ва болалар «вой-вой»лаганча бақириб-чақириб, ҳар томонга тарқаб кета бошлашди.

Шу вақт қоронғиликдан Шоҳсултоннинг:

— Аҳмад! Болтани ташла! Ташла деяпман!— деган ғазабли овози эшитилмаганда, иш нима билан тушади номаълум эди.

Уй олдидаги шовқин-сурон тезда босилмади, бироқ Илли Бесўнақай қорасини ҳам кўрсатмади.

XXIII

Хоновнинг ҳаддан ташқари ўзбошимчалиги қўққисдан юз берган машъум ёлғизликни ҳис қилишига халақит берди.

Шакар шу кетганича, бедарак кетди. Ундан ташвишланмаса ҳам бўлади, чунки у Ашхободга, онасиникига кетгани аниқ. Бошқа қаерга ҳам бориши мумкин?

Хонов бу масалада адашмади. Ўша машъум кечда алданган аёл фақат дил-дилидан қандай бўлмасин, мана шу жирканч уйдан тезроқ бош олиб чиқиб кетишини ўйларди. Шошилинич равишда баъзи бир ўзига керакли майда-чуйдаларни йиғиштирди-да, эрталабки самолётни ҳам кутмай вокзалга бориб, Ашхободга кетадиган дастлабки дуч келган поездга ўтирди.

Албатта, бахтсиз Шакарнинг Ашхободга борган дастлабки кунларида ҳаёти яхши бўлмади. Қариндошлари яхши кутиб олишмади, уни ўйлаб иш қилмасан, деб койишди. Касал онаси билан кўп болалик инженер акаси бир оғиздан унга «Қайтиб кет!» деб қайта-қайта айтишди. Бироқ Шакар ўз қадрини ерга урмади, уларнинг сиқувига бардош берди. Бунинг устига, вақтни ўтказмай турмушга чиқмасдан аввал ишлаган гилам тўқиш фабрикасига бориб, яна гилам тўқиш асбобини қўлига олди ва тез орада моҳир гилам тўқувчи ҳурматига сазовор бўлди.

Бироқ булардан Хонов ҳали беҳабар бўлиб, шунингдек, у ўз ҳайдовчисининг кейинги тақдири қандайлигини ҳам билмасди.

Чори шампань виноси қидирган ўша машъум кечанинг тонгидаёқ ижрокомнинг масъул котибига ишдан бўшатиш тўғрисида бир варақ қоғозга шошилиб ёзилган аризани индамай узатди. Чори оилавий шароити туфайли ишдан тезда бўшатишларини илтимос қилганди.

Масъул котиб баланд бўйли, узун мўйловли, қувноқ одам бўлиб, аммо ўтакетган ланж бўлганлиги сабабли ҳам, унга бошлиқлар томонидан Ланж лақаби берилганди, аммо бу гал у чаққон ҳаракат қилди. Орадан беш минут ўтгач, Чорининг аризаси Хоновнинг столи устида ётарди. Райижроком раиси аризани ўқиб, кўзини бир оз қисди-да, йигитни ранжитганлиги тўғрисида ҳеч қандай гап бўлмаганлиги учун ҳам шофёрнинг илтимосини яхшиликча бажаришни лозим топди.

ва шу заҳотиёқ «Розиман. Ҳисоб-китоб қилинсин. Хонов», деб қарор ёзиб берди.

Бир неча кундан кейин Чори бўлажак сув омборида бульдозерчи бўлиб ишлай бошлади, у ўз ишидан мамнун эди, чунки фақатгина ўзбошимча бошлиқнинг қўпол муомаласидан қутулибгина қолмай, балки буюк канал қурилишининг қатнашчиси, деган улуғ ном билан бирга каттагина маош ҳам оларди.

Шакар билан Чорининг уни ташлаб кетишига асос борлигини Хоновнинг ўзи ҳам инкор этмасди. Бироқ нима учун тўсатдан ҳар доим итоаткор бўлган котибаси тўнини тесқари кийиб олганини тушунолмади. Қандай қилиб, у ҳеч қанақа асоссиз раийнжроком расийни ташлаб кетиши мумкин! Бунинг ҳам сабаби бор эди, албатта. Қоражон Огаевнинг юраги хасталаниб, полда судралиб қолган куни ўртоқ Хонов ҳушидан кетган одамнинг олдида бир зум тўхташни ҳам лозим кўрмаганлиги бу тиришқоқ ва индамас аёлнинг руҳини тушириб юборди. Бундай шафқатсиз одам билан ишлашга уни энди ҳеч қандай куч мажбур қилолмасди. Эртасига ҳатто ўзи кутмаган ҳолда дадиллик билан Хоновнинг олдига ариза кўтариб кирди.

— Ҳеч нарсага тушунолмаяпман! — Хонов ҳайрон бўлиб иккинчи марта кўзларини қоғозга югуртириб чиқди. — Нимага тўсатдан кетадиган бўлиб қолдинг?

— Соғлигим ёмонлашгани учун, — котиба аввалдан ўйлаб қўйган сўзларини гоҳ қизариб, гоҳ бўзариб айтди. — Бу ер ҳаммавақт шовқин-сурон, нотинч бўлганлиги учун асабларим кўтаролмаяпти... Бўшатишингизни илтимос қиламан, ўзимнинг мутахассислигим бўйича ишламоқчиман.

— Мутахассислигинг нима?

— Мен сиз биласиз, деб ўйлардим, — саросимага тушган аёл маънос жилмайиб жавоб берди. — Ахир, сиз билан ишляпганимизга бир йил бўлай деяпти-ку.

Хоновга унинг жавоби ҳам, одатдан ташқари жилмайиши ҳам ёқмади.

— Котибаларимнинг таржимаи ҳолини ўрганишга вақтим йўқ! — деб уни узиб олди. — Ундан кўра муҳимроқ ишлар бор!

— Мен — корректорман, — аёл одоб билан эслатди.

— Менга деса редактор бўлмайсанми! — деди ғазабланиб Хонов. — Мен одамларни эркига қарши ушлаб турмайман. — У қўл қўйди-да, алам билан қўшиб қўй-

ди: — Жўна! Менга қолса бугундан кетмайсанми. Сен-сиз ҳам кунимни кўраман.

Бироқ райижроком раисига унинг йўқлиги дарҳол билинди, чунки телефон тинимсиз жиринглаб турарди. Қорлиев унга мурожаат қилган одамнинг ҳар бири билан гаплашишга ҳаракат қиларди, Хонов эса уни акси бўлиб, трубкани олишни ёқтирмасди ва котибасига телефонда суҳбатлашадиган одамларни ҳам танлашини қатъий буюрганди.

Котиба Хоновга бирон марта ҳам панд бермади, у энг зарур одамлар билангина гаплашиш учун улаб берарди, холос.

Энди нима қилиш керак?

Хонов ўйлаб-ўйлаб, охири Ланжни чақирди.

— Мана бу хотин кетиб қолганидан хабардорми-сан? — деб гап бошлади у.

— Хабарим бор, Қаландар оға.

— Агар билсанг, унинг ўрнига тезда чиройли бир жувон топ. Албатта, маълумотли бўлсин. Мени лабим қимирлар-қимирламас тушунадиган бўлсин. Тушундингми?

— Бу осон эмас, Қаландар оға. Ёш аёллар ҳозир ҳаммаси далага чиқишга ҳаракат қилишади. Дим хонада ўтириб, тамаки тутуни ҳидлагандан кўра, эркинликда ишлашни афзал кўришади. Тоза ҳаво, дурустгина маош...

— Сени қара-ю, гапга уста бўлиб кетибсанми! Агитатор бўлиб ишлашинг керак экан. Қорлиевни олдига ишлашга юборишимни хоҳламайсанми?

— Мен фақат аҳволни тушунтирмоқчийдим, Қаландар оға...

— Менга ҳеч нарсани тушунтиришни ҳожати йўқ. Агарда тополмасанг, ўзинг котиблик қиласан. Қабулхонада телефон олдида ўтир. Арзимаган нарсага мени безовта қилма...

Ланж жим бўлиб қолди, лекин гап қайтаришга журъат қилолмади. Унинг бахтига Хонов сўнгги вақтларда хонасида кам бўларди, чунки куни билан районни кезиб юрарди.

Мана бугун ҳам тонг отар-отмас Хонов саҳрога жўнади ва колхозларнинг отарларини айланиб, куни билан бепоеън чўлни кезди. Ҳамма жойда буйруқ бериб, фармойиш қилиб ўргатарди. Улар шаҳарга одатдагидан вақтли, ҳали қоронги тушмасдан қайтишяпган эди. Ширли Қални бу қувонтирди. Сўнгги кунларда қаерда

бўлмасин хаёлидан уйи нари кетмасди. Ободон бетоб ёди, шунинг учун ҳам хотинини ёнида бўлишни истарди. Аммо Хоновга ўхшаган одамнинг калласига тўсатдан қандай фикр келиб қолишини аввалдан билолмайсанда? Шаҳарга озгина қолганида, у дабдурустдан Калнинг биқинига туртди:

— Қани, «Пахтакор»га бур-чи! Ёнидан ўтиб кетаётган эканмиз, Тўйли Мерганнинг ишини бир кўрайлик.

Ширли Кал бундай пайтда бошлиқни фикридан қайтариш бефойдалигини яхши биларди, аммо бари бир мулойимлик билан гапни айлантирди:

— Куни билан юрдик, чарчаганингиз йўқми, Қаландар оға?

— Чарчаган-чарчамаганимни сенга дахли йўқ.

— Албатта, дахли йўқ-ку... Фақат Ободондан хавотир оляпман-да.

— Унга нима қилган? Ҳалиям жанжал кўтаряптими?

— Ҳозир Ободонни жанжал қилишга ҳоли йўқ. Бечора, бетоб. Қорни қийнаяпти...

— Қорни!— Хонов кулиб юборди.— Сен боришинг билан тузалиб қоладими?

Ширли гапирганига пушаймон бўлиб:

— Қаерга борамиз? Тўйли Мерганнинг уйигами?— деб сўради.

— Дала шийпонига ҳайда!

Иш куни охирлаб қолган бўлиб, учинчи бригаданинг дала шийпони теримчилар билан гавжум эди. Айниқса, тарозилар олдида одам тўпланиб турарди. Ҳаммаям тушдан кейин терган пахтасини тезроқ тортириб, уйига кетишга ошиқарди. Омон билан Ёзбиби ҳам бункердаги пахталарни охирги марта тўкиш учун бу ерга яқинлашмоқда эдилар.

Шийпонда ведомостларни кўриб ўтирган Тўйли Мерган Хоновнинг «газик»ини таниб, ўрнидан шошилмай турди. Ижроком раисининг бундай бевақт келиши уни заррача ҳам қувонтирмади, бироқ шундай бўлсада, Хоновни хушмуомалалик билан кутиб олди.

— Келинг! Чанқаб келган бўлсангиз, чойимиз бор.

— Сизнинг олдингизга чойхўрлик қилишга келганим йўқ,— машинадан тушмай, қовоғини солиб деди Хонов ва пахта уюмига ишора қилди.— Қачон терилган?

— Бугунгиси ҳам бор, кечагиси ҳам.

— Нима, буларни қор ёққунча ушлаб туриш ниятингиз борми?

— Намроқ. Бир оз селгисин.

— Йўлдаям селгийверади. Зудлик билан жўнатилинг. Кечаси билан ортасизми, нима қилсангизам, эрталабгача бир грамм ҳам қолмасин.

— Мен нам пахтани жўнатомайман, ўртоқ Хонов.

— Агар буюрсам, жўнатишга мажбур бўласиз!

— Бари бир жўнатмайман!

— Аввалги гуноҳларингизни эсингиздан чиқарганга ўхшайсиз-а? Сиз билан бошқа жойда, бошқача гаплашишга тўғри келади, ўртоқ Мерганов.

— Мен қаерда бўлса ҳам гаплашишга тайёрман, ўртоқ Хонов.

— Бундай гаплардан кейин тагин партбилетсиз қолманг!— деб пўписа қилди райижроком раиси ва ўзининг «газик»ига ўтириб, елиб кетди.

Бу воқеани узоқдан кузатиб турган Омон отасининг олдига яқинлашди:

— Нима учун у билан тортишяпсиз, ота! Буйруқ қилганидан кейин жўнатавермайсизми, сизга нима.

— Беъмани гапни гапирма!— деб Тўйли Мерган ўғлига бақриб берди.— Яхшиси, бункерингни тезроқ тўкиб, Ёзбибига жойни бўшат!

Ширли Кал Ободонни олдига тезроқ боришга қанчалик шошилмасин, Хонов ўша куни кечқурун анчагача уни қўйиб юбормади. Тўйли Мерган билан бўлган тўқнашувдан кейин у уйига эмас, ижрокомга олиб боришни ва кутиб туришга буйруқ берди.

Идораларда иш куни аллақачон тугаган бўлишига қарамай, аммо садоқатли Ланж Хоновнинг қабулхонасида телефон олдида худди қоққан қоziқдай ўтирарди.

— Мени кутиб ўтирибсанми?— қўли остида ишлайдиган одамнинг садоқатлилигидан кўнгли тўлиб деди у.

— Кутяпман, Қаландар ога.

— Қани, қандай янгиликлар бор.

— Покистондан икки нафар саёҳатчилар келибди. Эртага канални кўргани боришмоқчи, шекилли.

— Саёҳатчиларнинг ўз хўжайинлари бор! Яна нима гап?

Маъсул котиб кеч бўлиб қолганда Хоновни майда нарсалар қизиқтирмаслигини тушунарди. Шунинг учун асосий гапга кўчди:

— Иш куни охирлаб қолганида Қорлиев қўнғироқ қилди. Мен, сахрога кетганингизни айтдим.

— Нима иши бор экан?

— Билмадим.

— Эй, сени қара-ю. Мўйлов ўстиришни билибсану, нима гаплигини аниқлаб олмабсан-да. Бўлмаса бу ерда нима учун ўтирибсан. Кейинги сафар албатта сўраб билгин.

— Хўп, Қаландар ога. Фақат пунктнинг директори биз билан унчалик гаплашишни истамаяпти.

— Сен менинг номимдан гапиравер!

— Хўп бўлади, Қаландар ога!

— Ашхободдан ҳеч нарса талаб қилишмадими?

— Уларнинг гапи битта. Фақат теримни тезлатинг, дейишни билишади.

— Пунктнинг директори ўзидамикин?

— Умуман, бўлиши керак.

— Қани, у билан боғла-чи,— деб буйруқ берди-да, Хонов ўзининг хонасига кириб кетди.

— Трубкани олинг,— деди масъул котиб эшикдан мўралаб.

— Хўш, ишлар қалай?— одати бўйича креслога ясланганча, Хонов пункт директорига мурожаат қилди.— Қалай, хирмонинг ўсяптими?

— Ўсяпти, ўртоқ Хонов, фақат секинроқ. Раисларни яна бир қийин-қистовга олсангиз яхши бўларди-да.

— Сен намроғини ҳам қабул қиляпсанми?

— Сиз айтганингиздек қиляпмиз. Ҳеч нарсани орқага қайтармаяпмиз.

— Баракалла! Агар мени гапимга кирсанг, барака топасан.

— Ҳаракат қиляпмиз...— деб пункт директори уни ишонтирди.

— Гапимга қулоқ сол!— Хонов унинг гапини бўлди.— Биласанми, нима. Тўйли Мерганга ўхшаган баъзи ўжарлар пахтани вақтида жўнатмаяпти. Дангасалик қилишяпти... Шунақаларни олдига одамларингни жўнат, дарҳол акт тузишсин. Бирон марта сенам хонангдан чиқсанг, ёмон бўлмасди.

Хонов «ўжарлар» деб кўпликда айтган бўлса ҳам пункт директори гап ким ҳақида кетаётганини яхши тушунарди.

— Агар сиз уни тўғри йўлга солмаган бўлсангиз, унда Тўйли Мерганга мени сўзим мутлақо ўтмайди,— деб мингиллади директор.— Бир вақт унинг олдига

одамларимдан бирини жўнатгандим, аввал пахтани навига яхшироқ аҳамият беринглар, деган гап қилиб юборган одамимни шарманда қилиб, ҳайдаб солган.

— Ҳечқиси йўқ, бугун унинг олдига бориб, сени гапингга кирадиган қилиб келдим. Ходимларингга айтиб қўй, ҳар бир одамни олдида эгилавермасдан, қаттиқроқ талаб қилишсин!— деб гапини якунлади-да, трубкини жойига қўйди.

Соат тўққизга занг урди. Теварак-атрофга сукунат чўккан. Хоновнинг креслодан тургиси келмасди.

«Тонгда чиқиб кетганимча, бир дақиқа ҳам дам олганим йўқ,— хаёл сурди у.— Қаёққа борсамикин, уйгами ёки тўппа-тўғри Олтинжамолни олдидами?»

Унинг номерини терганди, лекин ҳеч ким жавоб бермади.

— Нима учун у трубкини олмаяпти?— тўнғиллаб қўйди Хонов.— Қизиқ. Касалхонадан соат бешга қолмай қайтарди-ку.

Хонов яна қўнғироқ қилди. Бироқ бу гал ҳам жавоб бўлмади.

«Балки телефони ишламаётгандир», деб ўйлади у. Аммо текширувчи бу шубҳасини бир зумда йўққа чиқарди.

Албатта, Олтинжамол кинога ёки дугонасиникига, балки кутубхонага бориши мумкин, лекин Хонов негандир кўнгли хижил бўлди. Бу аёл худди унинг қўлидан чиқиб кетгандек бир туйғу қамраб олди. У хонасидан чиқиб, ноумид бўлиб ўтирган Ланжга рухсат берди-да, унинг ёнидан шошиб ўтиб, зинадан тушар-тушмас машинага ўтирди.

— Кетдик, Ширлихон!

— Қаёққа, Қаландар ога?

— Эрталаб қаердан олиб келган бўлсанг, ўша ерга.

Қизил дарпарда тутилган таниш деразадан кўчага ёруғ тушиб турарди. «Демак, Олтин уйда экан-да,— Хонов баттар ташвишга тушди.— Нима учун трубкини олмадийкин? Ёки уям мендан юз ўгирыптими?»

Олтинжамол индамай уни ичкарига киритиб, шойи халатини шитирлатганча, шошилиб уйга ўтиб кетди. Хонов ўзини совуқ кутиб олганини билмаганликка, солиб, аёлнинг елкасига қўлини қўйди.

— Нима учун трубкини олмадинг, Олтиним?

— Кайфиятим ёмон, Қаландар ака.

— Нега?

— Ҳзимам билмайман.

— Балки, биларсан!— Хонов эркалаб гапирди-да, ёноғидан ўпиб қўйди.— Балки, Шакарни мени ташлаб кетганига ачинаётгандирсан?

Олтинжамол бошини хиёл кўтариб, унинг кўзига қаради:

— Очиғини айтайми?

— Сен билан ҳаммавақт очиқчасига гаплашамиз, Олтиним! Очиғини гапир.

Аёл бир оз ўйлаб тургач, жавоб берди:

— Ростини айтсам, Шакар кетиб қолганига жудаям афсусланиянман.

— Ҳазиллашяпсанми, Олтиним,— кулиб юборди Хонов.

— Шакар яхши умр йўлдошингиз эди.

— Нима учун бундай фикрга келдинг?

— Ҳзингиз уни мақтардингиз-ку.

Хонов қўлини Олтинжамолнинг елкасидан олди-да, сигарета чека бошлади.

— Яхши хотин ҳеч қачон эрини ташлаб кетмайди,— деди у.

— Агар эри унга хиёнат қилса-чи?

— Нима, хиёнатда мен бир ўзим айбдорманми?

— Буни мен инкор қилмайман.

— Демак, сен ҳам айбдорсан?

— Эҳтимол... Сиз фақат мени айблашни хоҳларсиз.

— Нега бундай деяпсан? — Хонов ҳайрон бўлди.— Шунинг учун ҳам дарёсига фарқ бўлиб ўтирган экансан-да? Ҳатто телефон қилсам ҳам жавоб бермадинг.

— Қаландар ака, тақдиримизни ўйлаб ўтирдим.

— Бу гапни балки кейинга қолдирармиз? Ишдан чарчаб-ҳориб келган одамни олдига чой билан чурак қўйиш ўрнига, қаёқдаги гапларни гапирасан.

— Чой билан чурак олиб келишдан осони бор эканми,— Олтинжамол ўридан турди-да,— қаерга жой қилай, столгами ёки ергами? — деди.

— Агар сен ёнимда бўлмасанг, ҳеч нарса томоғимдан ўтмайди.

Хонов кийимини алмаштиргунча, Олтинжамол дастурхон ёзиб, қовурилган қуён гўшти билан картошка олиб келди. Сўнгра битта қадаҳга коньяк қўйиб қўйди.

— Шакар кетганидан буён,— у кўз қири билан Хоновга қараб қўйди,— сизни худди алмаштириб қўйишганга ўхшайди.

— Сенга шундай туюляпган бўлса керак, Олтиним!.. Соғлигинг учун! Ҳеч қачон ёшлигинг сўлмасин, гўзаллик ҳеч қачон сени тарк этмасин!.. Фақат ҳозир ишим кўп-да...

— Йўқ, нима десангиз деяверингу, аммо фикру ёдингиз Шакарда.

— Нима учун яна Шакар ҳақида гап бошладинг? У билан энди ҳаммаси тамом бўлди-ку. Ке, яхшиси, иккимиз ҳақимизда гаплашайлик.— У аёлни қучоқлаб, ўлиб қўйди.— Сени уйимга олиб кетишни ўйлаяпман... Нима учун тескари қараяпсан? Агар истасанг, ҳозироқ бутун кўч-кўронинг билан олиб кетаман. Жиддий гапиряпман, Олтиним!

— Жиддий гапиряпганингизни тушуниб турибман.

— Агар тушунган бўлсанг, нега мени хафа қиляпсан, нима учун қовоғингни соляпсан?

— Мени шоширманг, Қаландар ака. Ўйлашга имконият беринг.

— Менимча, ҳаммаси тушунарли. Ёки одамлардан уяляпсанми? Гап-сўздан қўрқаяпсанми?

— Ҳеч кимдан уялмайман.

— Бўлмаса, нима гап?

Хоновнинг ҳатто иштаҳаси бўғилди. У овқатни нари суриб, сигарета тутатиб Олтинжамолнинг ғамгин кўзларига тикилиб сўради:

— Нега жавоб бермайсан?

— Эртагача сабр қилинг. Кечқурунги нақлдан эрталабки ақл яхши, дейдилар.

— Майли, ўйлаб кўр. Фақат, сени жонимдан ҳам ортиқ севишимни унутма, Олтиним!

Хонов ўридан туриб, ваннахонага кириб кетди. Ювиниб чиққач, ёнма-ён турган иккита каравотнинг бирига ётди.

— Бугун негадир саҳродан жуда ҳориб қайтдим,— иқрор бўлди у.— Ётмайсанми?

— Яна бир оз ўтирмоқчиман, Қаландар ака. Профессор касаллик тарихидан керакли жойини кўчириб олишни буюрган эди. Агар чарчаган бўлсангиз, бемалол ухлайверинг, сизга халақит бермайман.

— Бунақа ишларни касалхонада қилиш керак, Олтиним. Уйда эса дам олиш керак. Тушунарлими?

Олтинжамол касалхонада илмий ишга вақт ажра-

тиш қийинлигини тушунтириб ўтирмади. У қоғозларини олди-да, индамасдан бориб столга ўтирди.

— Ишингни қўй, Олтиним. Ишинг жуда зарур бўлса, вақтлироқ турамиз-да, сенга қарашиб юбораман.

— Бу ахир, пахта тўғрисидаги маълумот эмаску,— аёл қуруққина қилиб жавоб берди.— Юрак хасталиги ҳақида ниманиям билардингиз?

— Яхши! Ундай бўлса, эртага азондаёқ икки нафар шифокор хизматингда бўлади. Ваъда бераман. Ҳозир ёнимга кел, Олтиним.

— Халақит берманг, Қаландар ака. Хайрли тун!..

Хонов уйғонганда, кун ёришиб кетганди. Олтинжамол ёнимда ётибди, деб ўйлаб у қўлини узатганди, аммо каравот бўм-бўш эди. Каравотдаги ўринга умуман тегилмаган; ҳатто ёстиққа қўл ҳам урилмаганди.

Хонов тирсагига суяниб турди-да, столда бошини қўлларига қўйганча ўтирган Олтинжамолни кўрди. У эгнига янги қўйлагини кийган эди.

— Шундай ўтириб тонг оттирдингми, Олтиним? — ҳайрон бўлиб сўради у.

Унинг овозини эшитган Олтин бошини кўтариб, юзларига тўзғиб кетган сочларини орқага ташлади.

— Шунақага ўхшайди...

Хонов устидаги адёлни итқитиб, шошилиб ўрнидан турди-да, унинг ёнига келиб ўтирди.

— Нима гап, Олтиним? Илтимос, нима бўлди ўзи, айт?

— Кўп нарса, Қаландар ака... Чой ичасизми?

— Кейин ичамиз. Аввал саволимга жавоб бер.

Хонов қанча қийин-қистовга олмасин, бари бир Олтинжамол лом-мим демади. Охири, уни жавоб беришга зўрлаётганидан ҳайратланган аёл худди бегонадек унга қараб қўйди-да, ўрнидан туриб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Сен нега мендан қочяпсан?

Олтинжамол итоаткорлик билан диваннинг четига ўтирди.

— Мен қочяпганим йўқ. Уйлаяпман. Бир хулосага келганга ўхшайман...

— Тўхта, Олтиним! — Хонов унинг сўзини бўлди.— Хато қилма яна. Кейин пушаймон бўлма...

— Йўқ, Қаландар ака. Қароримни ўзгартиролмаيمان, деб қўрқаман.

— Ҳзгартирасан! Ҳзгартирасан! — дея у қайта-қайта таъкидлади-да, Олтинжамолни бўйнидан, пешонасидан, сочларидан ўпганча қучоғидан қўймади.— Сен бари бир меники бўласан. Фақат меники!

— Қаландар ака! Қўйиб юборинг, мени азобга сол-япсиз... Бошим айланяпти...

— Майли, тегмайман...

— Ҳзим ҳам ачиняпман,— аёл ўзини зўрға тутиб гапирарди,— лекин сиз билан бирга бўлишимга кўзим етмайди.

Хоновнинг овози қанчалик баланд жаранглагани сари Олтинжамол шунчалик мулойим гапиришга ҳаракат қиларди.

— Биласизми, Қаландар ака, мен ишламай кечаси билан ўйлаб чиқдим. Ҳзимни Шакарнинг ўрнига қўйишга ҳаракат қилдим. Агар унинг куни менинг бошимга тушганида, эҳтимол, бизни айирганни кечаю кундуз қаргаган бўлардим.

— Унинг қарғишини ўз бўйнимга оламан.

— Сиз ҳамма нарсани оппа-осон ҳал қилиб қўя қоласиз-а. Менинг ор-номусим, виждоним бунга йўл қўймайди.

— Сени бугун сираям танимаяпман, Олтиним,— деди Хонов ҳаяжонланиб.— Сен нима ҳақда гапиряпсан?

— Худди менга ўхшаган одамнинг бахтини тортиб олиб, ўзимни бахтли эта оламанми йўқми, деган фикр ич-этимни кемиряпти?

— Олтиним, бундай гапларни бир чеккага қўяйлик. Менга фалсафанинг кераги йўқ. Сен кераксан! Тушундингми?

— Йўқ, Қаландар ака. Ҳозир ҳаммасига кўз юмиб қараш осон. Аммо кейин ўзимиз афсусланамиз... Менга турмуш қуришни таклиф қиляпсиз. Мен рози бўлдим, деб фараз қилайлик. Бироқ, ўтган воқеалардан сўнг, бахтли бўла оламизми?

— Ахир, биз ҳозир биргамиз-ку.

— Бу бошқа масала.

— Қолгани иккимизга боғлиқлигига ишонаман.

— Янглишяпсиз, Қаландар ака, янглишяпсиз. Биз энди аввалгидек хурсандчиликни ҳис қилолмаймиз. Ҳар гал мен кулаётганимда, ё ҳазиллашаётганимда, ё шўхлик қилаётганимда хотинингизнинг қиёфаси кўз олдидан нари кетмайди. Унинг аламли кўз ёшлари ҳар қадамда борлигимни заҳарлайди... Йўқ, Қаландар

ака, бировни бахтсиз қилиб, ўзимни бахтли этолмайман.

— Унинг бахтсиз бўлишида сен ҳам айбдорсан-ку... Сени сира тушунолмаймаман.

— Бугун бўлмаса, эртага тушунасиз,— гамгинлик билан гапирди Олтинжамол.— Биз сиз билан бир неча вақт ҳиссиётга берилиб, саробнинг кетидан қувдик...

— Балки сен қувгандирсан,— Хоновнинг жаҳли чиқди.— Мен бўлсам, бахтимни топдим.

— Қаландар ака,— Олтинжамол унинг гапини бўлди.— Энди кўндиришга қанча ҳаракат қилманг, ҳаммаси беҳуда. Менга ялиндингиз нима-ю, ерга ялиндингиз нима, бари бир. Мен бу ҳақда кўп ўйладим ва бугун кечаси поёнига етдим.

— Балки, бирга ўтказган дамларимизга афсусланаётгандирсан.

Аёл бошини оҳиста тебратди:

— Йўқ, бирга ўтказган дамларга афсусланмайман.

— Бўлмаса, бу гапларнинг нима кераги бор?

— Ҳозир, Қаландар ака, ўтган ишларни эмас, келажакда бўладиганини гапирмоқчиман. Сизни чин дилдан севганимнинг ўзи етарли. Лекин энди саробни кетидан қувишни истамайман. Менга қанчалик оғир ва қийин бўлмасин, лекин ажралишимизга тўғри келади. Бошқа иложимиз йўқ... Фақат мендан хафа бўлманг. Ҳаммасини бир ширин тушдек ҳисобланг. Хайр! Мен касалхонага кетишим керак.

Аёл унинг юзидан беозоргина ўпиб, орқасига қарамай, чиқиб кетди. Саросимага тушган, ярим-яланғоч Хонов шу алфозда диванда ўтирганча, фақат муштра билан пешонасига урарди. У хаёл сурганча, бир соатга яқин ўтириб қолди. Кейин тўсатдан ўзига келди, соат ўнга яқинлашиб қолганди. Истаса-истамаса ишга бориши шарт.

Хонов одатга хилоф равишда эгилганча, дераза олдига келди-да, дарпардани хиёл суриб, кўчага қаради. Аммо тўққизга етиб келиши керак бўлган машина кўринмасди. У ҳайратланиб ва хафа ҳолда телефонни ижроком билан боғлади.

— Бу сенмисан, Ланж?

— Ҳа, менман, Қаландар ога. Қандай хизмат бор?

— Ширли қани? У қаёққа ғойиб бўлди?

— Олдингизга бормадими? Аллақачон сизни кутиб ўтирган бўлса керак, деб мен бу ерда хотиржам ўтирибман.

— Мана шу хотиржамлик бизга панд бермаяпти-микан? Балки у ҳам мендан қочиб кетишни мўлжаллаб қўйгандир.

— Йўқ, Ширли унақа эмас. Менимча, бирор зарур иши чиқиб қолган бўлса керак. У жуда интизомли йигит.

— Мендан зарурроқ қандай иши бўлиши мумкин?

— Ҳозир аниқлайман, Қаландар оға.

— Сен мени гап билан чалғитма. Зудлик билан топиб, уни олдимга жўнат.

— Қаерга, Қаландар оға!

— Ўзи билади!

Шундоғам дили сиёҳ бўлган Хонов ҳаммасига шу телефон трубкаси сабабчидек уни отиб юборди.

— Одамлар жуда маҳмадона бўлиб кетган-да. То айтмагунингча ўз билгилари билан бир иш қилишмайди!..

Хоновни кутишга ҳеч тоқати йўқ эди. У ювиниб, кийингач, диванга келиб ўтирди. Урнадан туриб, унинг у бошидан бу бошига юриб, бетоқатлик билан деразадан дам-бадам қараб қўярди... Тўсатдан кўзи стол устидаги целлофан билан ёпиғлиқ нонуштага тушиб қолди. Пишлоқдан тортиб, колбаса-ю, қовурдоқ, қаймоқ, тухум, узум ва ҳатто янгигина ёпилган чураккача муҳайё эди. Хуллас, нонушта ўта меҳрибонлик билан тайёрлаб қўйилганди.

Хонов уларга қараб турди-да, бошини алам билан чайқаганча, столдаги ноз-неъматларнинг устини яна қайтадан ёпиб қўйди.

У бирини кетидан бирини улаб сигарета чекарди, бироқ Ширли Калдан ҳанузгача дарак йўқ.

«Бу ярамас, эҳтимол, жанжалкаш хотинининг аτροφиди гирдиқапалак бўлиб юргандир, мен бўлсам, иш-лашнинг ўрнига бу ерда уни кутиб ўтиришим керак! — Хоновнинг борган сари газаби қайнарди. — Пиёда кетишга тўғри келади», деган қарорга келди у.

Жуда қаттиқ газабланганидан торс ёрилиб кетай, деб турган Хонов, энди уйдан чиққан ҳам эдики, шу вақт машина келиб тўхтади-да, Ширли Кал тушиб, айбдорларча бўйинини ҳам қилиб, ўзини оқлашга ҳаракат қилди:

— Мени койиманг, Қаландар оға! Ободонимнинг касали зўрайиб кетди, уни касалхонага жойлаштиришга тўғри келиб қолди.

Бечора Ширлини кўнглини кўтариш ўрнига, ҳеч бўлмаса одоб юзасидан, хотинингга нима бўлди, деб сўраб ҳам ўтирмай Хонов афтини бужмайтириб:

— Уй юмуши деб давлат ишига зарар етмаслиги керак...— деди.

— Кечиринг, Қаландар оға,— Ширли бошини қуйи солди.— Ахир, аҳволи жудаям оғир эди-да...

Бироқ Ширлининг кейинги гапига ижроком раиси эътибор ҳам бермади. У орқа ўриндиққа ўтирди-да, эшикни қарсиллатиб ёпди.

— Ҳайда!

«Бу одамнинг юраги нимадан ўзи? — деб ўйларди Ширли баранкани ушлаганча.— Тошданми? Йўқ, унда умуман юракнинг ўзи бўлмаса керак...»

— Қаерга борамиз? — деди қисқагина қилиб, ҳатто хўжайинининг номини ҳам атамади.

— Авваллари қаерга борардик?

Ширли бир оғиз ҳам гапирмай тўғри ижрокомга қараб йўл олди, бироқ яқин йўлдан бурилмай, ўтиб кетди.

— Худди бошингга таёқ тушгандай қаерга оқиқ-япсан! — дея унга бақирди Хонов.— Қайтар машинани!

Тезликни камайтирмай, у оҳиста жавоб берди:

— Бу ердан бурилиш тақиқланган. Кўча ҳаракати белгилари ўзгарганини кўряпсизми?

— Бу сен учун ўзгарган! — деди Хонов газабланиб.— Мен учун ўзгармаган. Бурил деяпман!

Ширли Кал бақириб, пўписа қилиб берилган буйруққа бўйсунмади. У ижроком олдидаги одатдаги жойига келиб тўхтагач, раис машинадан чиқишини кутмаёқ унга ўгирилиб, қўлидаги калитни узатди.

— Бу нимаси? — Хонов кўзларини чақчайтирди.— Сенам қочиб кетмоқчимисан?

— Мен ҳеч қаёққа қочмоқчи эмасман,— ҳаяжонланганидан ранги оқариб жавоб берди Ширли.— Мана, калит, машинани ўзингиз ҳайдайверинг. Қаерда хоҳласангиз, ўша ерда бураверасиз. Шунча ҳайдаганим етар. Менинг бошлигим бошқа.

— Сени мажбур қиламан!

Ширли жавоб бериш ўрнига жилмайиб, бошини чайқади.

— Нега тиржаясан?— Хонов яна унга ёпишди.— Кимсан ўзинг? Агар истасам, машинамни ҳайдашга бошлигингни ҳам мажбур қиламан.

— Бемалол! Фақат энди мен ҳайдамайман! — деди Ширли сира хижолат тортмай.— Мен шофёр эмасман. Мен ремонт қиладиган устахонада ишлайман.

XXIV

Масъул котиб этикнинг таниш ғарчини эшитиб, шоша-пиша галстугини тўғрилаб, мўйловини бураб қўйди. Хонов унинг олдида бир оз тургач:

— Нима гап? — деб сўради.

— Ҳаммаси жойида, Қаландар оға. Наҳотки, Кал олдингизга бормай, сизни яёв келишга мажбур қилган бўлса? Мен ҳаммаёқни остин-устун қилиб юбордим, бироқ уни тополмадим, Қаландар оға. Уни эрталаб вақтли гаражга келиб, жўнаб кетган, дейишяпти. Ундан сўнг, ҳеч ким кўрмабди.

— Кўрдим уни. Ма, ол! — Хонов машинанинг калитини стол устига отиб юбориб, энди хонасига кириб кетмоқчи бўлиб турганди, лекин шу вақт котиб бир четда девор олдида ўтирган Ғайли қийшиқни боши билан имлаб кўрсатди.

— Қачон бўлишингиз номаълумлигини, эртага келинг, деб айтган бўлсам ҳам у сизни соат тўққиздан буён кутяпти.

— Менда нима иши бор экан? — ижроком раиси Ғайлига кўз қирини ташлаб сўради.

— Шикоят бормиш.

«Шикоят» сўзини эшитган Хоновда келувчига қизиқиш уйғонди.

— Салом! Кимдан шикоят қилиб келдингиз?

— Ёлғиз гаплашсак ёмон бўлмасди,— Ғайли студан тураётиб унга мурожаат қилди.

— Балки шикоятингизни менинг иштирокимсиз ҳам кўриш мумкиндир? Айтайлик, агар хотинингиз билан жанжал қилган бўлсангиз, у ҳолда, милиция, прокурор бор...

— Ишим милиционерга тааллуқли эмас,— Ғайли ўзига бино қўйиб гапира бошлади. У телпагини пастроқ туширди-да, Хоновнинг олдида ёнламасига юриб яқинлаша бошлади.— Мен хотин билан жаңжаллашадиган ёшдан ўтганман. Ёшлар жанжаллашаверсин.

— Ҳа, бу гапингиз тўғри, қария.

— Мени жанжалим катта, рақибим ҳам жиддий.

— Ким экан у? — Хонов Ғайли қийшиққа савол назари билан тикилганча, чўнтагидан сигарета олди.

Ғайли лабларини ялаб, маънодор қилиб жавоб берди:

— Тўйли Мерган-да, бошқа ким ҳам бўларди!

— Ким, ким? — Хонов ёққан гугуртини ҳам пуфлаб ўчириб, чекмади.— Тўйли Мерган дедингизми?

— Худди ўша,— деб тасдиқлади Ғайли завқланиб.— Бегона бўлганда ҳам майли эди-я. Ахир, яқин қариндошим-ку.

— Қани, хонамга киринг-чи, қария!— Хонов қатъий гапирди. У Қийшиқни олдин ўтказиб, кетидан ўзи кабинетига кирди-да, эшикни зич қилиб ёпди.— Қулоғим сизда.

Аммо Ғайли шошилмасди. У хонани кўздан кечириб, столни айланиб ўтиб, юмшоқ креслога ўрнашиб ўтириб олди. Кейин бош кийимини ечиб, уни тиззасига қўйди-да, нимадан гап бошлашни ўйлаб қолгандек ўнг қўли билан сочини қиртишлаб олинган бошини силади.

— Тортинмай гапираверинг? — деди Хонов ва тугмачани босди. Ланжнинг мўйлови эшикдан кўриниши билан у: — Чой олиб кир! Аччиқ бўлсин! — деб буйруқ берди.

— Агар ҳаммасини гапираман десам, кун етмайди,— сиполик билан гап бошлади Ғайли.— Сиз банд одамсиз.

— Давлат вакилларининг асосий вазифаси сизга ўхшаган ҳурматли одамларнинг шикоятини охиригача тинглаш! — деб Хонов келувчини тинчлантирди.— Биз ахир сизларнинг хизматингиздамыз-да.

— Шундайликка шундайку-я... — деб чайналди Ғайли.— Балки қоғозга ёзганларимни ўзингиз ўқисангиз яхшироқ бўлармиди. Уч кунгача бош кўтармасдан меҳнат қилдим, аммо нима бўлган бўлса ҳаммасини очиқ ёздим. Ўтган замондан ҳам баъзиларини эслатиб ўтдим.— Шу сўзларни айтгач, Қийшиқ қўйнидан қора муқовали қалин дафтарни олди-да, Хоновга узатди.— Албатта, маълумотим унчалик яхши эмас. Янги қондани ҳеч ўзлаштиролмаяман... Сиз, ахир, маълумотли одамсиз-ку, тушуниб оларсиз.

Ғайли ҳатто чой олиб киришганини ҳам сезмади. У райнжроком раисидан кўз узмасдан қараб ўтирарди.

— Ташвишланманг, қария, бир амаллаб тушуниб оламан, унгача сиз чойдан ичиб туринг,— деди Хонов ва «ичи фактга тўла» дафтарни ушлаганча ўқишга

киришди. Хонов худди қизиқ роман ўқиётгандек, Қийшиқ ёзган шикоятдан бирон сўзни тушириб қолдиришдан қўрққандек диққат-эътибор билан ўқирди. Хонов одатига хилоф равишда жим бўлиб қолган эди, фақат кейинги саҳифани очаётганида сигаретани очкўзлик билан тортиб, ўзича: «Шундай, шундай!..» дея минг-ғирлаб қўярди.

Ўқиган сари юзи ёришиб, кайфияти кўтариларди. Унга ўзининг шахсий муваффақиятсизликлари — Шакарнинг ғойиб бўлиши ва Олтинжамолнинг қатъий қарори, қўл остидаги ходимлар билан тўқнашувни гапирмаса ҳам бўлади — буларнинг ҳаммаси шикоятга алоқадордек туюларди.

Хонов тахминан дафтарнинг ярмига бориб қолганида бир зум бошини кўтариб:

— Бу Тўйли Мерган Ортиқ шайхни қишлоқдан ўзбошимчалик қилиб ҳайдаб юборибди-да? — деб луқма ташлади.

— Бўлмасам-чи! — Ғайли қийшиқ сурбетлик билан тасдиқлади унинг гапини. — Бу қутурган шахсдан бошқа кимама авлиё одамни ўз уйидан қувиши мумкин.

— Мен ҳам шу фикрдаман, — Хонов қаноат ҳосил қилгач, яна ноёб дафтарга энгашди.

Раиснинг келишган гавдасидан кўзини узолмаган Ғайли мириқиб кўк чой ичаркан, терга ботганча: «Аттанг, кеч пайқаб қолибман-да! Худди қадимги Хева дарвишларига ўхшаб бекорга у эшик билан бу эшикка санқиган эканман-да. Тўппа-тўғри шу ёққа келишим керак экан...» — деб афсусланарди.

Охириги саҳифага етгач, Хонов бошини хиёл кўтариб:

— Демак, қария, сиз колхоз қурилишида ҳам иштирок қилгансиз, шундайми? — дея сўради.

— Албатта-да!! — Қийшиқ кўкрагига уриб қўйди. — Биз ўлкада бахтли ҳаётнинг пойдеворини қурганларданмиз! Бу Тўйли Мерган тайёрига келган. Қадрдон колхозимизни босмачилардан ҳимоя қилиш учун қумга қўмилиб, қанчадан-қанча ўқларга кўксимизни қалқон қилишга тўғри келган. Ҳокимиятимиз учун жонини жабборга берган одамни трактор билан босиб мажақлашларига бир баҳя қолди...

— Жиноят бу! Кечириб бўлмайдиган жиноят! — деган хулосага келди райижроком раиси, сўнг қора дафтарни ёпди.

— Сўзларингиз ҳақ, ҳурматли ўртоқ! — Ғайли бўшаган чойнакни бир чеккага суриб қўйди-да, ғадир-будир тишларини кўрсатиб, миннатдорчилик билан тиржайиб қўйди.— Одил одамнинг сўзини айтдингиз.

— Тўйли Мерганнинг қилмишини бундан бошқача қандай баҳолаш мумкин,— деди Хонов ва дафтарни столнинг тортмасига солиб қўйди.— Гап бундай, қария, сиз хотиржам уйингизга кетаверинг. Ўзим тегишли чорасини кўраман.

— Раҳмат, азизим! Ҳаммамиз сиздан миннатдор бўламиз,— тантана билан деди Ғайли қийшиқ ва энди ўрнидан турмоқчи бўлиб чоғланган эди, яна қайтиб ўтирди.— Фақат сизга халақит беришмаса бўлгани,— ташвишланиб қўшиб қўйди у.

Кутилмаганда айtilган бу гап Хоновга ёқмади.

— Ким экан у менга халақит берадиган? — деди у суҳбатдошига нафрат билан қараркан.

Қийшиқ хижолат тортган бўлиб, қўлини столнинг четида ётган сигаретага узатди.

— Чексам бўладими?

— Бемалол!

Шикоятчи гугурт қидириб, чўнтагини кавлаётганини кўрган Хонов ўз қўли билан унга чектирди, бундай ҳол камдан-кам бўларди. Ғайли буруқсатиб тутун чиқаргач:

— Ақлли одамлар ҳар эҳтимолга қарши йўқолиб қолишини назарда тутиб, учта дафтарга кўчириб ёзишимни маслаҳат беришди,— деб қўшиб қўйди.

— Қўрқманг, қария, дафтарингиз менда йўқолмайди,— дея Хонов уни ишонтирди ва қизиқиб: — Қолган иккитаси қаерда?— деб сўради.

— Биттасини ўзимда қолдирдим, ҳар ҳолда, эҳтиёткорлик қилган яхши-да. Николай даврида ясалган темир сандиққа солиб қулфлаб қўйдим. У хотинимга бувисидан бисот бўлиб қолган... Биттасини сизга олиб келдим. Яна биттасини кеча райком секретари ўртоқ Қорлиевга бердим.

Бу ном тилга олиниши билан Хоновнинг кайфияти бузилди. Ишни бундай тус олишини у сира ўйламаган эди.

— Агар шикоятингизни Қорлиевга берган бўлсангиз, унда нега менинг олдимга келдингиз? Ёки сиз шикоят бу тўйда ҳаммага улашадиган тортиқ деб ўйладингизми? Ундай бўлса, Қорлиевнинг ўзи аниқлайверсин.

— Бердисини айтгунча уриб ўлдирманг, деган нақл бор!

— Қисқароқ қилинг!

— Одамлар уни кўкка кўтаришса ҳам, бироқ у шахсан менга ёқмади...— дея гапида давом этди Ғайли.

— Қорлиев нима деди? — Ижроком раиси унинг сўзини бўлди. Аммо Қийшиқ шошилмасди.

— Мен ундан ҳимоя излаб борган эдим. Унинг олдига одамгарчилигини йўқотган колхоз раҳбарларимиз тўғрисидаги шикоят билан борган эдим. У бўлса, менга шикоятингизни аввал правлениеда кўришсин, деди. Ўзингиз айтинг-чи, у ерда ким кўради? Шоҳсултонми? Нима, у алвастини мен билмайманми? Бу чўрининг тили ким билан бирлигини билмайманми? Агар Тўйли Мерган мени ҳатто трактор билан мажақлаб, ўғитга айлантириб юборганда ҳам, у бир оғиз ҳам унга танбеҳ бермаган бўларди.

— Сиз, уларнинг тили бир дедингиз-а,— Хонов яна жонланди.— Сизнинг сўзингизни қандай тушуниш мумкин? Нима, улар яқин муносабатдадилар?

— Яқин бўлганда қандоқ.

— Агар юзлаштирсак, тасдиқлайсизми?

— Буни қарангу! Ахир колхозда каттадан-кичик-кача, ҳатто йўрғақдаги гўдаккача ҳамма янги раис билан собиқ раис орасидан ҳатто қил ўтмаслигини биллади-ку.

— Улар қаерда учрашишади? Уларни пинҳона учрашадиган жойларини айтинг.

— Учрашадиган жойларини?

— Қўрқманг, қария. Мендан яширмасангиз ҳам бўлади.

— Бунақа ишлар ҳақида мен ҳеч нарса билмайман, ҳурматли ўртоқ. Агар улар пинҳона учрашади десам, туҳмат қилган бўламан.

— Сиз қўрқяпганга ўхшаяпсиз, қария. Хўп, майли, фикрингизни тушундим... Айтинг-чи, Қорлиев билан қандай қарорга келдинглар.

— Шу қарорга келдикки... «Аввал колхозчилар ўз фикрларини билдирсин, биз кейин айтамыз», деди. Мана шундай қилиб, унинг олдидан ҳеч нарсасиз чиқиб кетдим.

— Ҳа, у демократияни сақламоқчи.

— Нима қилмоқчилигини билмайману, фақат бари бир ҳимоя топанман...

Ғайли лабларини ялаб, яна ниманидир қўшимча

қилмоқчи эди-ю, бироқ Хонов иккала қўли билан столга уриб, ўрнидан турди:

— Майли! Биз шикоятингизни аниқлаймиз. Шу ерда, мана шу хонада!

— Иншооллоҳ, иншоолоҳ! Тўйли Мерганни ишдан олишгандан сўнг газабдан ўзини қўйгани жой тополмаяпти. Агар уни ҳозир қаттиқ қўл билан тийиб олинмаса, одамларни ҳатто ўчоғига олов ёқишига ҳам хўжайинлик қиладиган бўлади.

— Тийиб қўямиз, қария! Хотиржам бўлинг!

Шикоятчи чиқиб, эшик ёпилиши билан Хонов тортмадан қора дафтарни олиб, яна уни варақлай бошлади.

«Эҳ, қани энди бу шикоят билан фақат Тўйли Мерганнигина эмас, бошқа баъзи бировларни ҳам тийиб олсам», деб ўйлади-да, телефон трубкасини олиб, райком секретарининг номерини терди.

— Салом, ўртоқ Қорлиев. Хонов гапиряпти. Сиз билан бир масала ҳақида маслаҳатлашмоқчи эдим. Ҳозир менинг олдимга Тўйли Мерганнинг бригадасидан кекса колхозчи кирган эди...

— Ғайли қийшиқми?

— Э, демак, сизнинг ҳам хабарингиз бор эканда,— Хонов ўзини ҳеч нарсани билмаганликка солди.

— Ҳа, Тўйли Мерган ҳақида ёзган шикоятини ўқидим.

— Хўш, қандай фикрдасиз?

— Ҳозирча бизнинг аралашимизни кераги йўқ, деб ҳисоблайман. Аввало колхозчиларнинг ўзлари икковининг хулқига баҳо беришсин. Албатта, Тўйли Мерган қўрқитиш йўлини қўллаб, Ғайлининг томорқасига тракторни қўйиб яхши иш қилмаган. Аммо, Ғайли мен билишимча, йиллаб ишдан бўйин товлаб келган шахс.

— Демак, бу масала бўйича колхозда ҳаққоний қарор чиқаришади, деб ўйлайсизми?

— Ўйлайманки, чиқара олишади.

— Сизнингча, Тўйли Мерганнинг иштироки тўғри хулоса чиқаришга таъсир қилмайдими?

— Ахир, у ерда хўжайин Тўйли Мерган эмас-ку. Правление бор. Партия ташкилоти бор. Аниқлашади! Агар бирон жойи нотўғри бўлса, биз тўғрилаймиз.

— Шахсан мен бошқача фикрдаман. Менимча, бу ерда прокурорнинг аралашуви шарт.

— Прокурор ҳам коллективнинг фикрига бефарқ қарай олмайди, ўртоқ Хонов.— Қорлиев расмий оҳанг-

да гапирди,— Бу яккаю ёлгиз овоз, прокурор ҳам унга қулоқ солишга мажбур.

— Ҳечқиси йўқ, меникига ҳам қулоқ солишади.

— Бу ўйингиз чакки.

— Тушунсангиз-чи, ўртоқ Қорлиев! Ғайли шунақа одамки, унда қутулиш осонмас. Унинг колхоз қурилишидаги хизматлари катта. У ўттизинчи йилларнинг фаол қатнашчиси...

— Ўттизинчи йилларнинг фаол қатнашчиси,— райком секретари унинг гапини бўлди,— бизнинг вақтимизда ҳам у ишдан бўйин товляпти-ку. Акс ҳолда, унинг меҳнати ярим чақага арзймайди. Балки мен янглишаётгандирман, аммо буниси менга аниқ.

— Демак, сизнинг фикрингизча...

— Мен ўз фикримни айтиб бўлдим, ўртоқ Хонов. Келинг, вақтни бекор ўтказмайлик-да, бошқа зарур ишлар билан шуғулланайлик. Иккимизнинг ҳам ташвишимиз бошимиздан ошиб ётибди. Айтгандек, бу ёққа бир кириб кетсангиз яхши бўларди. Анатолий Иванович ҳам келади. Агар мумкин бўлса келинг,— Қорлиев гапини тугатиб, трубкани қўйди.

Хонов Қорлиевнинг хонасига райкомнинг иккинчи секретари билан деярли бир вақтда кириб келди.

— Ҳозирча чой ичиб ўтиринг,— дея таклиф қилди Қорлиев,— унгача мен машинкадан чиққан мақоламни ўқиб тугатаман. Ашхободга зудлик билан жўнатишим керак. Икки вараққина қолди, холос.

Хонов чой ичмаслигини айтди.

— Агар сир бўлмаса, мақола нима ҳақида? Пахтами ёки нон тўғрисидами?— деб сўради.

— Унисиям, бунисиям ҳақида эмас,— райком секретари табассум билан жавоб қилди.— Аниқроғи, маънавий озиқ ҳақида.

— Демак, адабиёт ҳақида экан-да.

— Топдингиз. Ашхободда олтмишинчи йиллардаги поэзиямиз ҳақида музокара бошланибди. Менам, поэзиянинг бир мухлиси сифатида баъзи бир фикрларимни билдиргим келди.

— Бу ерда ўзимизни баҳсимиз ҳам етиб ортади,— Хонов энсаси қотиб гапирди.

— Сиз яна шикоят ҳақида гапиряпсизми?!

— Мен бари бир сизнинг фикрингизга қўшилмайман, ўртоқ Қорлиев. Қатъиян қўшилмайман!

— Яхшиси, сиз чойдан ичиб туринг,— Қорлиев бу гапга бошқа қайтиш нияти йўқлигини мулоҳимлик би-

лан тушунтиришга ҳаракат қилди.— Нимага ичмаяпсиз?— у ўқишни давом эттираётиб сўради.

— Ҳақиқатданам, келинг, мен сизга қуйиб берай,— деб таклиф қилди Сергеев.

— Шахсан мен чой ичишни эмас, овқатланишни хоҳлаяпман,— деб таъ олди Хонов.— Кеча кечқурундан бери оғзимга ушоқ ҳам олганим йўқ.

— Нима учун?.. Эҳ-ҳа, ҳа, ҳа. Хотинингиз кетгани сира эсимда йўқ.

— Сиз қаердан била қолдингиз?— Хонов ҳайқариб юборди.

— Шакарни вокзалда учратиб қолдим,— деб тушунтира бошлади Сергеев.— Мен Тошкентдан, командировкадан қайтаётган эдим, у поездга ўтираётган экан. Уни сиз кузатиб чиқмаганингиз менга ғалати туюлди...

— Бундан сиз ўзингизча хурсанд бўлиб, хотиним мени ташлаб кетган деган хулоса чиқардингизми, — Хоновнинг жаҳли чиқиб кетди.— Сизни ранжитишим мумкин, Анатолий Иванович, Хонов хотинини ташлаб кетиши мумкин, лекин хотини Хоновни ташлаб кетмайди! Огаевга ўхшаган гийбатчилар қанчалик бичиб-тўқишмасин, Шакар Ашхободга онасиникига кетган. Бир оз айланиб келсин, деб ўзим жўнатдим.

— Ишонинг, сизни хафа қилиш ниятим йўқ эди, ўртоқ Хонов,— Сергеев елкасини қисиб қўйди.— Мен Шакарни кўрганимни ҳеч қандай ғаразсиз айтдим-қўйдим-да.

Ўз иши билан банд бўлган Қорлиев ижроком раиси билан иккинчи секретарь ўртасидаги суҳбатга деярли қулоқ солгани ҳам йўқ. Мақолани ўқиб бўлиб, конwertга солгач, хўрсиниб деди:

— Албатта, яна икки кун кечқурун ўтирганимда яхши бўларди-ю, лекин энди ҳеч нарса қилиб бўлмайди. Айтмоқчи, Огаевнинг соғлиғи қалай?

Хонов бу саволга нима ҳам деб жавоб бериши мумкин? Ахир, мажбур бўлиб навбатчи врачга телефон қилганидан бери у бирон марта ҳам касалнинг аҳволи билан қизиққани йўқ-ку. Тўғри, икки кун аввал унинг олдига қишлоқ хўжалик бошқармасининг бошлиғи кириб, кўринишидан тафтишчининг аҳволи ёмонлигини, аммо яқин кунларда касалхонадан чиқиб қолиши мумкинлигини айтиб, уни бир ойга Кисловодскка жўнатилса яхши бўларди, деган эди. Унинг ақлини кирги-

зиб, путёвкани талон-торож қилишдан сақлаб қолишга тўғри келди.

Шундай қилиб, гап аввало Шакар ҳақида, кейин Оғаев тўғрисида! Кейин Ғайли қийшиқнинг шикоятига тааллуқли баҳс. Буларнинг ҳаммаси Хоновни зимдан иш кўришга чорлади. У Қорлиевнинг саволига қанчалик мулойимлик билан жавоб беришга ҳаракат қилмасин, унинг овозидан бари бир дарғазаблиги сезилиб турарди.

— Оғаевдан соғлом одам йўқ.

— У касалхонадан чиқдими?

— Бугун бўлмаса, эртага чиқади. Жонини роҳатини билиб, дам оляпти...

— Қандай қилиб дам оляпти? Врачларнинг айтишига қараганда...

— Ахир, врачларга ишониб бўладими? Дунёда мендан соғлом одам йўқ, сизни ишонтириб айтаманки, агар уларнинг қўлига тушсам, тобутга тиқиб қўя қолишади.

— Оғаев тўғрисида бундай гапиришга қандай асосингиз бор? — Сергеев эҳтиёткорлик билан сўради.

— Сиз у одамни билмайсиз, Анатолий Иванович, — Хонов ҳаяжонланиб гапира бошлади. — Сиз унинг қанақалигини билмайсиз-ку...

— Ахир, сиз Оғаевни, менимча, яқиндагина мақтаган эдингиз-ку?

— Тўғри, мақтаганман, — Хонов иқрор бўлди. — Бироқ янглишган эканман. Одамни билиш учун у билан бир пуд тузни баҳам кўриш керак, деб бекорга айтишмаган экан. Оғаев хушмуомала, очиқ одам, шуниси менга ёққан эди. Энди билсам, ор-номуси йўқ, порахўр экан.

— Нима деддингиз? — Қорлиев ҳайрон бўлиб қолди. — Порахўр?

— Энг юлғич порахўр! — дея тасдиқлади Хонов.

Қорлиев хаёл сурганча, бағбақасини қашиб, ўрнидан турди ва узун столнинг кўндалангига қараб юра бошлади. Узининг гаплари райком секретарига таъсир қилганини тушунган Хонов чўнтақларини кавлаб, сигарета олди. Қорлиевга сигарета қутисини узата туриб, қўшиб қўйди:

— Албатта, у бундан бўйин товлаши мумкин. Лекин мен тўғри сўз одамман, ҳар бир нарсани ўз номи билан аташга одатланганман. Оқни — оқ, қорани — қора дейман. — У райком секретарининг жавобини кутиб бир зум тўхтаб қолди, бироқ у индамади, бу ҳол Хонов-

ни негадир тўсатдан ташвишлантирди. — Нега индамай-сиз? — у буруқсатиб тутун чиқариб хитоб қилди. — Сиз исбот керак демоқчимисиз?

— Худди шундай! — Қорлиев тўхтаб, унинг юзига тикилди. — Далил бўлмаса, бу бўҳтон ўзингизнинг устингизга келиб тушиши мумкин.

— Менда далил бўлганида борми, унинг ёқасидан ўзим олардим-а. Борди-ю, факт бўлганидами, у ҳозир касалхонада қорнини силаб ётмасдан бошқа жойда ётган бўларди.

— Тўйли Мергани ҳеч нимада фош қилолмагани учун унга шундай айбни юкляяпсиз, деган хулоса чиқариш мумкин?

— Мутлақо тўғри!

— Бошқача айтганда, Тўйли Мерган гуноҳини яшириш учун Огаевга пора берган, шундайми? Бу ақлга тўғри келмайдиган гап!

— Мен бўлсам, аксинча, пора олганлигига аминман! Борди-ю, Тўйли Мерган бермаган бўлса, у вақтда Дурди Кепбон берган.

— Менинг билишимча, Дурди Кепбон етти кунлик тафтиш вақтида Огаевга ҳатто бир пиёла чой ҳам бермаган.

— Кўк чой ўрнига оқи билан сийлашгандир-да. Фараз қилишимча...

— Келинг, фаразларсиз гаплашайлик, ўртоқ Хонов. Акс ҳолда, бизни тухматчиликда айблашади. Мен Тўйли Мерганга кафил бўлгандек, Огаевга кафиллик қилолмайман, аммо бу уни порахўрликда айблашга асос бўлолмайди. Сизнинг шубҳангиз эса шахсан Тўйли Мерганга бўлган адоватингиз туфайли. Ва ҳадигингиз...

— Мен, эртами-кечми шу хилдаги гапларни гапиришингизни билардим. Ниҳоят, сиз очиқчасига...

— Мен яширинишга ҳаракат қилаётганим йўқ.

— Жуда соз-да! Модомики, очиқчасига гаплашишга ўтган эканмиз, мен ҳам дилимдаги бор гапни айтаман. — Қаландар Хонов аста-секин овозини кўтариб борди. — Сиз ўзингизни гуноҳсизман, деб ўйламанг. Агар мен ҳаддан ортиқ шубҳаланувчи бўлсам, сиз жудаям ишонувчансиз. Мен умримда сизга ўхшаган ишонувчан одамни сира учратмаганман. Сизга бутун олам эзгуликка тўладек туюлади. Худди ёруғ дунёда биронта ҳам қаллоб қолмагандек. Ён-атрофингизда фақат ҳақиқатгўйлар юргандек. На ўғри, на қаллоб бор!

— Бунинг нимаси ёмон?— дея сўради Сергеев.

— Жуда ёмон-да!— Хонов овозини баландлатди.— Жирканч! Ишонувчанлик ишимизга халақит беради! Одамларни бузади...

— Масалан?— Анатолий Иванович яна савол берди.— Яна Тўйли Мерганми?

— Ҳа, яна Тўйли Мерган!— Хонов шу заҳотиёқ гапни унга ёпиштирди.— Уни ахир бекорга ишдан олишмаган-ку. Бу одамга ишонишдан қандай наф бор?

— Жуда катта фойда бор-да!— Қорлиев тезда жавоб берди.— Биз унга колхозни йилдан-йилга орқага судраётган қолоқ бригадани ишониб топширдик. У ҳозирдаёқ анча ишларни йўлга қўйди. Нима, бу камми?

— Сиз масалага бир томонлама ёндошяпсиз, ўртоқ Қорлиев. Ўзингиздаги ўта беғамлик туфайли ишнинг пахта ва пландан ҳам муҳимроқ томонини, бу воқеанинг ахлоқий томонини ёдингиздан чиқаряпсиз. Мен сизга Тўйли Мерганни колхозда қолдириб бўлмайди, чунки одамлар билан гижирлашиб юради, деб айтмаб-мидим?

— Айтгандингиз.

— Хўш, кимнинг гапи тўғри бўлиб чиқди? Меникими ёки сизники? Гарчи, мен ҳадикчи ва туҳматчи бўлсам ҳам, ахир ҳақ бўлиб чиқдим-ку.

— Тўйли Мерган Ғайли қийшиққа нисбатан ноўрин иш қилганига иқроман. Жуда хунук иш бўлган! Аммо Тўйли Мерганнинг хатти-ҳаракати колхознинг елкасида ўтирган текинхўр Ғайли қийшиқнинг феъл-атворидан келиб чиққанини ёдингиздан чиқарманг.

— Демак, одамларни сен текинхўрсан деб, трактор билан мажақлаб ташлаш мумкин экан-да? Шундайми?

— Фактни бузиб кўрсатманг, ўртоқ Хонов. Ҳали ҳеч ким трактор билан мажақланмаган.

— Бугун бўлмаса, эртага мажақланади. Айниқса, сиз Тўйли Мерганга ўхшаган ўзбилармонларни қўллаб-қувватласангиз.

— Қани, бўлмаса, районимизда ўзбилармончиликка қарши кураш бошлаймиз, фақат ҳамма даражалар бўйича.— Қорлиев табассум билан таклиф қилди.— Дарвоқе, яқинда Санжар оғанинг олдига бормоқчиман, қайтишда «Пахтакор»га киришни мўлжаллаяман. Балки, менга ҳамроҳ бўларсиз?

Масалага якун ясалса-да, бироқ ижроком раисини тўхтатиб бўлмасди.

— Тушунсангиз-чи,— деб такрорлади у,— Тўйли Мерган тамом бўлган одам, уни судраганингиз билан обрўйингиз ошмайди. Ҳалиям кеч эмас, ундан воз кечинг. Агар бугун унинг йўлини тўсмасангиз, эртага шунақа ҳунарлар кўрсатадики!..

— Сиз нима десангиз деяверингу, ўртоқ Хонов, аммо мен одамларга ишонгим келади!— деди Қорлиев стол ортига ўтираётди.— Баъзан янглишишим мумкин, бу аниқ. Бари бир ишонгим келади. Айниқса, Тўйли Мерганга ўхшаган ҳалол, ғайратли, бегараз одамларга ишонаман. Айтгандек, бу гапни бас қилайлик! Келинг, маълумот билан шуғулланайлик.

XXV

Уша куни кечқурун Шоҳсултоннинг хонасида бюро аъзоларидан ташқари икки оиланинг вакиллари ҳам қатор ўтиришарди. Хонанинг бир чеккасида Тўйли Мерганнинг, иккинчи томонида эса Илли Бесўнақайнинг оиласи ўрин олганди. Элмурод ҳам таклиф қилинган бўлиб, бошқалардан сал четроқда, эшикка яқинроқ ўтирарди. Гап ўша хунук, қайсики, ҳозир фақат «Ёзбиби учун бўлган жанжал» воқеаси деб аталаётган кун ҳақида борарди.

Кекса авлод вакилларининг юз-кўзидан норозилик ифодаси яққол сезилиб турарди. Тўйли Мерганнинг қовоғи солиқ, чунки куни бўйи жуда чарчаганди. Илли Бесўнақай бўлиб ўтган воқеадан афсуслангандек, бошини ҳам қилганча чекиб ўтирарди. Оқнобот хола нияти амалга ошмаётганидан ва бутун ҳаракати зое кетганидан одатдагига кўра ранги синиққан кўринарди. Аммо Ёзбибининг онаси ўзини ҳаммадан ёмон ҳис қиларди. Гарчи, Донди кампир тилини тийиб ўтирган бўлса-да, бурнини тортиб-тортиб гоҳ қизига, гоҳ Элмуродга нафрат билан тикилгани ҳар қандай маънодор гапдан оғир эди.

Ферма мудир Оймуродов ҳаммадан кейин келди ва бу одатдагидан ташқари суҳбатга жон киритди. Шоҳсултон Оймуродовнинг бугун ўзини қувноқ тутаётганининг сабабини яхши биларди. Колхоздаги ҳар бир кўнгилсиз воқеа унга қўл келарди: биринчидан, аввало раиснинг обрўсига путур етарди, иккинчидан эса, кўнглига сиққанча ғийбат қилиш имконини

берарди. Агар, борди-ю, бугун унга маслаҳат сўраб, мурожаат қилишса борми! У очиқ-ойдин фикрларини айтган бўларди-я!

«Нега ажабланыпсиз?— дерди у одамларга.— Агар артелга бошчилик қилишга муштумдек шу тентак қиздан бошқа биронта тайинлироқ эркак тополмаганларингдан кейин яқинда йигитларимиз болтага ёпишибгина қолмай, балки каллакесар ҳам бўлиб кетадилар!»

Оймурадov ўзининг хурсандлигини яширолмай, анча вақтгача хонада у ёқдан-бу ёққа юрди.

— Сиз бирон ёққа шошилмаяпсизми?— сўради Шоҳсултон ундан ишонч билан.

— Шошаётганим йўқ десам ҳам бўлади,— дея ферма мудирини дарров ўзига бино қўйди...— Сени ўрнингда мен бўлганимда.

— Хўш, нима қилган бўлардингиз?

— Шунча одамни дим хонамда олиб ўтирмасдан, айбдорни милиционернинг қўлига топшириб, шаҳарга жўнатиб юборган бўлардим.

— Ким айбдорлигини аниқ биласизми?

— Бу ерда билишни кераги ҳам йўқ! Ким болтага ёпишган бўлса, ўша айбдор!

— Ҳамма нарсани оппа-осон ҳал қиласиз-а!

Ферма мудирини хахолаб кулиб юборди.

— Кулгингиз ўринсиз, ўртоқ Оймурадov! Сиз учун бу бир эрмак бўлса, унга қараб туриб, ўзимни қўйгани жой тополмаяпман,— Шоҳсултон Ёзбиби томонга ишора қилди.

— Ҳа, оқсоқол бўлиш осон эмас...

— Келинг, ҳозирча пичингни йиғиштириб турайлик, ўртоқ Оймурадov! Одамлар бизнинг қароримизни кутишяпти.

— Марҳамат, ҳал қилавер! Ким сенга халақит беряпти?

— Сиз ўзингизга четдан бир назар ташланг-а,— деб гапида давом этди Шоҳсултон.— Бу ерга йиғилишимиздан мақсад ўртоқларимизнинг қандай аҳволга тушиб қолганларини юзларига айтиб, уларга ёрдам бериш, сиз бўлсангиз ўйламай-нетмай бу йигитчани милицияга топшириб, шу билан ишни босди-босди қилмоқчисиз.

— Сен уни йигитча деб атаяпсанми!— Оймурадov отаси билан ёнма-ён ўтирган барваста Аҳмад томонга қўлини бигиз қилиб кўрсатаркан, хахолаб кулиб

юборди.— Агар у йигитча бўлса, унда мен йигит эканман-да!

Оймуродовнинг Шоҳсултонга «сен» деб мурожаат қилиши, маҳмадоналиги Дурди Кепбоннинг газабини қўзитиб юборди.

— Бу шундоққина кўриниб турибди,— дея тўнгиллади у.— Ҳали сен ёш боласан!

Хонадагилар юзига кулги югурди, Тўйли Мерган бўлса хахолаб кулиб юборди.

— Дурди оға, ҳазилни бас қилинг,— деб Шоҳсултон қовоғини уйди.— Келинг, яхшиси, ишдан гаплашайлик.

— Қариялар қандай қарашларини билмайману.— ферма мудир Дурди Кепбон томонга ишора қилиб давом этди,— бу иш менга беш қўлдек равшан. Ахир Аҳмад болтага югурган бўлса, биз қонунга мурожаат қилишимизга тўғри келади.

— Ахир, гап бу ерда болта билан Аҳмаддами!— хитоб қилди Шоҳсултон.— Биз бу ерда ўзимиз ҳақимизда — коммунистлар, правление аъзолари ҳақида гапиришимиз керак. Агар биз одамлар билан чинакамга ишлаган бўлганимизда эди, Аҳмад ҳам болтага ёпишмасди, Илли оға ҳам қизариб ўтирмаган бўларди. Иш эса жанжалга бориб тақалмасди. Сиз бу ҳақда ўйлаб кўрдингизми?

Ферма мудир бу нарсалар ҳақида бош қотиришни ҳатто хаёлига ҳам келтирмаганди.

— Ўртоқ раис, жудаям ошириб юбординг-ку!— яна кулди у.

Ферма мудирининг одамнинг газабини келтирадиган хулқи, ҳеч кимни писанд қилмай, борган сари оёқ-ости қилиши, ҳатто Илли Бесўнақайни ҳам гапиришга мажбур қилди.

— Сен, отангга ўхшамабсан, онангга тортибсан,— у ҳар доимгидек Оймуродовга оҳиста гапириб мурожаат қилди.— Гарчи, жойи жаннатда бўлгур, бечора отанг бутун умрини оёқяланг ўтказган бўлса ҳам, у жуда мулоҳазали эди. Қўшниларининг бошига шунга ўхшаш мушкул иш тушганда у сенга ўхшаб жилпангламасдан, қўлидан келганча, ёрдам қилишга ҳаракат қиларди. Шунинг учун ҳамма уни севиб, ҳурмат қиларди. Одамларга нисбатан очиқ кўнгил эди. Негадир сенда бунга ўхшаш хислатни кўрмаяпман...

Оймуродовнинг отаси дунёдан ўтганига анча вақт бўлган, шунинг учун ҳам ёшлар уни яхши эслашол-

масди. Аммо бутун Мурғоб унинг ғийбатчи онасини жуда яхши биларди. Оймурадодга онасини эслатиб пеш қилишлиги худди оловга керосин сепилгандек бўлди.

— Сен, қария, оғзингга келганини гапираверасанми!— пўписа қилди у.— Мен бу гапларга чидолмайман...

Бироқ Илли Бесўнақай у томонга ҳатто қиё ҳам боқиб қўймади.

— Сенда илтимосим бор, Шоҳсултон,— деди у.— Мана, ўғилларим Аҳмад билан Юсуф ўтиришибди. Мен сенга гапирадиган гапимни уларни эшитиши шарт эмас. Ўғилларимга рухсат бер, бу ерда қийналиб нима қилишади. Уйга бориб, дам олишсин, ахир тонг саҳарлаб пахта тергани чиқишади. Биз бу ерда уларсиз баъзи нарсаларни ҳал қилиб оламиз.

Қария ўғилларининг олдида гапиришга уялаётганини Шоҳсултон дарров фаҳмлади. У Дурди Кепбонга, Ражаб Нурёғдиевга, Воймурод Оймурадодга ва правлениенинг бошқа аъзоларига савол назари билан қараб қўйди.

Оймурадоддан ташқари бюро аъзоларининг ҳаммаси бошларини ирғаб розилиklarини билдиришди.

— Қани, йигитлар, бўлмаса бориб дам олинглар,— деди у Аҳмад билан Юсуфга.— Биз бугун бари бир ҳеч нарсани ҳал қилмаймиз, умумий мажлисга эса сизларни таклиф қиламиз.

Ака-укалар рухсат тегиши биланоқ кўз очиб-юмгунча кўздан ғойиб бўлишди. Илли Бесўнақай яна гап бошлади:

— Шоҳсултоннинг гапи ростга ўхшаб қолди. Ахир, бу ерда болалар айборми? Болаларга нимани ўргатсанг, ўшани қилишарди. Ақли қисқа ва эскиликка ёпишиб олган кекса аёлдан нимани ҳам кутиш мумкин? Агар бу ерда айбдор ким деб сўралса, албатта мен бўлиб чиқсам керак. Бу совчиликка вақтида аралашганимда, занглаган болтага ҳам қўл югурмасди, оилам ҳам шарманда бўлмасди...

Очиқ деразадан правление олдида машина келиб тўхтади. Қоронғида кимнинг машинаси эканини аниқлаш қийин эди. Машина эшиклари тарақлаб ёпилиб, ҳайдовчига берилган қандайдир топшириқлар қулоққа чалинди, тунги сукунатда қадам товуши яққол эшитилди.

— Район вакиллари келганга ўхшайди,— кўчада-

ги: шовқин-суронга қулоқ селаркан, тахмин қилди Тўйли Мерган.

Ҳақиқатданам, у шу сўзларни айтиб улгурмасдан хонага Муҳаммад Қорлиев билан Қаландар Хоновлар кириб келишди.

Меҳмонлар саломлашгач, дабдурустан бостириб киришгани учун узр сўрашди-да, улар таклиф қилинган жойга — раиснинг ёнига ўтиб ўтиришди.

Орага бир оз вақт сукунат чўкди.

— Биз шунчаки йўл-йўлакай кирдик, вақтинглиз-ни олмаймиз. Бизга эътибор берманглар,— деди райком секретари.— Давом эттираверинглар, марҳамат.— Шоҳсултонни саросимага тушганини кўриб, у жилмайиб, қўшиб қўйди:— Биз правлениенинг мажлиси устидан чиққанга ўхшаймиз. Қизиқ, қанақа масала бўйича?

Шоҳсултон Илли Бесўнақай оиласида бўлган воқеани ипидан-игнасигача айтиб беришга ҳаракат қилди.

Қорлиев гапни эшитаркан, ер остидан Ёзбиби билан Ёлмуродга қараб қўярди. Йигит билан қизнинг истаралари иссиққина эди, бир-бирларига билинар-билинамас ўхшаб кетардилар. Хонов улар томонга ҳатто кўз қирини ҳам ташламади. Унинг кўрнишидан бу ерда бўлаётган гапларни эшитишга хоҳиши йўқдек туюларди.

— Ўртоқлар мана шундай воқеа содир бўлди,— деб ҳикоясини тугатди Шоҳсултон.

Хонов дарров жонланди. У ўзига бино қўйиб, йўталди-да, кейин:

— Бу ҳаммаси тушунарли, лекин болтага ёпишган қаҳрамонлар кўринмайди-ю?— деди.

Тилини зўрға тийиб турган Оймуродов қулай фурсатни қўлдан бой бермади.

— Уларни ухлашга жўнатишди,— дея масхаро-муз кулиб қўйди.— Агар улар тўйиб ухлашмаса, Тўйли Мерган эртага пахта планини бажаролмайди-да!

Хонов Тўйли Мерганга савол назари билан қараб қўйди, лекин у миқ этмай ўтирарди.

«Бу одам мени назарига идмаепти...» ўйлади Хонов ва ғазаби қўзиб, очиқчасига гапира бошлади:

— Мен сиздан сўраяпман, ўртоқ Мерганов! Ёки сиз бу ердаги гапларни эшитмаяпсизми?

— Икки қулоғим билан эшитаяпман,— истеҳзоли жавоб берди Тўйли Мерган.

— Бу қанақаси-а?— Хонов борган сари ҳаяжонланарди.— Ўртоқ Мерганов аввалига коллективингизнинг кекса аъзоси, хизмат кўрсатган одамни трактор билан мажақлаб юбормоқчи бўлган, энди бўлса совет ўқитувчиси ҳаётига суиқасд қилган жиноятчининг ёнини олиб, уни паноҳига олишга ҳаракат қиляпти.

Бу сўзлардан сўнг ғовур-ғувур кўтарилди, сўнг бир оз пасайгач, Илли Бесўнақай ўзини борлигини эслаиб қўйди.

— Сиз, қимматли ўртоқ, шошилманг,— у стол ортида савлат тўкиб ўтирган райижроком раисига қараб қўйди.— Биз бу ерда ким кимнидир паноҳига оляпти, кимдир ўзини яширишга ҳаракат қиляпти, деб ўйлаётганимиз йўқ. Агар сизга жиноятчи керак бўлса, мана бу менман.— Илли бармоғи билан кўкрагига ниқтади,— жиноятчи ёнингизда ўтирибди.

— Кимга ишонишим керак ўзи?— Хонов шошиб қолди. — Сизгами, колхоз раисигами, а? .

— Ҳар бир ёмонликни манбаси бўлади, қимматли ўртоқ.

— Сиз, ўша манба менман, демоқчисиз, шекилли?

— Мен сиз келгунингизга қадар ҳам шундай дегандим, ҳозир яна қайтараяпман. Ё тушунарли эмасми, одамлар?

Оймуродов Хоновдек обрўли одамни ўзи билан ҳамфикрлигидан хурсанд бўлганидан, унга сўз беришларини ҳам кутмаёқ, ўрнидан дик этиб турди.

— Ҳаммаси мужмал! Ҳечам тушуниб бўлмайди!— деб бақирди у.— Менимча ёмонликнинг бош айбдори бошқа одам... Агар бунга Тўйли Мерганнинг оиласи сабабчи бўлмаганида, бундай шармандаликка йўл қўйилмаган бўларди. Тўйли Мерган оғзига толқон солиб ўтирган бўлса ҳам, буни ҳаммадан кўра ўзи яхшироқ билади. Агар ихтиёр менда бўлганида-ку, биринчи бўлиб ундан ҳисоб сўрадим-а.

«Яқингача Оймуродовга мендан кўра ақлли, ҳақиқатгўй, мулоҳазали одам йўқ эди,— дея Тўйли Мерган унинг сўзларини эшитаркан, алам билан ўйларди.— Энди бу иккиюзламачини гапини қара-я! Худди одамлар унинг қанақалигини билмайдигандек! Кечagina эшигимдаги итимнинг оғзини ялашга ҳам тайёр эди. Баччағар, бугун бўлса мендан ҳисоб сўраяпти...»

Омон отаси бошини кўтариб, нимадир дейишга тайёрланаётганини кўриб, ўрнидан турди.

— Сиз, ота, ҳозирча ўтира туринг! — у қўлини отасининг елкасига қўйди. — Тўйли Мергандан сизга қандай ҳисобот керак, ўртоқ Оймуродов?

— Сенга ҳеч ким гап бергани йўқ. Керак бўлмаган жойга бурнингни суқма!

— Агар керак бўлмаганида, ўрнимдан турмаган бўлардим. Гапни бошлаганингиздан кейин охиригача давом эттиринг-да.

Ферма мудури йигитдан бунақа зарбани кутмаган бўлса керак.

— Ўртоқ Мерганов! — довдираганча Тўйлига мурожаат қилди. — Уни тўхтатинг! Агар бўлмаса...

Аммо Тўйли Мерган жавоб ўрнига жилмайиб қўйди-да, маъюслик билан бошини сарак-сарак қилди.

Оймуродовни ўғли тенги келадиган йигитчага ёпишиб олгани кўпчиликни ноқулай аҳволга солди. Қорлиев буни сезди-да, ўртадаги ноқулайликни йўқотмоқчи бўлди.

— Омон, сен ажойиб йигитсан, ўзингни бир оз тутсанг бўларди! — деди у.

Бу гап Омоннинг нафсониятига тегмади, чунки у кимга шама қилганларига дарҳол тушунди-ю, попуги пасайиб қолди. Оймуродов ҳам гап кимга қаратилганига фаҳми етиб, нафаси ичига тушиб кетди.

Оймуродов ўрнига ўтириб, чека бошлаганини кўрган Қорлиев бундан кейин ўзини қандай тутишини билолмай, ҳалиям тик турган Омонга яна мурожаат қилди.

— Қани, марҳамат қилиб айт-чи, — райком секретари ундан дангал сўради. — Сендай ёш йигит, ўқиган-тушунган инженер бўла туриб, ўзинг қаллиқ қидирмай, онангни бу ишга даъват этганинг сенга қизиқ туюлмайдими?

— Ҳа, четдан қараганда бу иш аҳмоқона бўлиб туюлади, — деб Омон рози бўлди. — Албатта, онам мени ва Ёзбибининг кўнглини билиб-билмай унаштирмоқчи бўлган. Лекин онам бунинг оқибати яхши бўлишини истаб шундай қилган, мен бунинг учун онамни айблай олмайман. Онам оқ кўнгил ва яхши аёл.

— Бари бир шундай бўлишига қарамай, бугун сен менга ёқяпсан, Омон! — дўстона оҳангда гапирди Қорлиев. — Шуни очиқ айтишим мумкинки, сочингни елканггача ўстириб кечаси билан шаҳар кўчаларида

сангиб юрганинга, ўтакетган саёқ бўлиб кетгансан, деб ўйлагандим. Билсам, колхоздаги иш сенга анча ибрат бўлганга ўхшайди.

Бу гап йигитга шаҳардаги уйда отаси билан жанжаллашиб, колхозга қайтмайман деб оёқ тираб туриб олганини эслатди. Ушандан бери орадан анча вақт ўтган бўлса ҳам, на у, на отаси бирон марта ҳам ўша воқеани эслашмаганди.

Ўзининг қилмишидан пушаймон бўлган Омон отасига айбдорларча, шу билан бирга миннатдорлик билан қараб қўйди-да, кейин райком секретари томон ўгирилди.

— Ўртоқ Қорлиев, мен энди оқни қорадан ажрата бошлаганга ўхшаяпман.

«Итнинг боласи, ахири бўйнингга олдинг-ку» — кўнгли тўлиб ўйлади Тўйли Мерган.

— Эҳгимол, гапингни тугатарсан, — дея маслаҳат берди у.

— Яна икки оғиз гапим бор, ота, шу билан тамом қиламан, — деди Омон ва негадир сўз тополмай жим бўлиб қолди.

— Нега онанга қараяпсан? — уни руҳлантирди Тўйли Мерган. — Уялмасдан гапиравер!

Йигит аввалгидек уялганча, энсасини ғалати қилиб қашиб қўйди.

Шунга қарамай бу нарса Оқноботни кўнглига хуш ёқди. У отасини қувватлаб, оиласи шаънини сақлаб, колхознинг атоқли одами бўлган Оймуродовдан қўрқмай, унга зарба берганидан ўғлидан қалбан фахрларди. Шунинг учун ҳам оғзидан рўмолини олиб, жилмайганча ўғлига:

— Мени хафа қилмайсан, ўғлим! — деди.

Онасидан рухсат текканидан сўнгина, Омон дадил гапира кетди.

— Меҳрибон одамлар! — ҳаяжонланиб гап бошлади у. — Яқин кунларда Тўйли Мерганнинг оиласида тўй бўлади! Шунга ҳаммангизни таклиф қиламан. Ёзбиби сени ҳам таклиф қиламан. Элмурод сени ҳам...

Тўй сўзини эшитган Оқнобот холанинг боши айланиб, кўзлари тиниб кетди. У лабларини қимирлатиб, қандай тўйни назарда тутаётганини ўғлидан сўрамоқчи бўлди. Аммо хонада шовқин-сурон бўлгани учун сўролмади. Ниҳоят, фурсатдан фойдаланиб Омонни тирсагидан ушлаб олди.

— Уғлим, қандай тўй ҳақида гапиряпсан? Қандай тўй бўлади? Ҳосил байрами шарофати биланми?— деб онаси уни ҳоли жонига қўймасди.

— Ойи, юринг! Қанақа тўйлигини йўлда айғиб бераман,— деди Омон ва онасини қўлтиқлаб олиб, тезроқ чиқиб кетишга шошилди.

Бироқ Шоҳсултон бошқаларга тарқалмасликларини ишора қилди.

— Марҳамат қилиб, мени бир оз кутинг, Тўйли оға,— дея илтимос қилди Қорлиев ва Илли Бесўнақайнинг ёнига ўтирди.— Иккита тўйни баравар ўтказилса, яхши бўлармиди?— деди у жилмайиб туриб.— Бунга сиз қандай қарайсиз, қария?

Илли чуқур хўрсиниб, хотинига кўз қири билан қараб қўйди.

— Умуман, ёмон бўлмасди-ку, фақат...— деди-ю, гапи оғзида қолди.

— Нимага иккиланяпсиз? Хотинингиз билан маслаҳатлашмоқчимисиз?

— У билан ниманиям маслаҳатлашардим! Узимнинг каллам йўқми! Гапнинг очиги, худоям бўйдан қисмаган. Туркманларда «Новчага ақл кеч киради» деган мақол бор. Лекин энди ақл кирганга ўхшайди.

— Демак, сиз розисиз?

— Нимаям қилардим,— деди-да Илли қўлларини ёзди.

— Жуда соз,— деди Қорлиев нарироқ кетаркан.

— Сизлар қандай маслаҳатга келгансизлар, мен буни билмадиму бари бир мен қизимни қалин пулисиз узатмайман,— деб пишиллади Донди.

— Гапни бас қил!— дея Илли Бесўнақай хотинига бақирди.

— Шундай қилиб, тўйни қачон ўтказмоқчисизлар?— сўради райком секретари ёшларнинг олдига яқинлашиб.

Элмурод қизариб, Ёзбибига қаради. Қиз ҳам уялиб, ерга нигоҳини тикди.

— Шароитга қараб...— Элмурод қизнинг ота-онасидан хижолат чекиб зўрға гапирди..— Эҳтимол, янги йилга яқинроқ...

— Ҳечқиси йўқ. Янги йилга ҳам яқин қолди. Фақат мени тўйга айтишни эсдан чиқарманглар. Боринглар, иқбол сизга ёр бўлсин!

Ёзбининг Элмурод билан кетаётганини кўрган Донди кампир ўрнидан даст турди-да:

— Каёққа кетяпсан! Онангни ташлаб а?— деганча уларнинг ортидан бақриб қолди.

— Қаёққа кетаётгани билан неча пуллик ишинг бор? Энди қизингни ўз ҳолига қўй!— деди Илли Басўнақай хотинини жеркиб, сўнг стулда ўтиришга одатланмаганидан увушган оёқларини силаб, ўрнида турди. У ҳаммага таъзим қилиб, баланд овозда:— Яхшилар, саломат бўлинглар! Яхшилик билан кўришайлик!— деди.

— Тўйда кўришамиз!— деб қолди Дурди Кепбон унинг орқасидан.

— Хўш, энди ёшларнинг иши битди, деб ҳисобласак ҳам бўлаверади,— келишмовчилик тинчлик билан ҳал бўлганидан хурсанд бўлган райком секретари гапни якунлади-да, аввалги жойига ўтирди.

— Уртоқ Қорлиев, биз бу ерда, бутунлай гангиб қолдик,— иқроп бўлди Шоҳсултон.— Агар мен Ёзбиби йиглаб келган заҳоти унинг уйига бориб, қариялар билан гаплашганимда, балки бу воқеа шовқин-суронсиз ҳал бўлган бўларди. Мана, бу ерда колхозга кўп йиллар раҳбар бўлган Тўйли оға ўтирибди. Агар мен ноҳақ бўлсам, ўзи айтсин. Биз, бошлиқлар, бунақа вақтларда жудаям хушмуомала бўлиб, қалин масаласига панжа орасидан қараймиз. Қизнинг ота-онасини ранжитиб қўймасликка ҳаракат қиламиз, бироқ унинг тақдирини ўйламаймиз. Тўғри гапиряпманми, Тўйли оға?

— Тўғри,— Тўйли Мерган унинг гапини тасдиқлади.

— Биз баъзан комсомол тўйлари ўтказамиз,— деб давом этди Шоҳсултон.— у ҳақда газеталарда ҳам ёзамиз. Четдан қарасанг, ҳаммаси жойида! Бироз одамлар билмаса ҳам, бунақа тўйлар кўпинча кўзбўямачилик учунгина комсомолчасига дейилиши бизга маълум-ку, ахир. Битта хонада севгининг муқаддас туйғулиги ҳақида гап борса, қўшни хонада, эшикни беркитиб олиб, даста-даста пул санашади. Ё, гапим нотўғрими, Тўйли оға?

— Тўғри, ҳаммаси тўғри,— яна қувватлади Тўйли Мерган.

— Агар бор ҳақиқатни айтсак,— қиз жиддий тусда давом этди,— бизнинг колхозимизда қалиннинг миқдори билан оиланинг обрўсини ўлчашади. Энг ачинарлиси шуки, ҳаётимиз яхшилангани сари, қалин пули ошиб борапти...

— Бундай хулосага келиш яхшимас,— Хонов унинг гапни бўлди.— Ҳозир ахир қалинга эҳтиёж йўқ-ку. Замонаям ўзгарди, тушунчаям.

— Ҳа, халқнинг кўпчилиги бу одатни маъқулламапти,— деб жавоб берди Шоҳсултон.— Ёшларни эса буни кўришга кўзи йўқ. Бари бир, бу иш ҳамон давом этиб келяпти. Шахсан менинг фикрим шундай, бу ерда кўпинча биз айбдормиз. Правленига колхозчилардан бирортаси келиб, ўғлини уйлантириш учун пул кераклигини айтади, биз қалинга сўраётганини била туриб, унга артель кассасини катта очиб, аванс берамиз. Уларнинг олдида хасис бўлгимиз келмайди. Сахийлигимиз тутиб кетади. Мана, шундай қилиб, эскилик сарқитларига кенг йўл очиб, уларни орамиздан йўқолмаслигига имконият яратамиз.

— Сизда қандай таклиф бор?— Хонов мағрурланганча қизиқиб сўради.

— Менимча, партия ва комсомол ташкилотидан ҳамда биринчи навбатда, раисдан шундай воқеани кузатиб боришни қатъий талаб қилиш керак.

— Жуда тўғри гап!— деди Тўйли Мерган тасдиқлаб.

Қорлиевнинг хаёлга чўмганини кўриб, ижроком раиси яна савол берди:

— Хўш, гап шунга келиб тақалган экан, қани айтинг-чи, кейинги икки йил мобайнида қалин пули берилган нечта тўй ўтказилди?

Шоҳсултон жавоб беришга улгурмай, Дурди Кеппон Хоновни жиғига тегиш учун гапни унинг ўзига қаратди.

— Бу плансиз иш бўлгани сабабли, биз буни ҳисоб-китобини олмаганмиз. Тафтишчини юборсангиз, у аниқлаб берар.

Хонов бош бухгалтернинг луқмасини эшитмаганликка олиб, яна Шоҳсултонга мурожаат қилди:

— Демак, сиз билан Тўйли Мерганнинг ёқасидан тутиш керак экан-да?

— Ҳа, агар истасангиз...— дея Шоҳсултон жавоб берди.— Ҳақиқатдан кўз юмиб бўлмайди.

— Сиз, ўртоқ Назарова, жуда уста экансиз,— деди да Хонов худди жангга тайёгарлик кўраётгандек ўрнидан туриб, камарини тўғрилади.— Жуда айёр одамсиз!

— Нимага бундай хулосага келдингиз? Тўғриси-ни айтганим учунми?

— Бу масалада ўртоқ Қорлиевнинг фикри қандай-лигини билмайману, лекин шахсан мен бугун, ниҳоят, сиз ўтказаетган сиёсатни тушундим,— давом этди Хонов.— Ўзингизни ростгўй ва адолатли қилиб кўрсатиб, айбингизни ҳам, ҳамфикрларингизникини ҳам яширишга ҳаракат қиляпсиз. Мен фақат бугунги воқеа тўғрисида гапираетганим йўқ. Сиз янги раис бўлсангиз ҳам, аммо собиқ секретарсиз. Партия ташкилотининг секретари колхоз учун раис билан баб-баравар жавобгар. Гапимни эшитяпсизми?

— Бўлмасам-чи.

— Тўйли Мерган ишдан олинган вақтда, мен сизнинг номзодингизни қўлламадим. Менга, сиз ошна-оғайнигарчиликка муккасидан кетгандек туюлган эдингиз. Мен ўшанда Оймуродовнинг номзодини таклиф қилгандим, бироқ у ўтмади. Шунга қарамай, сиз раис бўлганингиздан кейин афсусланганим йўқ. Мен, бор куч-қувватингиз, ёшлик ғайратингиз билан ишга киришиб, Тўйли Мерган барбод қилган ишларни тиклайсиз, деб умид қилгандим. Аммо ишончим оқланмади. Сиз ҳатто Тўйли Мергандан ҳам ўтиб тушдингиз. Унинг айби одамларни ишдан ҳайдаш бўлса, сиз бири-бири билан уриштириб қўйдингиз... Сизлардан кимдир дом-дараксиз йўқолибди, деб эшитдим... Кимдир тракторнинг остида мажақланишига сал қолибди. Кимдир бошига болта тушишидан зўрға қочиб қутилибди. Устига-устак, аниқланишича, колхоз пулини аванс тариқасида қалинга бериб ишлатиб жиноят қилгансиз. Мен бирон жойда кичкинагина келишмовчилик содир бўлган бўлса ҳам, ўша ерда Тўйли Мерганнинг номи тилга олиниши ҳақида гапирмоқчи эмасман...

Хонов, ошкора асабийлашди, у даб-дурустдан Қорлиевга ўгирилди-да:

— Сизнинг қандай мулоҳазаларингиз бор?— деб ундан сўради.

— Йўқ, мен ўтириб, гапингизнинг мағзини чақяпман,— қатъий бош чайқади Қорлиев.

— Гапингиз тугадими?— деб сўради Шоҳсултон.— Баъзи нарсаларни аниқлаб олмоқчийдим.

— Масалан, нималарни?

— Шоҳсултон, бир дақиқа сабр қилсангиз!— Ишни бирмунча ойдинлаштирмоқчиман,— деди Дурди Кепбон ва хонадан қандай тез югуриб чиққан бўлса, шундай тез қайтиб кирди. У столга катталиги ўқувчи-

ларнинг дафтаридай келадиган иккита расм ташлади.— Марҳамат, қочиб кетган одамни кўриб, кўзиягиз қувонсин. Дарвоқе, у артелимининг аъзоси эмас.

Расмлар қўлдан-қўлга ўтди.

Биттасида ярим хароба қадимий бинонинг ёнида каттакон патнисда тангалар билан бирга гижимланган бир сўмлигу, уч сўмликлар уюлиб ётарди, соя бир жойда кўса соқолли, оқ салла ўраган, банорас тўн кийган бир киши чордана қурганча тасбеҳ ўгириб ўтирарди.

Иккинчи расмда ҳам худди ўша одамни кўриш мумкин эди. Бош яланг ва оёқ яланг ҳолда қандайдир ҳужрада ухлаб ётарди, ёнида эса ҳали ичиб тугатилмаган ароқ шишаси бор эди.

— Бу расм қаерда олинган?— қизиқиб сўради райком секретари.

— Бу муқаддас жой, ўртоқ Қорлиев, Туябўйин деб аталади,— дея Дурди Кепбон бажони дил тушунтирди.— Бу эса — ўша ерлик янги назоратчи, қочоқ, Ортиқ шайхнинг худди ўзи.

— Расмларни қаердан олдингиз,— сўради Қорлиев.

— Мени археолог жияним бор, у анчадан бери қадимий Марининг тупроғини ағдар-тўнтар қиляпти,— деди Дурди оға.— Расмни у олган. Йигит чакки эмас, кўриб турибсиз. Ахир, Ортиқ шайх айёрликда тулкини ҳам йўлда қолдиради-ку. Уни думидан тутишни ўзи бўлмайди,— қўшиб қўйди Дурди Кепбон ва яна кулиб юборди.

— Нега куляпсиз, тушунолмаяпман, ўртоқ Кепбон!— дея райижроком раиси яна ҳужумга ўтди.— Сизнинг ўрнингизда бўлганимда кулмасдан, йиғлаган бўлардим. Ортиқ шайхнинг шунчалик тубанлашиб кетишида сизларнинг ҳам айбингиз бор. Одамнинг ҳаёти яхши бўлса, уйини ва рўзгорини ташлаб, илон, чаёнлар тўла қандайдир хароба жойларга бориб яшмайди. Сизлар бўлсангиз, уни кўнглини топмай, бирон нарсадан хафа қилган бўлсаларинг керак. Ғайли қийшиқнинг шикоятда кўрсатилишича, уни бу ердан Тўйли Мерган қувиб юборган дейилган. Айтмоқчи, Ғайли қийшиқнинг аризасини қачон муҳокама қилмоқчисизлар?

— Уни колхоздан ҳайдаш керак,— ҳорғин деди Шоҳсултон.

— Балки, сиз ҳали Тўйли Мерганга ташаккур-

нома ҳам билдирарсиз?— деди Хонов заҳархандалик билан.

— Сиз нима деб ўйлаяпсиз? Шундай, қилсак ёмон бўлмасди!— Шоҳсултон ғазабга минди.

— Шундай денг!— Хонов тиззасига уриб қўйди.— Мана энди ҳақиқа кўчдингиз! Ана энди сиз ҳақиқий башарангизни кўрсатдингиз! Танқид қилганни ҳайдаш, ўзбошимчани мукофотлаш! Қизиқ, бунга сиз қандай қарайсиз, ўртоқ Қорлиев?— у райком секретарига мурожаат қилди.— Улар жуда бебош бўлиб кетишибди-ку. Менимча, собиқ раисга ҳам, янгисига ҳам зудлик билан ҳайфсан бериш керак. Ҳозир чора кўрмасак, бу колхоздаги жанжалдан ҳеч қачон қутулолмаймиз!

— Ҳамма нарсани жуда енгил ҳал қила қоласизда!— бош чайқаб қўйди райком секретари.— Ҳайфсан — боғда очилиб ётган гул эмаски, уни териб олиб, гулдаста қилиб узатсанг. Бунақа билан ишни йўлга қўйиб бўлмайди.

— Улар ҳеч нарсани тушунишмади-ку!

— Ие, тушунганларида қандоқ!— жавоб берди Қорлиев.— Тушунмаганларида бизга ўзларининг сирларини очиб, камчиликларига иқроор бўлишмасди...

— Сизнинг услубингиз менга равшан!..— Хонов қўлини силтади.— Очигини айтаверинг, ҳамма нарсани силаб-сийпаб, нуқта қўймоқчисиз!

— Биласизми нима, навбат менга келган экан, келинг, бу гапни бошқа қулайроқ пайтга қолдирамиз,— деб райком секретари ўрнидан турди.— Хўш, ўртоқлар,— у ҳаммага мурожаат қилди,— бугун бу ерда айтилганлардан сабоқ битта: ҳеч қачон одамгарчиликдан ҳам, коллектив манфаатидан ҳам воз кечманг. Саломат бўлинглар.

Қорлиев билан Хонов «Пахтакор»нинг правление-сидан чиқишганда вақт алламаҳал бўлиб қолган эди.

Меҳмонларни машинагача кузатаётиб, Шоҳсултоннинг эсига шу нарса тушиб қолди:

— Ўртоқ Қорлиев, ёдимдан кўтарилай дебди. Сиздан бир нарсани сўрамоқчийдим. Сиз, зовур қазимасдан туриб қўриқни, ҳатто бир гектар ерни ҳам ўзлаштирманглар, деб айтган эдингиз!

— Буни мен айтмаганман. Ҳукуматнинг шундай қарори бор.

— Ҳамма гап шунда-да! Лекин ўртоқ Хонов саҳ-

рога борганида, бизнинг механизаторларимизга бош-қача буйруқ берибди.

— Қандай?

— У, зовур, деявермай, кўпроқ қўриқ ер ўзлаштиринглар, дебди. Хўш, биз кимнинг буйруғини бажаришимиз керак.

— Албатта, ҳукуматнинг буйруғини-да,— Қорлиев қизга қўлини узатаркан:— Сизга омад ёр бўлсин!— деди.

Машина посёлкадан чиқиб, катта йўлдан шаҳарга елиб бораётганида, шофёрнинг ёнида ўтирган Қорлиев орқасига ўгирилиб:

— Бу қанақаси бўлди, ўртоқ Хонов? Зовур ҳақидаги гап,— деди.

— Ҳузур-ҳаловатни кўзлаб буйруқ берганим йўқ. Колхозчилар улгуришмаяпти, мен шунинг учун...

— Чакки қилибсиз. Мелиорация — давлат аҳамиятига эга бўлган масала. Бундай буйруқ беришдан аввал, ҳеч бўлмаса маслаҳатлашиб олиш керак.

— Ким билан? Сиз биланми?

— Мен билан маслаҳатлашсангиз ҳам ёмон бўлмасди. Мендан ташқари райкомнинг бюроси бор. Тушунсангиз-чи, зовур қазилмаса, экилган ерлар энг кўпи билан бир, икки йилга ярайди, учинчи йили дала ни гўза ўрнига туз босади. Сиз мендан кетгунча, эгасига етгунча, қабилда иш тутяпсиз. Биз кўп йил мўл ҳосил олиш учун қайғуришимиз керак.

— Агар ҳар иккисиниям биргаликда олиб бориш мумкин бўлмаса нима қилиш керак?

Эртаси куни райком секретарининг хонасида бу баҳс янгидан бошланди. Аммо бу баҳс яккама-якка эмасди, Сергеев ҳам иштирок этди.

— Биз шундоғам анчагина экин майдомини йўқотдик,— деди Қорлиев Хоновга зовур қазиш зарурлигини тушунтиришда давом этаркан.— Ер ва сув тўғрисида заррача ўйламай, ўз шуҳратини ўйлаб иш тутадиган баъзи бир одамларнинг айби билан... Бу майдонларни ўзлаштиришга қанчадан-қанча маблағ сарфланганини биласизми?

— Сенам шундайлардансан, шуҳрат кетидан қувлайдиганлардансан демоқчимасмисиз?

— Шуни айтмоқчиманки, ер — халқ бойлиги ва бу бойликнинг тақдири ҳақида қайғурмай, унинг келажаги ҳақида ғамхўрлик қилмас эканмиз, хоҳласак-

хоҳламасак, сиз ҳам, мен ҳам, ҳаммамиз ўшалар тоифасига кириб қоламиз. Халқ бизни ҳеч қачон кечирмайди. Шунинг учун, ўртоқ Хонов, ўзингиз берган буйруқни ўзингиз бориб бекор қилиб келишингиз керак.

— Шундай бўлишини билардим, камситишингизни ҳам, — алам билан деди Хонов.

Баҳс бошлангандан бери жим ўтирган Сергеев, ниҳоят, ўзини туюлмади:

— Ўртоқ, Хонов! — деди босиқлик билан. — Нима учун сиз ҳамма нарсани «мен», «мени» деб ўзингиз билан боғлайсиз?

— Ўринли савол! — Сергеевни қувватлади райком секретари. — Сизнинг асосий хатонгиз, ўртоқ Хонов, менимча, шунга келиб тақалади. Масъулиятни ҳис этмай, ўзбошимчалик билан иш тутадиган вақтлар ўтиб кетганига анча бўлди. Ҳозир хўжалик ҳам илмий асосда ривожланыпти. Мана, сиз ижроком раиси бўлиб ишлаётганингизга икки йилдан ошди, бу оддий ҳақиқатни шу вақтгача тушуниб олишингиз лозим эди. Тўғриси айтганда, менда баъзан шундай фикр туғилади, сизнинг фикри ёдингизни районда ким биринчи бўлиши керак — Хоновми ёки Қорлиевми, деган бўлмағур ўй банд қилган. Мен сизни асло хафа қилмоқчи эмасман, лекин баъзан менга фамилиянгиз характерингизга ҳам таъсир кўрсатаётганга ўхшаб туюлади. Одамлар олдида ўзингизни тутишингиз, қўл остингиздагилар билан муомалангиз, ҳатто одатга айланиб кетган ялпайиб ўтиришингиз — буларнинг ҳаммаси совет ходими ёки коммунистни эмас, балки қаҳрли хон, такаббур бекни эслатади. Ҳозирги кунда қанчалик кулгили туюлмасин, аммо сиз ўзингизни «районнинг хўжайини» ўрнида кўргингиз келади. Лекин районнинг ҳақиқий хўжайини сиз ҳам, мен ҳам эмас, балки халқдир. Районга партия ташкилоти ва совет ҳукумати раҳбарлик қилади. Агар сиз буни тушунмасангиз, одамлар билан тил топишингиз борган сари қийин бўлади. Мана, кеча бизнинг «Пахтакор»га боришимиз шунинг учун ҳам муваффақиятсиз бўлди.

— Гапингиз тугадими? — Хоновнинг кўзлари ғабдан ялтираб сўради.

— Бир дақиқа сабр қилинг!.. Охирги вақтда сиз ҳақингизда кўп ўйлаяпман. Сиз жуда серғайрат ва тиниб-тинчимас одамсиз. Сиз чарчаш нималигини билмайсиз. Бир кунда бутун районни кезишни ҳам уддасидан чиқасиз. Очигини айтганда, бу масалада

сизга тенг келолмайман. Бунақа қаттиқ ишлашга бир кун ҳам чидолмасдим. Аммо шунга қарамай, ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмайсиз, ҳеч кимга ишонмайсиз, ҳаммасини ўзингиз қилишга ҳаракат қиласиз. Қисқаси, ўртоқ Хонов, бир-биримизни яхшироқ тушуниш учун сиз билан осойишта ўтириб, ўртоқларча, коммунист коммунист билан гаплашгандек фикр алмашиш вақти келди. Йўқса, бирга ишлашимиз кундан-кунга қийинлашиб, ишнинг боришига зарар етказамиз. Сизга айтмоқчи бўлган гапларим шундан иборат.

— Ниятингизни тушуниб турибман... — ранги оқариб гапирди Хонов. — Мени бу ердан сиқиб чиқариб, районда ижрокомнинг родини пастга туширмоқчисиз. Мени хон билан бекка ўхшатиб, сўздан чиқмайдиган югурдак болага айлантиришни орзу қиляпсиз. Лекин овора бўласиз, бунинг уддасидан чиқолмайсиз.

— Ўртоқ, Хонов, яна янглишдингиз. Гап ижрокомнинг фаолиятини чеклаш ҳақида кетяпгани йўқ, аксинча — кучайтириш борасида...

— Ҳаммаси тушунарли, ўртоқ Қорлиев. Гарчи, мен академияни тугатмаган бўлсам ҳам, сизнинг ҳадеб сўраб-суриштиришингизнинг маънисини менга беш қўлдек аён бўлди. Келинг, сохта ўртоқларча гаплашишга чек қўяйлик. Бари бир энди биз келишолмаймиз. Бу масалани юқорироқ жойларда ҳал қилишга тўғри келади. Ишончим комилки, Марказий Комитет бу ерда ким хону, ким ходим эканлигини ажратиб беради.

XXVI

Ҳаво мусаффо. «Пахтакор» колхозини аъзоларининг кайфияти баланд. Бугун Тўйли Мерган ўглини уйлантирипти. Ҳамма бу тантанада қатнашишни, ҳаммаям бу ҳурматли одамнинг хурсандчилигига шерик бўлишни истади.

Тўй тўсатдан бошланиб қолганлиги сабабли таёргарлик олдиндан кўрилмаганлиги учун ҳамма ўз хизмати билан улуш қўшишга ҳаракат қиларди.

Омон шаҳардан олиб келадиган келинни муносиб кутиб олиш учун Шоҳсултон бошлиқ қизлар катта хонани ясатиш билан банд эдилар. Йигитлар бўлса ош-овқат пишириш ташвишида. Аки мўйловини силаб,

Ҷочоқ қазияпти. Унинг онаси Боссон хола бўлса қозонни ювиб, ош дамлаш ҳаракатида. Тўйли Мерганнинг куёвлари энглари шимариб, қўйларни бирини кетидан бирини сўйишяпти. Ҳисобчи Аннакелди бўлса, гулдор чойнакларга эпчиллик билан чой солиб, катта бухор самовар олдида гир айланарди. Ака-ука Юсуф ва Аҳмадлар терларини арта-арта саксовул ёрардилар.

Аёлларнинг ҳам ўзларига яраша ишлари кўп. Ғайли қийшиқнинг хотини Дурнобод хола беш нафар кексароқ аёлларни узум сўрисининг тагига бошлаб кетди ва уларга чуракка хамир қоришни буюрди. Яна тўрт кампир тандирни қизитиш билан банд эдилар.

Урозмамадга ўхшаган камқувват одамларга ўзига лойиқ иш топилди. Кассадаги ўрнини хотинига бўшатиб бериб, ўзи пахта тергани билан Тўйли Мерганга гина сақламади, ҳозир ҳафсала билан пиёз тўғраб ўтирарди. Бригадир ёрдамчиси эпчил Нобот бўлса, аравачали мотоциклида нима камчилик бўлса магазинга югургани-югурганди. Навбатдаги сотиб олиб келган нарсаларни тушириб бўлгач, қўлларини ёзиб, кулиб юборди:

— Тўйли оға, агар яна сахийлик қилсангиз, чўнтакда ҳеч вақо қолмайди.

— Чиқар, Тўйли, чиқар! Агар бугун сахийлик қилмасанг, қачон қиласан!— дея тўйбоши Эсен Сори ҳахолаб куларди.

— Сен Тўйли Мерган учун ташвишланма, яхшиси, қорнинг қалай, шуни айт? Сал тортилай дедими?— Дурди Кепбон Эсенга ҳазил қилди.

— Қушдай енгил бўлиб қолганимни ўзинг кўриб турибсан-ку, ҳали қараб тур, осмонга учиб кетаман.

— Модомики, шундоқ экан, қани, учиб бориб бахшини топиб кел-чи. Бугун ашула эшитмасак бўлмайди.

— Баракалла, яхши эсга солдинг. Машина борми?

— Мана, Аннакелдининг машинаси. Ўтириб, ҳайдаб кетавер!

— Кимни қаёққа юборяпсан, Дурдихон?— кайфи тароқ Ғайли қийшиқ тўсатдан пайдо бўлди.

— Ғайли оға, юбормаяпман, Эсен Сорига бахшини олиб кел, деб илтимос қилияпман.

— Ашула эшитгинг келяптимми?

— Ҳа, ҳаммамиз ашула эшитишни истаймиз. Жиягингиз уйланаяпганидан хабарингиз борми?

— Хабарим бор, ҳаммасидан хабардорман!— Ғайли қийшиқ гандираклаб кетди ва йиқилмаслик учун Дурди Кепбоннинг елкасидан ушлаб қолди.— Фақат сен шуни айт-чи, нима учун ҳамма оқсоқолларни йиғиб, менга қарши гиж-гижлатдинг?! Нима учун ҳаммаси менга ақл ўргатади?

— Ғайли оға, бу гапни кейинга қолдирсак қандай бўларкин-а?

— Йўқ, Дурдихон!— Ғайли чўнтагини кавлаб, чекишга ҳеч нарса тополмагач, Дурди Кепбонни бўйнидан қучоқлаб, гапни давом эттирди:— Мен сизларни ҳаммангизга кўрсатиб қўяман! Ашхободга ёзаман, ёрдам бермаса Москвагача ёзаман!

Дурнобот хола эрининг гижимланган қалпоғига кўзи тушган заҳоти тинчини йўқотди. У нонга зува-лачалар ясаётганди, кўйлагидаги ун юқини қоқиб, ёнидаги аёллардан бирига: «Сен ёпавер, мен ҳозир келаман», деб Ғайлининг олдига келди.

— Ёз, ёз, сиёҳинг тамом бўлгунча ёзавер, лекин одамлар хурсандчилик қилаётган вақтда кўнглига ғашлик солма!— деди-да у эрининг олдига келди.

— Эй, сенам шу ердამисан?

— Ҳа, шу ердаман.

— Сенам уларнинг ёнини оласанми?

— Нима, буни сен бугун билдингми?

— Эркакларнинг ишига аёллар аралашганини жинмдан баттар ёмон кўраман!

— Энг ёмон хотин ҳам сендақа эркакдан кўра яхшироқ!

— Хотин!— Қийшиқ даҳшат билан қичқирди.— Бор, ишингни қил!

— Сени сўзингдан ҳам, дўқингдан ҳам қўрқмайман,— Дурнобот хола эрини секингина итарди.— Агар тўйга келган бўлсанг, одамга ўхшаб ўтир. Бўлмаса, яхшиси, уйга бориб ётиб ухла.

Хотинининг ростакам жаҳли чиққанини билиб, Ғайли қийшиқ жим бўлиб қолди ва бир нарсалар деб тўнғиллаганча уйи томон йўрғалаб кетди:

— Ёзаман! Сиёҳим тугамагунча ёзавераман.

Дурди Кепбон Ғайли қийшиқ билан тортишиб туриб ҳам, йўлдан кўзини узмасди.

— Наҳотки, Ғайли сениям кайфиятингни бузган бўлса?— дея ундан сўради Тўйли Мерган.

— Уйдэн хафа бўлишга арзимаёди. Омондан ҳавтирланяпман.

— Ундан нега хавтирланасан?

— Нега у ушланиб қолдикин? Эҳтимол, бизам борсак яхши бўлармиди! Савлатлироқ бўларди...

Бироқ шу вақт дарахтга чиқиб олган болаларнинг шовқин-сурони уларнинг гапини бўлди. Бир дақиқадан сўнг ёшлар машина атрофини зич қилиб ўраб олишди.

— Яхши келдингларми?

— Раҳмат, Дурди оға, — деди Омон.

— Келиннинг қадами қутлуғ бўлсин.

— Раҳмат, Дурди оға!

Омон теварак-атрофига қараб хотин-қизлар орасидан онасини изларди.

— Онам ҳалиям хафами? — сўради у отасидан.

— Келинни кўргач, хафачилиги ёзилиб кетади! — деб табассум қилди-да, Тўйли Мерган машинага қараб кетди.

— Тўйли Мерганга йўл беринглар! — Дурнобод қола қиз-жувонларни нари-бери суриб бақирарди.

Машинада келиннинг чап ёнида худди ўзига ўкшаган гўзал қиз, дугонаси бўлса керак ўтирарди, ўнг томонда эса Муҳаммад Қорлиевнинг хотини Морол жой олганди.

— Хуш келибсиз, Морол хоним! — дея табассум қилди, Тўйли Мерган машина эшигини очаркан. — Келиб яхши қилибсиз.

— Бўлмаса-чи, Тўйли оға, — Морол ҳам жилмайди. — Сиз бўлсангиз ўғлингизни бир ўзини юборибсиз. Биз бўлсак қонун-қондаси билан келдик.

— Муҳаммадни нега олиб келмадингиз?

— Муҳаммад бугун саҳрога кетган. Кеч киргунча қайтиб қолар деган умиддаман.

— Машинадан тушинглар, нега ўтирибсизлар?

Морол Тўйли Мерганга ҳазил қилмоқчи бўлди.

— Биз куёвнинг онасини кутяпмиз.

— Дурди! — Тўйли Мерган кулиб орқасига ўгирилди. — Бориб холангни чақириб кел.

— Дурди Кепбон жойидан қўзғолишга улгурмасданоқ, Оқнобот эшик олдида пайдо бўлди.

— Энди ҳаммаси жойида! — деди-да, Морол машинадан тушди.

Унинг кетидан Сулгун тушди. Шу вақт кимдир унинг оёғи тагига така гиламини ёзди.

Келиннинг кўзни оладиган ҳарирдан тикилган либоси бу ерда жуда ажиб кўринарди. Қадди-қомати келишган, баланд бўйли, оқ фатаси ҳилпираб, худди учиб кетишга шай тургандек қора қошли Сулгун енгил қадам ташлаб уйга кираётганида уни кўрган одамлар турган жойида қотиб қолишди.

Қизил кетиндан кўйлак кийган қора кўзли қизлар лабларини тишлаганча, ундан кўз узолмай қолдилар.

Оқнобот хола Сулгуннинг ёнига индамай келди-да, уни қучоқлаб олди.

— Хуш келибсан, қизим!— деди аёл.— Кечир, мени, ўғлим. Бахтли бўлинглар!— деди-да, ўғлининг боқини силаб, яна кўз ёшларини артди.

Шу вақт Ёзбиби билан Элмурод катта гулдаста кўтариб келиб қолишди. Элмурод гулни Омонга узатди.

— Табриклайман, оғайни!

— Бахтли бўлинглар!— Ёзбиби бўлса гулни Сулгунга узатди.— Сизларнинг ҳаётингиз ҳам шу гуллардек гўзал бўлсин!

Донди холанинг қўли иш билан банд бўлса ҳам, кўзини келиндан узолмасди. Бир четда эри билан ёнма-ён ошга гўшт тўғраб ўтирарди. Қизи Сулгунга гул тақдим қилаётганини кўриб, Донди кампир эрини биқинига тирсаги билан туртиб:

— Ярамас қизингга қараб қўй!— деб энсаси қотди.

Илли Бесўнақай пинагини ҳам бузмай:

— Уз қизининг ҳаётини барбод қилиш, кейин бошқаларга ҳам ҳасад қилиш яхшимас,— деди.

XXVII

Қаландар Хонов Ашхободга пешинда етиб келди. Одатда, у аэродромдан тўппа-тўғри қайнонасиникига борарди, чунки у азиз меҳмон бўлиб кутиб олинишини биларди. Аммо бугун у ерга боришга журъат қилолмади. Шунинг учун Хонов иккиланмасдан тўппа-тўғри ҳамқишлоғи, машҳур хирург Байри Ҳрозовникига йўл олди. Қадрдон дўстларининг уйдан унга ҳаммавақт бошпана топилади.

Байри Ҳрозов шаҳарнинг жанубий чеккасида Коппетдоғ тоғига қўшилиб кетган тепалик этагида боғи бор ҳовлида яшарди.

Хонов таксидан тушиб, эшикни итариши билан дўстига кўзи тушди. У ток сўриси чиқариб юборилган шийпончада чой ичганча, газеталарни кўздан кечириб ўтирарди.

«Профессор! Уйдамысан!» — деган таниш овозни эшитиб, Байри ҳайрон қолди.

— Қаландар! Осмондан тушдингми? Районни хўжайинсиз ташлаб келишга қандай кўнглинг бўлди? — шу гапларни айтиб, Хоновнинг қўлини сиқиб кўришди.

— Уларга менинг буйруғим етарли, ишлашаверсин. Сен бўлсанг, ишлашнинг ўрнига шийпонда ўтириб олиб, чойхўрлик қиляпсан.

— Агар туни билан операция қилганингда, сенам ўтирардинг.

— Нима деяпсан, мен бундай ҳаётга бир кун ҳам чидолмасдим.

— Касбим шундай, Қаландар. Кейин, ўзинг биласан-ку, қўл учида ишлолмайман.

— Ишни пухта қилишингни биламан.

— Инсон ўз ҳаётини сенга ишониб топшириб қўйганидан кейин, пухта бўлишга тўғри келади. Скальпелни қўлда ушлаш — бу сенга хонангда ялпайиб ўтириб буйруқ беришга ўхшамайди.

— Бу ҳам осон эмас. Буниям уддасидан чиқиш керак.

— Ҳа, мен ҳазиллашяпман. Қалай, соғ-омонми-сан?

— Мендан бардамроқ одамни қидириб тополмайсан! Ҳа, айтгандек, табриклайман! — деди Хонов ва дўстининг қўлини яна сиқиб қўйди. — Ниҳоят, ёқлаганингни эшитиб, жуда хурсанд бўлдим. Телеграммани олдингми?

— Олдим. Раҳмат.

— Албатта, кандидат бўлганинг яхши бўлди. Бари бир, Байри, сен дангасасан.

— Дангаса?

— Ҳа, дангасасан. Сендаги қобилият менда бўлганидами, аллақачон докторликни ҳам ёқлаб олган бўлардим.

— Докторликни? — жилмайиб бўйнини қашиб қўйди Байри Ҳрозов ва: — Гап фақат дипломдами, Қаландар? Унвон муҳим эмас, билим керак.

— Наҳотки, Пурли Келдже сендан кўп билса? Айтишларича, у энди академикликка интиляпган эмиш.

— Эҳтимол, интиляпган бўлса, интиляпгандир.
— Айт-чи, сен камтарлигиндан қандай фойда кўр-
ясан?

— Ҳар ҳолда, ҳеч қандай зиёни ҳам йўқ.

— Йўқ, Байри, сен ўзгармайсан. Фейл-атворинг
ўша-ўша.

— Одам тоғ ҳавоси эмас-ку, тез-тез ўзгариб турса.
Шу ерда ўтирамизми ёки уйга кирамизми?

— Қаерда ўтиришимизнинг нима фарқи бор. Хо-
тининг уйдаи ёки мактабга кетганми?

— Жайрон!— Байри Ўрозов хотинини чақирди.—
Бу ёққа кел, меҳмон келди.

Пешбандига қўлини артиб, баланд бўйли, сочлари-
га оқ оралаган аёл айвонга чиқди.

— Салом, Қаландар!— деди аёл.— Бир ўзингми?
Шакар қани? Аҳволи яхшими?

— Салом, ҳурматли Жайрон хоним. Бу гап бир
ўзим келдим. Шакарнинг аҳволи қандайлиги ҳақида
бир нарса деёлмайман.

— Бу нима деганинг, нима бўлди?

— Шунчаки, ҳеч нарса бўлгани йўқ.

— Қани у, Қаландар?

— Эҳтимол, онасиникидадир.

— Онасиникида? Қизиқ. Агар Ашхободда бўлса,
нега кўринмайди.

— Қим билади, балки эрга теккандир.

— Ҳазилни бас қил!— Жайроннинг аччиғи чиқ-
ди.— Шакар унақа аёл эмас. Ҳозир чой дамлайман-да,
кейин бориб олиб келаман.

— Ҳеч қаёққа боришнинг кераги йўқ, Жайрон
хоним. Шакар бу эрга келмайди.

— Рад қилиб кўрсин-чи!

— Ораларингдан бирон гап ўтдими?— хотини уй-
га қайтиб кириб кетгач, Байри дўстидан сўради.

— Айтарли ҳеч гап бўлгани йўқ. Ҳозирги аёллар-
ни билмайсанми?

— Қани, очигини айт-чи, Қаландар!

— Шаҳсан мен хотинимга бирон оғиз ёмон гап
айтганим йўқ.

— Шакар бекорга кетмайди. Уни яхши билма-
сам ҳам, бироқ сени беш қўлдай биладан. Сен,
эҳтимол, яна бўйдоқликдаги қилигингни бошлаган-
дирсан.

— Ке, Байри, бу гапга чек қўяйлик. Бошқа му-
ҳимроқ масалалар бор.

— Тўхта, тўхта. Ешинг нечага борди?— дўстинг гапига қулоқ солмай Байри Урозов қовоғини уюб давом этди.— Сен мендан кўпи билан икки ёш кичиксан. Сенга ўргатмоқчи эмасману, аммо айтиб қўймоқчиман, қирқ ёшдан кейин янги умр йўлдоши топиш қийин.

Жайрон чойнакни келтириб, стол устига қўйди-да, кўча эшиги томон юрди.

— Қаёққа кетяпсан, Жайрон хоним?— Хонов унинг йўлини тўсди.— Яна бир бор сенга айтяпман — беҳуда ҳаракат қилма. Бари бир у келмайди. Агар ҳатто уни кўндирсанг ҳам, у билан тўғрилиқча гаплашолмайман, чунки жудаям очман. Қайтанга уришиб қоламиз.

— Агар овқатланмоқчи бўлсанг, юр, ҳозиргина котлет пиширганман.

— Котлет есам, жигилдоним қайнайди. Агар меҳмоннинг қорнини тўйгазмоқчи бўлсанг, лаззатлироқ бирон нарса пишир, Жайрон хоним.

Хонов уй бекасини изига қайтарди-да, чамадониңи олиб, у билан ошхонага кирди. У териси шилиниб, нимталанмай терига қайта ўраб қўйилган жайрон гўштини олди.

— Бу нима, Қаландар?

— Жайрон. Уни тўппа-тўғри бу ерга Серахс саҳросидан олиб келяпман.

— Ўзинг отдингми?

— Мендан бошқа ким бўлиши мумкин?

Аёл туси туркман тупроғи сингари жигаррангроқ бўлган юмшоққина терини силаб, сўради:

— Жайронларни овлаш тақиқланмаганми? Бу жониворларга ачинмайсизларми?

— Ҳаммага тақиқланган бўлса ҳам менга тақиқланмаган, Жайрон хоним,— дея Хонов кулиб юборди.— Нима бўпти, бор-йўғи жайрон экан-ку! Агар керак бўлса, икки ўркачли туянинг ҳам терисини шиламиз! Нима, жайронга юрагинг ачияптими? Яхшиси, қовурғаси-ю, ўпка-жигарини тезроқ қовур. Бунинг гўш-тига сал олов тегса, бас. Давомини коньяк тўлдиради.

Хонов ошхонадан чиқиб, дўстига қўли билан ишора қилди:

— Мен кетдим. Жайрон хонимнинг овқати тайёр бўлгунча, қайтиб келаман.

— Ҳой тўхта! Қаяёққа кетяпсан? Овқатланиб, кейин борасан.

— Марказий Комитетга боришим керак.

— Мажлис борми?

— Ашхободга нимага келганимни ҳали айтмадимми?

— Нимагадир руҳинг баланд, юқорироққа кўтаришмаяптими, ишқилиб?

— Мен, биласанми, бир ариза ёзгандим...— Хонов чайналиб қолди.— Шунга чақиритибди, гаплашишмоқчи.

— Ариза? Шикоят эмасми?

— Агар хоҳласанг, шикоят деб тушунишинг ҳам мумкин?

— Шундай қилмасанг бўлмасмиди?

— Бўлмасди.

— Кимнинг устидан шикоят ёздинг?— деб сўради Урозов.

— Қорлиевнинг устидан! Райком секретарини ер билан яксон қилиб юбордим.

— Ие, тўхта...

Уй эгаси ижирғаниб, стол устида тўп бўлиб ётган газетадан биттасини олди.

— Мени вақтимни олма, Байри! Қайтиб келгач, шикоятнинг тарихини айтиб бераман,— деди Хонов йўл-йўлакай.

Жайрон шу вақт ичида гўштни тўғраб, қозонга солди-да, эрининг олдига келди. Урозов шийпончада бошини тебратганча ғамгин ўтирарди.

— Нимани ўйлаб қолдингиз, дадаси? Бирон нарса бўлдими?

— Қаландар бирга ишлайдиган одамнинг устидан шикоят ёзибди.

— Нега ундай қилибди?

— Билмайман, Жайрон. Унинг феъл-автори менга ёқмаяпти.

— Қайтиб келганидан кейин яхшилаб гаплашиб қўйинг. Гўштга қараб туринг. Мен Шакарнинг олдига бориб, ўрталарида нима воқеа бўлганини аниқлаб келаман. Агар уларга бирон ёрдамимиз тегиб келиштирсак, худога шукр қиламиз.

Гўштни пишириш Байри Урозовнинг ўзига қолди. Хотини бир ярим соатларча йўқ бўлиб кетди.

— Хўш, нима гап?— деб сўради Байри хотини қайтиб келгач.

— У гапга унамади, ўзимниям таъбим хира бўлиб қайтдим, — деди Жайрон маъюсланиб.

— Ҳар ҳолда, нима гап экан?

— Аниқ бир нарса айтгани йўқ. Кўзи тўла ёш билан ўй суриб ўтирди. Яхшиси, менга унинг номини эслатма, дейди. Бунинг устига онаси қаттиқ бетоб экан. Бечора қаттиқ азоб чекиб, оҳ-воҳ қилиб ўтирибди, ўрнидан қўзғалишга ҳам мажоли етмайди.

— Райижроком раиси!.. Мен унинг ишлари жуда яхши кетяпти, деб хурсанд бўлиб юрибман...—гамгин деди Урозов.

Шу вақт этигини гарчиллатиб, Хонов қайтиб келиб қолди.

— Ўзим оч бўлганим етмагандай, сизларни ҳам овқатдан қолдирдимми, — аввалгидан кўра ҳаяжонланиб гапирди ва иккала чўнтагидан биттадан коньяк чиқазди. — Жайрон хоним, илтимос, овқатингни тезроқ олиб кел. Билет чўнтагимда, таксиям буюриб қўйганман. Кечқурунги самолётда учиб кетаман.

— Мунча шошилмасанг? — меҳмондўстларча сўради Жайрон. — Ахир, Ашхободга ҳар кун келаётганинг йўқ-ку. Балки, бир-икки кунга қоларсан?

— Гапиришга осон, Жайрон хоним. Икки соатга келганимга ҳам раҳмат дегин. Отарни чўпонсиз қолдириб бўлмайди-ку!

Хоновнинг кибр-ҳаво билан ўзига бино қўйиб гапиришидан Урозов ижирғанди.

— Қайси отар ҳақида гапиряпсан, Қаландар? — у ўзини тутолмади.

— Нима, тушунмайсанми? Агар юқоридан буйруқ берадиган одам бўлмаса, ишлар юришмайди.

— Демак, сен — чўпону, халқ эса — отар экан-да? Тўғри тушундимми?

— Байри! — Хонов ёлворди. — Қорним очлигида гаплаша олмайман. Овқатланиб олайлик, кейин ҳамма саволингга жавоб бераман.

Меҳмон овқатланиган вақтида бемалол ёзilib ўтиришни ёқтиришини биладиган Жайрон ёғоч каровотга гилам тўшаб, ёстиқ қўйиб берди.

Хонов этигини ечиб, гиламнинг қоқ ўртасига ўтириб ёстиққа ёнбошлади. У косадаги шакароб ва жайрондан қилинган қовурдоқни кўриб, завқ билан қўлини бир-бирига ишқаб, кулиб юборди:

— Эҳ, жуда бошлабсан-да, Жайрон хоним.

— Дўстингни мақта. Жаркобни Байри тайёрлади!

— Байри? Эй барака топ! Мен айтаман-ку, ахир сендаги бу қобилият билан аллақачон академик бўлишинг керак деб... Бизнинг ёнимизга кел, Жайрон хоним!

— Менсиз овқатланаверинглар. Кейин чой ичаман. Сендан қаттиқ хафаман, Қаландар.

— Нимага? Жайрон келтирганимгами?

— Нега дейсанми, шундай яхши аёлни хафа қилганингда!

— Унинг олдига бордингми? Ахир, у келмайди, деб айтдим-ку, боришинг ҳожати йўқ эди.

— Бир вақтлар сизларни таништириб қўйганим учун ўзимни сира кечиролмайман. Тўғриси, феъл-атворинг бундай ўзгаришини, қаердан ҳам билай.

Авзойи бутунлай бузилган Жайрон уйга кириб кетди.

Мабодо, Жайроннинг сўзлари Хоновнинг полугини бир оз пасайтирган бўлса ҳам, аммо иштаҳасини асло бўлмади.

— Бундай таъналардан кейин, Байри, юз грамм отмаслик гуноҳ.

— Нима учун юз грамм, икки юз грамм ҳам отиш мумкин!

Хонов ўткир тишлари билан гўштни хавас билан чайнаб индамасдан овқатдан еб, ичарди. Қовургаларни тозалаб, жигар ва ўпкаларнинг бўлакчаларини зўр иштаҳа билан ейишини кўрган одам, овқатни нақадар лаззатланиб еяётганини сезиб турарди. Ниҳоят, у сочиқни олиб, оғзи билан қўлини артгач, чека бошлади ва дўстига ўгирилиб:

— Энди нима ҳақда сўрасанг, сўрайвер,— деди.

Байри Ҳрозов бир четда ётган газетани меҳмонга узатди.

— Сен Қорлиев ҳақида гапираётгандинг. Мана бу мақолани ёзган ўша эмасми?

Хонов газетага кўз қири билан қараб қўйди.

— Худди ўша! Нима эди?

— Жуда мазмунли мақола. Марксистик эстетикани яхши биладиган одам экан.

— Эстетикани билиши, эҳтимолдан узоқ эмас. Бироқ одамларга раҳбарлик қилиш кўлидан келмайди. Шунга қарамай, қўлидан келадиганларга йўл ҳам бермайди.

— Одамларни қўй отари деб атадингми?

— Жуда қизиқсан-да, Байри!— Хонов орқасига ўгирилиб сигаретини отиб юборди-да, тирсагига таянди.— Ҳалиям эсингдами? Агар бу гапим ёқмаган бўлса, шу сўз оғзимдан чиқмади, деб ҳисоблайвер. Қайтиб оламан.

— Айтилган сўз — отилган ўқ, дейишади. Минг истасанг ҳам уни қайтаролмайсан.

Хонов чўккалаб ўтириб олди:

— Сен мен билан уришмоқчимисан?

— Йўқ, агар илжои бўлса, аниқлаб олмоқчиман, — жавоб берди Байри Урозов.— Энди нимага шикоят ёзганингни тушунапганга ўхшайман. Агар сен одамларни қўй отарига ўхшатишга қодир экансан, бошқа нарсалар, шикоят ҳам мени ажаблантирмайди.

Айтилган гапларни мулоҳаза қилиб, ўйлаб кўриш ўрнига Хонов хандон отиб кулди.

— Гапимни кулмасдан эшит!— Урозов гапида жиддий давом этди.— Мана, масалан, ўқиладиган лекцияларни олайлик. Баъзилар уни жуда осон ўқийди. Аудиторияга осойишта кириб келади-да, конспектини очади. Кўзини қаёққадир, узоқларга тикиб, қўнғироқ чалингунча, чакаги тинмайди. Студентлар уни эшитяптими, йўқми, унга фарқи йўқ. Бошқалар бундай қилолмайди. Агар унга қулоқ солишмаса, бир оғиз ҳам гапиролмай, чиқиб кетади.

— Бекор қилади.

— Нима учун бекор қилар экан? Агар гапираётган гапинг одамларни қизиқтирмас экан, уларнинг вақтини бекорга олишни нима ҳожати бор!

— Бу бутунлай бошқа-бошқа нарса! Мен олим эмасман, бошлиқман. Мен лекция ўқимайман, буйруқ бераман.

— Мени фикримни тушунмадинг, Қаландар.

— Тушундим.

— Ҳеч нарсани тушунмадинг! Бўлмағур буйруқларни бераётганингни ўзинг ҳам тушунмасанг керак? Мана, масалан, сен мажлис ўтказасан. Одамлар қандай кайфиятда кетганини билмайсан-ку? Сени кўрсатманг ё буйругингдан улар хурсандми ёки йўқми?

— Менга уларнинг миннатдорлиги керак эмас, Байри, менга план керак. Тушундингми?

— Ҳа, беҳуда гапиряганимни тушуниб турибман. Бекорга лекторлар ҳақида гапирмадим-да. Айни пайтда бошлиқ ҳам ўз моҳияти билан педагог-ку. Унисиям, бунисиям одамларни ўқитади. Агар ақлли пе-

дагогни завқ билан тинглашса, маҳмадонанинг лекциясида мажбур бўлганларидан ўтиришади, агар бир раҳбарга ўз ихтиёрлари билан мурожаат қилишса, бошқасига эса зарурат юзасидан.

— Сен, Байри, хирург бўлмасдан, бизнинг Қорлиевга ўхшаган файласуф бўлишинг керак экан.

Байри ўртоғининг феъл-атворидан гангиб қолди. Хонов хафа бўлиш ёки норозилик билдириш ўрнига, қаҳ-қаҳ уриб кулди. Ҳозир эса бу гапнинг унга сира даҳли йўқдек бефарқ кайфиятда ўтирибди.

— Қаландар, яхшиси, шуни айт Марказий Комитетда шикоятинг ҳақида нима дейишди?

— Аввал райком пленумида кўрилар экан.

— Шикоятингни қайтиб ол.

— Менга шундай деб таклиф ҳам қилишди, мен рад этдим.

— Бекор қилибсан.

— Мен, Байри, туяга ўтириб, ўрқачини пана қилдиганлардан эмасман. Мен қандайдир жанжалкаш эмасман. Мен принципиал масалани қўйяпман. Ё Қорлиев, ё мен! Иккита қўчқорнинг боши битта қозонда қайнамас, деганлар.

— Марказий Комитетда шикоятингни райкомга жўнатиб тўғри қилишибди. Халқнинг ўзи ҳал қилсин, дейишган-да.

— Менга айти шуниси керак эди!— Хонов унинг гапини маъқуллади.— Мен ютқазмайман, деган фикрдаман. Лекин Қорлиев бўш келмайди, қараб турасан ҳали, шармандамни чиқариш учун роса гапни айлантиради. Менга қарши нима ишлар қилаётганийкин. Аммо менга қарши уларда ҳеч қандай асос йўқ. Менинг қўлимда бўлса далил бор. Уларнинг файласуфларча билдирадиган фикрларига мен далиллар билан зарба бераман. Қисқаси, шунга имоним комилки, район партия активи мени қўллаб-қувватлайди. Шунинг учун ҳам хотирим жам.

Қуёш Копетдоғга қараб бош қўя бошлади. Хонов соатига қараб қўйди:

— Вой, анча вақт бўлиб қолибди-ку. Эллик минутдан сўнг учиб кетаман. Ана, машина ҳам келди.

Жайрон чой келтириб, меҳмоннинг олдига қўйди.

— Раҳмат, Жайрон хоним, чойни уйда ичаман.

Хонов ўрнидан тургач, камарини тортиб қўйди-да, сўнг этигини кийди.

— Ораларингда нима гап ўтган бўлса ҳам, аммо хо-

тинингни унутма, Қаландар,— деди Жайрон.— Шакар ақлли, меҳрибон жувон.

— У қандай бўлмасин, мен ялинмайман.

— Ужарлик қилмай, ўйлаб кўр!— Урозов дўстига маслаҳат берди.— Сен билан баҳслашиб, ёдимдан кўтарилибди, яқинда сизларнинг районингизга шоғирдимни кўришга бормоқчиман.

— Фамилияси нима.

— Сулгун Солиҳова. У шаҳарда ишларди. Яқинда колхозга кўчиб ўтди. Менга, колхоз касалхонасида хирургия бўлими очмоқчимиз, деб маслаҳат сўраб ёзибди. Хатда қандай ёрдам бериш мумкин. Шунинг учун унинг олдига ўзим боришга қарор қилдим. Колхозларда анчадан бери бўлганим йўқ, бир айланиб томоша қилиб келмоқчиман.

— Эҳ, дўстим. Бизнинг томонларга йўлинг тушса, меникига албатта кир. Сени саҳрога обчиқиб, қандай ов қилишимни бир кўрсатаман!

Хонов уй эгалари билан хайрлашди. Жайрон Хоновнинг орқасидан қараб туриб бошини чайқаганча, қандайдир аянчли овозда эрига:

— Байри! Менимча, у касал бўлса керак. Ақлли одам бундай иш қилмайди,— деди.

— Ҳа, агар — шухратпарастлик касаллик бўлса, унда Қаландарни тузалишига умид йўқ.

— Наҳотки, ёрдам беришнинг иложи бўлмаса.

Байри Урозов елкасини қисиб қўйди.

XXVIII

Хонов Ашхободга бориб келганидан орадан бир ҳафта ўтгач, райком партиянинг пленуми бўлди. Мажлис эрталаб бошланганча, кечга яқин тугади.

Районда ҳали ташвиш кўп эди. Хоновнинг зовур қазишни вақтинча тўхтатиш ҳақидаги ўринсиз буйруғи кўпгина чалкашликлар ва ихтилофлар келтириб чиқардики, натижада колхозларнинг келгуси йил баҳорги экишга тайёргарлигига бирмунча путур етди.

Пленумда Қорлиев шу ҳақда гапиришни мўлжаллаган эди. Марказий Комитетдан Хоновнинг аризасини юборишганда райком секретарининг нутқи, умуман, тайёр эди.

Шуни ҳам айтиш керакки, бу ариза ҳақида анча олдин овоза тарқалган бўлиб, ҳатто Қорлиевни

Бошқа ишга олишармиш, ўрнини Хонов эгаллармиш, деган, миш-миш районда юрарди. Оймуродовга ўхшаган одамлар ўз қувончларини яшира олмадилар.

Чамаси, бу гаплар пленум аъзоларидан баъзиларига ҳам таъсир этганга ўхшайди. Ҳар ҳолда, райком секретарининг мазмунли нутқи мунозарага сабаб бўлмади. Музокарада ҳаммаси бўлиб, тўрт киши қатнашди, шундан кейин қарор қабул қилиниб, биринчи масала тугади. Одамлар иккинчи масалани кутяпганлари пленумдаги вазиятдан сезилиб турарди. Хуллас, Қорлиевга шундай туюлди.

Хоновнинг аризасини райкомнинг учинчи секретари Соҳатли Сориев ўқиди. Қорлиев аризанинг мазмунини билгани учун ҳам Сориевнинг бўғиқ овозига қулоқ солмасдан, залдаги одамларни кузатиб ўтирди. Залга фавқулодда сукунат чўкканди, одамлар ҳар бир сўзни жон қулоқлари билан эшитиб, ҳатто нафас олишга ҳам қўрқаётганга ўхшардилар.

Қорлиев беихтиёр бошини тебратди. Одамлар руҳияти нақадар мураккаб-а! Нима учун одамлар ёмон хабарларни диққат-эътибор билан тинглайдилару, ишга тааллуқли, ўзларига фойдаси тегадиган муҳим гапларга ҳатто қулоқ солгилари ҳам келмайди. Сўзга чиққанлар районнинг бугуни ва келажаги ҳақида куйиб-пишиб гапирдилар-ку. Шунда ҳозиргига ўхшаш жон қулоқлари билан эшитишмади. Кимдир йўталди. Кимдир акса урди. Кимнингдир тагидаги стул гичирлади.

Бу қандай гап? Балки, биронта эзгуликни, ҳаққонийликни билганинг учун худди шундай бўлиши керак, деб ўзингни бамайлихотир тутарсан. Ҳийла-найранг билан ўйлаб топилмаган уйдирма ва туҳматни фақатгина тинглабгина қолмай, ундан керакли хулоса чиқариш учун ҳам фикрингни бир жойга тўплаб, нафасингни ичингга ютиб эшитишга мажбур бўларсан.

Райком секретари ўтирганларни кузатаркан, тўсатдан Тўйли Мерганга кўзи тушиб қолди. Одатда, у биринчи қаторнинг ўрталарида, энг кўзга кўринарли жойда ўтирарди. Энди бўлса бир чеккада ўтирибди. Демак, танаффусдан кейин жойини ўзгартирган бўлса керак. Аввал кайфияти дуруст эди. Ҳозир бўлса, бошини ҳам қилиб, мушт тугиб ўтирибди. Қорлиевга Тўйли Мерган ҳозирок ўрнидан туриб:

— Ёлгон! Ҳаммаси бўҳтон! — деб бақариб юборадигандек туюларди.

Шоҳсултоннинг кайфияти ҳам Тўйли Мерганникидан қолишмасди. Бироқ Боймурод Оймуродов худди наша чеккандек хурсанд, жилмайиб ўтирибди. Бу ҳолатни кўрган Шоҳсултоннинг қошлари чимирилиб, пешонаси тиришиб кетди. Ферма мудиридан даргазаб бўлиб, қутилмаганда ўрнидан турди.

— Ўртоқ Қорлиев! — У райком секретарига ўгирилди. — Агар мана шу сафсатабозликни бас қилсак нима бўларкин-а? — деди.

— Нима учун мендан сўраяпсиз?

Ўнг томондан кимдир Шоҳсултонни қувватлади.

— Назарова тўғри айтяпти. Хоновнинг мақсади аниқ. Тугатиш керак.

Кимдир эътироз билдирди:

— Сизга аниқ бўлса, бизга ноаниқ.

Овозлар борган сари кўпаярди.

— Бунинг нимаси тушунарсиз?

— Қани, гапир, сенга нимаси ноаниқ.

— Айтаманам. Турган-битгани тухмат, бор гап шу.

— Йўқ, ўртоқлар, ҳақиқати ҳам бор.

— Масалан?

— Масалан, Тўйли Мерган райком секретарига орқа қилиб одамларни таҳқирлаши яхшими?

— Кимни таҳқирлабди, айт?

— Ғайли қийшиқдек хизмат кўрсатган одамнинг томорқасини ҳайдатиб юборгани-чи?

— Биринчидан, ҳайдатиб юбормаган. Кейин, «халқпарвар» одамни толибсизлар-да! Колхозда текинхўрларга ўрин йўқ.

— Шоҳсултон ҳақ, энди муҳокамага ўтсак ҳам бўларди.

Оймуродов жилмайишдан тўхтаб:

— Нима учун тўхтатиш керак? — у ўрнидан сакраб турди-да: — Кимга қизиқарли бўлмаса, чиқиб кетиши мумкин, — деди.

Кимдир ҳиҳилаб кулиб юборди:

— Агар биз чиқиб кетсак, бир ўзинг қолиб эшитишингга тўғри келади!

— Ҳа, ҳаммасини охиригача билишни истайман.

Шу вақт Тўйли Мерган ўрнидан турди, залдагилар секин-аста тинчланиб қолишди.

— Ўртоқлар, қаерда ўтирганлигингизни унутманг. Бу ер карвонсарой эмас. Райком пленуми кетяпти. Мен Оймуродовнинг таклифи тўғри деб ҳисоблайман. Ўртоқ

Хонов биздан хафа бўлмаслиги учун аризасини охиригача тинглайлик.

Мажлисни олиб бораётган Сергеев Соҳатли Сориёвга қараб:

— Давом эттиринг, марҳамат!— деди.

Бирайўласига ўттиз бетли шикоятни ўқиш осон эмасди. Сориёвнинг овози ҳатто бўғилиб қолди. Ниҳоят, у тугатиб енгил нафас олди-да, пешонасини артди.

Сергеев унга миннатдорчилик билдиргач, залда ўтирганларга мурожаат қилди:

— Кимда савол бор, ўртоқлар?

Ҳамма сукут сақларди.

— Балки, ўртоқ Хонов, бирон нарса қўшимча қилмоқчидирлар?

Хонов ижирганиб афтини бужмайтирди.

— Менимча, ёзилганнинг ўзи етарли бўлса керак.

— Ким гапирмоқчи?

Оймуродов ўрнидан сал кўтарилиб:

— Фақат пленум аъзолари сўзлаши мумкиними ёки таклиф қилинганлар ҳамми?— деб сўради.

— Модомики, таклиф қилинган экансиз, сўзга чиқишга ҳуқуқингиз бор,— деб жавоб берди Сергеев.— Марҳамат.

— Йўқ, мен аввал бошқаларни эшитай.

— Балки одамлар ўйлаб олишмоқчидир? — Қорлиев секингина Сергеевга деди.— Яна танаффус қилмаймизми?

Танаффус эълон қилиниши биланоқ ҳамма бараварига залдан чиқишга улгурмай Хоновнинг аризаси ҳақида қизгин баҳслаша бошладилар. Бошқалар билан бирга Тўйли Мерган ҳам ташқарига чиқди. Одамларнинг бемалол фикрлашларига халақит бермаслик учун бир четга ўтиб, чека бошлади.

— Кайфиятингиз қалай, Тўйли оға?— Шоҳсултон унинг олдига келди.

Тўйли Мерган елкасини қисди. .

— Сўзга чиқасизми?

— Ҳайронман.

— Қорлиев-чи?

— У албатта чиқади.

— Унга осон бўлмайди. У зарбага зарба билан жавоб беришни хоҳламайди. Қорлиев Хоновга ўхшаб: «Ё мен, ё у», демайди. Тўйли оға, сиз туфайли ҳам у ёмон аҳволга тушиб қолди. Қорлиев Қийшиқ воқеасидан ранжиганди. Албатта, бу ҳақда ҳам гапириб ўтади.

— Ҳамма гап мендами? Мен ҳар қандай ҳаққоний таънани эшитишга тайёрман.

— Мен Хонов билан мураса қилиб ўтирмасдим! — Шоҳсултон ёшларга хос ростгўйлик билан гапирди.

— Қизим, олдиндан тахмин қилмайлик,— келишувчанлик оҳангида гапирди Тўйли Мерган,— бари бир нима бўлишини билмаймиз.

Қўнғироқ чалиниб, уларнинг гапи бўлинди.

Ҳамма ўз жойини эгаллади, бироқ ҳеч ким биринчи бўлиб сўзлашга ботинмади.

— Хўш, ўртоқлар,— Сергеев чуқур хўрсиниб қўйди.— Ким сўзга чиқмоқчи? Вақт кетяпти.

— Балки, биринчи бўлиб ўртоқ Қорлиев сўзга чиқса яхши бўлармиди?— деди кўкрагини қаҳрамонлик юлдузи беагаган энг кекса колхоз раисларидан бири Санжар оға.— Хоновни эшитдик. Энди секретардан эшитсак. Шунда икки томоннинг фикри аниқ бўлади.

Қорлиев коммунист ва колхоз раҳбарларининг Хоновнинг аризаси ҳақидаги фикрларини билишни истарди, шунинг учун у илтимос қилди:

— Агар мумкин бўлса, ўртоқлар, сизлардан кейин сўзласам.

— Ўртоқ Хонов сизга жуда оғир айбларни юклади,— деди Санжар оға,— лойга қориштирди, десак ҳам бўлади. Ахир, бу лойдан ўзингизни тозалашингиз керак-ку.

— Мен кейинроқ сўзласам,— дея Қорлиев иккинчи марта илтимос қилди.

— Мен фронтда артеллерист бўлганман, — кимдир шундай деб бақирди.— Бизга қарши отишганда, биз жавоб қайтарардик...

— Ўртоқлар, бекорга қизишмайлик,— Қорлиев қўлини кўтарди.— Ўртоқ Хоновнинг аризасини мени қоралаш учун ҳаракат қилиб ёзилган деб ўйламайман, шу билан бирга мени булғаяпти, деб ҳам айтолмайман. Унинг шикоятини мен бирмунча бошқачароқ тушундим ва сизлардан ҳам ўз фикримни яширмақчи эмасман. Балки, ўртоқ Хонов ёлғиз эмасдир? Балки, ўтиргашлар ичида ҳам унинг ҳамфикрлари бўлиши мумкин? Сизлар мениям, ўртоқ Хоновниям биласизлар. Шунинг учун ҳам ниҳоят ошкора гаплашиб олишимиз керак. Бу менга ҳам, ўртоқ Хоновга ҳам, ҳаммамиз учун ҳам фойдали бўлади.

— Мумкинми?— Шоҳсултон Назарова қизариб қўлини кўтарди.

— Баракалла, Шоҳсултон!— деди кимдир ўтирган жойидан.

-- Мен, ўртоқ Қорлиев, сизнинг фикрингизга қўшилмайман,—у трибунага етмасдан гапира бошлади.

— Айнан нима учун?

Шоҳсултон эътирозга аҳамият бермай, давом этди:

— Хонов сизни нимада айблайпти? Аввало шуни аниқлаб олайлик. Бир ярим соат ўқилган шикоятни учта асосий пунктга ажратмоқчиман. Биринчидан, ўртоқ Хоновнинг фикрича, райком секретари ҳаддан ташқари ишонувчан одам. Менимча, ҳар бир одамга шубҳа билан қарагандан кўра, ишонч билан қараган яхшироқ. Одамларга ишбнмасдан яшаш ҳам, ишлаш ҳам мумкин эмас. Иккинчидан, Хоновнинг фикрича, райком секретари жуда ланжликда айбланган. Аризада шундай тусунтирилади, гўё у бирон нарсани ҳал қилишдан аввал жуда кўп ўйлар эмиш. Менимча, бу жиддий гап эмас. Шахсан, мен ўртоқ Қорлиев бирон-бир масалани ҳал қилишни орқага судраганини ёки тўхтатиб турганини эслолмайман. Фикрлаш масаласига келсак. Бу ҳақда гапириш ҳатто ноқулай. Ҳеч нарса ҳақида мулоҳаза юритмай, ўйламай иш қиладиган одамларни фақат ўзига бино қўйган аҳмоқ, деб ҳисоблайман. Учинчидан, ўртоқ Хоновнинг фикрича, райком секретари аризада «ўтмишнинг қолдиғи» деб номланган Тўйли Мерганни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашда айбланади. Кошкийди, шунақа қолдиқлар кўпроқ бўлса! Мўйсафидлик бу қолоқлик белгиси эмас. Менимча, райком секретари Тўйли Мерганга ўхшаш одамларни қўллаб-қувватлаб тўғри йўл тутган. Бу одам колхоз ишлаб чиқаришини беш қўлдай билади. Унинг ҳаёти ва тажрибаси биз ёшларга ҳақиқий мактаб. Ҳатто хатолари ҳам бизга ўхшаш ёшлар учун яхши сабоқ!

— Қандай таклифинг бор?— Оймуродовнинг овози эшитилди.

— Сиздан буни яширмоқчимасман, шунинг учун бир оз сабр қилинг. — Шоҳсултон Оймуродовга жиддий қараб қўйди.— Кўпни кўрган, тажрибали одамлар айтиб беришганди, ўттизинчи йилларда колхоз қурилиши ташкилотчилари ичида кекирдакка зўр берганлар ҳам учраб тураркан. Агар бу ёрдам бермаса, қўлларига зўр беришдан ҳам уялишмас экан. Ҳозир бу кулгили туюлади. Уша вақтда кулишга вақт ҳам бўлмаган. Менга ўртоқ Хонов афсуски, ўша шўринг қурғур раҳбарларни эслатади, десам янглишмайман. Бироқ ўша вақт-

дан бери қанчадан-қанча сувлар оқиб кетди. Одамлар ўзгарди. Раҳбарликнинг бу усули ҳам энди қадрланмайди. Бизни дўқ билан ишонтиролмайсан, бизга ақлли маслаҳат, жиддий, асосли қарорлар керак. Мансабни эмас, халқ билан ишлашни уддалайдиган одамни ҳурмат қиламиз. Бу катта ҳарф билан ёзилган ҳақиқат. Агар раҳбар буни тушунмас экан, одамлар у билан иш-лолмайди, ишлашни хоҳлашмайди ҳам... — Шоҳсултон бир оз жим қолди ва ижроком раисига тик қараб: — Менимча, ўртоқ Хонов раислик курсисини бўшатиб қўйиши керак, — деди.

Хонов Шоҳсултонни трибунадан то ўзининг жойига бориб етгунга қадар кузатиб турди-да, ёнма-ён ўтирган Қорлиевга эгилиб баланд овозда деди:

— Биринчи адвокатингизнинг гапини эшитдик. Кейингиси ким? Балки, Тўйли Мергандир.

Қорлиев жавоб бериш ўрнига бошини қимирлатди.

Ҳатто унга сўз беришларига ҳам сабри чидамай Оймуродов трибунага шошилди. У Шоҳсултонга қўйилган совуқ чойни ичишдан бошлади. Кейин кўзларини шифтга тикиб, қўлини фотиҳага очгандек қўйди. У оғзини энди очмоқчи бўлиб турганда, орқа қатордан кимнинг дид:

— Ё, оллоҳ! — дегани эшитилди.

Сергеев қўнғироқни жиринглатди.

— Ўртоқлар, нотиққа халал бермайлик! — деди у ҳам кулгисини зўрға босиб.

— Ҳеч ким менга халақит беролмайди, — деди Оймуродов кибр билан. — Ҳатто зилзила ҳам мени гапдан тўхтатолмайди! — Сўнг қувватлашини кутгандек Хонов томонга қаради. — Биз ҳозир кимда-ким тилини тий-маса, бўлар-бўлмас гапни вайсашининг гувоҳи бўлдик. Ўртоқ Назарова тилига эрк бериб, калласига нима келса, қайтармай гапирди. Менимча, у ўзининг ҳамфикрларини қувватлаш учун ҳам ҳатто виждонига қарши гапириб юборди. Буни эса гуруҳбозлик дейилади.

— Гуруҳбозлик? — ҳайрат билан сўрашди ўтирган кишилар.

— Ҳа, айна шундай. Мен худди шу ҳақда гапирмоқчиман. Тўйли Мерганни нима учун бўшатишганини ҳамма билади. У лойқатган сувни тозалаш учун ўрнига тажрибали ва одил одамни қўйиш керак эди. Колхозимизда бунақа одамлар бор. Аммо уларни рад қилишди. Кутилмаганда колхоз хўжалигига ақли кўп нарсага етмайдиган Шоҳсултон Назарова раис этиб сайланди.

— Ақли етмаса уни нега сайладинглар? Ким сизларни мажбур қилди?— сўради Санжар оға.—

— Бекорга тортишмайлик, ҳурматли оға. Агар сенинг ҳам тепангда райком секретари турсин-чи, ана ўшанда унинг ноғорасига ўйнашингни кўрардик! деди нотиқ Хонов томонга қараб.— Лекин бу ҳақда гапирмоқчи эмасман. Сайладикми— бўлар иш бўлди. У иш ҳақида қайғуриб, уни тўғри ташкил қилганида, биз унга ҳар томонлама кўмаклашган бўлардик. Вақтимизни ҳам аямасдик. Бироқ Шоҳсултон Назарова унақа ёрдамга муҳтожлардан эмас. У гуруҳбозлик манфаатларини кўзлаб иш тутади. Эшакнинг тўқимини олиш қандай осон бўлса, ўз виждонига шундай осонлик билан қарши боради, бугун у шуни исботлади. Уни раис қилиб кўтарган одамни кўкларга кўтариб мақтаб, уни бу лавозимга ҳали ёшлик қилади деганларни ерга уришга ҳаракат қилди.

— Ариза ҳақида гапиринг!— эслатди унга Сергеев.

— Анатолий Иванович, сиз гапимни беҳуда бўляпсиз. Мен айнан ариза ҳақида гапиряпман. Фараз қилайлик, Назарованинг умиди рўёбга чиқиб, ўртоқ Хонов ишдан олинди, дейлик. Балки Назарованинг ўзи шу ўринни кўзлаётгандир. Ёки у муносиб номзодни кўрсатадими?

— Бу сенинг ишинг эмас!— Санжар оға яна ўзини тутолмади.— Уни бўшатинса, одам топилади.

— Ҳа, албатта, топилади. Фақат шуни эсдан чиқармайлик, раҳбардан раҳбарнинг фарқи бор, Хоновга ўхшаган раҳбарни топиш қийин. Ўртоқ Қорлиевнинг ўз шеригини раис қилиб сайлашга бизни мажбур этиши, Назарова бу ерда айтиб ўтган Хоновнинг пўписасидан минг карра ёмонроқ. Демак, Хоновни эмас, Қорлиевни ишдан олиш керак. Бу одилона иш бўлади!

Оймуродов шу қадар гердайиб, жойига келиб ўтирдик, қўшниси беихтиёр кулиб юборди.

— Тўйли Мерган сўз сўради.

— Мен гапирмоқчи эмасдим,— у пешонасига тушган сочларини тўғрилаб, шошмай гап бошлади.— Агар Оймуродов бу ерга ўз ихтиёри билан олдиндан тишини қайраб чиққан бўлса, мен бўлсам бу ерда ноҳақликка виждоним йўл бермаганидан чиқдим. Мен умримда бирон мартаям шикоят ёзмаганман. Ва шикоятчиларни ҳам ёқтирмайман. Агар ўртоқ Хонов бу бўҳтонни ёзмаганда, менимча, яхшироқ бўлган бўлармиди. Модомики, очиқ баҳсда масалани ҳал қилиб бўлмас экан,

ҳеч қандай қоғоз ёрдам беролмайди. Бу хилдаги шикоялар ожизлик, ҳатто қўрқоқлик белгиси ҳисобланади. Бу шикоят ҳақида эшитган заҳотим, Хоновнинг басавлат гавдаси кўз олдимда бирдан гужанак бўлиб қолди. Тўғриси айтганда, ўртоқ Хонов, сизни бақувват, мард одам деб ҳисоблардим. Лекин ўйлаганимнинг акси бўлиб чиқди, биз хоҳлаймизми ёки йўқми, энди кеч бўлди, ариза ёзилган. Энди уни муҳокама қилишдан бошқа иложимиз йўқ. Агар Оймуродов ҳозир ўзи хужум қилган Назарованинг ўрнига раис бўлганида эди, албатта, оғзиниям очмаган бўларди. Бироқ у қиз гапиришдан қўрқмади. Ҳақ гапни очиқ гапирди. Шоҳсултоннинг камчилиги бор, ёш бўлатуриб ақл ўргатишга ҳаракат қилди, «Елғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам донғи чиқмас» деган нақл бор. Тўйли Мерганнинг бир ўзи, яъни халқсиз— қўлидан ҳеч бир иш келмайди. Шунинг учун кўкларга кўтариб мақташни, ҳатто хатоларига сажда қилишни ҳожати бормикан?— Тўйли Мерган қўлларини ёзиб, фикрини бир ерга тўп-лаш учун бир оз жим қолди.

Оймуродовнинг қўшниси қисқа паузадан фойдаланиб, унга савол берди:

— Нега тиржайишдан тўхтадинг, сен ҳақингда гапиришларини ёқтирмайсан-да, а?

— Майли, тил суяксиз бўлганидан кейин гапир-веришсин, — деб тўнғиллади ранги оқариб кетган ферма мудури.

Сергеев Тўйли Мергандан гапини давом эттиришни сўради.

— Ўртоқ Хоновнинг аризаси қимматли вақтимизни олди, — Тўйли Мерган яна гап бошлади. — Бир ерда тўхтаб қолмаслик учун, келинг, майда-чуйда хафагарчиликларни йиғиштириб қўйайлик-да, яхшиси, қандай қилсак аҳил яшаб, аҳил ишлашимиз мумкинлигини гаплашиб олайлик.

Оймуродовнинг нутқидан ўзини босолмай, ёниб ўтирган Санжар оға Тўйли Мерганнинг охириги сўзларини эшитиб, ўтирган жойидан:

— Нима ҳақда гапиряпсан, Тўйлихон! Агар шундай қилиш мумкин бўлганида эди, аллақачоноқ бутун дунё гуллаб-яшнаётган боғга айланиб кетган бўларди-я! — деб юборди.

Тўйли Мерганнинг нутқидан кейин ўтирганлар жонланиб, илтимос қилишни кутмаёқ бирин-кетин сўзга чиқа бошладилар. Асосий гап фақат Хоновнинг аризаси ҳақида борди.

Қорлиевни, албатта, тарафдорлари кўп эди. Лекин Хонов ҳам ёлғиз қолмади. Масалан, бақирӣқ ва дўқ-пўписадан бошқача лаззатланадиган пахта пунктининг директори ўзининг нутқини мана шундай баландпарвоз сўзлар билан тугатди:

— Биз шахсан ўртоқ Хоновнинг ғайрат-шижоати билан фахрланамиз!

Хонов шунга ўхшаш сўзларни эшитганида юзлари яшнаб кетарди. Қорлиев бўлса-чи, у ҳақда нима дейишмасин, эътибор бермасди. Ҳар ҳолда унинг юзидан сабртоқат билан диққат қилиб эшитиб ўтирганини пайқаш мумкин эди, холос.

Сергеев ва ижрокомнинг қишлоқ хўжалиги бошқармасининг бошлиғи Сапалиевнинг нутқидан сўнг Тўйли Мерган қўлини кўтарди.

— Яна бирон нарса демоқчимисиз, Тўйли оға?

— Йўқ. Менимча, музокарани тугатиб, райком секретарига сўз бериш керак. Бунақада етти кунгача ҳам тугатолмаймиз.

— Бу ўзи қанақа одам!— ғазабланган Оймуродов бақирганча ўрнидан сакраб туриб кетди.— Бу ерда ҳам одамларни оғзини юмиб қўймоқчи шекилли.

— Овозга қўямиз, ўртоқлар. Тўйли Мерганнинг таклифига ким қўшилади?

Сергеев ўрнидан турди. Бироқ овозни санашига ҳожат қолмади. Залдагиларнинг деярли ҳаммаси қўлини кўтарди. Сўз райком секретарига берилди.

Сўзга чиққан Қорлиев дарров гап бошлай олмади. У бир қанча вақт қаёққадир қараб, айтадиган сўзларининг мағзини чақиб, сукут сақлаб туриб қолди.

Залдаги сукунатни Хонов бузди. Унинг чамаси сабртоқати етишмади. Ҳамма гапларни ёзиб ўтирган дарвоқе, Ғайли қийшиқниқига ўхшаш қора муқовали дафтарининг устига, ярми қизил, ярми кўк қаламини ташлади-да, баланд овозда:

— Кутяпмиз!— деди.

Қорлиев бир ҳўплам чой ичиб, дарров жавоб бермади:

— Кутяпганингизни биламан.

— Балки, гапирадиган гапингиз йўқдир?— Хонов ўз-ўзидан мағрурланиб кулиб қўйди.

— Мен ҳалням бўлса, сизга навбатни берсаммикан, деб ўйлаяпман. Кейин гапириш сизга қийин бўлмасмикан.

— Сиз мени қўрқитмоқчимисиз?

— Сиз жуда яхши биласизки, мен ҳеч қачон ҳеч кимни қўрқитган эмасман, қўрқитмайман ҳам. Сизни юкингизни енгиллаштирмоқчи эдим.

— Наҳотки, юким сизникидан оғирроқ бўлса?

— Менимча, пленум буни сизга тушунтириб берди. шекилли.

— Сиз... Сиз мени бирон-бир нарсада ноҳақсан, демокчимисиз?

— Ҳа. Бунга иқдор бўлишингизга ҳали кеч эмас. Хонов залга қараб, ишонч билан маълум қилди.

— Агар ўзимни ҳақлигимга заррача гумоним бўлганида, ҳеч қачон ёзишга журъат қилмасдим. Шунинг учун, яхшиси, вақтни кетказманг!

Фақат шундан сўнгигина райком секретари залга мурожаат этди:

— Биринчи, ҳатто юзаки қараганда ҳам,— ўртоқ Хоновнинг аризасини туҳмат, ёлғон-яшиқ дейиш мумкин. Баъзилар тахминан шундай дейишди. Шу тўғрими? Менимча, тўғри эмас. Қишлоқ хўжалиги бошқармасининг бошлиғи, шунингдек, Шоҳсултон Назарова аризани муҳокама қилишга уриниб кўрдилар. Аммо, менимча, улар ҳам асл маъносига тушуниб етмадилар. Агар ўртоқ Хоновнинг эътирозлари ёлғон-яшиқ бўлганида, унга жавоб бериш қийин бўлмасди. Аммо масала кўпчилик ўйлаганидан кўра анча жиддий. Райком бюро аъзоларига ҳам, шу жумладан, менга ҳам, аризада айтилган гаплар янгилик эмас, чунки биз ҳар кунини Хоновни кузатамиз. Унинг иш услуби қандай? Ҳеч кимга ишонмайди, албатта, ўзидан бошқа. Ҳеч ким билан маслаҳатлашишни эп кўрмайди, фақат буйруғу фармойиш беришдан ўзга ишни билмайди. Буйруқ берганида агар иш бажарилган бўлса, хўп-а, агар бажарилмаган бўлса-чи, сабабини аниқлашни хаёлига ҳам келтирмай, ўз ҳукмронлигидан фойдаланиб жазолаш, ҳаттоки ишдан ҳайдашгача боради. Қисқаси, ҳақиқий раҳбар иш юритишни билиши керак. Ўртоқ Хонов эса ўз услубидан бошқача ишлаш мутлақ мумкин эмас, деб ҳисоблайди. Мана, Тўйли Мерган ўртоқ Хонов аризани бекор ёзибди,— деб айтди. Йўқ, Тўйли ога, ёзиб яхши қилибди. Йўқса, масала шундай ёпиқлиғича қолган бўларди. Ҳа, умуман, аризада баъзи бир нарсалар тўғри ёзилган.

Залдаги одамлар орасида шовур-шувур бошланди.

— Ўртоқлар, ҳозир мен ҳаммасини тушунтириб бе-

раман. Бизни ҳаммамизни, райком ходимларини назарда тутяпман. Хоновдан кўра, Тўйли Мерганнинг қилмиши ғазаблантирди. Ғайли қийшиққа ўхшаш қолоқ одамлар билан бундай, мени кечирасиз, қўпол муомала қилиш мумкин эмас. Фақат биз эмас, колхоз правлениеси ҳам Тўйли Мерганни бу иши учун танқид қилди. Ва у, виждонан танқидимизни ҳаққонийлигини тан олди. Бироқ, ўртоқ Хонов ана шу меҳнаткаш одамни ишдан четлатишни талаб қилган эди. Мана шунинг учун ўртоқлар, ўртоқ Хонов ҳақида ҳам шошилишчи хулосалар чиқармасликни таклиф қилардим.

Агар биз хато қилган одамнинг ҳар бирини ишдан бўшатаверсак, ён-атрофимизда ҳеч ким қолмайди. Гарчи бу қийин, машаққатли иш бўлса ҳам, агар ўртоқ Хоновга ёрдам беришга ҳаракат қилсак, тўғри бўларди, деб ўйлайман. Албатта, биз қудратли бўлмасак ҳам, биринчи навбатда ўртоқ Хоновнинг ўзи бизнинг ёрдимиздан бўйин товламаслиги керак.

Мен аввал ҳам айтгандим, ҳозир ҳам қайтараман, гап ғайратли одам ҳақида кетяпти. Агар у, коммунист сифатида ўз хатоларини тушунса, биз у билан жон деб елкама-елка ишлашиб кетамиз. Агар у ўзини ҳақли деб ҳисобласа...— Қорлиев қўлларини ёзганча, сўзини тугатмай, трибунадан тушиб кетди.

Навбат Хоновга келди. Унинг залдаги одамларга такаббуруна қараганини кўрган одамлар Қорлиев беҳуда уринганини тушунишди. Хонов трибунага қадам қўяркан, дарҳол ҳужумга ўтди.

— Сиз ўзингизнинг чириган фалсафангиз оқибатида районни чўктириб юборасиз!..— у ғазабини яширолмай, Қорлиевга тик қараб бақирди.

Райижроком раиси ўзининг аризаси мазмунидан келиб чиқиб, бир соатга яқин нутқ сўзлади. Дастлабки дақиқаларда ўтирганлар унинг сўзига қулоқ солишган бўлса, лекин тез орада эътибор ҳам бермай, ўзаро гапга тушиб кетишди, аввалига, шивирлашиб, сўнг ошқора баланд овозда гаплаша бошладилар.

Ниҳоят, Хонов гапини тугатиб, жойига бориб ўтирди. Трибунага яна Қорлиев кўтарилди.

— Менимча, ўртоқ Хонов бир оз шошилди,— деди у тинчиб қолган залдагиларга қараб.

— Қандай таклифингиз бор, ўртоқ Қорлиев?— деб сўради Сергеев.

— Ўртоқ Хоновни огоҳлантириб, ўзининг хатола-рини тушуниб олишига вақт бериш керак.

— Унга вақтнинг нима кераги бор, қачонки у ўзи-ни ҳеч қандай айби йўқ деб ҳисоблаяпти-ку,— деди Санжар оға ишонч билан.

— Агар ҳар биримиз унга ёрдам берсак-чи...

— Кечирасиз, ўртоқ Қорлиев,— Шоҳсултон унинг гапини бўлди.— Ҳозиргина сиз ўртоқ Хоновнинг аса-бий нутқини эшитдингиз. Наҳотки, шундан кейин ҳам бирон нарсага умид қилсангиз?

Қисқаси, пленум Қорлиевнинг таклифини қувватла-мади. Кўп овоз билан: Туркменистон Коммунистик партияси Марказий Комитетидан Қаландар Хоновни вазифасидан озод этиш ҳақида сўрашга қарор қилинди.

Қорлиев ҳеч қанақа пленум, мажлис ва йиғилиш-ларда бугунгидай чарчамаганди. Унинг боши ғувуллар, худди икки елкасига оғир тош осиб қўйгандек тую-ларди. У ўз кабинетига кириб, чироқни ҳам ёқмай, ёзув столи ёнига ўтириб, қўлларини пешонасига тираб олди.

Котиба чой олиб кириб, Қорлиевдан нима учун қоронғида ўтирганининг сабабини сўради. У бу ерда узоқ ўтириш нияти йўқлигини тушуңтирди ва агар иложи бўлса анальгин таблеткасидан бир дона келти-риб беришини илтимос қилди..

Қиз анальгин олиб кириб, чироқни ёқиб юборди ва Сергеевни хонага киритгач, ўзи чиқиб кетди.

— Ҳали кетмадингизми?— деди Сергеев.

— Ашхободга телефон қилмоқчиман.

— Ашхобод билан уйда ҳам гаплашса бўлаверади. Вақт ҳам алламаҳал бўлиб қолди. Борди-ю, ҳозир биз-ни-кига борсак, қалай бўларкин-а? Анна Константи-новна сузмали чучвара пиширмоқчийди. Йўлдан Мор-ралхонимни ҳам ола кетамиз. Аннушкамининг холаси Ленинграддан Шостаковичнинг янги симфонияси ёзил-ган пластинка жўнатибди.

— Музика эшитиш ҳам ёқимли, чучвара ҳам лаз-затли нарса...

— Кайфиятингиз ёмонлигини билиб турибман,— Сергеев райком секретарининг гапини бўлди.— Айнан шунинг учун ҳам боришингизни хоҳлаяпман-да.

— Гап кайфиятда эмас, Анатолий Иванович. Жу-да чарчаганман, бошим торс ёрилиб кетай деяпти, шу-нинг учун уйга бориб ётмоқчиман.

— Биз чарчоқниям, бош оғриғиниям қолдиради-ган дори топамиз.

— Ёрдам берармикин? Эй, буларнинг ҳаммаси нақадар кўнгилсиз-а, Анатолий Иванович,— деди Қорлиев яна Хонов ҳақидаги гапга қайтиб.— Балки, бошқа йўлни топиш керакмиди.

— Айб Хоновнинг ўзида. Бу аллақачон содир бўладиган воқеа эди.

— Албатта, у айбдор, балки бизнинг ҳам айбимиз бордир?

Сергеев Қорлиевни кўндиролмагач, чиқиб кетди. Оҳиста юриб, котиба кириб келди.

— Нима учун уйга кетмаяпсиз? — сўради ундан Қорлиев.

— Мен ҳали яна баъзи бир нарсаларни қайтадан босишим керак,— деди қиз.

— Эртага қиларсиз. Ахир, уйда хавотир олиб ўтиришгандир.

— Онамга кўнғироқ қилдим... Қоражон Огаев қабул қилишингизни сўраяпти.

— Огаев?... Унга нима керак экан?

— Билмадим. Сизни зудлик билан кўриши кераклигини айтаяпти.

— Зудлик билан? Майли, кирсин.

Огаев хонага киргач, нимагадир хурсанд бўлганидан тилла тишларини ярақлатиб оғзини очди.

— Ўтиринг!— креслони кўрсатди Қорлиев.

— Гарчи, сизнинг жуда чарчаганингизчи билсам ҳам,— кечирим сўрагандек гап бошлади тафтишчи,— агар келмаганимда кўнглим жойинга тушмасди.

— Кулоғим сизда.

— Бугун мен бошқалардан кўра ёмонроқ сўзлаган бўлардим. Мен тайёрланган эдим, аммо...— у сўз тополмай қолди.

— Агар гапирадиган гап бўлса, сўзга чиқиш керак эди.

— Ҳа, тўғри, бироқ мен чиқмаганим яхши, деган қарорга келдим.

Огаев қўлини қўйнига тикиб, бир даста батартиб тахланган қоғоз олди. Титроқ қўллари билан уни райком секретарига узатди.

— Бу нима?

— Бу... бу... сўзломмаган нутқим.

— Нима?!

Қорлиевнинг овози одатдагидан баландроқ эшитилди ва Огаев ноҳўя ишни бошлаганига фаҳми етди, бироқ энди кеч бўлган эди.

— Мен нутқимни ёзгандим.— У қуруқшаган лабини ялаб, давом этди:— Сиз Хоновни беҳуда қувватландирган. Агар бу одам қилиб юрган ишларни билсангиз эди.

— Қандай ишини?

— Айтаман, фақат мендан жаҳлингиз чиқмасин, ўртоқ Қорлиев.

— Гапираверинг,— Қорлиев аччиғини базўр босиб турарди.

— Масалан, Хонов ҳар гал овга борганида давлат машинасини шалоғини чиқариб, саҳрода қолдириб келади.

— Хоновда шунча кўп машина борми?

— Унинг ихтиёрида устахона бор. Унинг буйруғи билан шофёрлар бузилган машинани қоронғида судраб келтиришади ва кечалари билан уни ремонт қилишади. Лекин буниси ҳали ҳеч гапмас.

— Қанақасига ҳеч гапмас?

— Бошқа ёмон ишлари ҳам бор. Сизга, эҳтимол, қонуний хотинидан ташқари, шаҳарда яна бир аёл билан яшаши маълумдир...

Райком секретари Огаевга нафрат билан тикилди ва унинг ёзган нутқини олдидан итариб юборди:

— Нима учун бу гапларни менга гапиряпсиз? Сўзлашга журъат этолмай кун бўйи индамасдан ўтириб, энди менинг хонамга келдингизми?.. Буни нима деб аталишини биласизми?

Огаев ёқасидаги тугмаларни ечиб, пешонасини артди.

— Менинг бурчим ҳақиқатни айтиш, ўртоқ Қорлиев,— у ўзини оқлашга ҳаракат қилди.— Менимча, ҳар бир коммунистнинг бурчи...

— Қанақа коммунистнинг?— Қорлиев даргазаб бўлди.— Сиз ўзингизни коммунист деб атаяпсизми?

— Агар гапим ёқмаган бўлса, мени ҳеч нарса гапирмади, деб ҳисоблайверинг!

— Ҳали сиз ўз фикрингиздан ҳам қайтяпсизми. Хонов бошқалар ҳақида янглишган бўлса ҳам, аммо сиз тўғрингизда янглишмаган экан. Сизни бундай қабих одамлингизни билмаган эканман.

— Нима, нима дедингиз?

— Чиқиб кетинг, деяпман, ҳозироқ, зудлик билан!

Довдираган ва аянч аҳволга тушган Огаев столдаги машъум ёзувини қатъиятсизлик билан олди-да, қоқилиб-суқулганча хонадан чиқиб кетди.

Қуёш ботиб, кўчаларга чироқ ёқилганида, Қаландар Хонов ижрокомнинг «Волга»сида дарвозаси олди-га келиб тўхтади.

Одатда, у машинадан тушаётиб, шофёрга елкаси оша: «Эртага фалон вақтда келасан!» деб, эшикни тарақлатиб ёпганча, орқасига ҳам ўгирилмай, ҳовли-сига кириб кетарди.

Лекин у бугун ундай қилмади. Хоновни яқиндан бери олиб юрадиган ёшгина йигит ҳайрон бўлди. Хўжайин машинадан шошилмай тушиб, унга бирон шикаст етмаслик учун эшикни оҳиста итарди-да, кўча эшиги олдида тўхтаб қолди.

Шофёр одиб билан:

— Агар бирон ёққа борадиган бўлсангиз, кутиб тураман, Қаландар оға, — деди.

— Юриб бўлганга ўхшайман, — деди Хонов.

— Балки, бирон нарса обкелиш ёки ташлаб кетиш лозимдир?

Хонов гимнастёркасининг чўнтагидан индамасдан пул чиқариб, йигитга узатди.

— Эллик сўми онамга ташлаб келсанг. Уни қаерда туришини сенга кўрсатган эдим-а. Қолганига нон, колбаса, агар топсанг уч юз граммча пишлоқ олиб кел. Қисқаси, эринмасанг бир-икки кунга етадиган егулик топиб кел. Сен уйланмагансан-ку, бўйдоқ одамга нима кераклигини биларсан.

— Ичишга ҳам бирон нарса олиб келайми?

— Униси топилади.

Хонов бир неча кунгача одамларга кўринмади.

Гулларга тўла катта боғ-роғли ҳовли, кенг ва кўп хонали уй, лекин бу ерда ҳеч кимса йўқ. Агар вафодор олапар итини ҳисобга олмаганда, бу ерда тирик жон зоти кўринмасди. Гарчи, бу ерга биронта одам кириб чиқмаса ҳам, ит гоҳ-гоҳида вовиллаб, ўзини борлигидан хабардор қилиб турарди.

Шуниси аниқки, хўжайин ҳозир ёлғиз бўлишни истарди. У ўйларди. Кўп ўйлаган сари фикрлари шунча чалкашиб кетарди. Албатта, у шундай бўлади деб хаёлига келтирмаганди ҳам. Уни вазифасидан озод этишгани эмас, балки қизиқ ва тушуниб бўлмайдиган вазият, яъни райком секретари уни ўз ҳимоясига олгани азобларди. Хоновни Қорлиев биринчи бўлиб, ишдан бўшатиш ҳақида таклиф киритишига мутлақо ишончи комил эди.

Бу қанақаси бўлди ўзи? Агар Қорлиев унинг устидан шунақа шикоят ёзганида нима бўларди? У кечира олармиди? Асло! Ер билан яқсон қилган бўларди. Қорлиев ўзини қандай тутди? Ўз душманини халқ олдида ҳимоя қилди-я! Нима учун у ўзини бундай тутди? Балки, у одамларнинг кўзини бўяш учун ниҳоятда эҳтиёткорлик билан иккиюзламачилик қилгандир. Бу билан, гўё қаранглар, мен қандай раҳмдил ва вазмин одамман демоқчидир! Агар у бу гапларни чин дилдан гапирган бўлса-чи?

Хонов «балки», «агар» сўзларининг маъносини еча олсагина, кўнгли равшан тортишини биларди. Бироқ у қанча ўйламасин, жумбоқ саволлар шунчалик миясини ғовлатиб юборди.

Шуларни ўйлаб, Хонов вақт ўтганини билмасди. Дабдурустдан у кимсасиз уйда ортиқ ўтиролмаслигини тушунди. Ғам-ғусса жонига тегди. Ҳа, ишга берилган одамнинг зерикмаслиги мумкинми? Иш. Ов. Шинам уй. Лаззатли таом. Аччиқ дамланган чой. Энди-чи — ёлғизлик. Стол усти ювилмаган идиш-товоқларга тўлиб кетганди. Ейишга колбаса билан пишлоғ, суви қочган нондан бошқа ҳеч вақо йўқ. Бир пиёла чой ичиш учун ошхонага бориб чой қайнатиши керак. Бироқ у бу ишларга мутлақо кўникмаган эди.

— Қанийди ёнимда Олтинжамол бўлса! — деди у ўз овозидан ҳайратланиб.

Ҳа, улар битта шаҳарда яшашади, бироқ энди Олтинжамолга етишиш қайда. Гарчи, Хонов овозини чиқариб севгилисининг номини тилга олган бўлса ҳам, лекин ўзига иқрор бўлишдан чўчиб, қалбининг тубида Шакарни ўйларди.

Қолва деб айтганлари билан оғиз чучимаганидек, ўйлаган билан буни энди у тушунди, лекин фойдаси йўқ. Одамларга қўшилиб, кўнглини ёзиб келиши керак.

Хонов ўзини бир оз тартибга солиб, пешиндан кейин уйдан чиқди. Шаҳарнинг бошидан охиригача чўзилган марказий кўчада, одам гавжум эди.

Кино афишаси ёнида одамлар уймалашиб туришарди. Хонов тўхтади. Софи Лорен ва Марчелло Масторояни иштирок этган итальян фильми намоён этилаётганди. Касса олдида одам тиқилинч. Бироқ унинг кинога кириш нияти йўқ эди, афишада тасвирланган аёл унинг диққатини жалб этди. Шу тоб уни пахта заводи-

нинг директори кўриб қолди. Тўсатдан бўйнини чўзиб, Хоновга қўлини силкитди.

— Билет бор, юринг!

Хонов рад этиб, бош чайқади. Унинг кинога киришга тоқати йўқ эди. У бошқа ҳеч ерда тўхтамай, тез-тез юриб Ашот амакининг ресторанига етиб борди.

Ашот Григорьевич залда экан, Хоновни кўриб, унинг истиқболига:

— Қадамларига ҳасанот, ҳеч кутмагандим! — дея юриб келди.

«Ҳаммасини билади, энди мени устимдан кулмоқчи!» — деб ўйлади Хонов ва қўполлик билан сўради:

— Ҳали ҳамма учун очиқ эмасми?

— Нима деяпсиз, ўртоқ Хонов! — директор очиқкўнгиллик билан табассум қилди. — Сизни бу ерда кўрганимдан ғоятда хурсандман, бошим осмонга етди. Тўғри, сизни дарров таний олмадим. Гимнастёркада кўришга одатланиб қолган эканмиз. Костюм жудаям ярашибди-да. Қани, марҳамат.

— Мени қаяққа бошлаб кетяпсиз?

— Бизда алоҳида хоналар бор. У ер тинчрсқ.

— Йўқ, мен шу ерда ўтирмоқчиман. Шундоғам ёлғизликдан қочиб келдим.

— Шовқин эмасми?

— Ҳечқиси йўқ.

Бўш жой йўқ эди. Девор ёнида иккита столга «банд» деб ёзув қўйилганди. Ашот Григорьевич уни айнан ўша ерга олиб борди.

— Марҳамат! — деб таклиф қилди у меҳмонни.

Кенг залга таралган сирка билан пиёзнинг ҳиди Хоновнинг иштаҳасини қўзитди.

— Нима билан сийлайсиз? — деб сўради у.

— Ашот амакига худо саломатлик берса, сиз учун қушнинг сутини ҳам топтириб келади, — деб ҳазиллашди директор.

— Бугун кайфиятингиз зўрми?

— Агар бу ерга сизга ўхшаган одамлар тез-тез келиб турса... — Ашот Григорьевич давомини гапирмай, ҳурмат билан бошини эгди.

— Мен очман, Ашот Григорьевич. Бир неча кундан бери иссиқ овқат еганим йўқ... Кабоб борми?

— Кабоб чандирроқ. Қари қўйнинг гўшtidан қилинган. Яхшиси, лўлакабоб ея қолинг. Қиймали, юмшоқ бўлади.

— Наҳотки, кабобни қари қўйнинг гўшtidан қилсангизлар?

— Беришганини қиламиз-да.

— Қўл қовуштириб ўтирганингиз билан манавини ол, деб ташлаб кетишмайди-ку. Талаб қилиш керак, Ашот Григорьевич, тушуняпсизми, талаб қилиш керак! Ахир бизда икки ёшли қўчқорлар кам дейсизми?

— Бизга уларни беришмайди. Бозордан сотиб олишга ўзингиз рухсат бермайсиз.

— Шуниси етмай турувди! Бозордан сотиб олиш! — Хоновнинг аччиғи чиқди.

— Кечирасиз мени, бунинг ҳеч қандай ёмон томони йўқ. Мен умуман, ҳамма ресторанларни хўжалик ҳисобига ўтказган бўлардим. Ўшандагина биз ресторанга ташриф буюрувчиларни истаган овқатлари билан меҳмон қилган бўлардик! — Хонов унинг гапига қулоқ солмаётганини сезган Ашот Григорьевич унга: — Балки, бизнинг қовурилган балиғимиздан тотиб кўрарсиз,— деб таклиф қилди.

— Эҳтимол, балиғингиз музлагандир?

— Бизда ҳаммаси музлаган.

— Қаернинг балиғи?

— Ўзимизники, Мурғоб лаққа балиғи.

— Мурғоб лаққа балиғини ҳам музлатасизми?

— Нима қилиш керак? — Ашот Григорьевич қўлларини ёзди.— Шундай қилмаса бўлмайди: ахир, битта ташкилот тутиб, иккинчиси сотади-да.

— Хўп, майли, нима бўлса олиб келаверинг-чи!

Директор духоба дарпарда орқасига ўтиши билан официантка гулли патнис устига бир шиша арман коньяги, бир шиша шампань виноси ва ваза тўла узум кўтариб келди.

Хонов қорақўз қизга назар ташлаб:

— Азизим, сиз ёрдам бермасангиз, менинг бир ўзим шунча нарсани еб-ичиб тугатолмайман,— деди.

— Кўнглингиз тусаганча еб-ичаверинг,— совуққина жилмайиб қўйди қиз.

— Гапингиз тўғри.

Официантка бир оздан кейин овқат олиб келди.

Хонов битта қадаҳда коньяк ичиб, лўлакабоб ейишга киришди. Шу вақт таниш овозларни эшитиб сергакланди. Буфетнинг пештахтаси олдида Чори билан Ширли Кал ўзаро баҳслашиб туришарди.

— Чорижон, илтимос, мени бошқа ичишга мажбур қилма! — соқолини серкиллашиб худди карга гапиргандек бўкирагани, анчагина ширакайф бўлиб қолган

Ширли.— Агар мен бугун ичган пивони қари сигирнинг қурсоғига қуйилса борми, пуфлаган пуфакдек ёри-либ кетган бўларди.

— Демак, сен намозхонликни йиғиштириб, пиво-хўрликка ўтибсан-да? Хўп, майли, ҳозир сув омборига борасанми?

— Сув омбори ҳақида менга гапирма, Чорижон. Агар Ободондан сал узоқлашсам, ўзимни қўйгани жой тополмайман.

— Демак, ростданам, Ободонни севар экансан-да.

— Агар Ободонга ўхшаган хотининг бўлганида, сенам севардинг!

— Иш бошқарувчига нима дейман? У сенга янги бульдозерни олиб қўйган.

— Нима десанг, деявер!

— Боролмайсанми ёки хотинингдан қўрқасанми?

— Вой, худойим-эй, Чорижон!.. Пивонгни ичгин-да, сув омборингга жўна, мен бўлсам уйга бораман.

— Ширли, бу яхшимас, эркакчасига иш тут. Ваъ-да бердингми, устидан чиқ.

— Чори, мени ўз ҳолимга қўй. Менга кичкинагина устахона ҳам етиб ортади, бунинг устига уйимга ҳам яқин. Келаман-да, нима буюришса, ўшани қиламан. Кечқурунлари бўлса хотиним билан гурунглашиб ўти-раман. Чой десам, чой олиб келади. Чурак десам, чу-рак олиб келади. Бошқа жаннатни менга кераги йўқ.

— Хўп, майли, ўз билганингдан қолма,— Чори ниҳоят унга итоат қилди ва бўш қадаҳни буфетга қў-йиб, кетишга чоғланди. Бироқ Ширли қўлини унинг елкасига қўйиб, бармоғи билан залга ишора қилди:

— Ким у, Чорижон?

— Қайси?

— Анови четдаги столда бир ўзи ўтирган гавдали кишини айтяпман?

— Қаландар Хоновга ўхшайди.

— Худди ўзи! Гимнастёркада бўлмаса ҳам, мен уни дарров танидим. Кел, олдига борамиз?

Чори гандираклаётган дўстининг қўлидан ушлаб қолди:

— Тўхта! У овқатланияпти, халақит беришнинг нима кераги бор?

— Табриклагани бораман! — деди-да, Ширли ўзи-нинг кўкрагига уриб қўйиб, буфетчига мурожаат қил-ди.— Оғайни, икки бокал пиво қуй! Биттаси менга, ик-кинчиси ўртоқ Хоновга!

— Қуйманг! — деди Чори буфетчига. — Уни нима билан табрикламоқчисан? — Калнинг қўлини қўйиб юбормай сўради у.

— Сен ахир саҳрода бўлганинг учун ҳеч нарсадан хабаринг йўқ! — Ширли бор овози билан шаҳардаги шов-шувни гапириб берди.

— Ширли, ёш болалик қилма!

— Нима учун! Эсингдами, ўшанда сен билан мени қандай «табриклаган» эди. Нима, биз ундан қолишамизми? Нима ўйлаяпган бўлсак, ҳаммасини айтамиз-қўямиз.

— Пасткашлик бу. У бошлиқ бўлган вақтда нима учун индамагандинг? Журъатинг етишмаганмиди? Энди ботир бўлиб қолдингми?

— Хўп, майли, нима десанг деявер, унинг олдига бораман! — деди-да, Кал залга қараб юра бошлади.

— Ширли, қайт!

— Нима?

— Сенга айтяпман. Агар ҳозир унинг олдига бориб бир оғиз гапирсанг, қайтиб олдимга келма, сени билишни ҳам истамайман.

Ширлининг кайфи бўлса ҳам, аммо Чори жиддий гапираётганини тушуниб, тўхтаб, энчасини қашиди.

— Ҳақиқатданам, боришнинг кераги йўқдир-а?

— Бу ерда ўйлайдиган ҳеч нарса йўқ. Агар бирон-бир нарса ҳақида ўйлаш керак бўлса, ўз номусингни ўйла.

— Сен айтганча бўла қолсин, Чорижон! — деди Ширли ва ўртоғининг елкасига уриб қўйди. — Юр. Сен тезроқ сув омборига жўна, мен бўлсам, Ободонни олдига бора қолай.

Улар кетганидан кейин Хонов ҳам ўтиролмади. У официанткани чақириб, пулни тўлаб, чиқиб кетди.

Чори тилга олган «номус» сўзи ва худди ҳақиқий эркаклардай гаплашгани унга олдинги фикрларини эсига туширди. Яна Қорлиевни эслади.

«Агар бирон-бир нарса ҳақида ўйлаш керак бўлса, аввало ўз номусингни ўйла!» Ҳа, бу сўзларни дилга жолаб олиш даркор. Балки, ҳар бир одамнинг асил маъноси, «номус» сўзига бориб тақалар. Хонов бугун учратган кишиларини хаёлан кўз олдига келтирди.

Пахта заводининг директори ким? Энг оддий мансабдор. У мансабидан тушган Хоновни ўзини танимас-

ликка олиши мумкин эди. Лекин буни виждонсизлик деб ўйлаб, унга кинога билет таклиф қилди.

Ашот Григорьевичнинг ўзини тутиши-чи? Ахир, у, албатта, райком пленумининг қарорини ўша кунидек эшитган. Бироқ ўзини билмаганликка олди. Аксинча, аввалига ҳазиллашиб, кейин худди мансабдор шахс билан гаплашгандай жиддий гаплашди. Гарчи келувчиларга хизмат қилиш унинг вазифасига кирмаса ҳам ўзи меҳмонни ўтказиб, унга бўлган ҳурматини ҳар томонлама кўрсатишга ҳаракат қилди. Хўп, боринги, Ашот Григорьевич — ҳаётда кўп нарсани бошидан кечирган одам, Чори ким? Ҳали она сути оғзидан кетмаган гўдак-ку! Бироқ ҳатто уям қасос олишни истамади-ку. Утмишни эслатган одамга номусни эслатиб, уни йўлдан қайтарди.

Нима бўляпти, ўзи? У, Хонов, ҳеч кимга ишонмай, Қорлиевдай одамнинг самимийлигига шубҳа қилса-ю, бу ерда, кичкинагина, худди муштумингдек келадиган одамлар — ҳар ҳолда, уларни ҳар доим шундай деб ҳисобларди — ундан ақллироқ экан. Наҳотки, уларнинг ҳаммаси ҳақу, унинг бир ўзи ноҳақ бўлса?!

Хонов уйига қандай етиб борганини сезмай қолди. Олапар ит хўжайинни кутиб олишга одатда эринарди. Аммо ҳозир Хонов кўча эшигини итарган заҳоти у сакраб туриб, занжирини шарақлатиб, худди бирон-бир янгиликни хабар қилишга шошилгандек кесилган думини ликиллашиб, қозиги атрофида гир айланди.

— Нимага хурсанд бўляпсан? — Хонов тўнғиллаб қўйди. Ит ақиллаганча, уй томонга интиларди.

Шундагина Хонов уйдаги ойналардан ёруғ тушаётганини кўрди. «Балки, онам келгандир. Раҳми келибди-да», деб ўйлади у ва уйга кирди.

— Ойи, сизмисиз?

Ҳеч ким жавоб бермади. Даҳлизда туфлисини ечиб, шиппагини кия туриб, Хонов яна чақирди:

— Ойи! Нимага жавоб бермаяпсиз? Ҳалиям мендан хафамисиз?

Ошхона эшиги очилди. Хонов кутилмаган тасодифдан чинқриб юборди. Шакар қоп-қора, маъюс кўзларини унга қадаганча индамай турарди. У бу қарашга бардош беролмай хотинига отилди.

— Шакар, қадрдоним, қайтиб келдингми...

Шакар эрини қучоқлаганча, кўксига бошини қўйиб, худди ёш боладек хўрсиниб йиғлаб юборди.

Муҳаммад Қорлиев Тўйли Мерганнинг уйи олдида машинадан тушди. Тўйли Мерган айвон олдига қўйилган ёғоч сўрининг четида офтобда исиниб, сигарета тутатиб ётарди.

— Салом, Тўйли оға!

— Э, Муҳаммад, бу сенмисан? Салом! Кела қол! — Тўйли Мерган сигаретини улоқтириб, унга қўлини узатди. — Ишлар қалай, кайфиятлар жойидами?

— Бизнинг кайфиятимиз сизнинг ютуғингизга боғлиқ, Тўйли оға. Хафароқ кўринасиз. Нима гап?

— Ташвиш кўп, Муҳаммад, ташвиш, — Тўйли Мерган чуқур хўрсиниб қўйди.

— Нима бўлди?

— Келинимиз хирурглигини биласан-а?

— Биламан.

— Ахир, унга қийин бўлади, деб огоҳлантирдим. Биласанми, бизнинг касалхонамизда хирургия бўлими, аниқроғи, битта палата очишга қарор қилди...

— Бундан ҳам хабарим бор.

— Ҳозир Ашхободдан унинг устози келган. Байри Урозов деган. У ҳақда эшитганмисан?

— Эшитганман. У машҳур одам.

— Хўп, гап бундай. Уша машҳур одам билан келиним бир ярим соатдан бери Ғайли қийшиқни операция қилишяпти.

— Унга нима қилди? Соғ эди, шекилли.

— Ичкиликка ҳар қандай соғлиқ ҳам чидамаса керак, Муҳаммад? У анчадан буён ароқни кўрдим демай ичарди. Мана бугун операция столида ётибди. Бирон воқеа бўлмасин, деб қўрқяпман. Сулгун, ҳеч нарса дегани йўқ. Одамларнинг айтишича, ракмиш.

— Миш-мишга ишониш керак эмас.

— Агар ҳаммаси жойида бўлса-ку, яхши-я, бўлмаса... Бирон воқеа бўлса, Мергановнинг келини операция қилган, дейишади. Бизда ҳали Оймуродовга ўхшаган одамлар бор. — Тўйли Мерган ўзининг аввалги кечинмаларини яширмади. — Улар одамга ачинишмайди, фақат бўхтон ёғдиришдан нарига ўтишмайди.

— Ота! — деганча Омон айвонга югуриб чиқди. — Касалхонадан қўнғироқ қилишди. Операция муваффақиятли ўтибди. Ичаги буралиб қолган экан. Ассалому алайкум, ўртоқ Қорлиев!

— Салом Омон!

— Ундай бўлса майли-я! — Тўйли Мерган худди

елкасида босиб турган оғир юк олиб ташлангандек, чуқур хўрсиниб, пешонасидаги терни артди.— Қани, Муҳаммад, уйга кирамиз.

— Йўқ, Тўйли оға, шошилиб турибман.

— Энди, албатта ўтиришимиз шарт,— яхши хабардан шодланган бригадир хушмуомалалик билан таклиф қилди.— Омон, нега оғзингни очиб ағрайиб турибсан. Анаву қўйни сўй!

— Мен учун қўй сўйиб овора бўлманг, Тўйли оға. Сизнинг олдингизга бир иш билан келгандим. Эртага кечқурун Ашхободга жўнашим керак, шошиляпман. Марказий Комитетга чақиршяпти. Қорақум канали ҳақида «Известия» газетасида каттагина мақола босилган. Шу муҳокама қилинар экан. Мен сўзга чиқар эканман. Ахир, унга тайёрланиш керак-ку.

— Демак, яна зовур ҳақида гап бўлар экан-да?

— Албатта. Сиз, Тўйли оға, Афғонистонга учишингиз керак.

— Афғонистонга?

— Ҳа. Дўстлик сафари билан ҳукумат делегацияси учяпти. Туркменистондан вакил бўлиб борасиз.

— Уни қара-я, оббо!..

— Нима, норозимисиз?

— Гап унда эмас... Бизда муносиб одамлар кўп.

— Муносиб одамлар кўпку, бироқ энг муносиби сиз,— деб табассум қилди Қорлиев.— Иккиланишга вақт йўқ. Тайёрланиш керак. Қийиниб, Олтин юлдуз медалинингизни тақиб олинг. Афғон дўстларимиз Тўйли Мерганнинг кимлигини билиб қўйишсин!

— Жуда қизиқ бўляпти-ю,— Тўйли Мерган ҳалиям ўзига келолмасди.

— Нимага ҳайратланыяпсиз?— деди райком секретари.— Оддий воқеа.

— Хўп, майли... Қачон ва қаердан учиш керак?

— Узимизнинг аэропортдан. Эртага соат саккизда Ашхободдан самолёт келади. Унда Тошкентга учасиз. У ерда Москвадан келган делегацияга қўшилиб, Кобулга учиб кетасиз. Кўз очиб-юмгунча етиб борасиз. Ахир ҳозир Махтумқулининг замони эмас-ку. У вақтда карвон бир ой йўл босарди... Мен кузатгани келамаман.

— Ҳозир ҳеч бўлмаса, бир пиёла чой ичгин:

— Очиғи, бир дақиқа ҳам вақтим йўқ, Тўйли оға.

Омон отасини аэропортга самолёт учишига тахминан бир соатларча қолганда олиб келди. Аэропортнинг

янги биносида одам кўп эди.

— Ота, сигаретингиз борми?

Тўйли Мерган чўнтакларини пайпаслади.

— Йўқ, ўғлим, эсимдан чиқиб уйда қолдирибман. Яхшиям, ёдимга солдинг. Буфетга кириб, йўлга етадиган қилиб бир қанчасини олволишим керак.

Омон сигарета харид қилгач, буфетчи аёл қўлида кўтариб турган шампань виносига ишора қилди.

— Ота! Балки бир қадаҳдан ичармиз?

Тўйли Мерган ичгиси келмаса-да, бироқ ўглини ҳам хафа қилишни истамади.

— Сенингча бўла қолсин!

Ўзида йўқ хурсанд бўлган Омон қадаҳни кўтарди.

— Оқ йўл, ота!

— Раҳмат, ўғлим!

— Хўп ажойиб нарса-да!— деди Омон.

— Нима, аввал ажойиблигини билмасмидинг! Қани, сигаретадан менгаям бер-чи.

— Аввалам билардим-а. Бироқ бугун менга жудаям тотли туюлди.

— Сенга фақат шундай туюлгандир,

— Балки яна биттадан ичармиз?

— Етади. Агар тез-тез такрорланаверса, ҳар қандай тотли нарса ҳам мазасини йўқотади.

— Биласизми, ота! Иккинчи қадаҳни сизнинг муваффақиятларингиз учун ичмоқчиман.

— Йўқ, ўғлим. Менинг ютуқларим учун ичишга ҳали вақт бор. Бу ер негадир дим экан. Кел, ташқарига чиқайлик.

Ота билан ўғил вокзал олдидаги майдончага чиқишди. Ҳаво мусаффо эди. Шимол тарафдан ёқимли салқин шабада эсарди.

Тўйли Мерган кўкрагини шабадага тутди.

— Нафас олиш қандай енгил-а! Иссиғам эмас, совуғам. Қанийди, ҳаво ҳамма вақт шундай бўлса!

— Агар ҳаво ҳамиша салқин бўлса, қовун-тарвуз ҳеч қачон пишмайди-ку.

— Бу гапинг тўғри... Бироқ мен бошқа нарса тўғрисида ўйлаб қолдим. Мана шундай, жонга роҳат бағишлайдиган шабадалар сингари бизнинг ҳаётимизга ҳам ёш, бардам кучлар келиб қўшиляпти. Шунинг учун ҳақиқатдаям нафас олишам енгиллашяпти.

— Қорлиев ҳақида гапирмаяпсизми, ота?

— Ҳа, ўғлим. Мен ўша одам ҳақида гапиряпман.

Унга ўхшаган одамлар, хайриятки борган сари кўпайяпти.

Улар Муҳаммад Қорлиевнинг олдиларига келиб қолганини сезишмади ҳам.

— Нима ҳақда бунчалик берилиб суҳбатлашяпсизлар, ҳатто ёнингизга келган одамни ҳам пайқамаяпсизлар-а?

— Сенга гапириб ўтириш керакмикин? — Тўйли Мерган айёрона жилмайиб қўйди.

— Албатта, айтиш керак.

— Омон иккимиз, ёқимли шабадани мақтаяпмиз, шу билан бирга, баъзи одамларнинг дўстлигидан нафас олиш ҳам енгиллигини айтяпмиз.

— Эй, гап бу ёқда денг, — Қорлиев ноаниқ равишда чўзиб гапирди-да, нимагадир бир оз хижолат чекди.

Шу вақт Ашхободдан келган самолёт ерга қўнди.

Қорлиев Тўйли Мерганни диққат билан кўздан кечирди. Бу ажойиб қариянинг кўринишидан ғайрат-шижоат ёгилиб турарди. Эгнида қора костюм-шим, қордек оппоқ кўйлак, оёғида замонавий туфли, бошида олтинранг сурдан тикилган телпак, бўйнига хиёл товланиб турувчи сидирга галстук таққан... Ёқаси бир оз кўтарилган очиқ ранг макинтошининг тугмалари солинмаган.

— Ҳаммаси жойида. Тўйли оға. Медалингиз қани?

— Тақмадим, Муҳаммад, — Тўйли Мерган айбдорларча кулимсираб қўйди.

— Нима учун?

— Тўғриси айтганда, уялдим.

— Ҳеч бўлмаса Олтин юлдузни тақсангиз бўларди. Хўп ажойиб одамсиз-да, Тўйли оға.

— Борим шу, Муҳаммад.

— Ҳа, дарвоқе, ҳозир Хоновни учратиб қолдим. У билан суҳбатлашиб, ушланиб қолдим. Мен янги вокзални ҳали яхшироқ кўрганим ҳам йўқ.

— Нима, Хонов ҳалиям ишламаяптими? — деб сўради Тўйли Мерган.

— Ҳа, энди совхозга ишга бормоқчи.

— Келинг, энди хайрлашайлик, — дея эслатди Омон. — Йўловчиларнинг деярли ҳаммаси ўтиб бўлди.

Ота-бола қаттиқ қучоқлашишди.

— Хайр, Муҳаммад.

Қорлиев Тўйли оғанинг қўлини сиқиб хайрлашди.

— Оқ йўл, сизга Тўйли оға.

1970 йил

На узбекском языке
Библиотека дружбы
Проза народов СССР
Курбандурды Курбансахатов

ТОЙЛИ МЕРГЕН

Р о м а н

Перевод с издания издательства «Художественная литература», Москва, 1978

Редактор *М. Жўраева*
Серия рассоми *И. Кириакиди*
Рассом *М. Карпузас*
Расмлар редактори *А. Бобров*
Техн. редактор *Е. Потапова*
Корректор *Ш. Соатова*

ИБ № 1397

Восмахонага берилди 19.02.82. Босишга рухсат этилди 23.09.82. Формати 84×106^{1/2}. Восмахона қоғози № 3. Мактаб гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма л. 18,48+0,73 вкл. Нашр л. 19,25+0,3э вкл. Тиражи 30000. Заказ № 1464. Баҳоси 1 с 50 т.

Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат Комитетининг Тошкент «Магбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмаси, Тошкент, Навоий кўчаси, 30